

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

B. Szabó János – Sudár Balázs
Botond(ok). Egy hős arcai – és a hazai tudomány

Reszegi Zsolt
Lángszóró rendszeresítése
a m. kir. Honvédségben. I. rész

Réfi Attila
Vántsits János huszár
strázsamester feljegyzései
és elmékedései (1784–1802)
I. rész

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros,
István Nagy-L., Imre Okvách, Ferenc Pollmann,
Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert
Számvéber, László Töll, János Varga J.,
László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros,
István Nagy-L., Imre Okvách, Ferenc Pollmann,
Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert
Számvéber, László Töll, János Varga J.,
László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement
4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

138. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2025. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, PhD, történész-múzeológus (BTM); *Balla Tibor*; DSc, kutatóprofesszor (NKE HHK); *Borsos Máttyás*, PhD-hallgató (KGRE TDI); *Czirók Zoltán*, PhD, hadtörténész; *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kréz Gellért*, egyetemi hallgató (ELTE BTK), *Marton Máttyás*, MTA doktora, professor emeritus (ELTE TTK Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet); *Négyesi Lajos*, PhD, egyetemi docens (NKE HHK); *Pálffy Géza*, DSc, tudományos tanácsadó, „Lendület” kutatócsoport-vezető (HUN-REN BTK TTI); *Réfi Attila*, PhD, tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető (KGRE); *Reszegi Zsolt*, PhD, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Solymosi József*, PhD, levéltárvezető (Hadtörténelmi Levéltár); *Sudár Balázs*, PhD, tudományos főmunkatárs, (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet); *Tóth Ferenc*, DSc, tudományos tanácsadó (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Maruzs Roland, Mészáros Kálmán, Nagy-L. István, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2025

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1885 Budapest, Pf. 25.

E-mail: hadtortnelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800,- Ft, negyedévre 1200,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a

Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,

postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

TANULMÁNY

B. SZABÓ JÁNOS – SUDÁR BALÁZS

BOTOND(OK)

Egy hős arcai – és a hazai tudomány

Botond, a „legkisebb magyar” története kevés fennmaradt honfoglalás kori mondáink egyike, amely ráadásul sikeres küzdelemről, az ellenség – a bizánci császár – megleckéztetéséről szól. Hőse nagy népszerűsége tett szert, és a két világháború között még egy hazai fejlesztésű katonai tehergépkocsit is róla neveztek el. Az „óriás görög” legyőzése tulajdonképpen a történelem viharait túlélő magyarság teljesítményének egyfajta szimbóluma lett.¹ Bár a történet, miszerint „a magyarok egészen Konstantinápolyig eljutottak és Botond bárdjával a konstantinápolyi aranykaput is beszakítottá”,² közismert, mégsem érdektelen újra elővenni, megtisztítani a ráakódott értelmezésektől, és átgondolni a tanulságait.

A Botondról szóló szöveghagyományt ugyanis jó száz éve a kutatás nemzeti hagyománynak gondolja, azaz olyan történetnek, amely családi körben, szóban maradt fenn, de egy ponton bekerült a krónikairodalom írott szövegkorpuszába. Az, hogy létezett-e efféle nemzeti, esetleg énekmondói hagyomány az országban, az régóta vita tárgya, és nemcsak Botond személye, hanem az egész korai magyar történelem forrásai szempontjából lényeges kérdés. Ráadásul meglehetősen bonyolult is, hiszen a szóbeliség alaptermészetéből következően az utólag, évszázadokkal később lejegyzett hagyományok információ-hordozó képességével nehéz számolni. Botond története viszont éppen a szóbeliség és az írásbeliség határán egyensúlyoz, így egy jóval szélesebb kérdéskör mintadarabjaként is felfogható.

A Pais–Szilágyi-hipotézis: a nemzetségek emlékezete

Első lépésként azt tekintjük át, hogy a magyar történészek hogyan gondolkodtak a szóbeli nemzeti hagyományokról, amelyek közé a Botond-mondát is besorolták.

¹ Mondaként azonban, úgy tűnik, Botond története már nem érte meg a modern mondagyűjtés időszakát: *Magyar* 2018. 58–59. o.

² *Anonymus – Kézai* 2004. 7. o.

Az 1920-as években új lendületet nyertek az Anonymus-kutatások Magyarországon. Új fordítás készült P. mester művéről, és a szöveget gondozó Pais Dezső nyelvész új dimenziót adott a munka hitelességéről zajló vitának:

„Több hitel ad az előkelő rétegek visszaemlékezésének, az ő történeti tudatuknak, amit a nemzeti hagyományok foglaltak magukban. Valóban az utóbbiak politikai vagy birtokjogi okok miatt is hívebben szállíhatták át az utókorra múltjuk emlékeit, s így mai történeti kritikánk szempontjából is jogos P. mester felfogása. A nemzeti hagyományokat igyekezett tehát gyűjteni, összeegyeztetni és beleilleszteni az írott forrásaiban adott keretekbe.”³

Az 1930-as években azután Szilágyi Loránd tudománytörténeti jelentőségű megállapításokkal gazdagította Anonymus *Gestájának* kutatását. P. mester forrásait vizsgálva úgy találta, hogy a mű hitelességének megerősítéséhez a kulcs a szóbeli források közé sorolt, úgynevezett „nemzeti hagyományok” köre lenne:

„[...] kétségtelenül felvehetjük még egy harmadik csoportját is a szóbeli hagyományoknak: azokat a történelmi »visszaemlékezéseket«, melyeket egyes előkelő családok a maguk múltjáról s főképpen birtokszerző őseikről saját körükben ápoltak, s egyik nemzedékről a másikra átszarmaztattak. Ezek mintegy átmenetet képeztek a mondák és a valóság, a költészet és a történelem között. Gesta-írónk minden jel szerint ezekről is alaposan tájékozva volt.”⁴

„Vizsgálódásunknak főkép[pen] P. magister azon helyei szolgáltatták a kiinduló pontot, ahol egyes nemzetségeket: *genus*-okat név szerint megjelöl, mint amelyek ettől vagy attól a honfoglaláskori személytől származnak. Érdekes, hogy a *genus*-ok számontartása éppen III. Béla korában kezdődik: e kifejezés először 1183-ban fordul elő. Fel kell tennünk, hogy a Gesta-író notárius mindazt, amit egy-egy *genus* ősről előad, e nemzetség egy vele együttélő tagjától mint kortárstól hallotta, az illető *genus* nemzedékről nemzedékre átszarmaztatott ősi hagyományaként. Ilyen módon elemeztük először a *Csák*, a *Gyula-Zsombor*, a *Maglód* stb. nemzetségekkel kapcsolatos közleményeit szerzőnek, s mikor e módszer a legtöbb esetben megbízhatónak és célravezetőnek bizonyult, olyan esetekben, ahol P. mester szövegében közelebbi útmutatást nem találtunk, megkíséreltük e módszernek fordítottját alkalmazni, nevezetesen az anyagból megállapítani, hogy ott milyen nemzetségek hagyományairól lehet szó, s az így feltételeken megállapított nemzetség család-történeti és birtoklási viszonyai alapján tovább kutatni.”⁵

Mint látható, e „forráscsoport” határai meglehetősen képlékenyek voltak, a Szilágyi által hozott példák pedig mai szemel nézve nem álltak túl biztos alapokon.⁶ Ráadásul

³ *Magyar Anonymus* 1926. 14–15. o.

⁴ *Szilágyi* 1947. 13. o.

⁵ Uo. 246. o.

⁶ „...az egyik *genus*, a P. mestertől is kiemelt Csák nemzetség történetével kapcsolatban még arra is találunk adatot, – igaz, csak későbbi korra vonatkozólag, – hogy milyen természetűek lehettek ezek

e kategória rövid idő után még bizonytalanabb körvonalúvá és illékonyabb tartalmúvá vált,⁷ amire legutóbb Molnár Péter alapos kritikája egy gyanúba fogott 13. századi nemzetség esetében rá is mutatott.⁸

Mindemellett biztosan léteztek valamiféle nemzetségi hagyományok, ezek jellege Fügedi Eriknek a 14–15. századi nemesség életében a szóbeliség és írásbeliség viszonyát vizsgáló munkáiból rajzolódik ki leginkább:

„Köztudomású – és a felhozott példák bőségesen bizonyítják –, hogy a nemesség a különböző birtokperек során minden nehézség nélkül sorolta fel felmenői 5–6 nemzedékét. [...] A közvetlen felmenőket tehát név szerint tudták. De egyikhez sem fűződött különleges jog vagy kötelezettség. Minden ősnak egyetlen feladata volt, a család fi ágon való továbbvitele és a család megélhetését biztosító (ősi) birtok megtartása. Különös szerepet legfeljebb a házasságkötés kapcsán tulajdoníthatunk az ego apjától a szépapaig bezárólag terjedő sornak, mert rokonnak negyedízigen nem lehetett összeházasodni.”⁹

A Fügedi által vizsgált esetek jelentős hányadában azonban megemlékeztek egy meghatározott, de névvel meg nem jelölt, egyenesági, ám gyakran időben távoli felmenőt is: ő „az az »ős«, akitől a felek származnak [...] vagy az az ő, akitől kezdve a család a birtokot kezében tartotta, vagy akitől kezdve nemesi státussal bírt.”¹⁰ Az Ákos nemzetség esetében az is megragadható, hogy eme ősiük, a névadó Ákos emlékezete a honfoglalás koráig nyúlt vissza. Az, hogy még a 14. században is emlékeztek rá, hogy a honfoglaló nemzetségfő – Ákos – hol verte le a sátrát, rávilágít arra, hogy „a középkori gesztairó az Árpád-kori Magyarországon aligha teremthetett hagyományt, sokkal inkább ő követte azt. Másként még a minden valószínűség szerint igen kis létszámú olvasói sem értették volna meg. Az amúgy is erősen jogias gondolkodású Kézai például azért fejezte ki a táborverés, a sátorállítás képével a kapitányok honfoglalását, mert ezt hallotta mindazoktól, akik nemzetségük és birtokuk ősi mivoltát bizonygatták.”¹¹

a nemzetségi hagyományok. 1265 táján egy oklevél följegyezte azt az – addig csak szóbelileg átszármaztatott – hagyományt, hogy e nemzetség egyik ágának őse, Csák fia György (az 1038–1046. években) I. Béla hercegnek, a későbbi királynak Lengyelországban kísérője és szolgálója volt [...]. E hagyomány által megőrzött esemény időpontja s az arról szóló »emlékezés« írásbafoglalása között tehát több mint kétszáz esztendő telt el, vagyis mindössze csak néhány évtizeddel kevesebb, mint a Gesta íratása [Szilágyi szerint a Gesta írója III. Béla király jegyzője volt] és a honfoglalás ideje, vagy éppen a Gesta és Zsolt vagy Taksony kora közötti idő.” *Szilágyi* 1947. 246–247. o. – Azon, hogy ezzel az oklevéllel akadt némi probléma, egyszerűen túltette magát: „Ha ez oklevél mai formájában hamis is [...], a benne előadott családi hagyomány valódiságában nincs okunk kételkedni.” *Uő.* 257. jegyz.

⁷ Györffy György – s az ő nyomán majd mások is – a 12. századi, 13. század eleji Magyar Királyság egyfajta sajátos „görbe tükrében” látott képeként mutatták be a P. mester által megrajzolt 9–10. századi Kárpát-medencében megtelepedő honfoglalók államát. *Györffy* 1988. 13–16. o. és *Juhász* 2019.

⁸ *Molnár* 2023. 470–474. o.

⁹ *Fügedi* 1980. 367–368. o.

¹⁰ *Uo.* 368. o.

¹¹ *Tringli* 2000.; az idézet: 668. o.

Tulajdonképpen ilyen „ősök” egyfajta katalógusának vélhetnénk P. mester munkáját is – magán az Árpád-házon kezdve az egyes megemlített honfoglaló nemzetségekig bezárólag –, már ha a kutatás valódi nemzetségi hagyományokkal, és nem pusztán légből kapott kitalációkkal számolna e mű esetében. Az írásbeliség szerepének vizsgálatakor Fügedi még a 15. század végével kapcsolatban is arra a következtetésre jutott, hogy „a magyar nemesi clan leszármazását és történetét a clan gyermekei a szájhagyomány révén ismerik meg és nem iratokból”.¹² Ugyanakkor ez a hagyomány igen sérülékeny és szűkkörű, még a birtokjogi szempontból fontos nőági leszármazást sem foglalja fel-tétlenül magába.

Éppen ezért volt rendkívül nagy jelentősége a helyi közösségek emlékezetének, amelyet egy-egy adott ügyben még az írásos dokumentumoknál is fontosabbnak tartottak – arról ugyanis a birtokadományt tartalmazó oklevél nem tudott bizonyosságot tenni, hogy akár több száz évvel az adományozás aktusa után az oklevél felmutatója valóban a megadományozott leszármazottja-e.¹³

A nemzetségi hagyományokról azonban a fent jelzetteken kívül nem sokat tudunk. „Sovány vigasz – írta Fügedi –, hogy a legkiválóbbak tettei, de azokból is csak a legkiemelkedőbbek, a királyi adománylevelek *narratio*-jában fennmaradtak.”¹⁴ Azaz számos kutató vélte úgy, hogy a nemzetségek szóbeli hagyományai akár az egészen távoli múltba is visszanyúlhattak, de az is valószínű, hogy meglehetősen szaggatott múltképpel rendelkeztek, és nyilván a család szempontjából sarkalatos eseményeket és személyeket tartották számon.

Ilyesféle hosszú távú – de jelen esetben a valósággal nyilvánvalóan nem egyező – „hagyományként” tekinthetünk II. Rákóczi Ferenc egyik gyermekkori emlékképére, aki a 18. század elején írta le a Báthori-címer magyarázatát: a Báthoriak őseként az ecsedi láp sárkányát elpusztító Bátor Opos történetét hagyományozta ránk, amihez a családban még valós tárgyat is társítottak a kincstárból.¹⁵

Figyelemre méltó, hogy a magyar krónikák rendre megemlékeznek a honfoglalás korát elbeszélő énekekről, amelyeket az énekmondók (*jokulátorok*) terjesztettek.¹⁶ Különösen érdekes, hogy a krónikakompozíció külön kiemeli, hogy a hét kapitány éne-

¹² Fügedi 1981. 450–451. o.

¹³ Uo. 437–461. o.

¹⁴ Uo. 450–451. o.

¹⁵ „A nevezetes Báthori-család egyik ága Ecsedtől vette a nevét, s e vár akkor jutott öröklés útján családom birtokába, mikor ez a család apai részről való nagyanyámmal kihalt. Címerében három sárkányfog volt, a fogak körül egy sárkánnyal. Minden időkben az volt a hagyomány, hogy amikor szkíták letelepedtek az országban, egyikük az Opos-nemzetségből megölt egy sárkányt azon a helyen, ahol aztán ezt a várat, jobban mondva házat építette, mert az erősséget csak néhány századdal később építették. Ekkor kapta a Bátor nevet. Emlékszem, hogy a kincstárunkban őrzött ritkaságok között lát[t]am egy buzogányt, amellyel Bátor a szörnyeteget megölte. De a fegyver kicsisége nagyon kétséssé teszi ezt a hagyományt.” Rákóczi 1978. 372. o.

¹⁶ Sudár 2023.

keket szerzett magáról hírnevük öregbítése végett.¹⁷ Ez tulajdonképpen a nemzeti, szóban terjesztett hagyományokra való egyértelmű utalás. Hitelét erősíti, hogy más szöveghelyeken konkrét utalásokkal is találkozunk. Anonymus a Tétényről szóló énekből idéz,¹⁸ egy ismeretlen krónikaszerző pedig egy Árpádról szóló ének különös részleteit eleveníti fel.¹⁹ Ez a fajta „nemzeti” énekmondó hagyomány egyébként keleten sem ismeretlen. A nogaj hősepika – amelyről hamarosan több szó is lesz – egy része a vezérmemzet, a mangitok tetteit meséli el, mások viszont más családokét, például a szintén jelentős erőt képviselő arginokét.²⁰

Az a feltételezés tehát, hogy például Botondról a Botond nemzetség tagjai tartsanak fenn egy epikus történetet, nem tűnik elképzelhetetlennek, amennyiben persze a hős és a nemzetség valóban összetartoztak. Ráadásul Botond története több szempontból is kivételesen jó kutatási terep. Egyrészt viszonylag tekintélyes szöveganyag áll rendelkezésre róla. Másrészt a jelenlegi vélemények szerint a 13. század elején alkotó Anonymus határozottan azt állítja, hogy az ő idejében a hős Botondról létezett valamiféle orális hagyomány. (A krónikakompozíció előzményeinek számító írott szövegek szinte biztosan nem tartalmazták még a honfoglalás és a kalandozások korára vonatkozó három közismert, a Fehér lóról, Botondról és Lélről szóló történetet.)²¹ Ezt megerősíti, hogy P. magister épp az általa szándékosan csak megemlített, de el nem mesélt konstantinápolyi történet kapcsán fejti ki történetírói módszerét, azt, hogy kizárólag szóbeli forrásból ismert információkat nem dolgozott bele művébe.²² Harmadrészt pedig a 13. században valóban létezett egy bizonyos Botond nemzetség, amelyik a történetek hordozója lehetett. Mindezek alapján könnyű lenne azt állítani – Szilágyi Loránddal együtt –, hogy a konstantinápolyi történet a Botond nemzetség belső hagyománya, és onnan került a krónikák lapjaira. A továbbiakban ennek eredünk a nyomába.²³

¹⁷ „...egyébként a világ embereinek az a sajátsága, hogy jobban tetszik hívságuknak mások dicséreténél az, amit önmagukról felhánytorgatnak: ezért ama hét kapitányok dalokat költöttek önmagukról [*de se ipsis cantilenas componentes*], az evilági dicsőség okáért maguk közt énekelgették, hogy emlegessék nevüket, hogy ennek hallatára maradékuk hivalkodhassék a szomszédok és barátok között.” Képes krónika 2004. 31. o. és *Chronica de Gestis* 2018. 81. o.

¹⁸ Veszprémy László az idézet második sorát a Nagy Sándor-történetben is megtalálta, de eredetiségét ennek ellenére nem tekinti elképzelhetetlennek, mint ahogy Jankovits László sem tartja hiteltelennek. *Veszprémy* 2005. 335–336. o.; *Anonymus – Kézai* 2004. 61. o.; *Jankovits* 2007. 35. o.

¹⁹ *Mikó* 2013. 16. o.

²⁰ Ilyen például Csora Batir története. Magyarul lásd *Seres* 2003.

²¹ *Veszprémy* 2019. 15., 175–176. o.

²² *Anonymus – Kézai* 2004. 37. o.

²³ Szilágyi Loránd az 1930-as években még egészen biztosra vette, hogy a krónikákba is hiteles nemzeti hagyományok kerültek bele, és ezek közé tartoznak a „Bulcsú (Bogát fia Bulcsú története: 39., 41–43., 53., 55. fejj.) és a Dráva és Száva között terjeszkedő Botond nemzetség (Kölpény fia Botond története: 41–43., 53., 55., 56. fejj.) hagyományai. A két utóbbi csoportban a magyar eseményeken kívül több külföldi hadjáratra is utalásokat találunk.” *Szilágyi* 1947. 248. o.

Anonymus Botond vezére

A legterebélyesebb Botond-történetet, amely egy nagy nyugat-balkáni hadjáratról, illetve több nyugat-európai vállalkozásról szól, Anonymus örökítette meg. P. mester ismerte ugyan a magyarok konstantinápolyi hadjáratának és Botond hőstettének hírét, azonban erre vonatkozó rövid utalását követően megjegyzi: „ezt e művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem bukkantam nyomára, csak is parasztok csalfá történeteiben hallottam róla”²⁴ – azaz konkretizálta azt is, hogy ez esetben írásos nyomát nem találta a történetnek.

Az már a korábbi kutatás számára is nyilvánvaló volt, hogy az Anonymusnál szereplő Botond vezér szinte szöges ellentéte a konstantinápolyi tetteiről közismert Botondnak.²⁵ Apja, Kölpény, Tas vezér nagybátyja, így ő maga Tas vezér unokatestvére, vagyis nem holmi közvitéz.²⁶ Botond Anonymus írásában Árpád regnálásának vége felé (tehát még 907 előtt) Bulcsú és Lél elmaradhatatlan társaként az egyik fontos hadvezér, aki legyőzi Salán (Zalán) rokonát, a nándorfehérvári bolgár fejedelmet, s a déli hadszíntéren társaival a Szerémség után meghódoltatja a Nyugat-Balkánt. Árpád halála után a 13 éves Zolta fejedelem mellé rendelt három fő hadvezér egyikeként sikeres itáliai és németországi hadjáratok öregbítik hírnevét. P. mester szerint ő az, aki elkerüli vezértársai és seregük pusztulását Augsburgnál, s épen hozza haza a rábizott hadat németföldről, majd a következő évben még – a valóságban soha meg nem történt²⁷ – sikeres bosszuló hadjáratot is vezet a németek ellen. Csupán ezután szenderedik végső nyugalomra, s P. mester még arról is megemlékezik, hogy a Verőce vize mellé temették.²⁸ Szerinte tehát Botond igen sok helyen megfordult Európában, épp csak Konstantinápolynál nem járt.²⁹ A korábbi kutatók közül Marczali Henrikkel és Tóth Zoltánnal egyetértve a magunk részéről úgy látjuk, hogy valójában két Botonddal kell számolnunk: az egyikhez a konstantinápolyi kaland tartozik, a másik pedig az Anonymus által leírt, eseményekben gazdag életúttal rendelkező vezér.

Ha az általunk ismert, valós kronológiát tekintjük, akkor P. mester Botondja rendkívül hosszú életű volt, kb. 900-tól bő fél évszázadon át aktív hadvezér, s meghatározó

²⁴ *Anonymus – Kézai* 2004. 7. o.

²⁵ *Marczali* 1916. 96. o. és *Tóth* 1988. 468. o.

²⁶ „Ehelyütt [középkori Bodrog megyében, azaz a mai Vajdaságban] a fejedelem Lél apjának, Tasnak, valamint nagybátyjának, Botond apjának, Kölpénynek nagy földet adott a rajta lakozókkal együtt.” *Anonymus – Kézai* 2004. 36. o.

²⁷ Uo. 69–70. o. 334–336. jegyz. – Ez a motívum ugyan más középkori magyar történeti munkákban is szerepel, ám ezekben nincs nevesítve a vezér.

²⁸ Hogy hol is kellene keresni ennek a Verőcenek a vizét, máig megoszlanak a vélemények. *Belitzky* 1972. 26. o.

²⁹ A P. mester által felhasznált könyvek szerepére érdekes fényt vet, hogy Bulcsú, Lél és Botond németföldi tetteit a jelek szerint javarészt Regino és folytatója munkájából bányásztta össze a krónikaszerző, így az elbeszélte történet az ő megfogalmazásában biztosan kölcsönszövegeken nyugszik. *Veszprémy* 2019. 219–226. o.

szereplője a magyar hadjáratoknak. A krónikaszerző azonban igen szabadon kezelte nemcsak a Reginótól és Regino folytatójától átemelt szereplőket, de az egyes események, hadjáratok helyszíneit és időpontjait is, így az ő belső rendszerében – úgy tűnik – kevesebb, csupán 20–30 évet tenne ki Botond aktivitásának időszaka. Másrészt figyelemre méltó Anonymusnál egy generációs „összecsúszás” is. Árpád kortársaiként jelöli meg Kölpényt és Tast, de fiaikat, Lélt és Botondot is, miközben utóbbiak láthatóan a későbbi fejedelmek alatt is tevékenyek, tehát mindenképpen a honfoglalók második aktív generációjához tartoznak. A tágas időkeretek azonban – éppúgy, mint a mesternél az ezen nemzedékhez tartozó Bogát fia Bulcsú, Tas fia Lél és Előd fia Szabolcs esetében – erős gyanút támasztanak, hogy ennyi történés a valóságban inkább több (akár három) generáció, mint egyetlen személy életidejébe férhetett (volna) bele.

Az anonymusi Kölpény- és Botond-történet tipikus, birtokszerzést elbeszélő szöveg, amelyből nagyon sokat találunk a műben. A győzedelmes Botond vezér alakja kétségkívül kiválóan alkalmas, távoli és előkelő ős lehetett volna egy 13. századi nemzetség számára. Csakhogy Anonymus nem nevezi meg e honfoglaló hősök kései leszármazottait, azaz a vele elvileg kortárs nemzetség tagjait, nem állítja a családról, hogy „nagy birtokot szereztek, amely mindmáig [a honfoglaló ős] utódai tulajdonában van”, mint ahogy máshol teszi.³⁰ Nem szól Botond rokonairól sem, ahogy például Tétény esetében olvasható.³¹ A 13. században létezett ugyan Botond nemzetség, amelynek Verőce megyebeli birtokügyeiről van tudomásunk, a Szerémségben pedig állt egy Kölpény (ma: Kupinovo) nevű vár is,³² csakhogy Anonymus műve alapján a megszerzett birtokokat a Duna–Tisza-közén kellene keresnünk, hiszen az adományozás e terület meghódítása után történt. A Vajas folyó, amely mellett Árpád állítólag az adományt tette, a Dunával párhuzamosan futott körülbelül Bácstól Kalocsáig,³³ ami azonban nem sokat árul el a birtok fekvéséről. A szakirodalom elsősorban a mai Dél-Bácskában fekvő Kölpényt (Kulpin) fogta gyanúba, amelynek korai nyelvi adatai azonban nem támogatják ezt a feltevést. Benkő Loránd a fehérvári keresztes konvent 1193. évi adománylevele alapján viszont a Kölpény erdőt a Szekszárd–Tolna közti Duna-szakasz balparti részére helyezte.³⁴ Botond nevű települések és személyek szintén a mai Észak-Bácskában sűrűsödtek a korszakban.³⁵ A 13. századi Botond-nem és a P. mester által említett korai birtok közötti kapcsolat így pillanatnyilag nem állapítható meg.

Valójában P. mester minden olyan mondai momentumot elhagyott a saját történetéből, amely a 13. századi viszonyok feltételezett „tükrözésére” utalna: nem említi Kölpény és Botond – esetleg a saját korában élő – leszármazottait, sőt a Botond nemzetséget

³⁰ *Anonymus – Kézai* 2004. 29. o.

³¹ Uo. 24. o.

³² *Karácsonyi* 1900. 273–274. o.

³³ *Pánya* 2021.

³⁴ *Benkő* 1999.

³⁵ *Anonymus – Kézai* 2004. 64 o. 226. jegyz.

sem, továbbá nem szerepel nála – a konstantinápolyi történetből ismert – Opor sem, holott a 13. században például a Dunántúlon e név – nemzetségnévként is – használatos volt.³⁶ Azaz az általunk ismert 13. századi nemzetségi birtoklásból nem következik a P. mester által elmesélt történet, itt tehát aligha támaszkodott oly módon nemzetségi hagyományokra – és saját kancelláriai ismeretanyagára –, mint ahogyan azt a kutatás feltételezte. A történetek közötti kapcsolatot ugyanis csupán a két név, a Kölpény és a Botond képezi, amelyek az ország déli területén fel-felbukkannak hely és nemzetségnévként. Ha viszont így van, akkor Anonymus mégsem (csak) nemzetségi hagyományokat jegyezhetett le, másfelől viszont saját állítása szerint valamilyen történeteket ténylegesen hallott, és nem ő maga találta ki azokat.

Kinek is a hagyománya? – „kölpények”, besenyők, skandinávok

A P. mester művét leginkább egyfajta történeti „nyersanyagbányaként” hasznosító 20. századi kutatásban különösen Botond apjának, Kölpénynek (Culpun) a neve váltott ki komoly érdeklődést. Botond nevének pusztán névként is jól lehetett magyarázni akár a magyarból, akár a törökből, sőt a németből is, de apja neve személynévként társtalannak tűnt. Ezzel szemben érdekes népnévi asszociációkat keltett, így felmerült, hogy esetleg valamilyen Magyarországon élő népcsoport hagyományaként is értelmezhető lenne a történet.

Kölpény nevét kezdetben például besenyő eredetűnek gondolták, amire Marczali már 1916-ban nem kevés kételkedéssel tekintett.³⁷ Az elgondolás tudományos levezetését Pais Dezső kísérelte meg a *De administrando imperio*³⁸ besenyő törzsneveinek Németh Gyula által elvégzett értelmezése nyomán, mégpedig a rekonstruált *külbej* alakból.³⁹ Ezt a megfejtést azonban a későbbi nyelvészeti kutatás nem fogadta el.⁴⁰

Nem sokkal később Györffy György hipotézist hipotézisre tornyozva egy újabb, ezúttal skandináv csoport felé terelte a kutatást, teljesen új, nemzetközi dimenziót adva a kérdésnek. Ő a 11. századi bizánci hadsereg egyik, bizonytalan háttérű etnikai csoportjára, a *kouplingoira*⁴¹ hívta fel a figyelmet. Első feltevése az volt, hogy P. mester több szereplőjének neve egyfajta kódolt népnév – mint például a Marót a morváké.⁴² Erre a feltevésre épült rá a Kölpény=kouplingoi azonosítás. A 11. századi bizánci seregben szolgáló rejtélyes harcosokra már az 1920-as évek történeti irodalmában is akadtak utalások, ám akkor – a besenyő talmács törzs mellett felsorolt csapatot – még besenyő-

³⁶ *Fehértói* 2004. 603. o. és *Karácsonyi* 1900. 127–131. o.

³⁷ *Marczali* 1916. 96. o.

³⁸ Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár görög nyelvű munkája; magyarul: *A birodalom kormányzásáról*. Ford. *Moravcsik Gyula*. Szeged, 2003.

³⁹ *Németh* 1922. és *Pais* 1936. 125. o.

⁴⁰ *Benkő* 1999. 39. o.

⁴¹ *Kazhdan* 2001. 91. o.

⁴² *Györffy* 1959. 89–90. o.

nek vélték.⁴³ Györffy azonban skandinávként azonosította őket, „magyar” nevüket kölpénynek gondolta, majd az ötletre egy még merészebb feltételezést épített Taksony fejedelem hadseregreformjáról, és a páncélos skandinávok betelepítéséről a határok mellé.⁴⁴ A Kárpát-medencei skandináv népelemek 10. századi jelenlétével foglalkozó újabb hazai irodalom szerzői, Katona Csete és Kiss Máté megengedően, ugyanakkor kellő távolságtartással viszonyulnak eme hipotézis-láncolathoz.⁴⁵

A skandináv szál pikantériája, hogy az izlandi nyelvvel foglalkozó irodalom a *kylfa* szó jelentését buzogányként határozta meg,⁴⁶ ezért a skandináv kutatókban felmerült, hogy a csoportnévként funkcionáló *kilfingart* bot- vagy buzogányhordozóként értelmezzék.⁴⁷ Így, ha a *kouplingoi* és a *kilfingar* netán ugyanazt jelentené, Kölpény fiának, Botondnak a magyar neve akár az északi csoportjelölő névre való egyfajta utalás is lehetne, hiszen a buzogány régi magyar neve bot volt.⁴⁸ Mivel azonban a Kölpény név csak P. mester történetében maradt fenn, a kaputörő mondabeli hős ismert historiájában viszont fel sem bukkan, így a kétféle Botond-történetet a skandináv szál révén összekapcsoló modern kutatói asszociáció korántsem tekinthető minden tekintetben megalapozottnak.⁴⁹

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a magyarban rendkívül ritka Culpun/Kölpény névvel kapcsolatba hozható névformák a török nyelvű népeknél sem voltak ismeretlenek, még ha nem is tűnnek gyakorinak.⁵⁰ További óvatosságra kell intsen bennünket a Kölpény és a Botond helynevek „besenyő” előtagú helynevek tőszomszédságában (mint a 12. század végén Kölpény erdő Besenyő település közelében), illetve besenyőkről elnevezett települési környezetben való felbukkanása (ilyen például az erdélyi Mezőkölpény⁵¹): a török nevű Tas vezér nagybátyja nevének török eredetét így mégsem lehet kizárni.

A hős Botond

A Botondhoz köthető másik történetcsoport egy Konstantinápolynál megesezt hőstettet beszél el, amelyet korai történetíróink mindannyian megemlítenek, bár nem egyforma súllyal. Anonymus nagyon röviden, de félreérthetetlenül utal erre, és több érdekes

⁴³ Németh 1922. 5. o.

⁴⁴ Györffy 1977. 84., 313. o.

⁴⁵ Katona 2019. 110–111. o. és *Uő* 2022. 106–107. o. – A kölpényekkel foglalkozó nemzetközi irodalom legújabb áttekintése: Kiss 2023. 110–119. o.

⁴⁶ Cleasby – Vigfusson 1874. 366. o.

⁴⁷ Holm 1992.

⁴⁸ B. Szabó 2017. 66. o.

⁴⁹ Vö. Györffy 1977. 84. o.

⁵⁰ Rásonyi – Baski 2007. II. k. Külpen: 390. o., Qulpan: 490. o. A név itthoni ritkaságára lásd még *Fehértói* 2004. 228. o. és *Rácz* 2016. 54–55. o.

⁵¹ A Székelyföldön fekvő Mezőkölpény esetében az erdélyi román és magyar szakirodalom is besenyő eredetet feltételez. *Sófalvi* 2008. 167–168. o.

megjegyzést is tesz. Egyfelől azt mondja, hogy a részletesen elemzett balkáni, Belgrád–Szerbia–Spalato–Kulpa folyó–Száva vonalon folyó hadjáratról énekelnek az énekmondók – bárki meghallgathatja őket –, és beszélnek a konstantinápolyi kalandról is. Másfelől azt állítja, hogy Botond konstantinápolyi történetéről nincs írott forrás, ezért hiteltelennek tartja azt, és nem is meséli el.⁵²

Mindebből két következtetés is adódhat. Egyrészt az, hogy a többi harcról – például a nyugat-balkáni hadjáratról – talált valamiféle írott forrást, hiszen lejegyezte és hitelesnek gondolta őket, ami azért érdekes, mert mi ilyeneket nem ismerünk. Másfelől mégis szükségesnek találta, hogy írásában reflektáljon a Botond-történetre, még ha tagadólág is – feltehetően épp azért, mert potenciális olvasóközönsége, illetve hallgatósága körében népszerű vagy legalábbis közismert lehetett. Ha nem így lett volna, akkor meg sem kellett volna említenie, csakhogy az írónak reagálnia kell a téves történetmesélésre is, hiszen közönségének esetleg éppen az az alaptudása. Mindez annyit mindenképpen mutat, hogy Botondról és az Aranykapu behatolásáról közismert hagyomány állt a szerző rendelkezésére, írott változat viszont nem volt a kezében.⁵³

Nem kevésbé érdekes Kézai Simon 1280 körüli műve: ő Anonymusszal ellentétben elmeséli a történetet, mégpedig részletesen.⁵⁴ Az Anonymus által említett egyetlen konkrétum, az Aranykapu bevétele nála is szerepel – igaz, nála fémkapuként –, ezután következik a nevezetes birkózás leírása Botond és a görög vitéz között, a magyar győzelem ellenére a görög adófizetés megtagadása, majd pedig a magyarok fosztogatásainak említése. A szöveg Kézai írói habitusának szempontjából is érdekes: ő valószínűleg nagyon keveset írt az Árpád-féle honfoglalásról, azt is eléggé szikáran, cseppet sem „regényes” módon. Mindössze két jobban elmesélt történetet találunk: az egyik az augsburgi vereséget mondja el, a másik pedig – annál is hosszabban – Botond birkózását. A szöveg aránytalansága, jellegének megváltozása mindenképpen feltűnő, és akár tekinthetjük az Anonymus által felemlített „népi” történetek lejegyzésének is. Azon tekintetben is figyelemre méltó Kézai szövege, hogy ő nem nevezi Botondot seregvezérnek, mint Anonymus, egyáltalán nem említi a rangját, a magyar sereg vezetőjének Taksonyt tekinti. Úgy tűnik, mintha Botond csak egy egyszerű magyar közvitéz lenne, ami meglehetősen különös egy olyan elbeszélésben, amelyben még a hadjáratok vezetői is csak viszonylag ritkán szerepelnek.

⁵² Az események elbeszélése után így nyilatkozik: „Ha akadna bárki, aki a magyarok harcainak és hőstetteinek jelen írásunk alapján nem adna hitelt, úgy higgyen az igricek csacsogó énekeinek és a parasztok csalfa történeteinek. Ezek a magyarok harcait és hőstetteit mind a mai napig megmentették a feledéstől. Vannak, akik úgy tudják, hogy a magyarok egészen Konstantinápolyig eljutottak és Botond bárdjával a konstantinápolyi aranykaput is beszakította. Én azonban ezt e művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem bukkantam nyomára, csakis a parasztok csalfa történeteiben hallottam róla.” *Anonymus – Kézai* 2004. 37. o.

⁵³ Vö. *Benkő* 1997. 152. o.

⁵⁴ *Anonymus – Kézai* 2004. 107. o.

Mint azt már Demény István Pál is megállapította,⁵⁵ bár a 14. századi krónikakompozíció (*Képes krónika*) egyes darabjaiban megőrzött történet jól láthatóan azonos alapon áll Kézai elbeszélésével, mégis jelentősen különbözik attól.⁵⁶ A szöveg nyelvi megformálása teljesen eltérő, és a történet vezetésében is számos kisebb, összességében azonban jelentős különbség figyelhető meg. (A továbbiakban a *Képes krónika* szövegével dolgozunk.)

Botond a *Képes krónikában* is közvitéz, de itt szerepel Apor (Opor), a sereg vezetője, aki utasítja őt a kapu betörésére. A küzdelem ebben az esetben a görög vitéz azonnali halálával végződik, szemben Kézai történetével, amelyben erre napokkal később kerül sor. Az elbeszélést párbeszéd is tarkítja: míg Kézainál csak a görög ingerli a magyarokat azzal, hogy kettejükkel akar kiállni, a krónikakompozícióban Botond visszavág: ajánlja az óriás görögnek további két segítőtárs bevonását, akik majd eltemetik őt. Itt jelenik meg a „legkisebb magyar” és a görög óriás ellentéte is. Összességében Kézai története szikárabb, nem annyira feszes, kevesebb irodalmi fordulatot tartalmaz, a *Képes krónika* szövege kielezettebb, dramatizáltabb, kerekesebb. Ennyi különbség első pillantásra nem sok, de a cselekmény megformálása szempontjából mégis jelentős: Kézaié egyszerűbb kidolgozást képvisel, a *Krónika* már elemelkedettebb, ez alapján inkább egy továbbfejlesztett, csiszoltabb, irodalmiasabb szövegnek vélhetjük.

A két szöveget egybevetve világos, hogy ugyanazon történet két különböző állapottal, feldolgozottsági fokával állunk szemben, amelyek nehezen vezethetők le egymásból: a *Képes krónika* változatának leegyszerűsítése nem Kézai szövege felé mutat, hanem például egy olyan jellegű történet felé, mint amit a krónikacsalád egyik darabja, a *Müncheneri kódex* őrzött meg. A krónikakompozíció szövege magasabb irodalmi értéket képvisel, aligha képzelhető el olyan „elrontása”, mint amelyet Kézai művében olvashatunk.⁵⁷ Arany János Thurócynak a – *Képes krónikát* követő – szövegéről írta: „Im egy teljes, minden részleteiben fenntartott költői mese”,⁵⁸ hiszen valóban egy kerek, irodalmi szöveg benyomását kelti. Ugyanakkor Kézaiból sem vezethető le a *Képes krónika* változata egy irodalmilag igényesebb szerző munkájaként, mivel történetileg is különböző információkat közölnek: előbbiben Taksony, utóbbiban Apor a sereg vezetője. Ráadásul az elbeszélés történeti elhelyezése sem azonos: Kézai szerint ez az utolsó „rablás”, azaz kalandozó hadjárat, amelyet a magyarok elkövettek, Taksony fejedelem idejében, a *Képes krónika* viszont azt sejteti, hogy számos további hasonló akcióra

⁵⁵ Demény 1997. 98. o.

⁵⁶ *Képes krónika* 2004. 39–40. o. és SRH Vol. I. 310–311. o. – A szöveg szinte azonos formában szerepel a Budai krónikában (1473) és Thuróczy krónikájában is. *Chronica Hungarorum* 2023. 36., 175. o. és *Thuróczy* 2001. 74–75. o. A szöveg rövidített változata szerepel a Müncheneri krónikában. Krónikáink magyarul III/1. k. 51. o. és SRH Vol. II. 66–67. o. Valamint megvan Heinrich von Mügelennél is németül. SRH Vol. II. 144. o.

⁵⁷ Például a *Képes krónikában* Botond a görögöt földhöz vágja, aki azonnal meghal. Ebből aligha alakulhat ki a történet olyan vonala, hogy a görög karja eltörik, majd napokkal később meghal.

⁵⁸ *Arany* 1899. 13. o.

került sor egészen Taksony idejéig. Összegezve a fentieket, véleményünk szerint két történettel van dolgunk, ugyanazon hagyománymag két különböző megformálásának a lejegyzésével. A két szöveg abban azonban hasonlít egymásra, hogy mindkettő irodalmi jegyeket hordoz magán – ezt érezte Arany –, és kilép a történetírói szövegvilágból. Más kérdés, hogy ez az irodalmi vetület honnan származik, de mint majd látni fogjuk, egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy az írásbeliség eredménye.

Botond története Kézainál és a Képes krónikában

Kézai Simon	Képes krónika
Miután pedig Itália néhány tartományát kifosztották, öt éven át nyugton maradtak.	Ezt követően a huszonegyedik évben kivonultak,
Ezután Bulgáriát támadták meg, s egészen Hadrianopolisig eljutottak; s mivel nem tapasztalták, hogy hadsereg ellenük jönne, egészen Konstantinápolyig hatoltak, s megszálltak a falak mellett.	és Bulgáriába nyomultak; innen Hidropoliszhoz vonultak, majd ennek bevétele után végül Konstantinápolyt vették ostrom alá.
Ekkor egy hatalmas termetű görögöt küldtek ki, aki olyan volt, mint egy óriás, s azt kívánta, hogy két magyar álljon ki vele birokra, és azzal kérkedett, hogy ha nem teríti földre mindkét magyart, akkor Görögország legyen adófizetője a magyaroknak.	Mármost amikor a magyarok a város ostromával foglalatostkodtak, a városból kiküldtek egy görögöt, aki akkora volt, mint egy óriás, hogy párviadalt vívjon. Ez azt kérte, hogy egyszerre két magyar mérkőzzön meg vele, mondván, hogyha nem győzi le mindkettőt, akkor a görög császár legyen adófizetője a magyaroknak.
S minthogy ez a görög a sereget rettenetesen bősztette, egy bizonyos Botond nevű magyart jelöltek ki a göröggel való birkozásra.	S mivel ez a görög a magyarok számára módfelett ellenszenves volt, találtak neki egy ellenfelet, aki odaállva a görög elé, ezt mondta neki: „Én Botond vagyok, igazi magyar, a legapróbb termetű a magyarok között. Végy magad mellé még két görögöt, hogy az egyik az eltávozó lelkedet szolgálja, a másik pedig eltemesse a holttestedet, mert egészen biztos, hogy a görög császárt adófizetőjévé teszem a népemnek.”

Kézai Simon	Képes krónika
<p>Ez, miután a küzdőteret előkészítették, fogta a bárdját, melyet magával szokott hordani, odafutott a városnak a küzdőtér felőli érckapujához, és – a hagyomány szerint – bárdjának egyetlen csapásával akkora rést ütött rajta, hogy a görögök a sérülés csoda számba menő nagysága miatt ki sem akarták a kaput javítani.</p>	<p>Ezután a magyarok kapitánya, név szerint Apor, akit a község akaratából tettek meg annak a seregnek a fővezérévé, megparancsolta Botondnak, hogy kezében a bárdjával menjen a város kapujához, mely ércből volt, és bárdjával mutassa meg erejét a kapun. Az pedig odamenve a kapuhoz, a hagyomány szerint akkorát sújtott rá, és akkora rést nyitott a kapun, hogy egy ötéves gyerek azon a nyíláson át kényelmesen ki-be járhatott.</p>
<p>E tette után fegyvertelenül indult a küzdőterre, hogy megbirkózzék; közben a magyarok lóhátról figyelték, a görögök pedig a város falain gyülekeztek a látványosságra.</p>	<p>Miután a magyarok és a görögök nézőközönsége fősorakozott,</p>
<p>Mikor a görög kijött a városból és a küzdőterre indult, s meglátta, hogy Botond egyedül áll birkózásra készen, odakiáltott, hogy miért nem hozott magának egy másik magyart segítségül. Akkor Botond hozzálépett, és állítólag úgy elkapta, hogy alig egy órányi birkózás után a görög a földre került, és képtelen volt föltápaszkodni.</p>	<p>a város kapuja előtt kimérték a bajvívóteret, alig egy órányi küzdelem után a magyar leterítette a görögöt, és az ott nyomban kilehelte a lelkét.</p>
<p>Amikor ezt látták, a görögök császára és más görög előkelőségek, valamint a császárnő is az udvarhölgyeivel együtt levonultak a falról, és a saját palotájukba igyekeztek, rettenetesen szégyellve azt, ami történt.</p>	<p>A görög császár, aki a feleségével együtt a város bástyáján állt, ezt az eseményt és szerencsétlenséget nagy megszáégyenülésnek tartotta; elfordították arcukat, és a palotába siettek.</p>
<p>És noha a görög, akit így földhöz teremtettek, bár karja eltört, életben maradt, mégis ez a birkózás lett halálának az oka.</p>	
<p>Így hát a magyarok, mivel a párviadalban ők szereztek meg a győzelmet, az adó követelésére követeket küldtek a görögökhöz. De a császár csak mosolygott rajtuk, és – a hagyomány szerint – egy szót sem válaszolt nekik.</p>	<p>Amikor azonban a magyarok kérték az adót, amelyért a párharcot megrendezték és megvívták, a görög császár csak nevetett az adó követelésén,</p>

Kézai Simon	Képes krónika
Akkor a magyarok fejedelmükkel, Taksonnyal tanácsot tartottak, majd arról a helyről fölkerekedtek, s az egész Görögországot és Bulgáriát végigrabolták; aranyat, gyöngyöt, drágaköveket, számtalan foglyot és mérhetetlenül sok marhát zsákmányoltak tőlük, s végül boldogan tértek meg Pannóniába.	ezért a magyarok a város ostromával fölhagyva, földúlták az egész Görögországot; aranyat, drágaköveket és végtelenül sok állatot zsákmányoltak, és így tértek vissza hazájukba.
Ez volt az utolsó zsákmány, melyet magyarok még pogányként szereztek.	A magyarok közössége tehát – a hagyomány szerint – kapitányaival, vagyis vezéreivel együtt egészen Taksony fejedelem idejéig ilyen és más efféle dolgokat művelt.

Kézai Simon⁵⁹	Képes krónika⁶⁰
Postquam autem Italiae provincias aliquas spoliassent V. annis fuere sine motu.	Vicesimo autem primo anno egressi
Tandem in Bulgariam adeuntes usque Idropolim pervenerunt, dumque exercitum super se venientem non vident, usque Constantinopolim venientes descendunt prope murum.	in Bulgariam intraverunt et inde Ydropolim venientes ipsa expugnata Constantinopolim tandem obsederunt.
Tunc Graecus unus magnus sicut gigans emittitur, qui duos Hungaros cum eo luctari postulabat, vociferans in hunc modum, ut si ambos Hungaros in terram non prostraret, extunc Graecia censualis Hungaris subiaceret.	In obsidione igitur urbis memorate Hungaris constitutis quidam Graecus, sicut gygas emissus de urbe ad luctandum, cum eo duos Hungaros inpetebat altercari dicens, quod si ambos non devinceret, Grecorum imperator censu Hungaris teneretur.
Cumque idem Graecus exercitui esset plurimum infestissimus, quidam Hungarus Botond dictus Graeco opponitur ad luctandum,	Qui cum Hungaris infestus esset ultra modum, unum contrarium ei invenerunt, qui oppositus Greco ita ait: Ego, inquit, sum Bothond, rectus Hungarus, minimus Hungarorum, adiungas tibi duos Grecos, quorum unus conservare debeat animam tuam exituram, alter vero cadaver tuum subterrandum, quia certissime censual-em faciam Grecorum imperatorem genti mee.

⁵⁹ *Simonis de Kéza* 1999. 96–100. o.

⁶⁰ *Chronica de Gestis* 2018. 104–106. o.

Kézai Simon⁵⁹	Képes krónika⁶⁰
<p>areaque praeparata arrepto dolabro, quem ferre consueverat, super portam urbis, quae aerea erat, praecucurrit tantamque fissuram in ea fecisse dicitur cum dolabro uno ictu, ut Graeci propter monstram ipsam portam resarcire noluerunt.</p>	<p>Unde capitaneus Hungarorum nomine Opour, qui ill<or>um exercitui de comuni voluntate fuerat constitutus, iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis, que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque portam talem ictum et cesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset.</p>
<p>Quo quidem facto ad aream luctandic inermis aggreditur et ad spectaculum Hungari in equis, Graeci ad muri propugnacula convenerunt.</p>	<p>Facto namque spectaculo Hungarorum et Grecorum,</p>
<p>Cumque Graecus exisset de urbe Íturus ad aream, vidit Botond solum stantem paratum ad luctandum, exclamavit, quare alium Hungarum non adiungeret sibi in auxilium. Tunc Botond aggresso ipso sic eum comprehendisse perhibetur, ut praeteriit parva hora in luctando, quod Graecus prostratur, non valens resurgere ullo modo.</p>	<p>parata area ad certandum ante portam urbis parva hora simul in unum dimicantes, Grecus in terram per Hungarum est detrusus et statim sine mora spiritum exalavit.</p>
<p>Quo viso Graecorum imperator et alii Graecorum proceres, imperatrix etiam cum suis dispotinis de muro egredientes ad sua palatia perrexerunt, pro summa verecundia, quod acciderat, reputantes.</p>	<p>Quod factum et casum Grecorum imperator, qui stabat in urbis propugnaculo cum coniuge sua, pro ingenti verecundia reputantes averterunt facies suas pergentes in palacium.</p>
<p>Et licet Graecus sic allisus superviveret cum fracto brachio, occasio tamen sibi fuit ipsa lucta mortis suae.</p>	
<p>Obtento itaque Hungari certaminis bravio pro censu postulando ad Graecos nuncios destinant, quibus imperator subridendo nullum verbum dicitur respondisse.</p>	<p>Verumptamen cum Hungari censum repetissent, pro quo certamen commissum fuerat et pugnatum, dum risum faceret Grecorum imperator de censu postulato,</p>

Kézai Simon ⁵⁹	Képes krónika ⁶⁰
Tunc Hungari cum Tocsunl eorum duce consilio inito egressi de loco illo, totam Graeciam et Bulgariam spoliantes, ex ipsis aurum, gemmas, lapides pretiosos, captivos sine numero et armenta infinita rapiunt, redeunt tandem cum gaudio in Pannoniam.	recedentes Hungari de obsidione civitatis, depopulati sunt totam Greciam haurientes ex ea aurum, gemmas et armenta infinita sicque ad propria sunt reversi.
Istud enim existit ultimum spoliium, quod fecere Hungari sub ritu paganismo constituti.	Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis sive ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis gessisse perhibetur.

Mit kezd egy ilyen elbeszéléssel a történetírás? – kutatástörténeti áttekintés

A történetírók egy része már igen régóta egyfajta primer forrásként próbálja Botond konstantinápolyi történetét beépíteni a maga nagy történeti elbeszélésébe. Kézai az augsburgi vereség után öt évvel későbbre pozícionálva illesztette be a szövegbe, és Taksony vezért nevezte meg a nála nem is említett Opur helyett a Konstantinápoly ellen vezetett vállalkozás vezéréként – így sajátos módon szinkronba került az általunk ismert valós történeti kronológiával: Taksony uralma alatt valóban voltak Bizánc elleni vállalkozások 959–960-ban.⁶¹

A 14. századi krónikakompozíció írója is hasonlóképpen járt el, de ő már nem öttel, hanem huszonegy évvel későbbre tette a nála Opour/Apor vezette vállalkozás időpontját. Antonio Bonfini is ezen a nyomon járt, és beemelte az érdekes történetet *A magyar történelem tizedeibe*, de a fővezért, Opourt/Aport nem említette.⁶² Ransanus viszont a maga rövid történetében a vállalkozás vezére, Opour/Apor nevét és a hadjárat célpontját, Thrákiát feltüntette, ugyanakkor vérbeli történetíróként egyszerűen elhagyta Botond kaputörését és birkózását mint valós történeti információt nem hordozó, diszfunkcionális anekdotikus elemet.⁶³

A jól láthatóan teljesen bizonytalan tér-időben lebegő, inkább a bizánci vállalkozások emblematis émlékeként emlegetett történetet azután – a 10. századi magyar portyákra vonatkozó bizánci források könnyebben hozzáférhetővé válását követően – Kristó Gyula jelölte meg a modern tudományosságban konkrétan a 959. évi, sikertelenül végződő hadjárat emlékezeteként Theophanes folytatójának művére hivatkozva:⁶⁴

⁶¹ *Anonymus – Kézai* 2004. 107. o.

⁶² *Bonfini* 1995. 223–224. o.

⁶³ *Ransanus* 1999. 67. o.

⁶⁴ *Kristó* 2003. 56. o.

„Amikor a türkök szent húsvét ünnepén hadjáratot indítottak a rómaiak ellen, a fővárosig száguldottak, minden thrák lelket zsákmányukká tettek és sok prédát szereztek, a császár tüstént küldve küldte Pothosz Argyrost, a patrikiost és az őrségek domestikósát osztagával, valamint a Bukellarioi, az Opsikoion és a Thrakesion hadvezéreivel [...] ezek [...] éjszaka rájuk törtek s levágták és leverték őket, zsákmányt és foglyokat szerezve. Azok pedig a nagy veszteség és vereség miatt megszegyenülve visszatértek saját földjükre.”⁶⁵

A rendelkezésünkre álló bizánci forrás tehát nem utal sem a magyaroknak fizetett adó megtagadására, sem szorosán véve a Konstantinápoly kapuja előtti cselekményekre. Legújabbban pedig jelen cikkünk egyik lektora, Katona Csete vázolta fel számunkra egy újabb történeti kapcsolat lehetőségét Kézai szövegváltozata kapcsán.

A másik irány, amelyet a fenti eseménytörténettel szemben inkább kultúrtörténeti-etnográfiai megközelítésnek nevezhetünk, Marczali invenciójának köszönhetően született meg. Ő volt az, aki 1880-ban – nem ismervén okleveles forrásokban Botond nevet – idegen hatásra gyanakodott, és Botond előképét egy Potho nevű 11. századi, vitéz és nagyerejű bajor nemesben vélte felismerni, s rámutatott egyúttal Boleszlav lengyel fejedelem 1018. évi kijevi bevonulására mint lehetséges párhuzamra.⁶⁶ Első felvetésével – bár Karácsonyi János néhány évvel később tisztázta, hogy téves volt a kiindulási pontja – olyan „gumicsontot” alkotott, ami teljes okafogyottságában is még évtizedekig foglalkoztatta a kutatókat.⁶⁷ Konstantinápoly kapujának betörése mellé azonban egyre több igen figyelemreméltó, kultúrtörténetileg párhuzamosnak vélt történetet sikerült még odaállítani: Boleszláv 1018-ban Kijev, Krum bolgár kán 913-ban Konstantinápoly,⁶⁸ majd Oleg rusz fejedelem 907-ben szintén Konstantinápoly kapujához kötődő történetét.⁶⁹ A kapubetörés motívuma így egyfajta vándormotívumként nemzetközi kontextusba került, és akképpen is értelmeződött.

Mivel az ázsiai népek birkózási kultúráját, illetve annak kultúrtörténeti vonatkozásait csak nemrégiben kezdték tudományos alapossággal feldolgozni,⁷⁰ érdekes módon a történet másik fele, a görög „óriás” mint birkózópartner jóval több kételyt és kevesebb érdeklődést keltett a kutatókban. „Nyílt háborúban is szokás volt az ellenfél bajnokai közül egyeseket párviadalra híni” – vélekedett Salamon Ferenc. – „Sajátságos, hogy a magyarokról szóló hiteles forrásokban ilyenről nincs említés, s Botond vitézkedése Konstantinápoly kapujában minden tekintetben gyanút ébreszt hazai krónikánk illető

⁶⁵ *Moravcsik* 1988. 69. o.

⁶⁶ *Marczali* 1880. 67–68. o.

⁶⁷ Lásd *Sebestyén* 1904–1905. II. k.; *Mellinger* 1912.; *Marczali* 1916.; *Tóth* 1988.

⁶⁸ *Marczali* 1916. 92–95. o. és *Fehér* 1940. 9. o.

⁶⁹ Régmúlt idők 2015. 41. o. Említi még *Kiss* 2015. 243. o. 17. jegyz.

⁷⁰ *Csirkés* 2003.; *Barta* 2006.; *Péri* 2008.

helye iránt.”⁷¹ Salamonnak ezzel a megállapításával a Botond-monda történeti megítélését is hosszú időre sikerült befolyásolnia.⁷²

A királyok dolga – a kaputörés megfejtési kísérletei

Bár a kaputörés motívumának kultúrtörténeti holdudvarát a kutatás viszonylag széles körben vizsgálta, az az utóbbi években számottevően gyarapodott. Egy román kutató, Ovidiu Cristea ugyanis a háború, az erőszak szimbolikus gesztusait vizsgáló új irányzat részeként több tanulmányt is szentelt a témakörnek, s az uralkodói lándzsák és a kapuk/falak szimbolikus interakciójának nyomai között két, számunkra is nagyon fontos, ám a hazai vizsgálódásokba eddig be nem vont forrásra hívta fel a figyelmet.⁷³ Ennek nyomán az eddig egységes szimbolikus térben kezelt források már több, többé-kevésbé jól körülhatárolható csoportba sorolhatóak.

Fehér Géza felvetésével szemben úgy tűnik, hogy a Konstantinápolyig hatoló elleneséges hadvezérek fegyvere és a városkapu „kapcsolata” nem a hadüzenetnek, hanem épp ellenkezőleg, a békekötés alkalmával a győztes fél felsőbbrendűségének a kifejezése volt – vagy lett volna. Az ugyanis nem biztos, hogy a kijevi Rusz ura, Oleg valóban járt seregével 907-ben Konstantinápoly alatt, de a *Régmúlt idők elbeszélése* teljesen egyértelműen egy győztes, kedvező kereskedelmi szerződést kicsikaró portyázó hadjárat utolsó aktusaként, annak mintegy „megkoronázásként” írta le, hogy „miután a pajzsát a győzelem jeléül Cágrád kapujára kitűzte, elvonult a várostól”.⁷⁴

A 10. századi bizánci történetíró, Symeon Logothetes szerint 813-ban Krum bolgár kán sem vágta lándzsáját a város kapujába, csupán a béketárgyalások megkezdése előtt engedélyt kért erre a császártól, aki azonban megtagadta azt.⁷⁵ Krum ennek dacára a város falai előtt igen változatos ceremóniák sorával kárpótolta magát – hatalmát és bátorságát fitogtatva a bizánciak előtt. Mindkét történet főszereplője egy ellenséges uralkodó, aki katonai sikerei után a birodalom szívében kötött megállapodást a császárral.⁷⁶

E szimbolikus harci gesztus azonban – bár más értelemben – nem volt ismeretlen a bizánciak számára sem: a történetíró Nikéas Choniatés szerint 1165-ben a magyar erősség, Zimony ostromának kezdetén „példával akarván utánzásra tüzelni az alattvalóit, elsőnek a császár vágatott a város kapuja elé, és belevágta lándzsáját”,⁷⁷ azaz maga

⁷¹ Salamon 1876. 816–817. o.

⁷² Vö. Marczali 1916. 97–99. o. és Tóth 1988. 468. o.

⁷³ Cristea 2015. és Uő 2020.

⁷⁴ Régmúlt idők 2015. 41. o. – Katona Csete hívta fel figyelmünket, hogy az erősség falára kifüggesztett pajzs nyugaton, a Fuldai évkönyvben is a béke szimbólumaként tűnik fel egy „anekdotikus” betétben az északi népekkel kapcsolatban. (Segítségét ezúton is köszönjük!) Fuldai évkönyv 2022. 106–107. o.

⁷⁵ Wahlgren 2019. 159–160. o.

⁷⁶ Marczali 1916. 93–94. o.

⁷⁷ Choniatés krónikájának e részletét a magyar fordítással együtt lásd Moravcsik 1988. 279. o.

Manuel császár gyakorolta volna ezt a gesztust, akitől történétírói szerint nem álltak távol az ilyen vakmerő cselekedetek.

Ha megtörtént, alighanem a vezér bátorságának fitogtatása, az ostromló sereg moráljának növelése lehetett a célja 1509-ben Bogdán moldvai vajdának is, amikor lándzsáját Lviv kapujába döfte: a lengyel források szerint az ostrom nem csak ilyen szimbolikus cselekedetkből állt, azt komoly tűzértség és német tűzmester is támogatta. A történet ezúttal is mindkét esetben uralkodókhoz kötődik, a gesztus – és a történétírói kultúrkör is – nagyon hasonló, még ha magának az erődített helynek az elfoglalása ebből a szempontból nem is fontos részlet.⁷⁸

Bogdán cselekedetének azonban már van egy olyan síkja is, amelyről a román kutató nem írt: a lengyel–moldvai viszályban nem pusztán a határvidéki tartomány, Pokutya hovatarozása és a Moldva feletti hűbéri hatalom volt a tét. Egy 1506. évi – magyar közvetítéssel létrehozott – megállapodás értelmében a vajdának feleségül kellett volna kapnia a lengyel király nővérét, aki azonban nem kívánt hozzámenni, és amikor 1507-ben Zsigmond került a lengyel–litván trónra, a lengyel fél felrúgta a szerződést.⁷⁹ A visszautasított kérést tehát ez esetben háborúval állította helyre sértett becsületét.

Épp így járt el Anonymus Gallus beszámolójában Vitéz Boleszláv lengyel uralkodó is 1018-ban, akitől a lengyel történétíró szerint a majdan Bölcsként emlegetett Jaroszláv tagadta volna meg nővére kezét. A krónikás leírása teljesen egyértelművé teszi, hogy a visszautasított kérést szimbolikusan párhuzamba állította két cselekedetét: kardjával megsértette Kijev aranykapuját, a kijevi fejedelem elfogott nővérét pedig hitvese helyett ágyasává tette.⁸⁰

Az ostromlott, illetve elfoglalt erősség kapuját ért maradandó, utóbb is jól látható sérülés így a megtorlás részeként már nyilvánvaló erotikus tartalmat is hordoz: a bosszú egyfajta szimbolikus nemi erőszak formáját ölti.

Innen pedig egyenes út vezet a vár és a kapu erotikus értelmezési tartományaihoz. Mint Demény István Pál – épp a Botond-mondához kapcsolódó – tanulmányában felhívta rá a figyelmet, a román folklórban a nászéjszakán szokás volt a vőlegény „kaputörő buzogányának” megerősítése.⁸¹ Ha némileg elhomályosultabb formában is, de a magyar folklórban is megtalálható a lányos ház metaforájaként a kapuval rendelkező vár.⁸²

E történetek különbségei és hasonlóságai igen markánsak. Egyes említett katonai akciók mögött például különféle szerződészegések állnak. A Botondéval párhuzamba állított történetek hőse azonban mindig és kivétel nélkül uralkodó – így minden gesztusa, cselekedete tulajdonképpen állami aktus is. Való igaz, hogy Botond is „hivatalos”

⁷⁸ Cristea 2015.

⁷⁹ Engel – Kristó – Kubinyi 1998. 335–336. o. és Niemczyk 2018. 98–109. o.

⁸⁰ Gall *Névtelen* 2007. 107. o.

⁸¹ Demény 1997. 102. o. Vö. Marczali 1916. 95–96. o.

⁸² Gazda 2017. 175. o.

ügyben jár el, de ő csupán egy delegált, egy „bajnok” (még ha birkózik is),⁸³ akárcsak a lengyel udvarban menedéket lelő Béla herceg, aki a magyar krónikáshagyomány szerint egyfajta perdöntő – „istenítéletként” értelmezhető – párviadalban szintén a megbízójának fizetendő adóért küzd meg a pomeránok bajnokával.⁸⁴ Ráadásul Botond nem egy győztes hadjárat után, és nem is szerződészegés miatt hasítja be a bizánci kaput, hiszen a magyarok éppen adót kívánnak kicsikarni Bizánctól. Botond tette erőfitogtatás, amelyet azonban nem követ ostrom, annak ellenére sem, hogy a császár végül is nem fizet adót, sőt kineveti a magyarokat.

Bár Botond kaputörési történetének egyes elemei máshol is fellelhetőek, úgy tűnik, hogy ebben az összefüggésben az egész motívum-sorozat egybefüggő módon máshonnan egyelőre nem ismert, így nem tekinthető a középkori írott szöveges kultúra nemzetközi vándormotívumának, mint azt korábban Marczali sejtette: ezt a motívum-szekvenciát jelen tudásunk szerint aligha lehetett volna egy az egyben valahonnan „kimásolni” a krónikák színesítésére, következésképpen valamiféle eredetiséget mindenképpen tulajdoníthatunk neki. Ez a megfigyelés azonban már az eddigiektől eltérő irányba tereli a figyelmünket.

A bajvívó Botond

Bár a kapubetörés motívuma csak nagyon távolról köti a Botond-történetet a hasonló elbeszélésekhez, más kontextusban azonban igenis vannak párhuzamai. Katona Csete kollégánk hívta fel a figyelmünket, hogy a kijevei Ruszhoz kötődő *Régmúlt idők elbeszélése* című munkában is találni egy sok szempontból hasonló betéttörténetet:

„A 6500. (992.) évben Vlagyimir a horvátok ellen indult hadba. Amikor pedig visszatérőben volt a horvát háborúból, besenyők jöttek a Dnyeper túlsó partjára a Szula felől. Vlagyimir hadba indult ellenük, és a Trubezszen lévő gázlónál, ahol ma Perejaszlavl van, találta szembe magát velük. És Vlagyimir a folyó ezen az oldalán ütött tábor, amazok a túlsó partján. És a mieink nem szánták rá magukat, hogy átkeljenek a túlpartra, amazok pedig, hogy átjőjenek erre az oldalra. És a besenyő fejedelem a folyóhoz lovagolt, kihívta Vlagyimirt, és ezt mondta neki: »állítsd ki a te harcosodat, én meg az enyémet, hogy megbirkózzanak. Ha a te harcosod vágja földhöz az enyémet, akkor nem fogunk három évig háborúzni; ám ha a mi harcosunk vágja földhöz a tiéteket, akkor három évig pusztítani fogunk benneteket.« Ezzel elváltak. Ahogy Vlagyimir a táborába visszatért, hírnököket küldött szét e szavakkal: »Nem akadna-e olyan férfiú, aki egy besenyővel birokra kiállna?« És sehol sem találtak. Másnap reggel megjötték a besenyők, kiállították a harcosukat, a mieinknek meg nem volt. Elszomorodott Vlagyimir, miközben valamennyi csapatában tudakozódott, érkezett a fejedelemhez egy idős ember és ezt mondta neki: »Fejedelem! Van egy fiam otthon, a legkisebb; én négy fiammal eljöttem,

⁸³ A Képes Krónikában a történet mellé készített illusztráción egy lovagi párviadalt láthatunk, ahol a lovon ülő görögöt Botond óriási alakja kardjával szúrja le.

⁸⁴ *Bagi* 2010. – A hazai viszonyokról és a bajnokok státuszáról lásd *Borosy* 1986.

ő meg otthon maradt. De gyermekkorá óta senki nem vágta még földhöz. Egyszer összeszedtem, s úgy megharagudott rám, hogy azt a bőrt, amit éppen áztatott, kézzel darabokra szaggatta.« Ezt hallván a fejedelem megörült, és elküldött érte, és a fejedelem elé vezették; aki mindent elmondott neki. Az pedig úgy válaszolt: »Fejedelem! Nem tudom, hogy meg tudok-e küzdeni vele, tégy próbára: van-e itt egy nagy és erős bika?« És kerestek egy bikát, nagyot és erőset, és meghagyta, hogy jól bősziítsék fel, tüzes vasat helyeztek rá, majd szabadjára engedték. A bika a legény mellett vágatott el, és ő pusztá kézzel megragadta a bika oldalát, és a kezével megragadott bőrt hússal együtt kiszakította az oldalából. Vlagyimir ekkor így szólt hozzá: »Meg tudsz vele küzdeni.« Másnap reggel ismét eljöttek a besenyők, és kérdezgetni kezdték: »Van-e harcosotok? A miénk készen áll.« Vlagyimir meghagyta, hogy még éjjel öltsek fel a fegyverzetet, és mindkét fél egymással szemben sorakozott fel. A besenyők kiengedték harcosukat, hatalmas termetű és félelmetes volt. Előlépett Vlagyimir vitéze is, és amikor meglátta őt a besenyő vitéz, elnevette magát, minthogy közepes termetű volt. Kimérték a távolságot a két csapat között, és egymás ellen engedték őket. És összeakaszkodtak, és keményen kezdték egymást szorongatni, és a vitéz a kezével megfojtotta a besenyőt, majd földhöz vágta. Üvöltés hangzott fel, a besenyők megfutamodtak, és a ruszok kaszabolva üldözték őket, és elűzték őket. Vlagyimir pedig örült, és várost alapított, annál a gázlónál, és Perejaszlavlnak nevezete el, mert az ifjú itt hódította el a diszóséget. Vlagyimir pedig nagy emberré tette őt és apját is.»⁸⁵

Ez a szövegrészlet már korábban is ismert volt a magyar kutatók előtt, de a bikafékezés motívuma miatt a Toldi-történettel kapcsolták össze azt.⁸⁶ A *Régmúlt idők elbeszélésébe* szőtt történet nyomán azonban így már feltárulhat egy világos struktúra, ami egyaránt tartalmazza a hazai hagyományban megőrzött Botond-történet és ruszbéli Perejaszlavli alapítástörténetét, sőt még a 14. századi magyar krónikakompozíció egy másik helyén szereplő, Béla herceg és a pomerán párviadalát elbeszélő históriát is. Ennek a motívum-szekvenciának a strukturális elemeit mi a következőképpen azonosítottuk:

- két hadsereg áll szemben egymással;
- az ellenség vezére ajánlatot tesz, döntsék el bajnokaik a vitájukat – az ő küzdelmük legarchaikusabb formája a birkózás;
- a „mi” vezérünk nem talál a saját táborában jelentkezőt a viadalra – ez az elem hiányzik a fennmaradt Botond történetből;
- egy legkisebb fiú lesz a „mi bajnokunk” – Béla herceg is a legfiatalabb a három testvér között, és Botondnál is említik, hogy ő a legkisebb;
- a „mi” bajnokunk valamilyen formában demonstrálja az erejét – a rusz történetben ez a bikafékezés, Botondnál pedig a kaputörés motívuma (Béla és a pomerán párviadala esetében ilyen motívumot nem jegyeztek le);
- a két bajnok megküzöld, a „mi” bajnokunk győz, az ellenfél bajnoka elpusztul;

⁸⁵ Régmúlt idők 2015. 98–99. o.

⁸⁶ *Korompay* 1956. 21–22. o.

- a győztes jutalmat kap: ez Béla herceg történetében a „legmesésebb”, ő a lengyel király leányának kezét nyeri el vele, a rusz történetben pedig Vlagyimir győzelmet arat a meghökkent besenyőkön – Botond esetében azonban jóval csavarosabb „jutalom” jut a magyaroknak: a bizánci császár szószegése miatt jogot nyernek az ellenség földjének felpredálására.

E szempontból Botond történetéből a közösségért való bajviadal tűnik fontosnak, a kapubetörés pedig tulajdonképpen egy esetleges elem, amely a bajnok kivételes képességeit hivatott bizonyítani.

A hős Botond történetének énekmondói értelmezése

Ha Anonymus korában, a 12–13. század fordulóján, azaz legalább kétszáz évvel a feltételezett események után Botond története létezett a szájhagyományban, akkor érdemes feltennünk azt a kérdést is, hogy hogyan működhet egy ilyen szóbeli kultúra. Erről nekünk Magyarországon és általában a modern Európában nem sok tapasztalatunk van, hiszen a történeti emlékezet sok évszázada már az írásbeliség hatáskörébe került. Emlékezhetnek emberek régi eseményekre, de nem szükséges az emlékezetükben tartaniuk, mert azok őrzését az írások megbízhatóan megoldják. Emiatt nehezen tudjuk elképzelni ennek az emlékezeti módnak a működését. Más kultúrákban azonban akár a közelmúltig ilyen módon történt az emlékek őrzése. Erre kínálhatnak modellt a török népek, amelyek közül jó néhány rendelkezik számottevő, szóban átörökített epikus hagyományokkal.⁸⁷ E történeteket profi előadók – az egyszerűség kedvéért: énekmondók – örökítik, mester–tanítványi láncokon és az egymástól való tanuláson keresztül. Az általuk előadott történetek jellege, kategorizálása nem kevés fejlődésre adott okot. A nyugati kutatás – de a török és az orosz is – elsősorban az eposz, hőseposz kifejezéseket használja, jóllehet a kérdéses alkotások kevésbé hasonlítanak a klasszikus eposzokra, ezért magyarul talán a hősepika kifejezés lenne megfelelőbb. A művek között vannak „mitikus” történetek, amelyek éppen a mi népmeséinkkel mutatnak nagyfokú hasonlóságot, ami nem is meglepő a honfoglalás előtti magyar–török kapcsolatok intenzitását figyelembe véve. Más történetek viszont nagyon is konkrét és jól beazonosítható eseményeket beszélnek el, afféle históriás, sőt tudósító énekek. És vannak a két véglet között átmenetet képező darabok is, amelyek ugyan egyértelműen a közösség múltjáról beszélnek, de az eseményeket a felismerhetetlenségig átformálják.⁸⁸ Megjegyzendő, hogy e különböző énektípusok előadási módja, nyelvezete, irodalmi esz-

⁸⁷ Törökországban komoly kutatási program keretében igyekeznek közzétenni a törökség teljes ismert hősepikai hagyatékát, ebből már több tucat kötet látott napvilágot. A program neve: Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi (‘Projekt a török világ eposzainak azonosítására, törökországi török nyelvre fordítására és kiadására’).

⁸⁸ A kategorizálás problémájára lásd Güler 2022. 1–20. o. és Düzgün 2014.

közkészlete nem tér el egymástól, és nem is nagyon különítik el őket névvel sem: egyaránt történetmesélő munkák, amelyek lényege nem a történelmi múlt önmagáért való megőrzése, sokkal inkább afféle iránymutató történetek felmutatása, amelyek a helyes és a helytelen viselkedést helyezik középpontba, s lényegében példaként szolgálnak. A török népek a török *jir* ('ének'), a perzsa *desztán* ('történet') és az arab *hikáje* ('történet') szavakat használják rájuk. A történelmi hűség nem akadály, nem hátrány, nem „ellensége” az énekmondónak, de nem is szükséges elem.

Itt érdemes néhány megfigyelést tennünk az énekek és a valós események viszonyáról: a valóban történeti tartalommal bíró énekek lehetnek nagyon pontosak, de nem a mi történelmi elvárásaink szerint működnek: nevek, egészen apró események is jól megőrződhetnek bennük, miközben a nagy összefüggésekről, a valós történeti kontextusról nem szólnak. Az egyszerűen nem érdekes a hallgatóság szempontjából, hiszen nem „történelemórán” vesznek részt, hanem a közösségi tudatot erősítő – és egyébként szórakoztató – történetet hallgatnak meg. Ami belőle nekik fontos, az számunkra lehet jelentéktelen, és fordítva. Egy krími nogaj hőseposzban, a Giráj-dinasztiához tartozó Ádil szultán történetében az 1580-as években zajló, számos fordulatot hordozó oszmán–perzsa háborúk egyik, történeti szempontból nem túl jelentős epizódjáról halunk. A kortárs történeti forrásokkal összevetve az eseménymenet hiteles, csak éppen annak kontextusáról nem tudunk meg szinte semmit.⁸⁹ Az énekmondói emlékezetben tehát máshol vannak a súlypontok, mint a modern történetírásban.

Ádil szultán története még egy jellegzetességre hívja fel a figyelmet: a szöveg első pillantásra kifejezetten meseinek tűnik, mert mesékre jellemző eszközöket, fordulatokat is felhasznál. Ezek mögött jelen esetben valós események állnak, de nem feltétlenül van ez mindig így. A történet különböző variánsai szépen mutatják, hogy az énekmondói gyakorlat folyamatosan távolodik a történeti valóságtól. Az elszakadás mértéke azonban számos körülménytől függ. Az egyik egészen biztosan az idő: amikor az esemény maga már kevésbé lényeges, akkor a példajellel domborodik ki egyre jobban, és ha ehhez valamit érdemes megváltoztatni, átszínezni a történeten, akkor ezt az énekmondó meg is teszi. De csak akkor teheti meg, ha a közösség már nem látja fontosnak a részleteket. Ne feledjük: az énekmondó nem saját önmegvalósításán fáradozó, alanyi művész, hanem a közösségi tudat egyfajta őre.⁹⁰ Nagyon tanulságos e tekintetben a nogaj hősepika ügye: e nép a 15–16. században Kelet-Európában tekintélyes politikai közösséget alkotott, de azután önállóságát javarészt elvesztette. A Kaukázusban vagy Romániában élő csoportjaik sokáig – máig – őrizték részleges önállóságukat, ami jót tett a szövegek megmaradásának is. Egy másik részük azonban beolvadt a Kazak Kán-ságba, s bár nogajságukat elveszítették, kazakok lettek, de énekmondó-hagyományukat átmentették, amely így ma a kazak irodalom megbecsült része. Itt tehát elveszett

⁸⁹ Seres 2003.; Sudár 2007.; Uő 2024.

⁹⁰ Assmann 1999. 97–102. o.

az eredeti tudati közeg, a történetek azonban esztétikai és erkölcsi szempontból fontosak maradtak. Az itt gyűjtött variánsokban alig-alig ismerhető fel a hajdani történeti valóság, ami a kaukázusi és a romániai csoportnál viszont jól kitapintható.⁹¹

A török hősepika másik tanulsága, hogy a történetek megnyilvánulási formája könnyen változhat. A kipszak népek elsősorban a verses megformálást kedvelik, általában egy ütemszámláló, a kötött rímelést és a strófákat nélkülöző, hömpölygő előadásmódot részesítenek előnyben.⁹² Az oguzoknál mintha a négysoros strófák lennének uralkodóak, de ők inkább prózai szövegeket mesélnek, amelyekbe több-kevesebb verses betét kerül.⁹³ Főképpen a korai gyűjtések esetében ugyanakkor valószínűleg prózai kivonatok olvashatunk az adatközlőktől, amelyek leginkább csak a történet vázát rögzítik – viszont nagyon is hasonlítanak a mesékre, vagy akár olyan tömörségűek is lehetnek, mint a krónikáinkban olvasható Botond-történet.⁹⁴ Anélkül, hogy belemerülnénk e kérdés részleteibe, annyit jegyezzünk meg, hogy az európai tudományosságban megszokott kategóriáink viszonylag nehézkesen alkalmazhatóak e hagyományrendszerre, mivel ott létesítenek törésvonalakat, ahol a hagyományok hordozói nem látnak olyat.

Miért lehet mindez lényeges a Botond-történet szempontjából? Egyrészt például azért, mert a két – Kézainál és a *Képes krónikában* szereplő – változat különbségeit magyarázhatja akár az énekmondói gyakorlat alakulása is: az átértékelést, az irodalmi igényességet akár az énekmondók alkotói folyamatában is kereshetjük, nem kell feltétlenül lejegyzésükre vállalkozó írástudók teljesítményének tekintenünk azt. A török eposzok ismeretében nagyon is elképzelhető egy pontosabb, „realistább” történet (Kézai) és egy sokkal irodalmbibb megfogalmazás (*Képes krónika*), amelyek egyébként akár egymás mellett is élhettek. Másfelől egyáltalán nem valószínű, hogy a 13–14. századi énekelt változatok olyanok voltak, mint a feltételezett 10. századiak. A politikai körülmények alaposan megváltoztak, és nagyon is kedveztek annak, hogy Botond a hősiesség példájaként kerüljön felmutatásra, az viszont már kevésbé volt lényeges, hogy pontosan milyen történelmi körülmények között vitte véghez a tettét. Ami megmaradni látszik az eredeti történetből, az Botond neve, Bizánc, a fémből készült kapu, és talán a bizánciak által meg nem adott adó, illetve Opour vezér neve. Mindez azonban összességében nem kevés, hiszen határozott történetiséget ad az elbeszélésnek, és világosan jelzi, hogy itt még nem fiktív, a valóságtól elszakadt történettel állunk szemben.

Figyelemre méltó, hogy Anonymusnál egy előkelő család sarjáról, egy seregvezérről van szó, a birkózás történetében viszont a „legkisebb magyarról”. A török énekmondás tükrében még ebben sem kell feltétlenül ellentmondást látnunk. E művekben nagyon

⁹¹ A nohaj irodalomra lásd *Şenel – Güllüdağ* 2004., az eposzokra pedig *Çakır* 2008.; *Abdulgazieva* 2011.; *Düzgün* 2012.

⁹² *Csáji* 2017.

⁹³ *Borataş* 1965.

⁹⁴ Lásd például Wilhelm Radloff krími gyűjtéseit: *Radloff* 1896. 194–201. o. (Orak–Mamaj, Dosztambet, Edige) és 122–134. o. (Csora batir, Edige).

nagy hangsúly esik a személyességre, az emberi problémákra és kvalitásokra. A nagy háborúk és a nagy fejedelmek tettei is gyakorta úgy kerülnek tálalásra, mintha egyszerű emberek konyhai csetepatéiról lenne szó. Ez az alkotási mód cseppet sem a küzdelmek heroikusságát értékeli le, hanem az egyénre koncentrál: nem az a lényeg, hogy a hős egy hatalmas sereg élén áll, hanem az, hogy ő személy szerint milyen vitéz módon küzd. Innen tekintve Botond bármilyen rangban is állhatott, a krónikákban lejegyzett szöveg már az egyéni teljesítményt helyezi középpontba, tehát a történeti énekek időbeli fejlődésének egyik – későbbi – fázisát képviseli. Az tehát, hogy Botond a legkisebb magyarnak mondja magát, és láthatólag nem ő a sereg vezére, még nem jelenti azt, hogy egyszerű közvitéznek tekintették, éppen ellenkezőleg: eredetileg minden további nélkül lehetett előkelő származású is.

Van még egy tanulságos pontja a nogaj énekmondásnak: ez pedig az elmesélt téma kiválasztása. Mint említettük, a hősi epika nem történelemkönyv. A nagy, nemzetközi összefüggésekről ritkán van benne szó. Ráadásul a történet meglehetősen az egyénekre koncentrál: a nagy események is egyes személyek nézőpontjából jelennek meg. Minde mellett a valós történeti gyökerű történetek általában jelentős eseményekhez kötődnek, még ha nem is feltétlenül ahhoz, amire mi gondolunk. A Csora batirról szóló elbeszélések például az oroszok Volga-vidéki előrenyomulásának idejébe vezetnek el minket, a címszereplő halála összefonódik Kazán elestével, ami alapjaiban forgatta fel a térség életét, jóllehet a történet nem konkrétan ezt az eseményt beszéli el. Ádil szultán küzdelme az oszmán–perzsa háborúk idején játszódik, s bár annak egy mellékeseménye, mégiscsak egy krími kánfi fogságba esésének és halálának a története. Mamaj a Nogaj Horda válságos időszakában uralkodott – az országot a nogajok elvesztették, de később sikeresen visszaszerezték –, a róla szóló történet azonban azt az 1523-ban elkövetett kángyilkosságot meséli el, amely új irányt szabott a kelet-európai politikának.⁹⁵ Összességében a hősepikai alkotásokat előszeretettel kötik jelentős eseményekhez, és ez akkor is így van, ha ez első pillantásra nem ismerhető fel.

Összefoglalva a fentiek tanulságait: az énekmondók alkotásai az idő és a társadalmi körülmények függvényében változnak, és ennek törvényei viszonylag jól kitapinthatóak. Jellemző rájuk, hogy a személyességet emelik ki, és nem a politikai események szövedéke érdekli őket. Szintén figyelemre méltó, hogy néhány száz év – stabil társadalmi viszonyok között – nem okozza a tartalom erodálódását, ennyit az énekmondók minden további nélkül át tudnak hidalni. A középkori Magyarországon ezek a feltételek adottak voltak: a társadalom szövete és az államiség folyamatosan működött, a honfoglalás ideje és a krónikák lejegyzése közötti időszak pedig nem túlságosan nagy. Elméletben tehát az énekmondók – előadói stílusuk keretei között – megőrizhettek a krónikáírók számára hasznos és hiteles információkat.

⁹⁵ *Sudár* 2024.

*Lehetséges történelmi háttér az irodalom mögött:
Opour és Konstantinápoly 626. évi avar ostroma*

Az akár fél évezreden át is releváns történelmi információkat ránk hagyományozó nogaj énekmondás fontos tanulságokkal szolgálhat Botond kapcsán is. Az nem túl meglepő, ha az idő múlásával a történelmi elemek „felhígulnak”, a szereplők pedig egy elvontabb, neutrálisabb környezetbe kerülnek. A nogaj példa ugyanakkor arra is utal, hogy ez a folyamat más ritmusban zajlott abban a közegben, ahol a nogaj etnikum és politikum viszonylag sokáig őrzött egyfajta különállást és autonómiát (a nyugatra, a Krím és az Oszmán Birodalom felé gravitáló közösségekben), illetve ott, ahol az énekmondó-hagyomány egy olyan új nagy egész részévé vált, amelynek alapvetően mások a politikai hagyományai (a keletre, a kazakok közé vándorló nogajok esetében).

Számunkra ez azért fontos szempont, mert a 13. századi magyarság elitje szemmel láthatóan épp felvállalta a folytonosságot 10. századi elődeivel. A nemzeti hagyományok pedig jól fenntarthatták volna Botond történetét, hiszen egy folyamatosan fennálló nemzetség jó tudati háttérrel képezhetett a történet megőrzéséhez. De ha a nogaj hősepika kazakok általi „felhasználására” gondolunk, akkor egy újabb lehetőség is felmerül: nem lehetséges-e, hogy egy eredetileg nem magyar történet integrálódott a magyar hagyományba? Történelmi ismereteink szerint magyar seregek nemigen táboroztak közvetlenül Konstantinápoly alatt, nem sok lehetőség kínálkozott a birkózás-kaputörős történet (vagy valami hasonló) tényleges megtörténte. E tény eleve elgondolkodtató kell, hogy legyen.

A gyanút azonban a 14. századi krónikakompozícióban szereplő Opour vezér neve erősítette fel bennünk, akire nem található utalás a 10. századi forrásokban, és annak sincs nyoma, hogy a krónikaírók jelenjéhez köze lett volna, jöllehet az Opour név Apor formában később is használatban volt Magyarországon.⁹⁶

Márpedig az ismertetett példák azt mutatják, hogy amikor ezt a motívum-szekvenciát történelmi környezetbe emelve használják fel, az átvezető kerettörténettel hitelesítik azt: valós helyszínen, valós uralkodó, valós ellenséggel szemben állít bajnokot. Ennek a követelményrendszernek Kézai szövege tökéletesen megfelel, hiszen ott a kalandozó hadjáratok korának megfelelően Taksony a Botondot kiállító magyar sereg vezére. Opour személye azonban ehhez képest egy másik, feltehetően korábbi verzió történelmi valóságának felelhet meg, amit a 14. századi krónikakompozíció írója nem kellő gondossággal dolgozott össze a 10. századi „kalandozások” kortörténelmi anyagával.⁹⁷

A ma Apornak mondott, de a középkorban számos alakban lejegyzett név esetében pedig joggal számolhatunk azzal,⁹⁸ hogy tulajdonképpen az avar népnév húzódik meg

⁹⁶ *Fehértói* 2004. 603. o.

⁹⁷ Ez a fajta „hanyagság” figyelhető meg a Képes krónikában hol Eteleként, hol Attilaként emlegetett hun király történetének különböző rétegei esetében is.

⁹⁸ Apor falura és adataira lásd *K. Németh – Ódor* 2005. 132–135. o.

mögötte, s a történetben szereplő elnevezés eredetileg csupán „avar vezért” jelent, ahogy Györffy György P. mester több más szereplőjének neve mögött is hasonló általánosabb jelentést sejtett.⁹⁹ E nép nevét ugyanis a muszlim és az iráni forrásokban *abar*, az orosz krónikában *obr*, a 8. századi türk feliratokban pedig éppen *apar* alakban jegyezték le.¹⁰⁰ Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy az egyébként meglepően jól adatolt középkori Apor személy- és településnév kapcsolatba hozható ezekkel. (Maga az avar elnevezés a magyar névanyagban viszont nagyon csekély mértékben van jelen.)¹⁰¹

A Kárpát-medence népeinek harcosai egy mára ismertelen nevű avar kagán vezetése alatt 626-ban valóban ott táboroztak Konstantinápoly alatt, perzsa szövetségeseikkel együtt ostromzár alatt tartva a várost. Mint ismeretes, ez a hadi vállalkozás – Bizánc balkáni területeinek pusztításával együtt – ennek ellenére éppúgy kudarccal végződött, mint Botond történetében: a császár nem fizetett többé adót az avar kagánnak.¹⁰² Konstantinápoly sikertelen ostroma azonban alighanem a 7. századi Európa egyik legfontosabb eseménye volt – utána roppant meg a kagánok uralta Avar Birodalom hatalma Közép- és Kelet-Európában, így nem lenne meglepő, ha nyomot hagyott volna az itt élő népek emlékezetében. Ha pedig nyoma maradt, akkor a róla szóló történetek a Kárpát-medencében élő népességben átöröklődhettek, és az Álmos és Árpád honfoglalói által létrehozott új keretek között, a 10. századi balkáni hadjáratoknak köszönhetően új aktualitással feltöltődve, részévé válhattak a korban a Kárpát-medencében újraformálódó magyarság folklórájának is. Ami pedig ennek a lehetőségnek a nyelvi-etnikai hátterét illeti: az avar birodalom egy eleve soknemzetiségű birodalom volt, amelynek népei a történeti elbeszélések szerint túlélték a kaganátus bukását, és megérték a 9. századot, a Karolingok uralmát.¹⁰³ Botond és Kölpény nevének további vizsgálata még érdekes új szempontokat vethet fel ebben az ügyben.

Összegzés

A fentiekben a Botond-történettel kapcsolatban a következő megállapításokra jutotunk. Úgy tűnik, mintha két történet élt volna egymás mellett: az egyik Botond vezéré, a másik pedig a Konstantinápoly kapuját betörő „legkisebb magyar” hősé. Mint láttuk, kettejük azonosságával kapcsolatban már Anonymusban is kételyek merültek fel. A kutatás elsősorban a kaputörő hőssel foglalkozott, P. mester történetéből szinte csak az apa, Kölpény figurája váltott ki érdeklődést. A hozzá fűződő, akár Skandináviáig vezető elképzelések azonban meglehetősen bizonytalan lábakon állnak. Botondnak Anonymus által megrajzolt alakja jól illene a feltételezett nemzetségi hagyományokhoz,

⁹⁹ Györffy 1959. 89–90. o.

¹⁰⁰ Dobrovits 2001. és Régmúlt idők 2015. 24–25. o.

¹⁰¹ Rác 2016. 32–34. o.

¹⁰² Szádeczky-Kardoss 1992. 184–196. o. és Hurbanič 2019. 7–54. o.

¹⁰³ Ez a lehetőség pl. a gepidák esetében is fennállt, lásd Nótári 2005. 181. o.

a krónikaszerző információi és a rendelkezésünkre álló 13. századi adatok alapján azonban nem látunk rá bizonyítékot, hogy ez az összefüggés kimondható lenne.

Magunk úgy látjuk, hogy a kaputörő hős története valójában egyfajta irodalmi alkotásként – tehát nem történelmi szöveggént – maradt ránk, két változatban is. Az egykori események absztrakcióját azonban nem feltétlenül az írástudókhoz és a kor vándormotívumaihoz köthetjük – amelyek egyébként meglehetősen eltérnek a Botond-történetben látottaktól –, hanem az énekmondói hagyományokkal látjuk magyarázhatónak. Az azonban nem bizonyos, hogy a történet elemei valóban honfoglalás koriak, lehetnek jóval korábbi, a magyar hagyományba integrált emlékezettörödékek is. Évszázadokkal korábban ugyanis Konstantinápoly alatt az avarok vezette Kárpát-medencei népeknek volt már egy meghatározó „kalandja”, és talán nem véletlen, hogy az egyik változatban éppen Opournak hívják a vállalkozás vezérét.

Az tehát nem kétséges, hogy a 13. században a magyar elit körében is közismert lehetett a kaputörő Botond története, amely könnyen lehet, hogy a honfoglalás idején is megvolt már – csak az nem biztos, hogy eredetileg is a magyarok mondájaként. És így az sem egyértelmű, hogy a nemzeti emlékezet őrizte volna meg személyét.

BIBLIOGRÁFIA

- Abdulgazieva* 2011. *Абдулгазиева, Б.: «Қырымның қырық батыры» жырының әдеби маңызы мен зерттелу тарихнамасы. Қазу хабаршысы. Филология сериясы, 132. (2011) 2. sz. 237–239. о.*
- Anonymus – Kézai* 2004. *Anonymus: Magyarok cselekedetei. Kézai Simon: Magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. Budapest, 2004.*
- Arany* 1899. *Arany János: Naív eposzunk. Visszatekintés. Budapest, 1899.*
- Assmann* 1999. *Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 1999.*
- B. Szabó* 2017. *B. Szabó János: A középkor magyarországi könnyűlovasága, X–XVI. század. (Studia militaria Hungarica.) Mária-besnyő, 2017.*
- Bagi* 2010. *Bagi Dániel: Béla és a pomerán. Megjegyzések a 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetéhez. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. Font Márta. Pécs, 2010. 295–306. о.*

- Barta* 2006. *Barta Zsolt*: A birkózás a mongol történeti irodalomban és a folklórban. In: *Mongol játékok és versenyek*. Szerk. *Birtalan Ágnes*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 27.) Budapest, 2006. 86–99. o.
- Belitzky* 1972. *Belitzky János*: Nógrád megye története I. 896–1849. Salgótarján, 1972.
- Benkő* 1997. *Benkő Loránd*: Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv*, 93. (1997) 2. sz. 144–154. o.
- Benkő* 1999. *Benkő Loránd*: Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül. *Magyar Nyelv*, 95. (1999) 1. sz. 25–40. o.
- Bonfini* 1995. *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.
- Boratav* 1965. *Boratav, Pertev Naili*: L'épopée et la „hikaye”. In: *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Tom. II. Ed. *Louis Bazin et alii*. Wiesbaden, 1965. 11–44. o.
- Borosy* 1986. *Borosy András*: Perdöntő párviadalok Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 99. (1986) 2. sz. 231–252. o.
- Çakır* 2008. *Çakır, Aylin*: Kırım'ın Kırık Batırı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8. (2008) 2. sz. 155–181. o.
- Chronica de Gestis* 2018. *Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV. • The Illuminated Chronicle*. Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth Century Illuminated Codex. Ed., transl. *János M. Bak – László Vespérényi*, pref. *Norbert Kersken*. (Central European Medieval Texts 9.) Budapest, 2018.
- Chronica Hungarorum* 2023. *Chronica Hungarorum* (1473). Ford. *Horváth János*. Budapest, 2023.
- Cleasby – Vigfusson* 1874. *Cleasby, Richard – Vigfusson, Guðbrandur*: An Icelandic–English Dictionary. Oxford, 1874.
- Cristea* 2015. *Cristea, Ovidiu*: Knocking at the Enemy's Gate: a Gesture of Power of Bogdan III of Moldavia (1509). In: *Orient et Occident Construction des identités en Europe médiévale*. Ed. *Luminita Diaconu*. București, 2015. 153–172. o.
- Cristea* 2020. *Cristea, Ovidiu*: The Siege of Zemun in 1165 and a Gesture of Power of Manuel I Komnenos. *Revue des Études Sud-Est Europeennes*, 58. (2020) 1–4. sz. 29–38. o.

- Csáji* 2017. *Csáji László Koppány*: Manasz – egy archaikus kirgiz hőseposz költői esztétikája. In: Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről. Szerk. *Sudár Balázs*. Budapest, 2017. 275–292. o.
- Csirkés* 2003. *Csirkés Ferenc Péter*: Mir Ali Sir Navai: Halalt-i Pahlavan Muhammad. In: Fügőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Szerk. *Csirkés Ferenc – Csorba György – Sudár Balázs – Takács Zoltán*. Budapest, 2003. 52–58. o.
- Demény* 1997. *Demény István Pál*: A magyar szóbeli hősi epika. Csík-szereda, 1997.
- Dobrovits* 2001. *Dobrovits Mihály*: Az avar kérdés és az apar népnév az orhoni feliratokon. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk. *Márton Alfréd*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.) Budapest, 2001. 86–105. o.
- Düzgün* 2012. *Düzgün, Ülkü Kara*: Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi. *Cyprus International University Folklor/Edebiyat*, 18. (2012) 69. sz. 9–46. o.
- Düzgün* 2014. *Düzgün, Ülkü Kara*: Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi. Konya, 2014.
- Engel – Kristó – Kubinyi* 1998. *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története, 1301–1526. Budapest, 1998.
- Fehér* 1940. *Fehér Géza*: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest, 1940.
- Fehértói* 2004. *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004.
- Fuldai évkönyv* 2022. *Fuldai évkönyv (828–901)*. • Annales Fuldenses. Ford. *Veszprémy László*. (Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae 1.) Budapest, 2022.
- Fügedi* 1980. *Fügedi Erik*: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. *Ethnographia*, 91. (1980) 361–371. o.
- Fügedi* 1981. *Fügedi Erik*: Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981. 437–462. o.
- Gall Névtelen* 2007. *Gall Névtelen*: A lengyel fejedelmek avagy Hercegek krónikája és tettei. Ford., tan., jegyz. *Bagi Dániel*. Budapest, 2007.

- Gazda* 2017. *Gazda Klára*: Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete. (Krizsa Könyvek 42.) Kolozsvár, 2017.
- Güler* 2022. *Güler, Derya Özcan*: Kazak Kahramanlık Destanları. Çanakkale, 2022.
- Györffy* 1959. *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. / Kurszán és Kurszán vára. Budapest, 1959.
- Györffy* 1977. *Györffy György*: István király és műve. Budapest, 1977.
- Györffy* 1988. *Györffy György*: Rejtély avagy történeti forrás? Budapest, 1988.
- Holm* 1992. *Holm, Gösta*: Kylvingar och Varingar: Etymologiska Problem Kring två Folkgruppsnamn. *Svenska Akademiens Handlingar*, 18. (1992) 85–101. o.
- Hurbanič* 2019. *Hurbanič, Martin*: The Avar Siege of Constantinople in 626. History and Legend. Cham, 2019.
- Jankovits* 2007. *Jankovits László*: Mikor, hogyan kezdődött? In: A magyar irodalom története. I. k. Főszerk. *Szegedy-Maszák Mihály*. Szerk. *Jankovits László – Orlovsky Géza*. Budapest, 2007. 18–35. o.
- Juhász* 2019. *Juhász Péter*: Anonymus: Fikció és realitás. Az Álmos-ág honfoglalása. Szeged, 2019.
- K. Németh – Ódor* 2005. *K. Németh András – Ódor János Gábor*: Tolna megye vitatott fekvésű középkori kolostorainak azonosítása. Apor és Töl, Földvár és Iván. In: A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 27. Szerk. *Gaál Attila*. Szekszárd, 2005. 131–157. o.
- Karácsonyi* 1900. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. k. Budapest, 1900.
- Katona* 2019. *Katona Csete*: A varég-rusok és a steppei népek viszonya a viking korban (9–11. század közepe). PhD-disszertáció. Debrecen, 2019.
- Katona* 2022. *Katona, Csete*: Vikings of the Steppe. Scandinavians, Rus', and the Turkic World (c. 750–1050). London, 2022.
- Kazhdan* 2001. *Kazhdan, Alexander*: Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century. In: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Ed. *Angeliki E. Laiou – Roy P. Mottahedeh*. Washington, D.C. 2001. 83–100. o.

- Képes krónika 2004. *Képes krónika*. S. a. r. *Szovák Kornél – Veszprémy László*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2004.
- Kiss* 2015. *Kiss Máté*: Skandináv eredetű katonai segédnépek a Kárpát-medencében a 9–11. században. In: Szakkollégiumi füzetek. A Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve 2. Szeged, 2015. 239–254. o.
- Kiss* 2023. *Kiss Máté*: A magyar–skandináv érintkezések kérdése a kezdetektől Könyves Kálmán uralkodásáig. PhD-disszertáció. Szeged, 2023.
- Korompay* 1956. *Korompay Bertalan*: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondáéhoz. *Irodalomtörténeti közlemények*, 60. (1956) 1. füz. 20–27. o.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003.
- Krónikáink magyarul 2006. *Krónikáink magyarul*. III/1. k. Vál., ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 2006.
- Magyar* 2018. *Magyar Zoltán*: A magyar történeti mondák katalógusa II/a. Hősök, történelmi személyek 1. Nemzeti hősök. Budapest, 2018.
- Magyar Anonymus* 1926. *Magyar Anonymus*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. S. a. r. *Pais Dezső*. (A Napkelet Könyvtára 14.) Budapest, 1926.
- Marczali* 1880. *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880.
- Marczali* 1916. *Marczali Henrik*: A Botond monda történeti kapcsolatai. *Akadémiai Értesítő*, 27. (1916) 2. füz. 90–100. o.
- Mellinger* 1912. *Mellinger Kamilla*: Botond. Budapest, 1912.
- Mikó* 2013. *Mikó Gábor*: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 1–22. o.
- Molnár* 2023. *Molnár Péter*: Kézai Simon „hun-magyar alkotmánytana”. Budapest, 2023.
- Moravcsik* 1988. *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988.
- Németh* 1922. *Németh Gyula*: A besenyők ismeretéhez. *Magyar Nyelv*, 18. (1922) 1–3. sz. 2–8. o.

- Niemczyk* 2018. *Niemczyk, Katarzyna*: Difficult Relations between the Family of Chodecz and Bogdan III the One-Eyed. *Codrul Cosminului*, 24. (2018) 1. sz. 97–112. o.
- Nótári* 2005. *Nótári Tamás*: Források Salzburg kora középkori történetéből. Szeged, 2005.
- Pais* 1936. *Pais Dezső*: Jegyzetek Anonymushoz. *Magyar Nyelv*, 32. (1936) 3–4. sz. 124–129. o.
- Pánya* 2021. *Pánya István*: A Vajas folyó a történeti forrásokban. *Hidrologiai Közlöny*, 101. (2021) 2. sz. 72–80. o.
- Péri* 2008. *Péri Benedek*: A magyar Szent László legenda és az azeri Köroglu desztán: egy motívum összehasonlító vizsgálata. In: Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde. II. Nemzetközi tudományos konferencia. (Előadások, cikkek, rezümék.) Budapest, 2008. 301–307. o.
- Rác* 2016. *Rác Anita*: Etnonimák a régi magyar településnevekben. (A Magyar Névérték Kiadványai 37.) Debrecen, 2016.
- Radloff* 1896. *Radloff, Wilhelm*: Proben der Volksliteratur der Nördlichen türkischen Stämme. Bd. VII. Die Mundarten der Krym. Sanktpeterburg, 1896.
- Rákóczi* 1978. *II. Rákóczi Ferenc* fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. *Vas István*. Budapest, 1978.
- Ransanus* 1999. *Ransanus, Petrus*: A magyarok történetének rövid foglalata. Budapest, 1999.
- Rásonyi – Baski* 2007. *Rásonyi László – Baski Imre*: Onomasticon Turcicum. Parts I–II. Bloomington, 2007.
- Régmúlt idők 2015. Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Ford. *Ferincz István – Balogh László – Kovács Szilvia*. Budapest, 2015.
- Salamon* 1876. *Salamon Ferenc*: A magyar haditörténet a vezérek korában. *Századok*, 10. (1876) 686–699., 765–851. o.
- Sebestyén* 1904–1905. *Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mondái. I–II. k. Budapest, 1904–1905.
- Şenel – Güllüdağ* 2004. *Şenel, Mustafa – Güllüdağ, Nesrin*: Nogay Edebiyatının Tarihi Seyri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 1. (2004) 58–81. o.

- Seres* 2003. *Seres István*: Csora Batir: Egy nogáj hőseposz Kúnos Ignác gyűjtéseiben. In: *Függőkert: orientalisztikai tanulmányok*. Szerk. *Csirkés Ferenc Péter et al.* Budapest, 2003. 174–242. o.
- Simonis de Kéza* 1999. *Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum • Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians*. Eds, transl. *László Veszprémy – Frank Schaer*. (Central European Medieval Texts Vol. 1.) Budapest, 1999.
- Sófalvi* 2008. *Sófalvi András*: Ioan Marian Țiplic: Erdély védelmi szervezete a 10–14. században c. könyvének recenziója. *Castrum*, 7. (2008) 2. sz. 152–175. o.
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Edendo operi praefuit*. Tom. I–II. Ed. *Emericus Szentpétery*. Budapest, 1937.
- Sudár* 2007. *Sudár Balázs*: Ádil szultán és az igricek „csácsogó éneke”. Egy nogáj epikus ének történeti háttéréről. In: *Folklor és történelem*. Szerk. *Szemerényi Ágnes*. (Folklor a magyar művelődéstörténetben 2.) Budapest, 2007. 240–267. o.
- Sudár* 2023. *Sudár Balázs*: Volt-e magyar énekmondás a honfoglalás korában? In: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 11*. Szerk. *Csörsz Rumen István*. Budapest, 2023. 117–132. o.
- Sudár* 2024. *Sudár Balázs*: Mohács háttéréhez: a nogajok, Mamaj és a kángyilkosság. In: *Temetetlen Mohács. Az 1526. és az 1687. évi csata új kutatási eredményei*. Szerk. *Varga Szabolcs*. Budapest, 2024. 231–239. o.
- Szádeczky-Kardoss* 1992. *Szádeczky-Kardoss Samu*: Az avar történelem forrásai. I. (Magyar Őstörténeti Könyvtár.) Szeged, 1992.
- Szilágyi* 1947. *Szilágyi Loránd*: P. Magister és módszere. *Magyar Nyelv*, 43. (1947) 2–4. sz. 117–127., 193–200., 246–252. o.
- Thuróczy* 2001. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája – *Rogierius mester*: Siralmas ének. (Millenniumi magyar történelem – Források.) Ford. *Bellus Ibolya – Kristó Gyula – Horváth János – Zsoldos Attila*. Budapest, 2001.
- Tóth* 1988. *Tóth Zoltán*: A Botond monda eredete s az anonymusi Botond-hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. (1988) 3. sz. 467–483. o.

- Tringli* 2000. *Tringli István*: Ákos sátorhelye – Ákosudvarhelye. In: Magyaroknak eleiről: ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti Ferenc – Szabados György*. Szeged, 2000. 655–671. o.
- Veszprémy* 2005. *Veszprémy László*: Anonymus Itáliában? *Századok*, 139. (2005) 2. sz. 335–351. o.
- Veszprémy* 2019. *Veszprémy László*: Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe). (Rerum Fides 2.) Budapest, 2019.
- Wahlgren* 2019. The Chronicle of the Logothete. Transl. with introduction, commentary and indices by *Staffan Wahlgren*. Liverpool, 2019.

János B. Szabó – Balázs Sudár

BOTOND(S)

Faces of a hero – and the Hungarian research

(Summary)

The story of the wrestling of Botond, the “smallest Hungarian” in Constantinople, is one of the few surviving legends from the time of the Hungarian conquest, and one of a successful fight, teaching the enemy – the Byzantine emperor – a lesson. The story has been analysed by many, from many points of view, but it is not useless to revisit it, to cleanse it of the interpretations that have been imposed, to incorporate the latest findings into the overall picture and to reflect on the lessons. We found that this is not a single story, but we need to work with two versions, whose storylines, while apparently coming from the same source, are not identical. These are accompanied by a very different image of Botond in Anonymus’ work. We see no justification that the Botond of the chronicle traditions can be derived from the ethnic traditions, nor do we see evidence for the ethnic context of the story based on the name of the father, Kölpény. We do not consider the gate-breaking to be a simple migrating motif, since the case of Botond differs in several important respects from the collected samples. In contrast, the key element of the story seems to be the contest for the community, compared to which the gate-breaking is peripheral. The question is whether the historical validity of the event can be established. An analysis of the relationship of Turkish minstrel traditions to reality does not exclude the possibility that oral tradition, especially when practised by professional minstrels, can preserve the memory of events emblematic for the community relatively accurately, even for centuries. However, we do not know of any significant campaign against Byzantium in the period of the conquest, which raises the possibility that older, pre-Hungarian historical morasses may have been preserved in the narrative. Centuries earlier, the peoples of the Carpathian Basin led by the Avars had already had a decisive “adventure” at Constantinople, and it is perhaps no coincidence that in one version the leader of the enterprise is called Opor (the name we call Apur today is rightly associated with the Avars).

János B. Szabó – Balázs Sudár

BOTOND(S)

Gesichter eines Helden – und die ungarische Wissenschaft

(Resümee)

Die Geschichte des Ringens von Botond, dem „kleinsten Ungarn“, und seinem Ringkampf in Konstantinopel ist eine der wenigen erhaltenen Legenden aus der Zeit der Landnahme, und zwar die eines erfolgreichen Kampfes, der dem Feind – dem byzantinischen Kaiser – eine eindrucksvolle Lektion erteilte. Die Geschichte ist von vielen unter verschiedenen Gesichtspunkten analysiert worden, aber es ist nicht überflüssig, sie erneut zu betrachten, sie von den aufgezwungenen Interpretationen zu befreien, die neueren Erkenntnisse in das Gesamtbild einzubeziehen und über die zu ziehenden Lehren nachzudenken. Wir stellen fest, dass wir nicht mit einer Geschichte, sondern mit zwei Versionen arbeiten müssen, deren Handlungsstränge, obwohl sie scheinbar aus derselben Quelle stammen, nicht identisch sind. Zu diesen gesellt sich ein vollkommen unterschiedliches Bild von Botond bei Anonymus. Wir sehen keine Anhaltspunkte dafür, dass der Botond der Chronik-Traditionen aus den Nationalitäten-Traditionen abgeleitet werden kann, und wir sehen auch keine Anhaltspunkte für die ethnische Einordnung der Geschichte, die auf dem Namen des Vaters, Kölpény, beruht. Wir halten das Motiv des Durchbrechens des Tores nicht für ein einfaches Migrationsmotiv, denn Botonds Fall unterscheidet sich in mehreren wichtigen Aspekten von den gesammelten Versionen. Im Gegenteil, das Schlüsselement der Geschichte scheint der Kampf um die Gemeinschaft zu sein, im Vergleich zu dem das Durchbrechen des Tores ein untergeordnetes Element ist. Es ist fraglich, ob das Ereignis historisch gewertet werden kann. Eine Analyse des Verhältnisses der türkischen Gesangstraditionen zur Realität schließt nicht aus, dass die mündliche Überlieferung, insbesondere wenn sie von professionellen Sängern praktiziert wird, die Erinnerung an emblematische Ereignisse für die Gemeinschaft relativ genau bewahren kann, sogar über Jahrhunderte. Wir wissen jedoch nichts von einem bedeutenden Feldzug gegen Byzanz in der Zeit der Landnahme, was die Möglichkeit aufwirft, dass auch ältere, vorungarische historische Moraste in der Erzählung erhalten geblieben sind. Jahrhunderte zuvor hatten die Völker des Karpatenbeckens unter der Führung der Awaren bereits ein entscheidendes „Abenteuer“ unter Konstantinopel erlebt, und es ist vielleicht kein Zufall, dass in einer Version der Anführer des Unternehmens Opour genannt wird (der Name, den wir heute Apor nennen, ist zu Recht ein Verweis auf die Awaren).

János B. Szabó – Balázs Sudár

BOTOND(S).

Les visages d'un héros – et la science hongroise

(Résumé)

L'histoire de la lutte de Botond, le « plus petit Hongrois », à Constantinople est l'une des rares légendes qui subsistent de l'époque de la conquête, celle d'un combat réussi, qui a permis de donner une leçon à l'ennemi – l'empereur byzantin. Cette histoire a été analysée par de nombreuses personnes, selon de nombreux points de vue, mais il semble utile de la revisiter, de la débarrasser des interprétations imposées, d'intégrer les nouvelles découvertes dans le tableau

d'ensemble et de réfléchir aux leçons à en tirer. Nous constatons que nous devons travailler non pas avec une histoire, mais avec deux versions dont les intrigues, bien qu'apparemment issues de la même source, ne sont pas identiques. À cela s'ajoute une image très différente de Botond chez Anonymus. Nous ne voyons aucune preuve que Botond des traditions des chroniques puisse dériver des traditions des tribus, pas plus que nous ne voyons de preuve pour le placement ethnique de l'histoire, basé sur le nom du père, Kölpény. Nous ne considérons pas le motif de l'enfoncement de la porte comme un simple élément récurrent, car le cas de Botond diffère des versions collectées à bien des égards. En fait, l'élément clé de l'histoire semble être la lutte pour la communauté, par rapport à laquelle l'enfoncement de la porte est un élément secondaire. L'on peut se demander si l'événement peut être valorisé historiquement. Une analyse de la relation des traditions de chanteurs turcs avec la réalité n'exclut pas la possibilité que la tradition orale, en particulier lorsqu'elle est pratiquée par des chanteurs professionnels, puisse préserver la mémoire d'événements emblématiques pour la communauté de manière relativement précise, même durant des siècles. Néanmoins, nous ne connaissons aucune campagne décisive contre Byzance à l'époque de la conquête, ce qui soulève la possibilité que des bribes d'histoire plus anciennes, antérieures à la Hongrie, aient été conservées dans le récit. Des siècles plus tôt, une « aventure » décisive des peuples du bassin des Carpates avait déjà été menée par les Avars près de Constantinople, et ce n'est peut-être pas un hasard si, dans l'une des versions, le chef de l'entreprise s'appelle Opor (le nom devenu Apor au fil du temps qui doit faire référence aux Avars).

Янош Б. Сабо – Балаж Шудар

БОТОНД(Ы)

Лица одного героя – и отечественная наука

(Резюме)

История Ботонда, «самого маленького венгра», борца в Константинополе, является одной из немногих сохранившихся былин времени обретения родины, которая вдобавок повествует и об успешном поединке и преподавании урока противнику – византийскому императору. Эту историю анализировали многие с разных точек зрения, но не бесполезно возвратиться к ней, снова извлечь и очистить ее от навязанных ей истолкований, встроить новейшие выводы в общую картину и переосмыслить извлеченные уроки. Мы видим, что нам приходится работать не только с единственной историей, а с двумя версиями, сюжетные линии которых, хотя и по видимости вытекают из одного корня, не идентичны. К этому следует добавить совершенно иной образ Ботонда, созданный Анонимусом. Мы не считаем оправданным, что Ботонд по традициям летописца может происходить из родовых обычаев, и мы также не считаем доказанным этническое происхождение истории – основанное на имени его отца, Кёльпень. Мы не считаем момент взлома ворот простым мотивом скитания, поскольку случай Ботонда отличается от собранных версий в нескольких важных аспектах. Напротив, ключевым элементом истории, по-видимому, является борьба за сообщество, по сравнению с которой пробивание ворот является второстепенным элементом. Вопрос в том, можно ли оценить это событие с исторической точки зрения. Основываясь на анализе связи турецких традиций песен сказателей с действительностью, нельзя исключать, что устное предание – особенно когда его практикуют профессиональные сказатели – может относительно

точно сохранять память об эмблематических событиях для сообщества, даже на протяжении столетий. Однако нам не известно ни о каком решающем военном походе против Византии во время обретения родины, что позволяет предположить, что в сказании могли сохраниться даже более древние, довенгерские фрагменты истории. Столетиями ранее народы Карпатского бассейна во главе с аvaraми уже совершили определенную «авантюру» под Константинополем, и возможно неслучайно в одной из версий предводителя этого начинания зовут Опуrom (название, которое сегодня употребляется как Апор, можно справедливо считать этнонимом наименованием народа авар).

KÖZLEMÉNYEK

KRÉZ GELLÉRT

GÖRGEI ARTÚR KETTŐS ÁBRÁZOLÁSA BÁTORI SCHULCZ BÓDOG HONVÉD EZREDES EMLÉKIRATAIBAN*

Az 1848–49-es szabadságharc a 19. századi Magyarország egyik legmeghatározóbb történelmi élménye volt, amelyről az egykori résztvevők és szemtanúk művek sokaságában írták meg személyes emlékeiket. Ezen alkotások egyike volt az 1870-ben kiadott *Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharcból* című könyv, amely a címszereplő ezredes, illetve Egervári Ödön akadémiai hivatalnok és 1849-es honvéd hadnagy közös munkájának eredményeként látott napvilágot.

Annak ellenére, hogy a meglehetősen összetett műfajú kötettel Bátori Schulcz Bódog¹ alapvetően elégedett volt, az elkészült mű lapjain valójában egészen eltérő szerzői koncepciók feszülnek egymásnak, de komoly múltértelmezési különbségre is találhatunk példát. Utóbbi probléma hátterét kutatva jelen tanulmányban a könyvvel kapcsolatos kérdések közül Egervári Ödön sajátos – Schulcz álláspontjával gyakorta szembemenő – szerkesztői tevékenységét Görgei Artúr kettős ábrázolásán keresztül kívánom bemutatni. A Görgei-kép kérdésének ismertetése előtt azonban megkerülhetetlen, hogy röviden áttekintsük Bátori Schulcz és Egervári életútját, valamint közös művük keletkezéstörténetét.²

Bátori Schulcz Bódog

Schulcz Bódog 1804. január 14-én látta meg a napvilágot Körmöcbányán, egy német polgári gyökerekkel rendelkező köznemesi családban. Édesapja akaratának

* A publikáció a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Nevének több változata is ismert, hiszen élete során maga az ezredes is több formában használta azt. Születési neve Schulcz Félix József volt, magyar nemzeti identitásának fellángolását követően, 1848-ban viszont a magyarosabb Sulcz Bódog alak használata mellett döntött. 1849 júniusában aztán egy sikeres névváltoztatási eljárást követően már Bátori Bódogként írhatta alá a keze alatt megforduló iratokat. Ez valamikor a neoabszolutizmus évei alatt (egy névjegykártya tanúsága szerint legkésőbb 1861-ben) annyiban formálódott tovább, hogy születési vezetéknevéhez részben visszatérve a Bátori Schulcz Bódog változat mellett tette le a voksát, ezúttal véglegesen. Mivel az ezredes a könyv kiadásának idején utóbbi névalakot használta, tanulmányomban én is ehhez tartom magam. Sulcz Bódog névváltoztatási kérelmének belügyminisztériumi jóváhagyása. Budapest, 1849. június 17. MNL OL H 75 1849:22855. és Bátori Schulcz Bódog névjegye. OSZK Kt. Analekta 10.735.

² Itt szeretném megköszönni egyetemi témavezetőmnek, Manhercz Orsolyának, illetve lektoraimnak, Hermann Róbertnek és Kedves Gyulának a tanulmány megírásában nyújtott segítségüket.

engedelmeskedve jogi tanulmányokat folytatott a kassai királyi akadémián, a Schulcz Antal által ambicionált hivatalnoki pálya azonban már nem vonzotta, ezért aztán 1824-ben katonaviselt rokonai hatására hadapródként a cs. kir. 33. sorsyaleghez szegődött.³

A császári-királyi hadseregben eltöltött huszonnég évnyi szolgálat alatt Schulcznak végül a főhadnagyi rendfokozatig sikerült eljutnia a ranglétrán. A régóta várt századosi előléptetés megszerzésére már nem volt módja, ugyanis az évek során egyre súlyosabbá váló nagyothallása miatt 1848 augusztusában nyugalmazták.⁴ Az ekkor negyvenéves veterán azonban nem óhajtott beletörődni abba, hogy katonai pályafutását kettétörje ez az egészségi akadály, így a frissen megszületett magyar Hadügyminisztériumhoz fordult, és 1848 októberében ki is nevezték a 17. honvédszászlóalj egyik századosává.⁵

Más tisztársaihoz hasonlóan a szabadságharc alatt az ő karrierje is látványosan felgyorsult. Rövid időn belül zászlóaljának parancsnoka lett, 1849 januárjában pedig a születőben lévő I. hadtest egyik dandárjának vezetését bízta rá Klapka György ezredes, hadtestparancsnok.⁶ A tavaszi hadjárat során aztán Görgei Artúr vezérőrnagy főszeregéné is megállta a helyét: Isaszegnél (április 6.) például Klapka csapatainak hátrálásakor Schulcz dandárja tartotta fel az üldöző császári vérteseket egy kisebb hadicsel alkalmazásával, a tiszt ugyanis dobosaival a gránátos indulót veretve elhitette az ellenséggel, hogy a visszavonuló honvédszászlóaljknál magasabb harcértékű alakulatokkal állnak szemben.⁷ Taktikai csúcsteljesítményére már a nyári hadjárat idején, Komárom falai alatt került sor, amikor az augusztus 3-ai kitörés során hadoszlopával elfoglalta a csém-herkálypusztai osztrák sánctábor, majd az előretörést folytatva tevékeny szerepet játszott a császáriak üldözésében.⁸

Schulcz Bódog ezen érdemei ellenére leginkább mégis bátorságával, vagyis talán inkább – a részben a nagyothallásából fakadó – vakmerőségével vívta ki bajtársai elismerését, ugyanis Nagysallónál, Buda bevételénél és a komáromi kitörésnél is csapatai élére állva vezetett rohamot az ellenséges hadsorok, várfalak, sáncok ellen. Vitézségét olyannyira nagyra értékelték honvédei, hogy egy altiszt, Büttner Emil leírása szerint „mint az eszeveszettek” követték parancsnokukat a legsúlyosabb kartácstűzben, sőt a Bátori névvel is ők tüntették ki Schulczot.⁹

A szabadságharcot ezredesként befejező tiszt komáromi kapitulánsként menlevélben részesült, a fegyverletételt követően pedig a plébánosként szolgáló öccséhez költözött

³ *Egervári* 1870. 1–2. o. és *Kmety – Juhász* 2018. 234. o.

⁴ MNL OL P 2256 Nr. 26. Bátori Schulcz Bódog önéletrajza. [Garamkövesd], 1867. május 31. és ÖStA KA Pensionsbücher S. 314.

⁵ *Közlöny*, 1848. október 11. (123. sz.) 617. o.

⁶ *Közlöny*, 1848. december 8. (181. sz.) 855. o. és HL 1848/49. 9/201.

⁷ *Egervári* 1870. 58. o. és *Csorba* 2021. 398. o.

⁸ *Kedves* 2002. 195–196. o. és *Egervári* 1870. 93–94. o.

⁹ *Büttner* 1989. 89. o.; *Egervári* 1870. 8., 70. o.; Auszug aus dem Operationsjournal der ungarischen Armee bei Komorn. Komorn, 3. August 1849. Közli: *Hermann* 2005. 632. o.

a Hont vármegyei Garamkövesdre. Visszavonultan élt, 1852-ben a Piringer Mihály-féle függetlenségi szervezkedésben való feltételezett részvételéért azonban öt hónapot volt kénytelen Bécsben raboskodni, mielőtt megfelelő bizonyítékok hiányában szabadon bocsátották.¹⁰ A vagyontalan agglegény 1861-ben honvédegyleti elnökként még aktivizálta magát, az az évi országgyűlés berekesztését és az egyletek feloszlását követően viszont egészen 1885-ös haláláig távol tartotta magát a közéletben való cselekvő részvételtől, noha egyébként meglehetősen aktív társasági életet élt.¹¹

Egervári Ödön

Egervári (születési nevén: Potemkin) Ödön, az ezredes tizenkilenc évvel fiatalabb életrajzírója 1823. február 4-én látta meg a napvilágot a Sáros vármegyei Nagyszilván. Az evangélikus kismemes Eperjesen és Jászberényben járt gimnáziumba, később pedig akadémiái tanulmányokat is folytatott Egerben. 1840-ben aztán az iskolapadot hátrahagyva egy vándorszínész-társulathoz csatlakozott, amellyel nyolc éven keresztül járta az országot, mielőtt 1848-ban a szabadságharc zászlaja alá szegődött.¹²

Egervári az Ung vármegyei nemzetőrségben kezdte meg szolgálatát, a későbbiekben pedig a 14. (Lehel-) huszárezredhez csatlakozva Arad, majd Temesvár ostrománál harcolt – az általa egyébként mélységesen megvetett¹³ – Vécsey Károly hadtestében. A szabadságharc végén hadnagyként tette le a fegyvert, ezt követően pedig színészként, majd írónkként, tanítóként és telekkönyvi hivatalnokként próbálta megtalálni a helyét a neoabszolutizmus rendszerében. Családja megnyugvására végül tartós állásra lelt az Akadémiánál, ahol 1861 és 1874 között dolgozott korrektorként. Ezt követően 1895-ös haláláig a pesti egyetem könyvtárának alkalmazásában állt.¹⁴

A hivatalnoki lét mellett Egervári Ödön újság- és drámaíróként is igyekezett érvényesülni, az ismertséget azonban a szabadságharchoz kapcsolódó albumai, illetve

¹⁰ Letartóztatásának okát az a levél szolgálhatta, amelyet a Holsteinben elfogott Piringer Mihály írt Schulczhoz, arra azonban nincs forrásunk, és az ítéletet látva a hadbírósnak sem volt rá bizonyítéka, hogy az ezredes valóban kapcsolatban is állt Piringerral vagy netán az őt szintén fontos szervezési feladatokra felkérő Makk Józseffel. Gyanúsításának alaptalansága mellett szól, hogy mind az 1867-ből származó rövid, évkönyvszerű önéletrajzában és az Egervári Ödön által kiadott visszaemlékezésekben, mind az uralkodó felé továbbított 1868-as nyugdíjkérelmeiben is ártatlanságát hangsúlyozta. Schulcz eddigi kutatásaim alapján megismert személyiségjegyei, különösen a tiszti becsületet alapértéknek tartó jelleme alapján feltételezhetően nem hazudott volna ebben az ügyben a kiegyezést követően. *Egervári* 1870. 112. o.; MNL OL P 2256 Nr. 29. Bátori Schulcz Bódog önéletrajza. [Garamkövesd], 1867. május 31.; Bátori Schulcz Bódog hadbírósi ítélete. Pest, 1852. július 20. HL IV. 7./113. 680–681. o.; Bátori Schulcz folyamodványa az uralkodóhoz. Garamkövesd, 1868. július 15. HL I. 3./2. Abt. 21–8/20.; Makk utasítást küld Bátori-Schulcz Bódog „pesti hónapnak” a Dunavölgye megszervezésére. Hamburg, 1851. szeptember 15. Közli: *Jánossy* 1948. 584. o.

¹¹ *Mikár* 1869. 51–52. o. és *Egervári* 1870. 116–117. o.

¹² *Szinnyei* 1893. II. k. 1220. o.

¹³ *Kosáry* 1994. II. k. 11. o.

¹⁴ *Szinnyei* 1893. II. k. 1220–1221. o. és *Bona* 2018.

történeti munkái hozták meg számára. Ezek közül – a Bátori Schulcz Bódogról szóló mű mellett – *Az 1849-iki magyar hadsereg feloszlásának okai* című, 1862-ben betiltott, majd a kiegyezést követően kiadott, önéletrajzi elemekben is gazdag kötetet érdemes kiemelni, erre a műre ugyanis a tanulmány későbbi oldalain még hivatkozni fogok.¹⁵

Két veterán egymásra talál

A két egykori honvédtiszt először 1867. június 2-án találkozott a Pest városi honvédegyelet alakuló gyűlésén, ahol a Hont megyei egyesület tiszteletbeli elnökeként meghívott Schulcz fővárosi idegenvezetéséért személyesen Egervári Ödön felelt. A hivatalnokról szerzett pozitív benyomások hatására az ezredes néhány héttel később egy szívességgért fordult új ismerőséhez, szeretett volna ugyanis hozzáférni egy, az általa Bodrogkeresztúrnál aratott diadal (1849. január 23.)¹⁶ értékelésével kapcsolatos irathoz, amelyet tudomása szerint az Akadémia Hadtudományi Alosztálya készített. A megkeresés háttérével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy Schulcz úgy érezte, erről az ütközetről, vagyis önálló hadvezéri ténykedésének csúcspontjáról méltatlanul kevés szó esik a szabadságharcról szóló történeti összefoglalókban, holott ő a felső-tiszai harcok fordulópontjaként élte meg az összecsapást.¹⁷

Az ezredes által keresett dokumentumnak a korrektor nem találta nyomát az Akadémia irattárában, ezt követően pedig jó időre látszólag meg is szakadt a veteránok közötti kapcsolat. Egervári végül másfél év múlva, 1868 novemberében kereste meg Schulcz Bódogot azzal, hogy szeretné kiadni a visszaemlékezéseit. Az ezredes válaszában köszönetét fejezte ki, hogy ekkora megtiszteltetésben lehet része, egyúttal pedig a mű fő kérdését is megadta biográfusa számára: „voltam é tényező a nagy nemzeti függetlenségi harcban, vagy nem?”¹⁸

Schulcz a felkérést követően lázas munkába fogott, és december végére elkészítette önéletrajzát, amelyet kézhez kapva Egervári az elkövetkező, 1869-es évet a mű összeállításával, illetve a kiadás pénzügyi háttérének megteremtésével töltötte.¹⁹ Ezen egy-mással párhuzamosan zajló folyamatok vizsgálatára Schulcznak a biográfusához írott levelei szolgálnak forrásként, amelyek közül 36 darabot sikerült fellelnem a Magyar

¹⁵ Ezekhez hasonló jelentőségű mű a részben Egervári által szerkesztett *Honvédvilág* című kétkötetes antológia, amely a kiegyezés utáni 1848–49-es irodalom egyik első fajsúlyos darabja volt. *Kunsági – Potemkin* 1868.

¹⁶ A bodrogkeresztúri ütközetről bővebben lásd *Dér* 2015. 51–55. o. és *Hajagos* 2022. 66–69. o.

¹⁷ Bátori Schulcz Bódog levele Egervári Ödönhöz (a továbbiakban: Bátori Schulcz Egervárihoz). Garamkövesd, 1867. június 22. MNL OL P 2256 Nr. 29–30.

¹⁸ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. november 12. Uo. Nr. 34. és december 3. Uo. Nr. 39. – Tanulmányomban a Bátori Schulcz Bódog leveleiből származó szövegrészeket a jelenlegi helyesíráshoz közelítve, ugyanakkor a régi alakokat, valamint Bátori Schulcz sajátos magyarságának jellegzetességeit megőrizve adom közre.

¹⁹ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. december 29. MNL OL P 2256 Nr. 45., és 1869. január 9. Uo. Nr. 46.

Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának P szekciójában, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában folytatott kutatásaim során.

Sajnálatos módon a biográfus válaszleveleit már nem áll módunkban elolvasni, Bátori Schulcz ugyanis egy 1875-ös gyengélkedése idején, halálára készülve feltehetően tüzre vetette azokat más személyes irataival egyetemben. Ennél is nagyobb veszteséget jelent, hogy valószínűleg az Egerváritól visszakért sajtókezdő önéletrajza is a lángok martalékává vált.²⁰ Az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári anyagában mindenesetre fennmaradt az ezredes néhány önéletrajz-töredéke (szám szerint öt szöveg). Ahogy a későbbiekben láthatjuk, ezek ismeretében lehetséges azonosítani olyan sorokat és bekezdéseket az elkészült könyvből, amelyek egyértelműen Schulcztól származnak.

Az ezredes vázlatai nyomán készült térképeket is tartalmazó kötetet végül 1870 januárjában jelentette meg Wodianer Fülöp pesti kiadója. Az előfizetők és az érdeklődők nagy számára való tekintettel rövidesen egy második kiadással is jelentkezni kellett,²¹ amiben nagy szerepe volt annak, hogy az 1867 utáni szabadabb légkör újfajta közbeszédet hozott 1848–49-ről, ezzel párhuzamosan pedig az igény is megnövekedett az ilyen témájú írások, különösen a katonai visszaemlékezések iránt.²²

A könyvben Egervári Schulcz Bódog életútját követi végig, a címnek megfelelően középpontban a dandárparancsnok szabadságharc alatti működésével. A romantikus történetírás jellegzetességeit²³ magán viselő kötet többszöri áttekintését követően arra a következtetésre jutottam, hogy alapvetően hiteles forrásról beszélhetünk, a hiányosságai pedig elsősorban abban érthetők tetten, hogy az emlékezés mechanizmusából fakadóan a szerzők egyes sikereknek – így például a bodrogkeresztúri ütközetnek – nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a kelleténél, illetve gyakori probléma, hogy két évtizeddel az események után Schulcz bizonyos dátumokra és nevekre már csak pontatlanul emlékezett.²⁴

A mű és annak célja

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a műre a szerzőpáros elsősorban mégiscsak eszközként tekintett, és nem egyszerűen az ezredeshez kapcsolódó hőskultusz építésének

²⁰ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. december 29. MNL OL P 2256 Nr. 45. és 1875. május 29. Uo. Nr. 101.

²¹ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1870. január 15. Uo. Nr. 80. és február 3. Uo. Nr. 82.

²² Hermann 1994. 125. o.

²³ Egervári Ödön 1869-ben több Schulcz Bódoggal kapcsolatos cikket is megjelentetett *A Honvéd* c. újságban, hogy hírverést csináljon a készülő könyvnek. Egyik ilyen írásában a szerző Thaly Kálmán Vak Bottyánról szóló biográfiáját (*Thaly K.: Bottyán János. II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kurucz-világ hadjárataival. Bécs, 1865.*) jelölte meg saját mintájaként. *Egervári* 1869.

²⁴ Kréz 2025. 91. o.

eszközéként. A levelek és más, Schulczhoz köthető dokumentumok alapján úgy tűnik, a veterán elégedetlen volt amiatt, hogy a szabadságharc kormányzata nem adta meg számára a vezérőrnagyi előléptetést 1849-ben. Hiányérzete bizonyára környezete előtt sem volt ismeretlen, hiszen barátai és ismerősei gyakran tábornoknak szólították, illetve Egervári felkérését követően azzal biztatták az ezredest önéletrajza összeállítására, hogy majd „a tudomány kinevezi a tábornokot”.²⁵

Ez a kérdés látszólag olyannyira fontos volt Schulcz számára, hogy tényleges előléptetési okmány hiányában tisztelői még egy egészen sajátos magyarázatot is alkottak a vezérőrnagyi rendfokozat használatának jogosságára, amit maga a veterán is ismeretett az 1867-ből származó rövid, évkönyvszerű önéletrajzában. Egy ez alapján íródott újságcikk szerint az, hogy Schulczot „tábornoki címmel illetik”, egyrészt onnan ered, hogy Bodrogkeresztúrnál (egyébként még őrnagyként) önállóan aratott egy hadvezéri kvalitásokról tanúskodó diadalt, másrészt pedig „minden hadseregben a dandárnok (Brigadier-General)²⁶ úgyis tábornoknak címeztetik”.²⁷ Ezt az álláspontot Egervári is magáévá tette, és az elkészült kötetben – a Schulcz-levelekből sugárzó elégedetlenséget „kihangosítva” – méltatlannak minősítette a vezérőrnagyi előléptetés 1849-es elmaradását.²⁸

Az ezredest feltehetőleg az 1868 után újjászülető honvédséghez is szívesen visszatért volna, biográfusa a mű bevezetésében ugyanis így fogalmaz: „Bátori jelenleg is egészséges, kedélyes férfiú, tele életkedvvel, s a hazának nagy szolgálatokat tehetne még.”²⁹ A szerző itt egyszerű hízelgés helyett jól láthatóan Schulcz véleményét tolmácsolta az olvasók felé, hiszen fizikai állapotával kapcsolatban egészen hasonló gondolatokat vetett papírra maga a mű hőse is ezekben az években.³⁰ A Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott 1867-es nyugdíjkérelme zárásaként nem csupán azt jelentette ki, hogy továbbra is ereje teljében érzi magát, de leszögezte, hogy nagyothallásának remélt enyhülését követően ismét felajánlja majd szolgálatait a közeljövőben megszerveződő hon-

²⁵ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. november 15. MNL OL P 2256 Nr. 35.

²⁶ Angol, német: dandártábornok.

²⁷ MNL OL P 2256 Nr. 29. Bátori Schulcz Bódog önéletrajza. [Garamkövesd], 1867. május 31. és *Mittermaier Alajos*: Bátori (Schulcz) Bódog honvédtábornok. *Hazánk 's a Külföld*, 1867. október 17. (42. sz.), 657–659. o. – Ez az érvelés némiképp túlzó volt Schulcz részéről, hiszen a honvédseregben még egy hadosztály-, sőt hadtestparancsnok sem feltétlenül kapott tábornoki rendfokozatot, nem is beszélve arról, hogy a császári oldalon sem kizárólag vezérőrnagyok vezettek dandárokat. (Köszönöm Pászti László értékes észrevételét a témában.)

²⁸ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. november 15. MNL OL P 2256 Nr. 35. és *Egervári* 1870. 7. o.

²⁹ *Egervári* 1870. 9. o. – Schulcz függetlenségi elkötelezettsége mellett szintén erről a motiváltságáról árulkodik Egervárihoz írott első levele, amelynek utóiratában bizalmasan arról vallott leendő biográfusának, hogy hatvankét évesen is újra magára öltötte volna régi egyenruháját, amennyiben a Klapka által vezetett poroszországi magyar légió trencséni betörése nyomán új szabadságharc bontakozott volna ki 1866 augusztusában. Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1867. június 22. MNL OL P 2256 Nr. 30.

³⁰ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1867. június 22. MNL OL P 2256 Nr. 30. és 1869. december 2. Uo. Nr. 71.

védség számára.³¹ Az ezzel járó fizetés vagy nyugdíj kérdése számára egzisztenciális szempontból sem volt mellékes, a szabadságharc utáni évtizedekben ugyanis testvére biztosította szerény megélhetését, cs. kir. főhadnagyi nyugdíját pedig csak 1868-tól folyósították számára.³²

A fentiek fényében úgy vélem, a Schulcz-visszaemlékezés kiadásának hátterében ott kell látnunk a tény, miszerint a nagyothallása és anyagi helyzete felett búslakodó danárparancsnok Egervári munkája által remélte elérni az országos hírnév mellett honvédségi reaktiválását, valamint ideális esetben előléptetését is. Kétségtelen, az utóbbi két cél teljesülésére valójában kevés esély mutatkozott.

Schulcz az ezredesi rendfokozatot is csak a szabadságharc végén (1849 augusztusában), államfői és miniszteri megerősítés nélkül kapta meg Klapka Györgytől, a vezérőrnagyi előléptetés megszerzésétől tehát meglehetősen távol állt. 1868 után a honvédséghez márpedig csak a szabadságharc alatt viselt (vitás esetben annál alacsonyabb) rendfokozattal vették át az egykori negyvennyolcasokat, a tábornoki előléptetés valószínűségét pedig erősen csökkentette a tény, hogy az új fegyveres erő történetének első éveiben az egykori honvédtisztek közül nem is kerülhetett ki vezérőrnagy.³³

Az ezredes esetleges reaktiválásának esélye szintén kifejezetten kérdéses volt, hiszen – annak ellenére, hogy a kiegyezést követő években saját elmondása szerint valamelyest javult a hallása – egészségi problémájának pusztá ténye alapjaiban gátolta érvényesülését.³⁴ Későbbi érdemeitől függetlenül már 1848 októberében is csak a nagy tiszthiányra való tekintettel kaphatott századparancsnoki pozíciót a honvédseregben. A csekély békeállományú dualizmus kori magyar haderő számára a puskaropogást is nehezen halló veterán szolgálatai már nem voltak nélkülözhetetlenek, főleg annak fényében, hogy Schulcz az 1868-as újjászervezés idején hatvannégy éves is elmúlt.³⁵

Az ezredeshez hasonló korú, néhány éven belül amúgy is nyugalmazásra kerülő veterán tisztekkel általánosságban véve tehát nem számoltak az új honvédségben, ezért felmerülhet a kérdés: mindezek fényében miért remélte Schulcz, hogy ismét aktív katoná lehet? Nem ritka, hogy a személyes ambíciók és álmok olykor könnyedén elszakadnak a realitás talajától, másrészt az életkor mint probléma kérdésére visszatérve: az ezredes közeli barátai között meglepő módon találhatunk egy ellenpéldát az 1803-as születésű (hősüknél néhány hónappal idősebb) Blaskovich Pál személyében. A korábbi nemzetőrtiszt és országgyűlési képviselő 1869-ben tartalékos honvéd őrnagyi rendfokozatot kapott, 1873-as halála előtt pedig még az alezredesi előléptetést is megszerezte,

³¹ Bátori Schulcz folyamodványa a honvédelmi miniszterhez. Garamkövesd, 1867. július 20. HL I. 3./2. Abt. 21–8/20. és Balla 2018. 129. o.

³² *Thaly* 1891. 52–53. o.

³³ *Hajdu* 1999. 259–260. o.

³⁴ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. május 11. MNL OL P 2256 Nr. 59.

³⁵ *Hajdu* 1999. 258–259. o. és *Szinnyei* 1887. 459. o.

közeli kapcsolatuk miatt éppen ezért joggal feltételezhetjük azt, hogy Blaskovich sikere motiválóan hatott Schulczra.³⁶

Nincs nyoma annak, hogy az ezredes hivatalosan kezdeményezte volna reaktiválását, hiszen bizonyára világos volt számára egy ilyen kérvény borítékolható elutasítása, a korábban említett források mégis egyértelműen arra utalnak, hogy Schulcz valamilyen formában mégiscsak szerette volna újra tisztí hivatásának szentelni idős napjait. Úgy vélhette, a cél eléréséhez meglehetősen egyedi módon, egy parancsnoki működését hatásosan ábrázoló emlékiraton keresztül vezethet az út. Egervári tollára bízta tehát magát, remélve, hogy valóban beigazolódik barátai korábban már említett jóslata a történetírás erejével kapcsolatban.³⁷

A biográfus az említett célok elérése érdekében az ezredes harctéri teljesítményét helyezte a mű középpontjába, olyannyira, hogy az ábrázolt korszak vezető politikusaihoz fűződő személyes élményeket (Schulcz és a jóformán megkerülhetetlen Kossuth Lajos egyik találkozását leszámítva) inkább kihagyta a műből – a politikai elit különböző tagjaival így legfeljebb csak említés szintjén találkozhatunk. A veterán ezredes határozott kérése ellenére nem került bele a könyvbe a Batthyány Lajossal és Deák Ferencsel történő megismerkedésének története, de hasonló a helyzet Wesselényi Miklós esetében is.³⁸

Úgy gondolom, hogy a politikusok szerepeltetésének látványos mellőzése mögött az a tudatos koncepció állhatott, miszerint Egervári igyekezett a mű hőstét elhatárolni a közélettől, és inkább a reaktiválás, előléptetés és kultuszépítés szempontjából releváns katonai érdemekre helyezte a fókuszot. A politikától való távolságtartást nagyban indokolta, hogy a mű kiadását egy évvel megelőzően tartott országgyűlési választás, valamint a pártok azt övező küzdelme heves társadalmi indulatokat korbácsolt fel Magyarországon.

A szélsőbalhoz köthető demokrata körök erőszakos felszámolása mellett hatalmas felháborodást váltott ki például, hogy a Kossuth egyik nyílt levelének közlése miatt elítélt ellenzéki képviselő és hírlapszerkesztő, Böszörményi László éppen néhány héttel a Deák-párt 1869. márciusi választási győzelmét követően hunyt el a börtönben.³⁹ A közéleti viszonyok ismeretében kifizetődőbbnek tűnhetett tehát egy olyan könyvet kiadni, amelynek hőstét (a nyilvános politizálástól amúgy is idegenkedő Schulczot) pártállástól függetlenül mindenki magáénak érezheti.⁴⁰

³⁶ *Bona* 2018. és Batori Schulcz Egervárhoz. Garamkövesd, 1869. január 22. MNL OL P 2256 Nr. 53.

³⁷ Batori Schulcz Egervárhoz. Garamkövesd, 1868. november 15. Uo. Nr. 35.

³⁸ Vö. Batori Schulcz Bódog önéletrajz-töredéke. [Garamkövesd, 1869.] Uo. 73.

³⁹ *Kolossa* 1979. 816., 818. o.

⁴⁰ Batori Schulcz Egervárhoz. Garamkövesd, 1869. december 2. MNL OL P 2256 Nr. 71.

„Bátori iratainak eredeti varázsa nélkül” – a műfaj kérdése

Az ezredes együttműködésük elején feljogosította biográfusát arra, hogy önéletrajzát „használja kedve szerint, akkint, miként gondolja”.⁴¹ Ehhez az engedélyhez a későbbiekben is tartotta magát, az igazságra való törekvést leszámítva ugyanis nem támasztott kritériumokat, a kézirat ellenőrzése során pedig mindössze tényszerű hibákat javított ki.⁴² Ennek a széleskörű szerkesztői szabadságnak végül az lett az eredménye, hogy az elkészült könyv lapjain a két veterán részint különböző szerzői koncepciói, Görgei Artúr esetében pedig eltérő múltértelmezésük is megnyilvánul. A soron következő bekezdésekben először a műfaji jellemzők ellentétére szeretnék rávilágítani, mivel innen eredeztethető a kettős Görgei-kép problémája is.

Egervári Ödön egy összetett műfajú kötetet állított össze, amelyben az önéletrajz, a memoár és a biográfia sajátosságai egyaránt fellelhetők. A fogalmi kereteket a következőkben a Sipos Balázs által is mérvadónak tekintett *Világirodalmi lexikon* vonatkozó szócikkeivel igyekszem tisztázni.⁴³

Radnóti Sándor irodalomtörténész szavaival élve az önéletrajz „az ember és a világ kölcsönhatását mutatja meg egy életút folyamatában, amelyben minden mozzanat az egyéniség kialakulását szolgálja, minden tény élettapasztalattá válik.”⁴⁴ Ezzel a személyes műfajjal szemben Gera György megfogalmazásában a memoár (emlékirat) „egy adott kor [...] bemutatásán túl általában a szerző szerepének igazolásául is szolgál”. A visszaemlékező az ilyen művekben „személyes élményeit csak a történelmi eseményekkel összefüggésben tolja előtérbe. Tanúskodik és nem vall.”⁴⁵ A jól ismert biográfia, vagyis az életrajz pedig Radnóti szerint „egy ember életének és működésének tanulságos, művészi vagy tudományos leírása”, a fentiekkel szemben egy külső szemlélő által.⁴⁶

Az általam tárgyalt mű narrátora Egervári Ödön: az ő nézőpontjából ismerjük meg az ezredet, az ő múltértelmezését olvashatjuk, az általa elvégzett alkotómunka pedig leginkább egy életrajz megírásának folyamatához hasonlítható, ennyiben tehát biztosan biográfíáról beszélhetünk. Azért csak ennyiben, mivel a könyvet az ezredes emlékirataiként megjelölő címnek megfelelően mégiscsak találhatunk azonosíthatóan Schulcztól származó mondatokat a kötetben, továbbá nem akadtam arra utaló jelle, hogy Egervári más műveket is felhasznált volna forrásként munkája során. Túlzás lenne az Akadémia hivatalnokát – modern kifejezéssel élve – a dandárparancsnok szellemírójának nevezni, de kétségtelen, gyakorlott szerzőként bizonyos mértékben

⁴¹ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. december 29. MNL OL P 2256 Nr. 45.

⁴² Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. november 8. Uo. Nr. 64., november 24. Uo. Nr. 69. és 1870. (pontos dátum nélkül) Uo. Nr. 97–98.

⁴³ Sipos 2022. 69. o.

⁴⁴ Radnóti 1984. 660. o.

⁴⁵ Gera 1972. 1094. o.

⁴⁶ Radnóti 1972. 1046. o.

mégiscsak a Schulcz által papírra vetett gondolatok befogadhatóvá tétele volt a célja. Az ezredestől fennmaradt források bonyolult nyelvezetének⁴⁷ fényében ez a kiadó részéről is jogos elvárás lehetett.

A mű feldolgozását követően arra a következtetésre jutottam, hogy amíg Egervári látszólag egy tényközpontú memoár átalakítása révén írta meg művét, addig a biográfus hagyatékában fennmaradt Schulcz-töredékek azt sejtetik, hogy az ezredes inkább egy személyes jellegű önéletrajzot szeretett volna megalkotni. Ezek a Schulcz által írt források érdekes módon kizárólag anekdotákat tartalmaznak, amelyeket Egervári nem tekintett a mű szempontjából relevánsnak, személyes történeteket így leginkább ott találunk a könyvben, ahol azok a főhős nagyságát, személyének jelentőséget hivatottak érzékeltetni (például Kossuth Lajoshoz, Mészáros Lázárhoz és más híres tábornokokhoz fűződő emlékek), vagy éppenséggel egybevágunk a biográfus múltértelmezésével, mint ahogy Görgei esetében láthatjuk majd.

Azt mindenesetre túlzás lenne kijelenteni, hogy Egervári egyszerűen lesöpörte volna az asztalról Schulcz személyes történeteken alapuló koncepcióját. 1868–69-es levelei tanúsága szerint az ezredes ugyanis pontosan tisztában volt azzal, hogy biográfusa inkább egy tényeken alapuló mű megalkotását tűzte ki célul, ami egyébként logikus a korábban ismertetett, jól kitapintható célok fényében.⁴⁸

Schulcz ettől függetlenül még jó ideig tervezte, hogy saját elbeszélésében is kiadja majd önéletrajzát, amelyben őt idézve: „össze írom minden anekdotákat”.⁴⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a cím ellenére elsősorban Egervári műveként tekintett a megjelent alkotásra. A kiadás előtt néhány hónappal így írt erről biográfusának: „Öné lesz a diadal, mert nem én, de Ön kiadja az emlékiratomat, én pedig mint emlék, 'A zsenge harczi, szép anyáknak e hazának' [címmel fogom]”.⁵⁰

Nem csupán a személyes történeteket, de a Schulczra jellemző stílusjegyeket is körültekintő figyelemmel kell keresnünk a kötetben, Egervári ugyanis teljes mértékben a maga képére formálta a szöveget. Ezt az ezredes egy későbbi életrajzírója, Thaly István⁵¹ is érzékeltte. Az ifjú joghallgató Thaly az Egervári-féle műre alapozva írta meg 1891-es biográfiáját, amelyben kiemelte, hogy a kiadott visszaemlékezés „sok és érde-

⁴⁷ A körmöcbányai születésű Schulcz heterogén nyelvi közegben nevelkedett, ahol a róla készült cs. kir. tisztí minősítések szerint a német, a magyar és a szlovák nyelvet is elsajátította. Ebből a többnyelvű háttérből fakad az ezredes sajátos nyelvhasználata is, leveleiben például feltűnően gyakoriak a németes szórendek, valamint a különböző nyelvű szövegrészek váltakozása. Magyartudása feltehetőleg a szabadságharcot követően mélyült el igazán, két altisztjének egykorú leírása szerint ugyanis 1849-ben még gyakran meggyűlt a baja a magyar nyelv használatával. A kortársait kiválóan ábrázoló Jókai Mór is megjegyezte róla egyik novellájában, hogy „magyarul szörnyű rosszul beszél, de azért mégis mindig magyarul beszél, ha németül szólnak is hozzá”. ÖStA KA Conduitelisten Kt. 110.; Büttner 1989. 89. o.; Karsa 1993. 98. o.; Jókai 1989. 90. o.

⁴⁸ Bátorai Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. január 22. MNL OL P 2256 Nr. 52.

⁴⁹ Bátorai Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1868. november 25. Uo. Nr. 36.

⁵⁰ Bátorai Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. november 12. Uo. Nr. 66.

⁵¹ Thaly István (1869–1891) joghallgató, a *Komáromi Lapok* munkatársa. Lásd *Szinnyei* 1914. XIV. k. 78–79. o.

kes adatot juttatott a szabadságharcunk történetéhez. Csak az kár, hogy Bátori iratainak eredeti varázsa nélkül; letörlé azt róla a jószándékú kiadó számítgatásaival, aprólékos jegyzéseivel.”⁵² Ahogy a későbbiekben láthatjuk, ezt a jogosan hiányolt varázst az Egervári által az eredeti, kéziratos Schulcz-önéletrajzból közbeszúrt idézetekben, illetve a Görgeiről és Klapkáról szóló fejezetben ugyan bizonyos mértékben megelhetjük, a munka legnagyobb részét azonban életrajzként érdemes kezelni.

A különböző műfajok keveredése természetesen nem egyedi vonás az 1848–49-es visszaemlékezések között, elég csak Csány László emlékirat és napló határán billegető (egyébként elveszett) művére vagy Jósika Miklós önéletrajzi elemekben bővelkedő regényére, az *Egy magyar család a forradalom alatt* című kötetre gondolni.⁵³ Általánosságban véve is elmondható, hogy nem gyakoriak a műfaji szempontból teljesen vegytisztának nevezhető személyes források, az pedig valószínűleg még ennél is ritkább, hogy egy átlagos emlékiró tisztában legyen az önéletrajz és a memoár közötti különbséggel. Ettől függetlenül a műfaji sokszínűség kérdésének taglalása korántsem felesleges vállalkozás, hiszen – Sipos Balázs szavaival élve – „nem az a kérdés, hogy az elbeszélő maga pontosan ismeri-e a műfaji szabályokat, ugyanis akár így, akár úgy, de mindenképpen alkalmazkodik valamiféle elgondolt rendszerhez.”⁵⁴

A személyes jellegű önéletrajz megalkotásának igénye márpedig remekül tetten érhető a Schulcz által lejegyzett – hol többé, hol kevésbé izgalmas – történetekben, amelyek Leiningen-Westerburg Károly, Szillányi Péter és Szinnyei József leírása alapján is oly jellemzőek voltak az anekdotázó ezredesre, „ki lelkében örült, ha elmondhatta valamely kalandját”.⁵⁵ A tiszt mesélőkedvéről hasonlóan sokat árul el egyik önéletrajz-töredéke, amelyben egy sűrűn teleírt oldalon át ecsetelte – a legapróbb részletekről sem megfélekedve – annak történetét, hogyan is bukkant a bodrogeresztúri ütközetet követően aprópénz után kutatva egy télikabátjában megakadt puskagolyóra.⁵⁶

Egervárit ezzel szemben már a szabadságharc végnapjairól szóló 1867-es munkájában is inkább egy történetírói stílus jellemezte, nem a személyes élményeire fűzte fel az elbeszélés menetét. Ennek megértéséhez fontos megjegyezni, hogy egy ostromseregnél szolgáló, lényegesen alacsonyabb rendfokozatú huszártisztként szerényebb élményanyaggal is rendelkezett, mint a jelentős csatákban és nagy formátumú egyéniségek oldalán vitézkedő ezredes. A biográfus egyébként nem csupán a Schulczról szóló mű esetében döntött úgy, hogy visszaemlékezés címszó alatt valójában külső szemlélőként, egyes szám harmadik személyben mutatja be az eredeti emlékirót, hanem Lenkey Károly ezredes memoárjának sajtó alá rendezésekor is. A *Honvéd* című lap 1869-es évfolyamában folytatásokban megjelentetett szöveget olvasva pontosan ugyanezt

⁵² *Thaly* 1891. 25–26. o.

⁵³ *Hermann* 1994. 115–116. o.

⁵⁴ *Sipos* 2022. 76. o.

⁵⁵ *Leiningen* 1900. 163–164. o.; *Szillányi* 1850. 116–117. o.; *Szinnyei* 1887. 459. o.

⁵⁶ Bátori Schulcz Bódog önéletrajz-töredéke. [Garamkövesd, 1868–1869.] MNL OL P 2256 Nr. 75.

a módszert figyelhetjük meg.⁵⁷ A műfajok keveredésének oka tehát a két szerző eltérő preferenciáiban keresendő.

„De ő önkezével letépte a babért” – Egervári Ödön és a Görgei-kérdés

A korábban felvázolt, egymással ütköző elképzelések sajátos elegyéből fakad a könyvön végigvonuló kettős Görgei-kép is. Egészen feltűnő ugyanis, hogy vannak olyan fejezetek, ahol Schulcz személyes élményei kapcsán (egyetlen kivétellel)⁵⁸ alapvetően pozitív, de legalább semleges szereplőként jelenik meg a fővezér,⁵⁹ míg a szállósi (világosi)⁶⁰ fegyverletétel vonatkozásában ott áll az Egervári által hangsúlyozott „undok árulás” vádja. A különböző narratívák a könyv utolsó előtti, Görgei Artúr és Klapka György hadvezéri kvalitásait összehasonlító fejezetében ráadásul össze is keverednek. Itt derül ki, hogy Schulcz nem tekintett árulóként a fővezérre.⁶¹

A szabadságharc leverését a későbbi aradi vértanú, Vécsey Károly hadtestében megélő Egervári ezzel szemben gyakorlatilag a kezdetektől tartotta magát az áruló-mítoszhoz, ami több írásában is visszaköszön. Logikusnak tűnik a magyarázat, hogy egykori hadtestparancsnoka sorsa miatt volt számára különösen is fontos, hogy felemelje a szavát Görgei ellen, azonban Kosáry Domokost idézve a hivatalnok valójában „a magyar ügy második Görgeyjének” tekintette Vécseyt.⁶² Ugyan a szabadságharc végnapjairól 1867-ben írott könyvében ez ilyen nyíltan nem szerepel, viszont Egervári ebben a korábbi művében valóban szélsőségesen negatív képet fest a kivégzett tábornokról, akit gyáva, alattomos árulóként mutat be. Sőt véleménye szerint (Görgei 1849. augusztus 13-ai fegyverletétele mellett) Vécsey borosjenői kapitulációja (augusztus 21.) volt az az esemény, amely ténylegesen megpecsételte a szabadságharc végkimenetelét, nem pedig a temesvári csatavesztés (augusztus 9.).⁶³

A nyári hadjárat végnapjainak traumatikus élménye Egervári drámaírói munkásságán is erőteljes nyomot hagyott. Angyal Dávid (akivel a biográfus a pesti egyetem könyvtárában egy asztalnál dolgozott) mesélte el már idős történészként az ifjú Kosáry Domokosnak, hogy Egervári írta azt a Görgei-ellenes színdarabot, amelyet egykor több alföldi városban is nagy sikerrel játszottak, és amelyet ő az 1860-as években gyermekként személyesen is látott. Ugyan a dráma szöveggönyvét nem ismerjük, de An-

⁵⁷ *Lenkey* 1869., újabb kiadása pedig *Lenkey* 1999.

⁵⁸ Lásd Görgei és Schulcz beszélgetését Henryk Dembińskiről. *Egervári* 1870. 45–46. o.

⁵⁹ Lásd Görgei Schulcznak adott parancsát az 1849. április 26-ai komáromi csatában. *Egervári* 1870. 66. o.

⁶⁰ A fegyverletétel pontos helyszínére lásd *Hermann* 2007. 664. o.

⁶¹ *Egervári* 1870. 99., 123. o.

⁶² *Kosáry* 1994. II. k. 11. o.

⁶³ *Potemkin* 1867. 160. o.

gyal emlékei szerint az előadás tetőpontján egy megcsonkult, koldusbotra jutott honvéd az áruló Görgeihez vágta a „vesztegetés aranyait”.⁶⁴

Mindez jól mutatja, hogy Egervárinak nem csupán határozott véleménye volt a kérdésben, de a maga módján (elsősorban a viszonylag sok emberhez eljutó drámája, illetve történeti munkái révén) szerepet is játszott az áruló-mítosz alakításában, ami megmagyarázza, miért csak korlátozottan, a mű végén engedte érvényesülni Schulcz Görgeivel szemben megértőbb álláspontját.

Korábban már megemlítettem, hogy a biográfus a kötet összeállítása során alapvetően mellőzte a személyes történeteket, felhasználásuktól mégsem zárkózott el teljesen, sőt úgy tűnik, finoman át is alakította némelyiket. Jó példa erre Schulcz és Görgei Buda visszafoglalásának (1849. május 21.) másnapján játszódó beszélgetése, amelynek egy pontján a dandárparancsnok így szól a fővezérhez:

„A függetlenség tényleg bebizonyult. És te (Görgey) híressé tevéd nevedet, mivel minden szerencsésen történt. Így van jól. Csak arra kérek, kövesd lelked sugallatát. Eddigi működésseddel nagyon meg vagyok elégedve.”⁶⁵

Ugyan itt nem maradt fenn az ezredestől származó eredeti forrás, mégis gyanítható, hogy ezt a megkonstruáltnak ható szöveget ezen formájában a biográfus drámaírói vénájának köszönhetjük. A történet – elképzelésem szerint – remekül illene ugyanis egy Egervári-szindarabba, egészen pontosan az első felvonás végére, hiszen az idézett beszélgetés, az emlékirat utolsó Görgei–Schulcz párbeszéde tulajdonképpen azt hivatott előrevetíteni, hogy Szöllösnél a tábornok mégiscsak csalódást okoz majd.

Ezzel tökéletesen megegyező üzenetet fogalmazott meg Egervári a Buda ostromáról szóló 1876-os eposzában is, amelynek nagy részében Görgei rokonszenves és szerény zseniként jelenik meg, olyasvalakiként, akibe az olvasó akarva sem láthatja be a későbbi áruló alakját. A történet végéhez közeledve éppen ezért hat igazi csattanóként a lírai én jövőbe tekintése:

*„E vár rohanása s hősi bevétele,
Fényes tény s a haza örömmel lón tele,
S Görgeinek számos győzelmei között,
Vezéri fejére legszebb babért tűzött.
Melyet hű kezekkel ha tovább ápolja,
Kegyellel nevét a történet ója,
De ő önkezével letépte a babért,
Szíve megszűnt verni a szent szabadságért.”⁶⁶*

⁶⁴ Kosáry 1994. II. k. 11. o.

⁶⁵ Egervári 1870. 72. o.

⁶⁶ Egervári 1876. 18. o.

A budavári dialógushoz egészen hasonló esetnek tűnik a két katona beszélgetése még a vesztes kápolnai csata (1849. február 26–27.) előtt, amikor is Görgei megérdeklődte a dandárparancsnoktól, hogy Henryk Dembińskinek, a honvédsereg népszerűtlen lengyel fővezérének hívei közé tartozik-e. Egervári szerint Schulcz erre azzal felelt, hogy „mindaddig embere vagyok, míg előre megy. Én nem ismerek sem rokon-, sem ellenszenvet, s nem tudom, ha vajjon Kossuth Dembinszkybe vagy pedig beléd szerelmes-e.”⁶⁷

Elsőre megdöbbenően hathat, hogy egy tiszt következmények nélkül ilyen szavakat engedhessen meg magának egy Görgei Artúrhoz hasonló formátumú tábornokkal szemben. Az eset realitásával kapcsolatos kételyeket eloszlatni látszik azonban, hogy a szabadságharc tisztikarában a rendfokozati különbségeket valójában meglehetősen szabadon kezelték a mindennapi érintkezés során. Schulcz ennek a közösségnek ráadásul az egyik ekkorra már-már országosan ismert⁶⁸ és tekintélyes tagja volt, aki Görgeivel – saját elmondása szerint – első találkozásuktól kezdve baráti viszonyt ápolt, azaz egy személyes beszélgetésben is többet engedhetett meg magának.⁶⁹ Nem az ellenvélemény felvállalása kérdéses tehát, hanem az, hogy valóban ilyen markánsan fogalmazott-e Schulcz.

Ez már csak azért is izgalmasnak tűnik, mivel minden jel arra mutat, hogy Egervári a párbeszéd alakítása, megkonstruálása terén a Schulcz-visszaemlékezés kiadásának idejére már rendelkezett némi tapasztalattal. Nem csupán az ezredesről szóló művében található precedens ugyanis arra, hogy saját narratívájának alátámasztása érdekében formáljon egy beszélgetést. A szabadságharc végnapjairól szóló művében például akad egy teljesen légből kapott jelenet, amelyben a temesvári csatavesztést követően Bem tábornok figyelmezteti tisztjeit, hogy egy meg nem nevezett gazember „a haza, s a nemzet iránti hűtlenségre s a fegyelmetlenségre csábítja” őket, mondandója zárásaként pedig drámai módon Vécseyre mutatva kijelenti, hogy ezen árulót a „legelső állomáson föbe lövetem”.⁷⁰

A biográfus az általa kiadott visszaemlékezések esetében az egyszerű idézeteket is prózáirói szabadsággal kezelte, amivel kapcsolatban egy, a *Vasárnapi Ujságban* közölt 1869-es nekrológ szolgáltat perdöntő bizonyítékot számunkra. Akadémiai kollégája, Sasku Károly emlékére írt cikkében Egervári számos részletet közölt az elhunyt kéziratoss visszaemlékezéséből, amely szerencsére több változatban is fennmaradt. Deák Ágnes és Kövér György ugyanakkor rámutatott, hogy a kérdéses idézetek „nem egyeznek meg a jelenleg rendelkezésre álló két szöveg egyetlen helyével sem. Egervári vagy is-

⁶⁷ *Egervári* 1870. 46. o.

⁶⁸ *Jókai* 1989. 555. o.

⁶⁹ *Egervári* 1870. 44. o.

⁷⁰ *Potemkin* 1867. 118. o.; vö. *Csikány* 2022. 196. o.

mert egy harmadik szövegvariációt, vagy meglehetősen szabadon bánt a szövegekkel, különböző helyekről származó részleteket összevonva és stilizálva.”⁷¹

Látszólag éppen ez a helyzet a Schulcz–Görgei párbeszédnek esetében is: Sasku átalakított gondolataihoz hasonlóan például a budavári dialógusban is találhatunk az ezredesre jellemző formai elemet, hiszen (ahogy azt a későbbiekben még látjuk) a „leked sugallata” tipikusan Schulczra jellemző szóhasználat. Ennek ellenére valószínűnek tűnik, hogy Egervári szabadon formálta a dandárparancsnok által ismertetett történeteket, hiszen végeredményképp mind az árulás előrevetítése, mind a tábornoknak adott erős válasz feltűnően az ő narratívájához illeszkedik.

Amennyiben Schulcznak a Görgei-kérdésben alkotott tényleges véleményére vagyunk kíváncsiak, akkor a már lezárt és kerek visszaemlékezés végére illesztett, Klapka és Görgei hadvezéri teljesítményét összevető fejezetig érdemes lapoznunk, itt találhatunk ugyanis személyesen az ezredestől származó szövegrészeket. Ezeket Schulcz sajátos magyarságának nyelvtani és stilisztikai jellegzetességei, gyakori szófordulatai, valamint rá jellemző tartalmi elemek alapján lehet azonosítani. Példának okáért az ezredes Egervárral szemben gyakran használt latin és francia idézeteket, filozófiai eszmefuttatásai, valamint morális állásfoglalásai pedig a levelei mellett a róla készített egykorú jellemrajzokban is előtűnnek. Leiningen-Westerburg Károly például megjegyzi Schulczról, hogy szerény kis vagyonát mindig „sok okoskodás és erkölcsi prédikáció kíséretében” osztotta szét a nélkülözők és saját honvédei között.⁷²

Annak ellenére, hogy a tábornokokról szóló fejezet bővelkedik a Schulczhoz köthető mondatokban, számos részlet eredetének azonosítása mégis kétséges, hiszen visszatérő probléma, hogy akár egy adott bekezdésen belül is keverednek egymással a Schulczra és Egervárra jellemző tartalmi elemek, megkülönböztető formai sajátosságokat pedig nem mindenhol találni. Ez a helyzet áll fenn a legizgalmasabb, Görgei értékeléséről szóló oldalon is. A következőkben ezen (nagyjából egyoldalas) szövegrész filológiai vizsgálatára teszek kísérletet. Fontosnak tartom kiemelni, hogy ez csupán egy lehetséges értelmezés, eddigi kutatásaim alapján mindenesetre ezt tartom a leginkább reálisnak.

Kinek a véleménye?

„Görgey Arthur az 1849. augusztus 13-ki világosi fegyverletétel által katonaiatlan, lealázó ténytet hajtott végre; a nemzet méltóságát s büszkeségét megsérté és semmit sem mentett meg. Ő azonban lelke sugallata [sic!] szerint azt hívé, hogy ezáltal hazáját menti, tehát végrehajtá.”⁷³

⁷¹ Deák – Kövér 2014. 238. o.

⁷² Leiningen 1900. 164. o. és Egervári 1870. 13., 59. o.

⁷³ Egervári 1870. 123. o.

Bármennyire is kritikus Görgei jellemzésének fenti kezdése, ez a részlet minden bizonnyal Schulcztól származik, hiszen Egervári nem megalázónak és eredménytelennek tekintette a fegyverletételt, hanem egyenesen „rút” árulásnak, amit a tábornok „régóta tervezett”.⁷⁴

A szövegben felbukkanó (fegyver)becsület jelentőségének említése szintén arra enged következtetni, hogy itt valamilyen formában tényleg az ezredes gondolatait olvashatjuk, hiszen a katonai méltóság megőrzésének kérdése kifejezetten fontos volt az önérzetes Schulcz számára. Klapkával kapcsolatban például kiemeli, hogy a komáromi erőd feltételek melletti átadása milyen jelentős erkölcsi siker volt,⁷⁵ sőt leveleiben is előkerül a katonai becsület kérdése.⁷⁶ Talán nem túlzás kijelenteni, hogy vagyontalan aggregényként ez volt a legföltettebb kincse. Annak ellenére, hogy a tisztii becsület hőskorában az erre való hivatkozás kissé közhelyesnek tűnhet,⁷⁷ ezt az ezredesre jellemző témaként érdemes tehát kezelni, hiszen más Egervári-művekben nem találjuk nyomát a kérdés hangsúlyos jelenlétének.

Úgy tűnik, Schulcznak elsősorban az volt a kivetnivalója Görgei fegyverletétellel szemben, hogy az feltételek nélkül történt. Más kérdés, hogy egyéb megoldás nem is lehetett reális egy olyan hadsereg számára, amelynek egy esetleges utolsó nagy csatát megelőzően puskánként mindössze másfél tölteny állt rendelkezésére, illetve az orosz hadvezetés nem is tárgyalhatott más lehetőségről, csak a feltétel nélküli megadásról.⁷⁸ (Ki kell emelni persze, hogy Schulcz ez idő alatt Komáromban tartózkodott: egészen máshogy látta és értékelte a tőle távoli történéseket.)

„A jelenlegi politikai constellationál, midőn a panslavismus a fejét fölemelé, az orosz mint béke közvetítő a magyarok és a szláv népek között talán felléphet még. (Majd megválnak!) Ezen föltételezés nagy horderejűnek látszik lenni.”⁷⁹

Habár ez a szövegrész a Görgei-kérdés szempontjából kevésbé jelentős, mindenesetre egészen biztosan Schulcztól származó sorokról beszélünk. Az ezredes valószínűleg azért tartotta fontosnak leírni a fentieket az itt és a következőkben ismertetésre kerülő okfejtésének alátámasztására, mivel bízott az oroszok előtti fegyverletétel későbbi diplomáciai hasznosulásában.

Nagyon tipikus a zárójeles „Majd megválnak!” megjegyzés, illetve az aktuálpolitika emlegetése is, hiszen Schulcz leveleiben utóbbira is szép számmal akad példa. Az 1870–71-es porosz–francia háború előestéjén például (a magyar közvélemény

⁷⁴ Egervári 1870. 97., 99. o.

⁷⁵ Egervári 1870. 122. o.

⁷⁶ Bátorii Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. január 9. MNL OL P 2256 Nr. 49.

⁷⁷ A fegyverbecsület kérdésének 1848–49-es harcászati vonatkozásaira lásd Pásztii 2015. 405. o.

⁷⁸ Hermann 1999. 265–267. o.

⁷⁹ Egervári 1870. 123. o.

és a hazai politikai elit várakozásaival egybevágoan)⁸⁰ megjegyezte, hogy „az egész háború 5 hét alatt befejezve lesz” III. Napóleon győzelmével, de volt, hogy a kiegyezés rendszerével szembeni ellenérzéseinek, illetve a Kossuth iránti szimpátiájának is hangot adott.⁸¹

Jóval izgalmasabb számunkra a következő bekezdés, hiszen Bátori Schulcz itt nyilvánítja ki a Görgei-kérdésben vallott véleményének lényegét:

„Jelenleg még határozottan nem mondhatni, ha vájjon Görgey Arthur mint diplomata lángeszű tettet hajtott-e végre, vagy pedig bakot lőtt. Ezen tette, mely egy nagy nemzet sorsát dönté el, s melyre ő, úgy látszik, diplomatiái súlyt fektetett, szintén diplomatiái szempontból volna megbírálandó. – Hogy ha tehát Görgey lelke mélyéből meg volt győződve, hogy ezáltal hazája egész jövője biztosítva leend: árulónak nem nyilváníthatom Őt. (Azt mondja Bátori.)”⁸²

Ez az egyetlen hely a szövegben, ahol Egervári a félreértések elkerülése végett le is szögezte, hogy Schulcz szavait idézi, hiszen az ő nézeteitől mi sem állt volna távolabb, mint kijelenteni, hogy Görgei Artúr nem volt áruló. A bátor állásfoglalás tényén nem változtat az sem, hogy a következő bekezdésben az ezredes a fegyverbecsületről szóló sorok után újfent leszögezi, hogy katonai szempontból hibának tekinti a tábornok döntését.⁸³

A fenti szövegrészből derül ki továbbá, hogy a könyvben három alkalommal is felbukkanó „lelke mélyéből”, „lelke sugallata szerint”, „kövesd lelked sugallatát” szavak minden bizonnyal Schulcztól származnak. (Egervári más műveiben nem is találhatunk hasonló példákat, annak ellenére, hogy a korabeli nyelvhasználat egyik kedvelt szófordulatáról beszélünk.)⁸⁴ Az utóbbi, budavári dialógusban olvasható idézet különösen fontos számunkra, ugyanis Schulcz hitet tesz Görgei megérzéseinek helyessége mellett, amikor azt mondja a tábornoknak: „Csak arra kérlek, kövesd lelked sugallatát. Eddigi működéseddel nagyon meg vagyok elégedve.”

A fővezér jellemzéséről szóló oldalon felbukkanó másik két példa szintén erről a bizalomról árulkodik, hiszen Schulcz Görgei védelmében szögezi le két ízben is, hogy a tábornok a szívére (vagyis inkább a gondolataira) hallgatva hozta meg döntését a fegyverletételről. Mindezzel alighanem arra utal, hogy Görgei mégiscsak nagy hadvezér volt, aki ugyan itt hibát követett el, viszont korábban éppen a hasonló megérzései

⁸⁰ *Diószegi* 1965. 30–31., 41. o.

⁸¹ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1870. július 15. MNL OL P 2256 Nr. 96. és Bátori Schulcz Bódog levele Simonyi Ernőhöz. Garamkövesd, 1877. január 11. OSZK Kt. Levelestár (Sz. n.).

⁸² *Egervári* 1870. 123. o.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Lásd pl. Kossuth Lajos 1848. októberi felhívását Szeged városához népfelkelés szervezésére. KLÖM 1952–53. XIII. k. 202. o. (Köszönöm Fónagy Zoltán értékes észrevételét a témában.)

miatt mondhatta azt neki Schulcz Buda bevétele után, hogy „te (Görgey) híressé tevéd nevedet”.⁸⁵

Ezt követően a szöveg hangneme váratlanul elítélővé válik:

„Görgey főjellemvonásai: határozatlanság és makacs engedetlenség; eh[h]ez járul még túlfeszített büszkesége s azon rögeszme, hogy ő van egyedül hivatva hazáját megmen-teni és senki más. Igen, de nem ily lealázó tény által.”⁸⁶

A fővezér határozatlannak titulálását alighanem Schulcznak kell tulajdonítanunk, mivel a következő, egyértelműen tőle származó bekezdésben is előtűnik majd ez a gondolat. Az már más kérdés, hogy valószínűleg ezt eredetileg csak Görgei egyik döntésével, feltételezhetően a kapitulációval kapcsolatban említhette meg, nem pedig a fővezér általános gyengeségeként tartotta számon. A határozatlansággal teljesen össze nem illő „makacs engedetlenség” emlegetése ezzel szemben már egyértelműen Egervárirra jellemző szóhasználat, 1867-es művében például két alkalommal is használja a „makacs engedetlenség”, illetve „makacs ellenszegülés” jelzős szerkezetet.⁸⁷

Ennek ellenére egy Schulcz személyes elbeszélésére hivatkozó, a *Budapesti Hirlap*-ban megjelent 1884-es cikk – amelyet a veterán egyik kedves ismerőse, Kőrös László⁸⁸ reáliskolai tanár írt – hasonló kritikai észrevételeket tulajdonít az ezredesnek, még ha a fővezér makacssága, becsvágya és modora korántsem kap ekkora hangsúlyt.⁸⁹ Schulcz tehát az objektivitásra törekedve valóban megemlíthette Egervárinak ezeket az észrevételeit is Görgeivel kapcsolatban, más kérdés viszont, hogy a biográfus szemmel láthatóan kizárólagossá, a tábornok fő jellemvonásaivá tette ezen negatív tulajdonságokat és sommás ítéleteket, a pozitív példákat pedig elhagyta.

A végeredmény éppen ezért idegennek hat az ezredes visszafogott, Görgeivel szemben megértő álláspontjához képest, főleg annak fényében, hogy egy korábbi fejezet tanúsága szerint 1849-ben barátjaként tekintett a fővezérre.⁹⁰ A könyvben szereplő egyik párbeszédből egyértelműen kiderül, hogy Schulcz elismerte Görgei hadvezéri kvalitásait, az Egervári által átformált budai dialógusból pedig megtudhatjuk, hogy az ezredes még a vár egykoron sokat vitatott ostromával kapcsolatban is igazat adott a tábornoknak, mondván: „...miután Budát visszafoglaltuk, ezáltal Magyarország szabadsága tényleg életbe lépett, s most az ország fővárosa a fő stratégiai pont.”⁹¹

⁸⁵ *Egervári* 1870. 72., 123. o.

⁸⁶ Uo. 123. o.

⁸⁷ *Potemkin* 1867. 45., 60. o.

⁸⁸ Kőrös László (1856–1918) irodalomtörténész, író, reáliskolai tanár. Lásd *Szinnyei* 1900. VII. 119–121. o.

⁸⁹ *Kőrös László*: Egy szabadsághős estéje. *Budapesti Hirlap*, 1884. október 19. (289. sz.) 2–3. o. (melléklet).

⁹⁰ *Egervári* 1870. 44. o.

⁹¹ *Egervári* 1870. 67., 72. o.

Egy Schulcz észrevételeit és helyreigazításait tartalmazó, Egervárinak szóló 1870-es dokumentumban megbúvó lapszéli feljegyzés arról árulkodik, hogy a kiegyezés után az ezredes tervbe vehette a tábornokkal történő kapcsolatfelvételt is, ugyanis Görgei pesti lakcímét jegyezte fel a dokumentumra.⁹² Az Országos Levéltárban és az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött Görgei-hagyatékban nem találtam nyomát annak, hogy valóban sor került volna levélváltásra (ahogy annak sem, hogy az elkészült kötetből né- tán tiszteletpéldányt küldtek volna a tábornoknak), mindenesetre a Schulcz feljegyzé- sén szereplő lakcím a szándék meglétét bizonyítja.

A fentieket azért tartom fontosnak kiemelni, mivel az ezredesnek lett volna oka arra, hogy esetleg nehezteljen Görgei Artúrra, hiszen 1849. április 26-án, a komáromi harc- mezőn egy kisebb nézeteltérésre is sor került kettejük között. A csatában Schulcz a fő- vezér közvetlen irányítása alatt részt vett az ácsi erdőt megszállva tartó császáriak elle- ni támadásban, amit az ellenséges erősítések megérkezésének hírére Görgei csakhamar kénytelen volt leállítani. Ezt azonban Schulcz figyelmen kívül hagyta (vagy egyszerű- en csak nem észlelte), és inkább folytatta az előrenyomulást, kiváltva ezzel a tábornok nemtetszését: Görgei személyesen nyargalt oda a nagyothalló dandárparancsnokhoz, akit egy jelenlévő altiszt egykorú vallomása szerint néhány keresetlen szóval alaposan leteremtett hanyag vakmerőségéért.⁹³

A feddést Schulcz nem vette magára, hiszen Egervári művében is mindössze any- nyit olvashatunk az esettel kapcsolatban, hogy értetlenül állt Görgei utasítása előtt, sőt igazából a tábornok megjelenésének körülményei is csak elég homályosan és pontat- lanul tárulnak elénk, pedig a biográfus minden bizonnyal szíves-örömet ábrázolt vol- na itt egy drámai vitát.⁹⁴ Helyette a következő oldalon viszont arról olvashatunk, hogy másnap a fővezér már viccelődve tűzte derék katonája mellére a Katonai Érdemrend III. osztályát.⁹⁵ A fentiek fényében Görgei negatív jellemvonásainak sulykolása min- denképp Egerváritól kell, hogy származzon.

Első ránézésre a biográfus narratívájára vall a következő mondat is, miszerint „Görgey rászedettet⁹⁶ [sic!] és most mindent el kell túrnie, a mit ellene írnak és be- szélnek, s mindent [sic!] reáfent⁹⁷ címeket el kell viselnie, mivel ő azokat saját tettei által szerzé magának.”⁹⁸ A szöveghely szöges ellentétben áll Schulcz megengedő állás- pontjával, ugyanakkor Egerváritól sem származhat, hiszen a gondolat megfogalmazója

⁹² Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1870. (pontos dátum nélkül) MNL OL P 2256 Nr. 98.; Az ezredes értesülései pontosak voltak, Görgei valóban a Feldunasor (Obere Donauzeile) 18-as szám alatti épületben rendelkezett lakással az 1871-es pest-budai címjegyzék tanúsága szerint. Adressen- Kalender 1871. 396. o.

⁹³ Hermann 2010. 992–993. o. és Büttner 1989. 89. o.

⁹⁴ Egervári 1870. 66. o.

⁹⁵ Uo. 67. o.

⁹⁶ Feltehetőleg nyomdahiba, helyesen: „rászedettet” szónak kellene állnia.

⁹⁷ Feltehetőleg nyomdahiba. Helyén eredetileg a „reáfent” szó állhatott.

⁹⁸ Egervári 1870. 123. o.

gyakorlatilag felmenti a tábornokot az árulási vádak alól, a fegyverletétel okát ugyanis arra vezeti vissza, hogy (a cár közbenjárásában bízó) Görgeit rászedték az oroszok.

A fenti, kérdéses szerzőségű sorokkal szinte párbeszédet folytat a következő, Schulcz stílusának jellegzetességeit magán viselő zárógondolat: „Valóban Görgey sorsa korántsem irigylendő, de száalomra sem méltó. Non quis bene cepit, sed quis bene finit.⁹⁹ A hadvezérnek határozottnak kell lenni.”¹⁰⁰

A levelezésben nem találtam nyomát annak, hogy Egervári és Schulcz között hasonló eszmecsere bontakozott volna ki Görgei megítélésével kapcsolatban, ahogy arra sincs bizonyíték, hogy a közös munka megkezdésétől a könyv kiadásáig eltelt bő egy évben személyesen találkoztak volna. Minden az ellen szól tehát, hogy a Görgei átvevéséről szóló részlet a biográfustól származzon.

A szöveg zárószakasza ettől függetlenül egy párbeszéd átíratának tűnik, hiszen egészen előbeszédszerűen hat, ahogyan az utolsó bekezdés visszafogottan reflektál az előző mondat súlyos megállapítására. Amennyiben ezen feltételezés helyes, úgy az első gondolat egy számunkra ismeretlen személytől, valószínűleg Schulcz egyik régi bajtársától kell, hogy származzon, akinek az álláspontja úgy kerülhetett a szövegbe, hogy Egervári különösebb változtatások nélkül átemelte azt az ezredes eredeti kéziratából. Könnyen elképzelhető tehát, hogy itt Schulcz egyik Görgei megítélését is érintő személyes beszélgetésének kivonatát olvashatjuk. Az eredeti forrás hiányában ez persze csupán feltételezés, a kutatás jelenlegi állása szerint mindenesetre reális magyarázatnak tűnik.

„Mit akarják még Görgeit jellemezni?” – az áruló-mítosz a korszakban

A tábornok jellemzésének filológiai vizsgálatát követően azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ugyan Schulcz Bódog katonai szempontból hibaként könyvelte el a szállósi fegyverletételt, mégis nagyon mérsékelt álláspontra helyezkedett Görgei döntésének bírálatakor, attól pedig határozattan elzárkózott, hogy árulónak kiáltsa ki egykori felettesét. A Görgeivel szemben túlnyomórészt ellenséges korabeli közvélekedéshez képest a mű kiadásakor ez jóformán felért egy rehabilitáció-párti állásfoglalással.

A kötet keletkezési körülményeinek értelmezésével kapcsolatban érdemes leszögezni: 1870-ben szinte elérhetetlenül távolinak tűnt, hogy megkezdődhessen az egykori fővezér rehabilitációja, még ha ilyen irányú próbálkozások már ekkor is akadtak. 1867 nyarán például az árulási vádakra reflektáló *Gazdátlan levelek* című Görgei-mű kiadását követően a Jókai Mór által szerkesztett balközép lap, *A Hon* hasábjain bontakozott ki egy vita veterán honvédtisztek között arról, hogy a tábornok valóban feláldozta-e

⁹⁹ Latin: Nem az számít, hogy ki kezdte jól, hanem az, hogy ki fejezi be jól.

¹⁰⁰ *Egervári* 1870. 123–124. o.

Nagysándor József I. hadtestét az 1849. augusztus 2-ai debreceni ütközet során.¹⁰¹ Ezzel nagyjából egy időben a veteránok közül elsőként Asserman Ferenc¹⁰² ezredes, miniszteriumi osztálytitkár egy-egy nagyobb lélegzetvételű írást is szentelt Görgei szerepének tisztázására, majd a honvéd ezredesből besúgóvá váló Asbóth Lajos¹⁰³ vádjainak cáfolatára.¹⁰⁴

Az áruló-mítosz ennek ellenére gyakorlatilag megingathatatlanak látszott, az egykori fővezér kiegyezést követő hazatérése karintiai száműzetéséből pedig viharos indulatokat váltott ki a társadalom széles rétegeiből: a fővárosba frissen megérkező Görgei hotelszobájának ablakát kövel törte be a tiltakozó tömeg, rövidesen pedig (egy végül eredménytelen) kezdeményezés indult annak érdekében, hogy kiltásák Pestről.¹⁰⁵ A következő éveket is hasonlóan ellenséges hangulat jellemezte, amelynek drasztikus voltáról sokat elárulnak azon elbeszélések, amelyek szerint a tábornok két alkalommal is közel járt ahhoz, hogy lincselés áldozatává váljon.¹⁰⁶

Ezt a feszültséget érhetjük tetten a Schulcz-emlékiratra előfizető Lukáts Károly¹⁰⁷ Egervárinak írott 1869-es levelében is. A háromszéki születésű Lukáts őrnagyként szolgált a szabadságharc erdélyi hadszínterén, Egervárral pedig a biográfus egy másik műve kapcsán már korábban is kapcsolatban állhatott a levél bizalmas hangvétele alapján. A székely veterán az előfizetési felhívására válaszul közölte, hogy örömmel hozzájárul a könyv kiadásának előmozdításához, mivel úgy érzi, Horváth Mihály 1865-ös háromkötetes történeti összefoglalójából¹⁰⁸ a „katonai részletesebb előadás hiányzik”, s ezért aztán fontos lenne az, hogy „ezt a héjzagot a Bátori emlékirata pótolja”.¹⁰⁹

Ezt követően az őrnagy azonban a készülő művel kapcsolatos kételyeinek is hangot adott: „Az egész mű tartalmát [korábbi] olvasmányok következtibe ösmerem,¹¹⁰ de egy pont, t. i. a 20.^{ik} az az Görgei jellemzése az, mi engemet mái napig is bosszú

¹⁰¹ Kosáry 1994. I. k. 376–379. o.

¹⁰² Asserman Ferenc (1821–1893), 1849-ben vezérkari tiszt a III. hadtestben, majd a komáromi vár parancsnoka. A kiegyezés idején honvédelmi osztálytitkár, később honvéd ezredes. A szabadságharc leverése és az első, 1867-es védőiratának megjelenése között nem állt kapcsolatban Görgeivel, őszinte tisztelőként állt ki az egykori fővezér mellett. Lásd *Bona* 2018. és *Kosáry* 1994. I. k. 383–384. o.

¹⁰³ Asbóth Lajos (1803–1882), honvéd ezredes, később az osztrák titkosrendőrség besúgója. Az 1849. júniusi Vág menti hadjárat idején a II. hadtest parancsnoka, mígnem a június 20–21-ei peredi csata első napján Görgei egy vitatható döntéssel elmozdítja a pozíciójából. Személyes sértettségétől nem elválasztható módon az árulási vádakot képviselő tábor prominens tagja lesz. Lásd *Bona* 2018.

¹⁰⁴ *Hermann* 2017. 1002. o.

¹⁰⁵ *Görgey* 1918. 420–421. o.

¹⁰⁶ *Pethő* 1930. 481. o.

¹⁰⁷ Lukáts Károly (1807–1883), honvéd őrnagy a szabadságharc erdélyi hadszínterén, a 79. honvédzászlóalj parancsnoka. Lásd *Bona* 2018.

¹⁰⁸ *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története. I–III. k. Genf, 1865.

¹⁰⁹ Lukáts Károly levele Egervári Ödönhöz. Futásfalva, 1869. december 14. MNL OL P 2256 Nr. 204.

¹¹⁰ Lukáts itt valószínűleg arra utalhat, hogy különböző országos lapok hasábjain már korábban megismerte Bátori Schulcz Bódog élettörténetét. Szintén elképzelhető, hogy az Egervári által több orgánumban megjelentetett előfizetési felhívásból még az író levelét megelőzően értesült a megjelenés előtt álló mű tartalmáról; vö. *Vasárnapi Ujság*, 1869. december 5. (49. sz.) 677. o.

és méreggel el tót.”¹¹¹ Az áruló-mítosz közismert anekdotáinak felsorolását követően bő egy oldallal később így folytatja:

„Ezek a pontok a Kmetty kritikájába¹¹² mind olvashatók, tehát azt kérdezem[,] mit akarják még Görgeit jellemezni? [...] Legjobb volna ezt az embert soha se érinteni, hanem az örök feledékenységnek át adni. Eddig elé a földgömbön csak egy ember volt[,] ki Görgeit védette, s ez Assermann barátom volt,¹¹³ hanem az ő röpiratya is egy olyan össze vissza hánt história, hogy ha az ember olvassa[,] rosszul lesz beléje.”¹¹⁴

Egervári Schulczhoz írott leveleihez hasonlóan sajnós a Lukáts Károlynak elküldött előfizetési felhívást és a biográfus viszontválaszát sem ismerjük, így aztán csak feltételezéseink lehetnek azzal kapcsolatban, hogy mi bosszanthatta fel ennyire Lukátsot. Mindenesetre az tűnik valószínűnek, hogy Egervári felhívásában a könyv tervezett tartalomjegyzékét ismertette, hiszen az újdonsült előfizető pontosan megjelöli, hogy a 20. fejezet, Görgei (és Klapka) jellemzése váltotta ki a nemtetszését. Így viszont továbbra sem világos, miért vélte úgy Lukáts, hogy a tábornokot a Schulcz-émlékiratban kifejezetten rehabilitálni igyekeznek majd, hiszen felrója, hogy eddig Asserman Ferencen kívül senki sem bátorkodott erre a feladatra vállalkozni. Meglepő lenne, ha a fővezér iránt nem éppen szeretetteljes érzelmeket tápláló Egervári azzal reklámozta volna a művet, hogy az egyik fejezetben Schulcz Bódog hitet tesz majd Görgei ártatlansága mellett.

Végső soron talán mindegy is, hogy mi bősztette fel Lukáts Károlyt, hiszen a levél ettől függetlenül remekül rávilágít arra, hogy már csupán Görgei nevének említése is milyen indulatokat volt képes felkorbácsolni a könyv megjelenésének idején, két évtizeddel a vitatott események után. A szélesebb közvélemény a kiegyezést követő években tehát Schulczal szemben Egervári gondolatait osztotta a Görgei-kérdésben, amit nagyon fontos szem előtt tartanunk a kötet vizsgálatakor, hiszen erre a tényre az ezredes is reflektál azon 1869. december 2-án keltezett levelében, amelyben elküldi Görgei és Klapka azóta elveszett jellemzését a biográfusának.¹¹⁵

¹¹¹ Lukáts Károly levele Egervári Ödönhöz. Futásfalva, 1869. december 14. MNL OL P 2256 Nr. 204. Kiegészítés tőlem – K. G.

¹¹² A tábornok kritikájára lásd *Kmetty, György: Arthur Görgei's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von Georg Kmetty.* London, 1853., ill. *Görgey, Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn.* Megbírálva *Kmetty György* egykori magyar tábornok által. Pest, 1861.

¹¹³ Lásd *Asserman Ferenc: Egy nyílt szó Görgei Arthur honvéd-tábornok ügyéhez.* Pest, 1867., ill. *Uő: Görgei.* Visszhangok a cáfolatokra. Pest, 1868.

¹¹⁴ Lukáts Károly levele Egervári Ödönhöz. Futásfalva, 1869. december 14. MNL OL P 2256 Nr. 205.

¹¹⁵ Az iratot a tanulmány korábbi oldalain alkalmazott gyakorlatnak megfelelően a jelenlegi helyesíráshoz közelítve, ugyanakkor a régies alakokat, valamint Bátori Schulcz nyelvhasználatának jellegzetességeit megőrizve adom közre.

„Mélyen tisztelt szeretett bajnoktársom s' barátom!

Nagy becsű sorait nagy örömmel kezemhez vettem, fel is kaczagtam a nagy ezer számon,¹¹⁶ no csak rajta! Audaces fortuna juvat!¹¹⁷ Nagyon örvendek annak, mert a kis derék fiainak – ki[k] bele fáradnak – is juthat egy összeg.¹¹⁸ Igaz, hogy most a jó barátokat, hazafiakat, honleányokat ki és megismerni fogunk.¹¹⁹

A mellékelve jegyzés illetőleg a két fővezérnek karakteristikáját, a paralelát is, összeírtam, csak félek megint, hogy nagyon kisbetűkkel ismét írtam, de a javát ki olvashatja még is.

Mit mond rá? Én gondolom hogy elég lesz, nem akarom összeveszteni. Sine ira, sine odio!¹²⁰

Méltóztassék a fővezér[ek]nek tulajdonságai[t] hasonlítani, és kedves író belátása szerint aplica[.]ni. De csak röviden. Ne tegyük ki magunkat – nagyon – a criticának.¹²¹ Én békecségesen akarok élni, mert ha valaki felháborgat, én rettenetes ember vagyok.

Ne gondoljon senki[,] hogy 60 éves vagyok. Az erőm olyan[,] mint 27 éves korában, össze tépem akár kit...

Azonkívül mellékelve van egy figyelmeztetés az olvasóságnak.¹²² A derék káplán[,] *Lüley Tivadar*¹²³ fordítása, mely nekem nagyon tetszik, ő jól felfogta véleményemet.

Fogadja honfíúi és mély baráti tiszteletemet, melyen vagyok

hű igaz tisztelője és barátja

Bátori Schulcz Bódog

Itt nálunk jó bőven havazik.”¹²⁴

A levélből jól kitűnik: az ezredes tartott attól, hogy amennyiben a műben egyértelműen kiállna Görgei mellett, azzal magára haragítaná leendő olvasóközönsége jelentős részét. Ezzel együtt az egykori bajtársak között kibontakozott vitáktól is szeretete volna távol tartani magát, hiszen lehetőség szerint „békecségesen” kívánt élni.

¹¹⁶ Valószínűleg utalás az előfizetésekből eddig befolyt összegre.

¹¹⁷ A szerencse a bátornak kedvez. (Latin közmondás.)

¹¹⁸ Egervári Ödön egyes Schulcznak címzett leveleit nem saját kezűleg írta, hanem tollba mondta kiskorú gyermekeinek. Az ezredes itt tehát arra utal, hogy az Egervári-fiúk is megérdemelnének majd némi anyagi részesedést fáradozásukért. Lásd még Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1869. február 29. OSZK Kt., Quart. Hung. 2523. pag. 29.

¹¹⁹ Schulcz itt azokra a barátokra és ismerősökre gondol, akiknek illene előfizetniük a könyvre.

¹²⁰ Latin: Harag nélkül, gyűlölet nélkül. (Az eredeti latin szólás: *Sine ira et studio*, „Harag és elfogultság nélkül” – vagyis pártatlanul.)

¹²¹ Kiemelés Schulcztól.

¹²² Inkább ajánlás lehetett, a dokumentum elveszett.

¹²³ Lüley Tivadar (1844–1918), későbbi római katolikus plébános, a levél keletkezésekor garamkövesdi káplán Schulcz öccse mellett. Lásd *Beke* 2008. 445. o.

¹²⁴ Bátori Schulcz Bódog levele Egervári Ödönhöz. Garamkövesd, 1869. december 2. MNL OL P 2256 Nr. 71–72.

Különösen izgalmas számunkra továbbá annak hangsúlyozása, hogy az ezredes saját bevallása szerint elfogulatlanul („Sine ira, sine odio”) igyekezett megfogalmazni gondolatait, ami további bizonyítékot jelent arra, hogy a Görgei jellemzésében felbukkanó durván kritikus megállapítások ezen formájukban Egerváritól származnak. A levél szövege a fentiekén túl rámutat arra is, hogy Schulcz a könyv kéziratának ellenőrzéséig vagy nem volt tisztában azzal, hogy Egervári mennyire elkötelezett a Görgei-kérdésben, vagy még csak véletlenül sem szeretett volna belekeveredni a tábornok megítélését övező vitákba, és így igyekezett mérsékelni biográfusa harciasságát.

Kitekintés: a Függetlenség-botrány

A könyv utóéletéhez tartozik az az érdekes tény, miszerint 1884-ben, majd másfél évtizeddel az Egervári-féle mű kiadását követően, illetve kevesebb, mint egy évvel az ezredes halála előtt egy mindenre elszánt újságíró súlyos visszaélést követett el Schulczal szemben. Az Asserman Ferenc ezredes és Kovách László¹²⁵ kormánypárti országgyűlési képviselő által megszervezett rehabilitációs mozgalom zászlóbontásának idején egy szélsőségesen Görgei-ellenes radikális ellenzéki lapban, a *Függetlenség*ben ugyanis két, Görgeit áruónak, a mellette kiálló Klapkát pedig zavart elméjűnek tituláló nyílt levél jelent meg Schulcz neve alatt. A cikkeket valószínűleg az újság főszerkesztője, a botránnyairól és a morálisan megkérdőjelezhető zsurnalisztikai gyakorlatáról elhíresült Verhovay Gyula¹²⁶ írta.¹²⁷

A politikus-újságírót minden bizonnyal az indította tetteire, hogy Egervári művéből úgy tűnt számára, a jóformán remeteként élő ezredes amúgy is áruónak tartja Görgeit, tehát nem lehet baj abból, ha visszaél a nevével. Erről tanúskodik az első cikk szövege is, amelyben a Schulcz bőrébe bújó szerző így fogalmaz: „Öreg ember vagyok, majd nem fél század óta siket ember vagyok, nem lehet tehát csodálni, ha meghasonlásban élek a szabadságharcot követő szomorú évek óta a világgal. [...] Elfeledtem a világot, s a világ is halottnak hitt.”¹²⁸

A hamis Schulcz-leveleknek kiemelt jelentőséget tulajdonított a Görgei-kérdéssel kapcsolatban számos írást közlő lap szerkesztősége, hiszen a megjelentetni tervezett cikkeiket azzal harangozták be, hogy „hadd legyen Batori Schulcz Bódog honvédtábornok [sic!] szava a vita portyázó csatatüze után a harcra vágató hős vezérnek döntő rohama”, amely „villámokat szór a rehabilitálás mozgatóira és ereje elsöpri a mozgalom homokját, pozdorját, szeméjtét, hogy a szabadságharc becsületét megvédje az áru-

¹²⁵ Kovách László (1827–1889), kormánypárti országgyűlési képviselő. A szabadságharc idején százados a 8. (Coburg-) huszárezrednél az erdélyi hadszíntéren. *Bona* 2018.

¹²⁶ Verhovay Gyula (1849–1906) antiszemita-párti, korábban függetlenségi országgyűlési képviselő. A *Függetlenség* című lap főszerkesztője. *Gergely – Veliky* 1985. 306–308. o. és *Buzinkay* 2016. 205. o.

¹²⁷ Görgey Arthur rehabilitációjához. 1–2. közl. *Függetlenség*, 1884. augusztus 24. (234. sz.) 1. o., szeptember 28. (268. sz.) 1–2. o.

¹²⁸ Görgey Arthur rehabilitációjához. 1. közl. *Függetlenség*, 1884. augusztus 24. (234. sz.) 1. o.

lás ellen”.¹²⁹ A Verhovay által remélt döntő győzelem azonban elmaradt: a nyílt levelekről értesülést szerző, és a *Függetlenség*nél két ízben is eredménytelenül protestáló Schulczot személyesen Klapka tisztázta a rehabilitáció-párti lapok (például *Budapesti Szemle*, *Budapesti Hirlap*, *Pesti Hirlap*) hasábjain megjelenő leleplező cikkében.¹³⁰

A botrányra reagálva egy fiatal esztergomi reáliskolai tanár, Kőrösy László is fel-emelte hangját *Egy szabadsághős estéje* című cikkében, amelyet a *Budapesti Hirlap* közölt két héttel Klapka írását követően. A Schulczcal jó személyes kapcsolatot ápoló Kőrösy közös beszélgetéseire hivatkozva így vallott az ezredes Görgei-kérdésben alkotott, objektivitásra törekvő álláspontjáról:

„Bátori Schulz Bódog nincs a rehabilitálók pártján, de az elkeseredett támadókkal se tart. Neki saját nézete van Görgeiről. Makacs természete, határtalan becsvágya s viszsza-vonó¹³¹ modora miatt hibáztatja ugyan Görgeit, de némely jeles tulajdonságát mégis elismeri. A mostani ostromot Görgei rehabilitálása ellen meddőnek hiszi, de időszerűtlennek tartja magát a rehabilitálás kérdését is.

– Végezze el a történet[írást]. Görgeit mi nem rehabilitálhatnók. Görgei a közvélemény előtt Görgei marad. Más idők és más emberek majd históriai ítéletet mondhatnak róla. De csak akkor, ha Görgei is históriai alak lesz.”¹³²

Záró gondolatok

Schulcz leveleiben nem találjuk nyomát az Egervári önjáró szerkesztői tevékenységével szembeni tiltakozásnak. Az ezredes valószínűleg elfogadta, hogy a saját kultusza építését is szolgáló mű nem lehet sikeres, ha Görgeit igyekszik benne rehabilitálni, és ezért beletörődött, hogy a kötet túlnyomó részében végül Egervári közvélekedéssel egybevá-gó narratívája érvényesüljön, hiszen ez valójában egy mellékes kérdés volt a nagy egész szempontjából.

Schulcz tehát nem tudta biográfusa történelemszemléletét formálni, annak ellenére sem, hogy vele ellentétben Egervári nem ismerte személyesen Görgeit. Persze végül mégiscsak kompromisszumos megoldás született, amivel tulajdonképpen senkit sem riasztottak el a potenciális olvasóközönségből, hiszen Egervári közvélekedéssel

¹²⁹ Görgey Arthur rehabilitációjához. *Függetlenség*, 1884. augusztus 24. (234. sz.) 1. o., ill. uo., szeptember 28. (268. sz.) 1–2. o.

¹³⁰ Görgey ügyében. (Nyilatkozat Klapkától.) *Pesti Hirlap*, 1884. október 7. (277. sz.) 3. o. – A lapszámot Görgei Artúr hagyatékában is megtalálhatjuk. A cikket Görgey István külön meg is jelölte testvére számára, illetve a *Függetlenség* Schulcz rendfokozatával kapcsolatos tévedésére utalva az alábbi szeljegyzettel látta el az oldalt: „Verhovay bitorolja Schulcz nevét. Előbb csinál belőle tábornokot.” Lásd MNL OL P 295 pag. 66.

¹³¹ Értsd: ellenszenves

¹³² *Kőrösy László: Egy szabadsághős estéje. Budapesti Hirlap*, 1884. október 19. (289. sz.) 2–3. o. (melléklet). – Kiegészítés tőlem. K. G.

egybevágó álláspontja mellett – még ha visszafogott terjedelemben is – de az ezredes saját, Görgei rehabilitációja felé hajló véleménye is helyet kapott a műben.

Bátori Schulcz Bódog összességében véve elégedett volt Egervári munkájának „jeles tartalmával”, sőt igazán meghatotta őt a végeredmény. (Mindössze annyi kivetnivalót talált az elkészült kötetben, hogy az őt ábrázoló rajz nem tükrözte hűen az arcvonásait.)¹³³ A Schulcz Bódog testvérével, Jánossal 1890 körül levelezésbe kezdő Thaly István is pozitív emlékekről tudott beszámolni, munkájában ugyanis „jósándékú kiadóként” jellemezte Egervárit, igaz a Görgei-kép problémájának – mint 1869-es születésű fiatalember – már nem tulajdonított különösebb jelentőséget.¹³⁴ Nyoma sincs annak tehát, hogy a Schulcz testvérek ne lettek volna megelégedve a biográfus munkájával, sőt az ezredes még egy évtizeden keresztül tartotta is a kapcsolatot az általa csak magyar Homéroszként emlegetett íróval.¹³⁵

Az áhított előléptetést és a reaktiválást nem hozta meg a mű, azonban Schulcz országos ismertségéhez kétségtelenül hozzájárult (nem véletlenül éppen az ő nevével élt vissza Verhovay). Röviddel a könyv megjelenését követően, az 1870. június 8-án megrendezett országos honvédegyülésen például az a megítéltetés érte az ezredest, hogy a honvédegyületi mozgalom elnöke és egyben kedves barátja, Ivánka Imre¹³⁶ oldalán gyakorlatilag díszvendégként vehetett részt az eseményen. (Fővárosi tartózkodásával összefüggésben több száz bajtársával egyetemben minden bizonnyal Schulcz is jelen volt a visszaemlékezésből végül kimaradó miniszterelnök, Batthyány Lajos június 9-ei újratemetésén.)¹³⁷ A kötet hatásától függetlenül Schulcz anyagi helyzete is rendeződött, 1871-től ugyanis tisztességes ezredesi nyugdíjat folyósított részére az Országos Honvédegyező Egylet.¹³⁸

Schulcz Bódog önéletrajz-töredékeiben, illetve a mű azonosíthatóan tőle származó szöveghelyeiben remekül tetten érhető Hermann Róbert azon, alapvetően polgári emlékiratírókra vonatkozó megállapítása, miszerint az 1870-es és 1880-as évekre az 1848–49-es események legtöbb alakítóját és szereplőjét már „jobban befolyásolták élményeik megörökítésekor a múltó évek”, mint a politikai nézeteik és indulataik.¹³⁹

Az ezredes ránk maradt emlékezéseiből is egy olyan kép tárul szemünk elé, ahol Görgei Artúr, Perczel Mór, Klapka György, Kossuth Lajos és Deák Ferenc egyformán rokonszenves és tiszteletre méltó szereplőként jelenik meg. Az egyes nagy formátumú egyéniségek között feszülő kibékíthetetlen ellentéteknek igazából nyomát sem találjuk,

¹³³ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1870. február 3. MNL OL P 2256 Nr. 82.

¹³⁴ *Thaly* 1891. 25. o.

¹³⁵ Bátori Schulcz Egervárihoz. Garamkövesd, 1879. július 22. MNL OL P 2256 Nr. 82.

¹³⁶ Ivánka Imre (1818–1896), a szabadságharcban honvéd ezredes. A kiegyezés után a Határozati-párt, a Balközép, majd a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője. 1869 és 1871 között a honvédegyületi mozgalom elnöke. *Bona* 2018.

¹³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1870. június 12. (24. sz.) 301. o. és *Farkas* 2017. 1039. o.

¹³⁸ *Thaly* 1891. 52–53. o. és *Farkas* 2015. 425. o.

¹³⁹ *Hermann* 1994. 129. o.

hiszen a békés ezredesnek nem is állt szándékában dönteni egyik vagy másik szereplő mellett. Hasonlóról árulkodik Schulcz azon levele is, amelyben a Szemere Bertalan naplójával kapcsolatos olvasmányélményeiről így írt Egervárinak: „...hát ez olyat mond Kossuthról, Perczelről, Görgeyről, hogy elpirultam.”¹⁴⁰

Bátori Schulcz Bódog személyének és motivációinak megértéséhez fontos leszögezni, hogy a veterán jól érezhetően 1848–49-et tekintette élete fénykorának, ami a szabadságharc identitásképző erejének fényében nem is meglepő. Az ezredes ekkor ébredt rá magyar nemzeti öntudatára, a szabadságharc harcmezein aratta élete nagy sikereit, illetve hatalmas elégtételt is nyert azáltal, hogy egy nagyothallása miatt nyugalmazott cs. kir. főhadnagyból szűk egy év leforgása alatt bajtársai által ünnepeelt honvéd ezredessé vált.

A tábornoki előléptetéssel kapcsolatos hiányérzetétől függetlenül pályája olyan magasságba jutott a szabadságharc idején, amiről egészségi állapota miatt korábban nem is álmodhatott. Az 1848–49-es emlékek ennek megfelelően markánsan dominálják az Egervári-féle Schulcz-visszaemlékezést. A veterán szabadságharc előtti életútját csupán egy fejezet foglalja össze, de hasonló tömörség jellemzi a komáromi kapitulációt követő éveket is. A visszavonultan élő ezredes 1861-es honvédegyleti elnöki ténylekedését követő majd egy évtizedről már nem is esik szó.

A Schulcz-töredékek között sem találhatunk ennél későbbi eseményeket taglaló dokumentumot, ami jól mutatja, hogy a veterán nem 1870 felől, hanem a számára jóval kedvezőbb 1861-es állapotból kívánta előadni önéletrajzát, élete fénykora legkésőbb ugyanis itt, a tiszteletére rendezett fáklyás felvonulásokkal és utolsó közéletileg aktív évével fejeződött be, Schulcz tehát megállt a régi szép idők ismertetésénél, „és mindazzal, ami ezután következett, nem igazán tudott mit kezdeni (leszámítva a sikerekre emlékező eseményeket)”.¹⁴¹

Az időskorát a napi közélettől távol, a békés Garamkövesden töltő ezredes jól érzékelhető nosztalgiával tekintett vissza 1848–49-re, a múltbeli események és szereplők pedig szépen lassan fel is magasztosultak Schulcz emlékeiben, nem véletlenül kívánta tehát távol tartani magát a kortársak heves vitáitól.

¹⁴⁰ Bátori Schulcz Egervárhoz. Garamkövesd, 1870. január 1. MNL OL P 2256 Nr. 77.

¹⁴¹ *Egervári* 1870. 116. o.; vö. *Sipos* 2022. 75. o.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
I.	Országos katonai hatóságok (1740–1945)
IV.	Igazságügyi szervek, iratok (1802–1945)
1848–49.	Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 75	Honvédelmi Minisztérium, általános iratok (1848–1849)
P 295	Görgey család (1532–1912)
P 2256	Személyi fondörédékek (1529–1996)
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs)

BIBLIOGRÁFIA

- Adressen-Kalender 1871. Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1871 und 1872. Pest, 1871.
- Balla* 2018. *Balla Tibor*: Az önálló magyar hadsereg kérdése a kiegyezéstől az első világháború végéig (1867–1918). *Honvédségi Szemle*, 146. (2018) 3. sz. 129–140. o.
- Beke* 2008. *Beke Margit*: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága, 1892–2006. Budapest, 2008.
- Bona* 2018. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzs-tisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2025. január 6.)
- Buzinkay* 2016. *Buzinkay Géza*: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Budapest, 2016.
- Büttner* 1989. *Büttner Emil*: „Csata mezejéről írom pár soraim”. Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Szerk. *Pető Vilmos*. Budapest, 1989.
- Csikány* 2022. *Csikány Tamás*: Vécsey Károly honvédtábornok, az igaz s céltudatos férfiú. Budapest, 2022.
- Csorba* 2021. *Csorba György*: Dobosok, trombitások és katonazenekarok alkalmazása az 1848–1849-es szabadságharc harcmezőin. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 383–415. o.

- Deák – Kövér* 2014. *Deák Ágnes – Kövér György*: Egy sorsüldözött rögeszméi. Sasku Károly (1807–1869). In: *Kövér György*: Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, 2014.
- Dér* 2015. *Dér Cs. Dezső*: Az 1848–49-es I. magyar hadtest. Hadszervezés az önálló működés időszakában. [Budapest], 2015.
- Diószegi* 1965. *Diószegi István*: Ausztria–Magyarország és a francia–porosz háború, 1870–1871. Budapest, 1965.
- Egervári* 1869. *Egervári Ödön*: Bátori Schulcz Bódog honv. dandárnok 1848/9-ben. *A Honvéd*, 1869. február 16. (7. sz.), 54–56. o.
- Egervári* 1870. *Egervári Ödön*: Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharczból. Pest, 1870.
- Egervári* 1876. *Egervári P. Ödön*: Budavár ostroma 1849-ben. Budapest, 1876.
- Farkas* 2015. *Farkas Katalin*: „Névtelen félistenek” viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 415–444. o.
- Farkas* 2017. *Farkas Katalin*: „Régi honvédek” a kiegyezési rendszerben. Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 4. sz. 1017–1055. o.
- Gera* 1972. *Gera György*: Emlékirat. In: Világirodalmi lexikon. II. k. Főszerk. *Király István*. Budapest, 1972. 1094–1095. o.
- Gergely – Veliky* 1985. *Gergely András – Veliky János*: A függetlenségi ellenzék sajtója. In: A magyar sajtó története. II. k. 2. r. 1867–1892. Szerk. *Kosáry Domokos – Németh G. Béla*. Budapest, 1985. 293–312. o.
- Görgey* 1918. *Görgey István*: Görgey Arthur a száműzetésben, 1849–1867. Budapest, 1918.
- Hajagos* 2022. *Hajagos József*: Dessewffy Arisztid, a vitéz huszártábornok. (Aradi vértanúk sorozat 7.) Budapest, 2022.
- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.
- Hermann* 1994. *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoáirodalomban. *Századok*, 128. (1994) 1. sz. 113–134. o.

- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: „Tenni kevés, de halni volt esély”. Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 223–276. o.
- Hermann* 2005. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Hrsg. *Róbert Hermann*. Budapest, 2005.
- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: I. Ferenc József és a megtorlás. I. rész. *Századok*, 141. (2007) 3. sz. 635–681. o.
- Hermann* 2010. *Hermann Róbert*: A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4. sz. 985–1004. o.
- Hermann* 2017. *Hermann Róbert*: A tábornok hazatér. Görgei Artúr és a kiegyezés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 4. sz. 989–1015. o.
- Jánossy* 1948. A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852. I–II. k. Összeáll. *Jánossy Dénes*. Budapest, 1948.
- Jókai* 1989. *Jókai Mór*: Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből. S. a. r. *Győrffy Miklós*. (Jókai Mór összes művei. Elbeszélések.) Budapest, 1989.
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Kedves* 2002. *Kedves Gyula*: Szabolcs a hazáért. A 48. honvédszászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2002.
- KLÖM 1952–53. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. *Barta István*. (Kossuth Lajos összes munkái XIII–XIV.) Budapest, 1952–1953.
- Kmety – Juhász* 2018. *Kmety Adrien – Juhász Réka Ibolya*: A kassai felsőoktatási intézmények hallgatói, 1776–1852. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 16.) Budapest, 2018.
- Kolossa* 1979. *Kolossa Tibor*: A dualizmus rendszerének kialakulása Magyarországon. In: Magyarország története, 1848–1890. II. k. Főszerk. *Kovács Endre*. Szerk. *Katus László*. (Magyarország története tíz kötetben 6.) Budapest, 1979. 814–850. o.
- Kosáry* 1994. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.

- Kőrösy* 1884. *Kőrösy László*: Egy szabadsághős estéje. *Budapesti Hírlap*, 1884. október 19. (289. sz.) 2–3. o. (melléklet).
- Kréz* 2025. *Kréz Gellért*: „Nagyon unalmas az nekem, rólam és tetteimről beszélni...” Bátori Schulcz Bódog honvéd ezredes élete és életének elbeszélése. In: *Opuscula historica VI. Tanulmányok a Történelem műhelyéből*. Szerk. *Erdélyi Kamilla – Selmeczi Péter – Varga Virág*. Budapest, 2025. 80–94. o. (Megjelenés alatt.)
- Kunsági – Potemkin* 1868. *Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]*: Honvédvilág. I–II. k. Pest, 1868.
- Leiningen* 1900. Gróf *Leiningen-Westerburg Károly* honvédtábornok levelei és naplója, 1848–1849. Ford. *Marczali Henrik*. Budapest, 1900.
- Lenkey* 1869. *Lenkey Károly* honvéd ezredes emlékirataiból. I–X. Összeáll. *Egervári Ödön*. *A Honvéd*, 1869. április 14. (15. sz.) – 1869. június 16. (24. sz.)
- Lenkey* 1999. *Lenkey Károly* emlékirata 1848/1849-ről. Szerk. *Misóczki Lajos*. Eger, 1999.
- Mikár* 1869. Honvéd Schematizmus. Az 1868-ban még életben volt 1848/49-es honvédtisztek névkönyve. Összeáll. *Mikár Zsigmond*. Pest, 1869.
- Pásztai* 2015. *Pásztai László*: Az emberi tényező harcászati vonatkozásai az 1848–49-es szabadságharc példáján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 394–414. o.
- Pethő* 1930. *Pethő Sándor*: Görgey Arthur. [Budapest, 1930.]
- Potemkin* 1867. *Potemkin Ödön*: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867.
- Radnóti* 1972. *Radnóti Sándor*: Életrajz. In: Világirodalmi lexikon. II. k. Főszerk. *Király István*. Budapest, 1972. 1044–1046. o.
- Radnóti* 1984. *Radnóti Sándor*: Önéletrajz. In: Világirodalmi lexikon. IX. k. Főszerk. *Király István*. Budapest, 1984. 660–661. o.
- Sipos* 2022. *Sipos Balázs*: Személyes források és a történelmi tapasztalat elbeszélése. Egyének és közösségeik Magyarországon, 1848–1948. Budapest, 2022.
- Szillányi* 1850. *Szillányi, Péter*: Komorn im Jahre 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag. Leipzig, 1851.

- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. Napló-jegyzetek. Budapest, 1887.
- Szinnyei* 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Thaly* 1891. *Thaly István*: Bátorai Schulcz Bódog. Életrajz. Körmöcbánya, 1891.

Gellért Kréz

THE TWOFOLD PORTRAYAL OF ARTUR GÖRGEI
IN THE MEMOIRS OF HONVÉD COLONEL BÓDOG BÁTORI SCHULCZ

(Summary)

The War of Independence of 1848–49 was one of the most defining historical experiences of 19th-century Hungary, and the former participants and witnesses wrote about it in a multitude of works. One of these works was *Bódog Bátorai Schulcz's Memoirs of the War of Independence of 1848/9* (*Bátorai Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharcból*), published in 1870. The book was the result of the joint work of the title character, Colonel Bátorai, and Ödön Egervári, an academic official and former military lieutenant.

Bátorai Schulcz was satisfied with the complex genre of the volume, but the pages of the publication contain different authorial concepts and serious differences in the interpretation of the past. The book's narrative about Artur Görgei is a particularly fascinating problem, since Ödön Egervári, as an adamant believer in the traitor myth that unfolded after the general's surrender at Világos (Szöllös), asserted his own vision against the personal recollections and more permissive assessment of Bátorai Schulcz. Yet in the Colonel's letters we find no trace of protest against arbitrary editorial action. His silence must have been motivated by the realisation that a memoir intended to build his own remembrance could not be a successful publication if it sought to rehabilitate a general who was still regarded as a traitor by the majority of the public, and he accepted that his biographer's narrative would prevail.

Gellért Kréz

DIE ZWEIFACHE DARSTELLUNG VON ARTÚR GÖRGEI
IN DEN MEMOIREN VON HUSAREN-OBERST BÓDOG BÁTORI SCHULCZ

(Resümee)

Der Freiheitskampf von 1848–49 war eine der prägendsten historischen Erfahrungen des 19. Jahrhunderts in Ungarn, und die ehemaligen Teilnehmer und Zeitzeugen schrieben darüber in einer Vielzahl von Werken. Eines dieser Werke war das im Jahr 1870 unter dem Titel *Memoiren von Bódog Bátorai Schulcz aus dem Freiheitskampf von 1848/9* (*Bátorai Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharcból*) erschienene Buch, das Ergebnis einer gemeinsamen Anstrengung der Titelfigur, eines Obersts, und Ödön Egervári, eines akademischen Angestellten und ehemaligen Honvéd-Leutnants.

Obwohl Bátori Schulcz mit dem Band, dessen Genre recht komplex ist, zufrieden war, finden sich auf den Seiten der Publikation tatsächlich ganz unterschiedliche Autorenkonzepte, aber auch Beispiele für gravierende Unterschiede in der Interpretation der Vergangenheit. Die Narrative des Buches über Artúr Görgei ist dabei ein besonders faszinierendes Problem, da Ödön Egervári als unerbittlicher Anhänger des Verräter-Mythos, der sich nach der Waffen-niederlegung des Generals bei Világos (Szöllös) entfaltete, seine eigene Sichtweise gegen die persönlichen Erinnerungen und die wohlwollendere Bewertung von Schulcz Bátori durchsetzte. In den Briefen des Obersts findet sich jedoch keine Spur von Protest gegen die willkürliche Redaktionstätigkeit. Der Grund für sein Schweigen dürfte darin liegen, dass er erkannte, dass die Memoiren, die sein eigenes Andenken errichten sollten, nicht erfolgreich sein konnten, wenn sie einen General rehabilitieren wollten, der von der Mehrheit der Öffentlichkeit damals noch als Verräter angesehen wurde, und er sich damit abfand, dass die Narrative seines Biographen die Oberhand gewann.

Gellért Kréz

LE DOUBLE PORTRAIT D'ARTÚR GÖRGEI DANS LES MÉMOIRES
DE BÓDOG BÁTORI SCHULCZ, COLONEL DE L'ARMÉE HONGROISE

(Résumé)

La guerre d'indépendance de 1848–1849 fut l'une des expériences historiques les plus marquantes de la Hongrie du 19e siècle. Les anciens acteurs et témoins ont consigné leurs souvenirs personnels dans une multitude d'ouvrages dont les *Mémoires de Bódog Bátori Schulcz sur la guerre d'indépendance de 1848-1849 (Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharczból)* publiés en 1870. Cet ouvrage fut le fruit d'une collaboration entre le colonel éponyme et Ödön Egervári, un fonctionnaire de l'académie et ancien lieutenant de l'armée hongroise.

Même si Bátori Schulcz était satisfait du volume au genre assez complexe, la publication contient en fait des concepts d'auteur totalement différents, mais aussi des exemples de graves divergences dans l'interprétation du passé. Le récit du livre sur le général Artúr Görgei soulève un problème particulièrement fascinant : Ödön Egervári, en tant qu'adepte intransigeant du mythe du traître qui s'est développé après la capitulation du général à Világos (Szöllös) a privilégié sa propre vision contre les souvenirs personnels et l'évaluation plus indulgente de Schulcz Bátori. Pourtant, les lettres du colonel n'expriment aucune protestation contre l'activité éditoriale arbitraire. Son silence s'explique par le fait qu'il a dû comprendre que ses mémoires destinés à construire sa propre mémoire ne pourraient pas rencontrer le succès, s'il cherchait à réhabiliter un général qui était encore considéré comme un traître par la majorité de l'opinion publique. Il s'est donc résigné à ce que le récit de son biographe prévale.

Геллерт Крез

ДВОЙКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ АРТУРА ГЁРГЕИ
В ВОСПОМИНАНИЯХ ВОЕННОГО ПОЛКОВНИКА БАТОРИ ШУЛЬЦА БОДОГА*(Резюме)*

Борьба за свободу 1848–1849-их годов стала одним из самых значимых исторических событий в истории Венгрии XIX-ого века, о котором ее бывшие участники и очевидцы написали свои личные воспоминания в многочисленных трудах. Одним из таких произведений стала книга «*Воспоминания Батори Шульца-Бодога о борьбы за свободу 1848/9-их годов*» (*Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharczból*), изданная в 1870-ом году и ставшая результатом совместной работы главного героя полковника, и Эдена Эгервари, академического чиновника и бывшего лейтенанта венгерской армии.

Хотя Батори Шульц был удовлетворен довольно сложным жанром тома, на страницах издания в действительности напрягаются друг против друга совершенно разные авторские концепции, но мы можем найти и пример серьезных различий в интерпретации прошлого. Нарратива этой книги связанная с Артуром Гёргеи означает особенно вольную проблему, поскольку Эден Эгервари, как неумолимый сторонник мифа о предательстве, развившегося после капитуляции генерала в Вилагоше (Сёллэш), навязывал свою собственную идею в отличие от личных воспоминаний и более снисходительной оценки Батори Шульца. Однако в письмах полковника мы не находим никаких следов протеста против произвольной работы редактора. На заднем плане причиной эго молчания, по всей вероятности должна была заключаться в том, что он понимал: мемуар, призванный его собственной памяти не может стать успешна построенной публикацией, если он направлен на реабилитацию генерала, которого большинство общественного мнения в то время все еще считало предателем, и поэтому он смирился с тем фактом, что в конечном итоге возобладает повествование его биографа.

RESZEGI ZSOLT

LÁNGSZÓRÓK ALKALMAZÁSA A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN*

I. rész. Lángvetők az első világháborúban, vegyszeres katonák a két világháború között

*„De mi ez? Megnyílt a pokol a lábunk alatt?
Közvetlenül egy dühödő vulkán pereménél vagyunk?
Az árok megtelt lángokkal, szikrákkal, keserű füsttel,
a levegő belélegezhetetlen. Sziszegést, ropogást hallok,
és sajnos, igen, a fájdalom kiáltásait.”¹*

Kevés olyan harceszköz létezik a háborús fegyvertárban, amely nagyobb rémületet váltott ki, mint a lángszóró. Szereplésének „kétes fénykora” az első világháború volt; ekkor vetették be nagyobb számban a szemben álló hadseregek. Intenzív alkalmazására utoljára a 20. század második felében, a vietnámi háborúban került sor, a később lezajló harcokban kevesebb szerepet kapott. Ma már más típusú eszközökkel helyettesítik ezeket a fegyvereket.²

A lángszóró megjelenése és az első világháborús tapasztalatok

Az emberek már a legkorábbi időkben is igyekeztek háborúskodásaikban a maguk javára fordítani a tűz pusztító hatását. A legfőbb gond az volt, hogyan juttassák a tüzet minél távolabbról és minél hatásosabban az ellenség sorai közé, erődítményeire, hajóira. A technika fejlődésével egyre újabb eszközök követték egymást, a gyújtónyilaktól a katapultokon és görögtűzvető készülékeken át az ágyúkból kilőhető gyújtóbombákig. A 19. század végi, 20. század eleji hatalmas tudományos-ipari fejlődés eredményeit kihasználva, nem sokkal a világháború kitörése előtt egy új, az eddigieknél is pusztítóbb tűzvető szerkezet jelent meg: a lángszóró.

¹ Louis Barthes szemléletesen idézi fel az 1915. június 6-ai német támadást, mely során – visszaemlékezése szerint – a németek lángszórót vetettek be. https://www.hi.uni-stuttgart.de/wgt/ww-one/Start/Bleed_White/Technology_and_Science/ww1_ger_08_03.html. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.) A szakirodalom szerint a világháború első lángszórótámadását a német 29. utászászlóalj 4. százada hajtotta végre 1914. október 4-én (francia adatok szerint 5-én) Bagatelle-Pavillonnál, az Argonne-erdőségekben. *Wictor* 2007. 27. o.

² Ilyen például az RPO-A Shmel, egy termobarikus, azaz a levegő oxigéntartalmát nagyhőmérsékletű robbanáshoz felhasználó, vállról indítható rakéta, melyet az Orosz Szárazföldi Fegyveres Erők rendszeresítettek mint fedezékek elleni, hordozható „lángszórót”. *Amaczi* 1988.

Működési elve a hétköznapiokban használatos szódásüveghez hasonló; az üvegben lévő víz fölél magas nyomással szénsavat préselnek, majd amikor a kart lenyomják, a szénsavnak a víz felületére gyakorolt nyomása a folyadékot a palackba helyezett csövön keresztül vezeti ki.

A lángszóró esetében víz helyett gyúlékony folyadékot (égőolajat, égőfolyadékot, más néven lángszóróolajat³) lövell az ellenségre, melyet nem széndioxiddal, hanem nagy nyomású gáz (nitrogén⁴) segítségével juttatnak a célpontra. A nitrogénpalack össze van kötve a lángszóróolajat tartalmazó tartállyal, és amikor a szelepet megnyitják (második világháborús modelleknél az elsütőbillentyűt lenyomják), a nagy nyomású gáz kipréseli a lángszóróolajat, melyet gyutacs⁵ segítségével lobbant be a kezelő. A lángszóróknak alapvetően kétféle típusa létezett; a hordozható⁶ és a beépített.⁷

A fegyver hatékonyságát nem csak közvetlen fizikai pusztítása⁸ révén érte el; legalább ennyire komoly volt a pszichikai hatása. A katonákat jelentős mértékben befolyásolta a tudat, hogy elevenen éghetnek el.⁹

Bár sok cikk és tanulmány Szakáts Gábornak¹⁰ tulajdonítja a lángszóró feltalálását, erre konkrét bizonyíték nincs.¹¹ Sokkal valószínűbb, hogy a makói feltaláló egy,

³ A speciálisan a lángszóróban alkalmazható gyújtófolyadék – a tanulmányomban, az idézetek kivételével, egységesen ezt a kifejezést használom. A lángszóróolaj nyers benzol és kátrányolaj keveréke. Ha ezek nem állnak rendelkezésre, akkor hasonló arányban alkalmazható fűtőolaj és nyers benzol, világítóolaj és nyers benzol, vagy petróleum benzinnel, illetve alkohollal keverve. Anleitung 1916. 4. o.

⁴ 12–15 atmoszféra nyomású nitrogén hajtotta ki a gyújtófolyadékot. Anleitung 1916. 1. o.

⁵ A Richard Fiedler által készített lángszóró szabadalmi leírásában gyutacsot használnak a gyújtóvegyület begyűjtésére. M. Kir. Szabadalmi Hivatal 57357. sz. szabadalmi leírása (https://library.hungaricana.hu/en/view/SZTNH_SzabadalmiLeirasok_057357/?pg=0&layout=s). Fiedler 1911-ben benyújtott szabadalma, a gyújtótartó volt a lángszóró működésének egyik fő eleme. A gyújtótartóban egy rugós ütőszeg volt, melyet a csap megnyitásával oldottak ki, az ütőszeg a gyújtóban lévő gyutacsra ütött, mely lángot lobbantott be, ezáltal sikerült meggyújtani a kilővöllő vegyületet. A későbbi gyújtó, melyet a háború alatt használtak, olyan éghető vegyületet tartalmazott, amely nagyjából két percig égett, ezalatt több lángcsapást lehetett végrehajtani. *Victor* 2007. 22. o.

⁶ A második világháború során kétféle típusú hordozható lángszóró létezett: háti és kézi. A háti két vagy három tartályból állt, míg a kézi lángszóró formája a mai szén-dioxiddal oltó készülékekre hasonlított, és kézben tartva vagy szíjjal vállra akasztva lehetett működtetni. A lángcsapások száma és a tartályba betölthető lángszóróolaj jóval kevesebb volt, mint a háti lángszórónál. Az 1935 M háti lángszóró és az 1940 M kézi lángszóró készülék adatait lásd Emlékeztető 1944. 231. o.

⁷ Az első világháború során az osztrák–magyar haderő a 200 literes M 15 lángszórót használta. A második világháború alatt a német hadsereg a szovjetektől átvett beépített lángszórót Abwehrflammenwerfer 42 néven rendszeresítette.

⁸ A lángszóróból kiáramló láng hőfoka elérhette az 1200 °C-ot is. Emlékeztető 1944. 213. o.

⁹ *Richter* 2015. és *McNab* 2015. 5. o.

¹⁰ Szakáts Gábor (1879–1937), feltaláló, a K 76 típusú géppuska tervezője. 1930-ban ő maga 300 találmányát tartotta számon. A Magyar Királyi Szabadalmi Hivatalhoz beadott találmányai közül 11 biztosan szabadalmat kapott. *Forgó* 2021. 39–52. o.

¹¹ Bár számos cikk, tanulmány és online forrás kiter a magyar Szakáts Gábor személyére mint a lángszóró feltalálójára, bizonyító erejű elsődleges forrás nem áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy ő fejlesztette volna ki Európában egyedül és elsőként a harc körülmények között alkalmazható lángszórót. Néhány forrás Szakáts Gáborral kapcsolatban: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szakáts_Gábor, https://mnl.gov.hu/mnl/csm/hirek/szakats_gabor_egy_elfeledett_gepeszmer

az 1930-as években adott interjúban elhangzott kijelentése „kelhetett önálló életre”.¹² Szakáts szabadalmi elérhető a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának honlapján, azonban ezek között csupán a gyújtóeszközökhöz sorolható gyújtó lőszer leírása található meg.¹³

Ezzel szemben Richard Fiedler¹⁴ szabadalma, mint „nagy lángtömegek fejlesztésére szolgáló készülék”, amelyet a M. Kir. Szabadalmi Hivatal is közölt (57357. számú szabadalmi leírás), elérhető és szabadon tanulmányozható.¹⁵

A Német Császárság szárazföldi haderejének rohamcsapatai (*Sturmtruppen*) harc-eljárásukba szervesen beépítve alkalmazták a lángszórókat.¹⁶ 1915 tavaszán egy rohamcsapat általában egytől háromig terjedő gyalog- és egy utászrajból állt, utóbbiak géppuskákkal, lövészárkok-aknavetőkkal és lángszórókkal voltak felszerelve. A frontvonal mögött kaptak különleges kiképzést, és a gyalogszázadok parancsnokainak alárendeltségében vetették be őket. A korai rohamcsapatok lángszórókezelői nem tartoztak a 3. gárda utászzászlóaljhoz¹⁷, hanem arcvonalbeli utászalakulatok adták a kezelőket

nok, <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/mako-folmentene-haborus-bunoset-szakats-gabort-2351242/>, http://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_magyar_tesla, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szakats-gabor-77D42/>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.) A színvonalasabb blogok nem vették át a bizonytalan forrásokat: https://nagyhaboru.blog.hu/2020/07/02/mestersegem_latkepe_fust_es_lang. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

¹² Forgó Géza könyvében hivatkozik Rab Gusztávnak 1930-ban a feltalálással készített riportjára, amely a *Pesti Napló* 1930. december 25-ei számában jelent meg. Itt említette meg Szakáts Gábor, hogy a lángszórót és más, még nem nevezett találmányát vetették be a németek a franciák ellen az első világháborúban. *Forgó* 2021. 41–42. o.

¹³ Az említett gyújtó lőszer a 75413. ügyszámon érhető el a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának (SZTNH) adatbázisában (<http://epub.hpo.hu/e-kutatas/?lang=HU>). Szakáts-hoz köthető lángvető készülék szabadalma nem szerepel külföldi oldalakon sem – vö. <https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=Szakáts> és <https://depatisnet.dpma.de/DepatisNet/depatisnet?action=basis>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

¹⁴ Életről jóformán csak annyit tudni, hogy berlini gépészmérnök és feltaláló volt. *Wictor* 2007. 11. o.

¹⁵ Az SZTNH honlapján (<http://epub.hpo.hu/e-kutatas/?lang=HU>) a törzsszövegben szereplő nyilvántartási szám alapján található meg a szabadalmi leírás. Az angol Szabadalmi Hivatal No. 30.161 szám alatt tartja nyilván az eszközt. <https://depatisnet.dpma.de/DepatisNet/depatisnet?action=pdf&docid=GB000191030161A&xxxfull=1> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.) Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege Fiedler 1910-ben megjelentetett szabadalmát lényegében változtatás nélkül vette át. *Wictor* 2007. 13. o.; A Német Szabadalmi és Védjegy hivatal oldalán (<https://depatisnet.dpma.de/DepatisNet/depatisnet?action=basis>) több, Richard Fiedlerhez köthető eljárás nagy lángtömegek létrehozására, lángszóró gyújtó és egyéb alkatrész szabadalma érhető el (DE134348, DE256285, DE256286, DE256832, DE259566, DE265400, DE270390).

Egy másik hordozható lángvető, melyet a Hanseatische Apparatebau Ges. Vorm. L. von Bremen & Co. M. B. H. kieli cég gyártott, szintén tanulmányozható a SZTNH oldalán (nyilvántartási száma 80311).

¹⁶ *Bacconi – Kiss – Sallay – Számvéber* 2006. 10. o.

¹⁷ A Német Legfelsőbb Hadvezetőség 1915. március 15-én adott utasítást egy lángszórós zászlóalj felállítására. A Berlinben létrehozott 3. gárda utászzászlóalj gerincét a gárda utász-pótzászlóalj adta. *Wictor* 2007. 40. o.

és az eszközöket. A fejlődési folyamat első lépéseként (1915 májusától) a zászlóalj azt az alapelvet követte, hogy a kis lángszórók kezelői nem kísérik vagy támogatják a gyalogságot, hanem előttük haladnak mint rohamosztagosok (*Stosstrupps*).¹⁸ A lángszórósok rejtett, rövid szökellésekkel végrehajtott előrenyomulását „indián stílusú előrelopakodásnak” nevezték.¹⁹ Egy, 1915. december 12-én kelt, zsákmányolt német irat a lángvetítők alkalmazására vonatkozó utasításokat tartalmazott.²⁰

A 3. gárda utászzászlóalj 6 százada egyenként 20–22 darab nagy és 18 darab kisebb lángszóróval volt felszerelve. A nagy lángszórókat az állásba beépítve, míg a 18 kis lángvetőt mozgóharcban, hátón viselve használták. Az utasítás értelmében a lángszórós támadás kezdetekor a beépített nagy lángszórók az ellenség legelső állásait borítják be lángokkal. Ez nagyjából 1 percre tart. A rohamot a gyalogság és az utászok indítják, rögtön a lángcsapások után. A könnyű lángszórót kezelő osztagok csatlakoznak a rohamozó csapatokhoz, hogy felszámolják az erődített állásokat. A lángvetőket támadáshoz kellett felhasználni; tilos volt azokat védelmi fegyverként beépíteni a legelső állásokba. Szokásos eljárásként a megfelelő lángszórótámadást kellett alkalmazni (tehát hirtelen támadás nagy lángvetőkkel, tűzérési vagy aknavető előkészítés nélkül). A rohamozó csapatoknak (gyalogság, utászok és a kisméretű lángvető készülékek) a 2. és 3. vonal elfoglalása érdekében egyszerre kellett előrenyomulniuk (1 perccel a nagyméretű lángvetők alkalmazása után), és ki kellett használniuk a pánikot, amit a lángszórós támadás okozott az ellenség soraiban.²¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében a következő lángszórótípusokat rendszeresítették: M 15 (200 literes), M 15 (50 literes), M 15a (50 literes), M 15b (50 literes). 1916 során megjelent a könnyebb, M 15 (22 literes), majd az M 16 (15 literes) típus. Az 50 literes (közepes) lángszórók kezeléséhez kétfős személyzetre volt szükség. A három típus (M 15, M 15a, M 15b) elsősorban szerkezeti felépítésben tért el egymástól.²²

A bécsi Hadtörténeti Múzeumban (Heeresgeschichtliches Museum) fennmaradt készülékeken szereplő adattábla szerint a 22 és 50 literes típusokat R. Czermack vállalkozó gyára állította elő Teplitzben (ma: Teplice, Csehország).²³ Az 1916-ban kiadott német

¹⁸ *Wictor* 2007. 45–46. o.

¹⁹ *Töll* 2016. 203. o.

²⁰ *Wictor* 2007. 63–71. o.

²¹ Uo. 63–65. o.

²² Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében már 1915-től rendelkezésre állt egy használható lángszórótípus, ez volt az 50 literes M 15a lángszóró. (*Ortner* 2005. 266 o.) Mivel az említett eszközök megnevezésére nem létezik egységes hivatkozás, továbbá jelenlegi ismereteink szerint a m. kir. Honvédségben nem rendszeresítették azokat (a közös haderő 61. árkászászlóalja képezte ki a roham-fél-százlójakat és -századokat), jelen tanulmányban az első világháború alatt kiadott utasításokban szereplő típuselnevezéseket használom. (Vö. *Anleitung* 1916.) A Magyarország az első világháborúban című lexikon szerint ugyanakkor az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege az M 15 200 literes, az M 15 50 literes, az M 15 25 literes és az M 16 16 literes lángszórót rendszeresítette. Lexikon 1. vh. 403. o.

²³ A készülékeken szereplő cégnév: K. K. priv. Feuerspritzen- u. Maschinen-Fabrik R. Czermack Teplitz i. B. *Ortner* 2005. 271–272. o. – Reginald Czermack (1847–1929), mérnök, vállalkozó, az

nyelvű használati útmutató szerint a 200 literes lángszórót (és az 50 literest is) alapvetően védekezésre használták, azok (főleg a 200 literes) nagy tömege és mérete miatt. Az eszközöket normál módon biztosítva kellett beépíteni az állásba, az 50 és 22 literes eszközöket akár fektetve is. A támadások nagyjából 60 lépésnyi távolságig vezethettek helyi sikerhez, vagyis akkor, ha a vonalak közel voltak egymáshoz. Néhány 22 literes lángszórót az útmutató értelmében készenlétebe kellett helyezni, hogy a 200 literes lángszóró csapását követően a siker kihasználása érdekében tudják követni a visszavonuló ellenséget.²⁴

Mind a hordozható, mind a beépített (200 literes) változat bevetése gondos előkészületeket igényelt. Az 50 literes M 15, M 15a és a 22 literes M 15 lángszórók kezelőszemélyzete 2 árkász (feladatköre alapján 1., illetve 2. számú kezelő) és 2-2 eszközre 1 altiszt (örvezető) mint csapatvezető. Az 1. számú kezelő az 50 literes M 15, M 15a és 22 literes M 15 típusok szellőzőcsavarját kinyitotta, eltávolította a töltőnyílás sapkáját, vagy a gumicsövet. (A gumicső innen vezetett a lángsugár vetőcsővéig, melyet a katona két kézbe fogva kezelte.) Ezután csordultig feltöltötte a tartályt égőfolyadékkal (amíg az a szellőzőcsavarból ki nem ömlött), bezárta a szellőzőcsavart, és felcsavarta a gumitömlőt az eszközre. A 2. számú kezelő kanóctartóban hozott egy kanócot, melyel felitatta az égőfolyadékot, és felszerelte a kanócvédő sapkát. Ezután felcsavarta a vetőcsövet a gumicsőre. Ezt követte a nitrogén betöltése a tartályába. A két kezelő a feltöltött 50 literes lángszórót az állásba hordozórúddal szállította, melyhez szíjjakkal rögzítették a csövet, a hosszabbító csövet és az acélsövet. Az állásban az 50 literes lángszórót az árok talajára vagy lépcsőjére kellett letenni, hogy a tartály függőlegesen álljon. A 22 literes eszközt védekezés esetén az 50 litereshez hasonlóan helyezték el az állásban. Támadás során a 22 literes lángszórót az 1. számú kezelő vitte a hátán. (A 2. számú kezelő irányította az acélsövet.) A palackszelep és a lezárócsap ekkor mindkét eszköz esetében zárt állapotban volt. A 2. számú kezelő a gyutacs ütőszegét megfeszítette, és a gyújtókamrába helyezte a gyutacsot. Az 1. számú kezelő ellenőrizte, hogy mindegyik csavar és karmantyú szorosan meg legyen húzva, és a palackszelepet lassan, de teljesen kinyitotta. A 2. számú kezelő meggyújtotta a tartalék kanócot, ezután elfoglalta az állást (stabilan állva, egy kicsit előrehajolva, az acélsövet szorosan tartva, mert a hátrarúgás meglehetősen nagy volt). Új típusú acélsőnél a 2. számú kezelő az elsütőbillentyű karját elhúzta (ha nem működne a gyújtó, úgy a 2. számú kezelő a készen tartott kanóccal gyújtja meg a folyadékot), és megragadta a lezárócsapot. Régi típusú acélsőnél az elsütőkart a jobb kezében tartotta. Ha az ellenség kb. 30 lépésnyi közelségbe jutott, az 1. számú kezelő kiadta a parancsot: „jobbra”, „balra”, vagy „egyenesen előre”. A 2. számú kezelő az acélsővel gyorsan az utasított irányt vette

osztrák szövetségi tűzoltóalakulatok szervezője volt. Életrajzát lásd Biografický slovník českých zemí. 9. k. 492–493. o. http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/CZERMACK_Reginald_3.3.1847-4.3.1929. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

²⁴ Anleitung 1916. 6–9. o.

fel. Az 1. számú kezelő „tüzet” vezényelt, a 2. számú kezelő erősen megnyitotta a lezárócsapot, az acélcsővel lassan húzott az elrendelttel ellenkező irányba egy nagyjából 90 foknyi szögű ívet, majd parancs nélkül elzárta a lezárócsapot.²⁵

A kisebb, 22 literes M 15, illetve a rohamcsapatok számára még inkább megfelelő 15 literes M 16 változatok lehetővé tették a támadó harcra való felhasználásukat. Az M 16 típust is két fő kezelte; egy lángszórós lövész és egy segéd.²⁶ Vészhelyzetben akár a segéd feladatait is átvehette a lángszórós lövész.²⁷

Az 1918. évi szabályzatok részletekbe menően ismertetik a lángszórók alkalmazását és taktikáját. A betörést az ellenséges állásokba az 50 literes lángszórók (melyeket a kellő távolságra lévő saját állásokba építettek be) lángcsapásával kezdték meg. Ezek lángnyelveinek és füstjének takarásában tudtak a rohamcsapatok az első ellenséges állásokba betörni és onnan továbbnyomulni. A roham eredményét a hordozható kis lángszórókkal aknázták ki. A támadás sikerességének alapvető feltétele volt, hogy a kezelő leplezve eljusson a lángszóró hatótávolságához elegendő közelségbe (a kisebb eszközknél 30, a közepesnél 60 lépés).²⁸

A cs. és kir. haderőben a lángszórók tan- és pótalakulataként működött az alsó-ausztriai Kremsben állomásozó különleges harceszközök tan- és pótzászlóaljja (*k. u. k. Sappeur-Lehr und Ersatzbataillon für besondere Kampfmittel*), ahol a lángszórós század mint „cs. és kir. árkász különleges alakulat” vette át a kezelőszemélyzet kiképzését és az eszközök karbantartását. 1917 májusában kivonták az összes, a hadseregeknél rendelkezésre álló lángszórót kezelőszemélyzetükkel együtt, és 4 lángszórós századba vonták össze. A rohamzászlóaljokhoz ebben az időszakban már beosztott lángszórós szakaszok ugyanakkor megmaradtak a zászlóaljokhoz beosztva. Két lángszórós századot létesítettek közvetlenül a kremsi árkász tan- és pótzászlóaljnál, egy századot a délnyugati, egyet pedig az északi fronton, Huszton. 1917 szeptemberében a hadsereg átszervezése keretében a 4 századot összevonták a 61. különleges árkászzászlóaljba. A kremsi tanfolyam továbbra is póttestként működött. A 61. árkászzászlóaljat²⁹ a hadseregparancsnokság közvetlenül vezette, és támadó műveletekhez rendelte a hadseregekhez vagy hadosztályokhoz.

²⁵ Anleitung 1916. 11–15. o.

²⁶ A segéd feladata itt már elsősorban a lángszórós lövész támogatása a harc előtt, közben és után; előrenyomulás során a helye közvetlenül a lángszórós lövész mögött volt. Ha a lángszórós lövész ideiglenesen fekszik, akkor annak bal oldalánál helyezkedett el. Amennyiben a lángszórós lövészt harc képtelenné teszik, azonnal elzárja a segéd a gázszelepet, és átveszi a lángszórót. A működésképtelen lángszóró segédje a lángszórós rohamcsapattal megy tovább a támadás során mint pótlás. Anleitung 1918. 24. o.

²⁷ Uo. 10. o.

²⁸ Anhaltspunkte [é. n.] és Abschnitte aus der Gefechtslehre XV.

²⁹ A cs. és kir. 61. árkászzászlóalj feladatai közé tartozott a csupán lángszórókkal végrehajtandó támadás előkészítése és megvalósítása, a rohamcsapatok lángszórós csapatainak kiképzése és a lángszóróeszközök időszakos felülvizsgálata. Abschnitte aus der Gefechtslehre XV. 9–10. o.

A zászlóalj mind a négy századával részt vett a 12. isonzoí csatában, ahol először szereztek tapasztalatokat a lángszórók használatával kapcsolatban egy áttörést hozó csata során. Jelentkeztek azok a jellemző problémák, amikor különleges alakulatokat és harceszközöket képzetlen frontvonalbeli tisztek parancsnoksága alá helyeztek. A lángszórós századok részeit az állások építésénél egyszerű árkásként vetették be, vagy a rendszeresített árkászfelszereléssel kellett kivonulniuk a készenléti állásba, hátrahagyva a lángszórókat. Ahol azonban a rohamjárőrökkel együtt vetették be őket, ott az egyes szakaszok is nagy sikereket értek el, viszonylag alacsony ember- és anyagi veszteségek mellett. A hadsereg főparancsnoksága is felismerte, hogy az egyes lángszórós századok ideiglenes alárendelése ezredek vagy zászlóaljok parancsnoksága alá rontotta a századok eredményességét.

A fentiek okán a 11. hadtestparancsnokság, mely alá adminisztratív szempontból a 61. árkászzászlóaljat rendelték, utasítást adott ki a hadsereg-főparancsnokságoknak, hogy a lángszórós századokat a rohamalakulatokkal együtt kell helyi szinten összefogni. Ennek megfelelően a századok 1918. április 16-án hadtestközvetlenként lettek beosztva 1-1 rohamzászlóaljhoz.

1918 tavaszán a hadsereg-főparancsnokság által kiadott szervezeti ábra szerint a 61. árkászzászlóalj 48 darab 15 literes lángszóróval rendelkezett a rohamjárőrök és 20 darab 50 literes lángszóróval a védelem számára, helyhez kötött beépítésre.³⁰ A szervezeti változás nem érintette a hadosztályok rohamzászlóaljához már beosztott – ekkor nagyjából 75 – lángszórós szakaszt. Egy ilyen szakasz 6 lángszóróból állt, 3 csapatba szervezve, egyenként 2 vetővel. A 8 fős csapatok mindegyikét egy altiszt vezette.³¹ Továbbá minden szakasz 36 nitrogénpalackkal és 3, egyenként 180 literes égőolajhordóval, valamint 50%-nyi tartalékkal rendelkezett az utántöltéshez.³²

A háború második felében a honvédség is tervbe vette a lángszórók rendszeresítését és hadrendbe illesztését. Ezt a Várpalotán, 1916. december 1-jével létrejövő honvéd tanezred³³ keretén belül képzelték el. A tanezred 1918. évi átszervezésekor magában foglalt egy roham félzászlóaljat, melyhez egy lángvetős szakaszt osztottak be, hogy a rohamszolgálat kiképzését elősegítse. A lángvetős szakasz (47 fő) teljes felszerelése 6 db 15 literes M 16 mintájú lángszórót jelentett, 540 liter égőolajjal. A lángvetős szolgálat elsajátítására a roham-félzászlóalj műszaki gyalog roham- és lángvetős

³⁰ A lángszórós alakulatok egysége az önálló szakasz volt, 1 szakaszparancsokkal és 62 fő legénység-gel, valamint 14 különböző nagyságú lángszóró készülékkel. A szakasz kettős létszámú legénységgel és kétszeres tartalék készülékkel rendelkezett, ezáltal a lángszórós szakasz az elnevezését messze meghaladó egységet képezett. *Jacobi* 1938. 313. o.

³¹ A legkisebb taktikai egység a csapat volt, ami 1 parancsnokból, 2 lángszórós lövészből (2 lángszóróval), 2 segédből és 4 kézigranátdobóból állt. *Anleitung* 1918. 20. o.

³² *Ortner* 2005. 267–269. o.

³³ HL HFP 1336/1916.

szakaszának megfelelő számú legénységet kellett vezényelnie – később meghatározott időben – a kremsi cs. és kir. különleges árkászszázlójhoz.³⁴

Bernard Reddemann őrnagy, a német hadsereg legkiválóbb lángszórós szakértője így összegezte a lángszórókkal kapcsolatos első világháborús tapasztalatokat:

„A lángszóró alapjában véve támadófegyver, védelemben való alkalmazásától el kell tekinteni, mert ott csak erősen korlátozott értékkel bír. Általánosságban megállapítható, hogy támadásnál – sőt mozgóháborúban is – a lángszóró bevetésére sokkal több lehetőség kínálkozik. Biztos, hogy a lángszórók a jövőben nem csak az erődítmény- és állásharcokban, hanem a jövő mozgóháborújának közelharcaiban is szerepet játszanak majd.”³⁵

A M. Kir. Honvédség lángszórós csapatainak szervezete

Miután a háborús tapasztalatok bebizonyították, hogy a lángszóró agresszív támadófegyver, a győztes antanthatalmak a Versailles környéki békeszerződésekben – több más támadófegyver mellett – a lángszórók hadrendben tartását is megtiltották a vesztes fél hadseregei számára.

1918-ban – a rejtés időszaka³⁶ még el sem kezdődött – a kerületi katonai parancsnokságnak megküldött jelentése szerint a csepeli lőszerügyek miniszteri megbízottja 4 db lángszóróval rendelkezett. Az nem derül ki az iratokból, hogy a volt osztrák–magyar hadsereg által rendszeresített, vagy esetleg zsákmányolt olasz lángszórókról volt-e szó.³⁷

Az 1921-re tervezett hadrend szerint a magyar haderő hat gyalog- és egy lovashadosztályból állt volna, amelyek állományába egy-egy hadosztályközvetlen vadászszázlój is tartozott. A vadászszázlójak, valamint a 18 gyalogezred kötelékébe egy-egy lángvetős rajt is terveztek. A hadrend fennmaradt változatában nem tüntették föl a lángszórós rajok létszámviszonyait és azt, hogy mennyi és milyen lángszóróval rendelkeztek volna.³⁸

A trianoni békeszerződés katonai intézkedései azonban derékba törték a mintegy százezres hadsereg fejlesztésére irányuló magyar terveket. A békeokmány katonai ren-

³⁴ A 2. sz. mellékletben, a lángvetős szakasznál a következő megjegyzés szerepel: „A lángvető szak[asz] és műszaki gy[alogos] rohamszak[asz] szakkiképzésére a később kiadásra kerülő intézkedéseim lesznek mérvadók.” Honvédelmi miniszter. HL HFP 1147/1918.

³⁵ *Fleischer* 2020. 192. o.

³⁶ A rejtés azt az 1921-től 1927-ig terjedő időszakot jelentette, amikor a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság Magyarországon tartózkodó delegáltjai ellenőrizték a békeszerződés magyar haderőt érintő korlátozásainak betartását. Emiatt például tiszteket és legénységet más minisztériumok alárendeltségébe (Pénzügyminisztérium, Belügyminisztérium) helyeztek át.

³⁷ HL HM 25584/el.n.1/a oszt.-1918.

³⁸ HL VKF V. csop. 56951-1920. A rajzos hadrend a következő megjegyzést tartalmazza a lángszórókkal kapcsolatban: „Azon alakulatok, melyekről az ententenek [értsd: antantnak] tudnia nem szabad, pirossal vannak körülkerítve.”

delkezései a magyar haderő létszámát 35 000 főben szabták meg, és megtiltották a repülőgépek, hadihajók, páncélosok, nehéz lövegek, valamint vegyifegyverek, többek között a lángszórók tartását is.³⁹

A békeszerződésben meghatározott hadrendre 1921. június 1-jéig kellett áttérni. Ennek végrehajtását a Budapesten székelő Szövetségeközi Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrizte.

Tekintettel arra, hogy az engedélyezett létszámmal és fegyverzettel legfeljebb 4 hadosztályt szerelhettek volna fel, a minél több seregtest fegyverben tartása érdekében áttértek a dandárszervezésre. A dandár ugyanis kevesebb hadrendi elemből állott, mint a hadosztály (3 helyett 2 gyalogezred), ezért felállításához kevesebb fegyver és ember kellett. A rendelkezésre álló keretből 7 dandárt szerveztek, amelyek a vegyesdandár elnevezést kapták, mivel alárendeltségükbe különböző fegyvernembeli alakulatok kerültek – dandáronként 2 gyalogezred, 1 kerékpáros zászlóalj, 1 lovasszázad, 1 aknavetőszázad, 1 könnyűtüzér-osztály, 1 híradó század, valamint 1-1 vonat- és autóosztág. A vegyesdandárok kötelékén kívül alakult még 4 önálló huszárezred, 3 utászászlóalj,⁴⁰ 4 önálló tüzérüteg, 1 autó-géppuskás és 1 autó-ágyús üteg. Az 1922. január 1-jétől M. Kir. Honvédségnek nevezett magyar haderő alapegységeit 1922. május 1-jétől a 7 vegyesdandár alkotta.⁴¹

A rejtés időszaka alatt – 1921 és 1927 között – a békehadrendben nem bukkannak fel a lángszórók; ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy nem folytatták a meglévő világháborús eszközökkel gyakorlatokat. A lángszóró-kísérletek és a meglévő eszközök darabszáma szigorú titkot képeztek, így semmiképpen sem szerepelhettek a kiadásra kerülő békehadrendekben.

1927-ben – a Szövetségeközi Katonai Ellenőrző Bizottság távozásával – megkezdődhetett a hadsereg lassú fejlesztése. 1929-ben az 1. honvéd utászászlóalj kerékpáros utászszázadának IV. szakasza lett a gázszakasz. Az alakulat csak állományvezetés tekintetében tartozott egy alosztályba a kerékpáros utászszázad többi szakaszával, minden más tekintetben az 1. honvéd utászászlóalj egy külön alosztályát alkotta.⁴²

1930-ban már nyomtatásban megjelent hadseregszervezési könyv is tartalmaz adatot a lángszórós szakasz felépítésére. Létszámát 1 tiszt és 50 légénységi állományú honvéd tette ki (6 lóval, 3 kocsival és 15 puskával); tagozódása a következő volt: 1 parancsnok (tiszt), 1 parancsnoki félraj, mely 1 jól futó honvédből és 1 tiszt kiadónkból állt. A parancsnok irányítása alá a parancsnoki félrajon kívül még 3 raj tartozott. Egy lángszórós

³⁹ Az V. rész V. fejezet 119. cikke vonatkozik a „lángvetőkre”, vagyis a lángszórókra. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100033.TV>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁴⁰ 1. utászászlóalj, Budapest; 2. utászászlóalj, Győr; 3. utászászlóalj, Szeged. A m. kir. honvédség csapatalakulatainak szervezése. Az 1922. évi május 11-én kelt *Rendeleti Közlöny*ben megjelent 5000/eln. 1-1922. számú körrendelet alapján. [H. n., é. n.]

⁴¹ HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Az önálló magyar haderő megszervezése 1919–1921. <http://mek.nif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g34>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁴² HL HM 106400/eln.1/a oszt.-1929.

rajt 1 rajparancsnok, 2 lángszórós járőr és 1 anyaglépcső alkotott. (Az anyaglépcső a következőket foglalta magába: 1 kocsi 1 hordó lángszóróolajjal, indító töltényekkel, lángszóró-gyújtóval, szivattyúval, tartalék tartályokkal, javító- és szerelőeszközökkel.) A 2 lángszórós járőr 1 parancsnokból, 2 lángvetőből, 2 tartályos honvédből és 2 tartalék utászból tevődött össze. Ennek megfelelően 1 járőr 1 lángvetővel, 1 tartályossal és 1 tartalék utással rendelkezett. A felszerelés járőrönként 2 lángszóró, 2 db 10 literes tartály és 20 db kézigránát volt (melyet minden embernél bőrruha, bőrkesztyű, szemüveg és gázalarc egészített ki); a szakasz összesen 6 db lángszóróval, 6 db tartállyal és 120 db kézigránáttal rendelkezett.⁴³

Az 1932-ben kiadott hadseregfejlesztési terv már 21 egyforma szervezésű és felszereltségű gyalogdandár, valamint gépesített alakulatok felállítását írta elő. A műszaki csapatok szervezésében is változások történtek; először jelent meg szervezeti elemként a kerékpáros utászszázad IV. szakaszának (gázszakasz) részeként a lángszóros raj.⁴⁴

1936–1937-ben további szervezési intézkedések születtek a tűzéréség és a légierő fejlesztése, a gyalogság és a lovasság tűzerejének növelése, valamint a vadász- és gránátoszászlóalj felállítása terén. Mindezek eredményeként a honvédség összerajja az 1937. október 1-jei békehadrendben az alábbiak szerint alakult:

- 42 gyalogzászlóalj, 21 határőrzászlóalj, 7 vadászzászlóalj, 7 gránátoszászlóalj, 7 kerékpáros zászlóalj, 1 gépkocsizó zászlóalj, 1 központi gépkocsizó tanosztály;
- 31 lovasszázad;
- 7 tüzér mérőszázad, 7½ fogatolt könnyű üteg, 2 gépvontatású könnyű üteg, 8 fogatolt közepes üteg, 10 gépvontatású közepes üteg, 1 gépvontatású nehéz üteg, 10 légvédelmi ágyús üteg, 11 légvédelmi gépágyús üteg, 1 légvédelmi gépágyús szakasz;
- 10 kisharcokosi-, ill. páncélosgépkocsi-század;
- 15 utászszázad, 7 gázvédelmi század, 4 vasútépítő század, 2 hidászszázad, 1 villamos és fényszóró iskola, 17 híradószázad, 7 fogatolt vonatoszlop, 7 gépkocsizó vonatoszlop;
- 25 repülőszázad;
- 6 őrnaszád, 6 páncélos motorcsónak, 3 aknarakó hajó, 21 motorcsónak.

A személyi állomány: 85 332 fő.⁴⁵

1937-ben a vegyesdandáronként felállított 1-1 gázvédelmi századhoz a szervezési és állománytáblázatban századonként 1, összesen 14 fő volt beosztva nem hivatásos

⁴³ Berger 1930. 68. o.

⁴⁴ 1. raj: helyi fertőző raj, 2. raj: helyi fertőtlenítő raj, 3. raj: mozgó fertőző raj, 4. raj: mozgó fertőtlenítő raj, 5. raj: kódosító raj, 6. raj: lángszórós raj. A lángszórós raj egy 3 tonnás, lángszóróanyagot szállító gépkocsival is rendelkezett. A HL HM 111000/el.n.1/a-1932. sz. rendelet 22. sz. melléklete.

⁴⁵ HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. A trianoni békeszerződés hatása a hadseregszervezésre, 1921–1927. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g35> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

„K” tisztetek⁴⁶ közül tizedesi vagy őrzetetői rendfokozatban, lángszórós rajparancsnoki, valamint lángszórós rajparancsnok-helyettesi beosztásban.⁴⁷

A tengelyhatalmak javára billenő európai politikai folyamatok, Magyarország fegyverkezési egyenjogúsítása és a javuló gazdasági helyzet 1938-ra lehetővé tették a honvédség mennyiségi és minőségi fejlesztésére kidolgozott tervezet, a Huba-hadrend életbe lépését. Az 1938-tól 1941-ig tartó első fázisban egy 107 000 fős béke- és 250 000 fő hadi létszámú, 3 hadseregre, 7 hadtestre tagozott haderő kifejlesztését tűzték ki, amely állt: 21 gyalogdandárból, 2 gépkocsizó dandárból, 2 lovasdandárból, 1 repülődandárból, 3 hadosztály erejű határbiztosító erőből, 1 folyamőr dandárból, valamint bizonyos fővezérség- és hadtestközvetlen alakulatokból.⁴⁸

A gázvédelmi alakulatoknál újabb átszervezésre került sor 1938-ban, létrejött a 101. gépkocsizó vegyiharc-zászlóalj:

„19. Műszaki csapatok. [...]

A v[egyes]d[an]d[ár] gázvédelmi sz[áza]doknál eddig beállítva volt *lángszórórajok megszűnnek*.⁴⁹ E sz[áza]doktól a 101. g[ép]k[ocsizó] vegyiharc z[ászló]aljnál létesülő lángszóró szakasz keretétől a következő lángszóró kiképzésben részesült legénységet kell áthelyezni:

az 1., 2. és 7. gázv[édelmi] sz[áza]dtól 1-1 „K” tisztet (tisztesjelöltet), ezen felül

az 1-7. gázv[édelmi] sz[áza]dtól 2-2 egy évet szolgált lángszóró kiképzésben részesült rendf[okozat] nélküli legénységet.

A hiv[atásos] és t[ovább]sz[olgáló] állományszükségletet a 101. vegyiharc z[ászló]aljtól kell fedezni.

[...]

A 101. g[ép]k[ocsizó] vegyiharc z[ászló]aljnál (eddig gázv[édelmi] z[ászló]alj) egy lángszóró szakasz kerül felállításra, melynek felállítása az előző 19. pont szerint történik.”⁵⁰

A hazai szakirodalom kevés konkrétumot említ az önálló lángszórós szakasz kialakulásáról, melyet 1938-ban hoztak létre a vegyiharc-zászlóalj keretén belül. Felszerelése Olaszországból beszerzett lángszórókból állt. Az első kísérleti lövészetre

⁴⁶ „K” tiszt: „K” (kényszer) toborzás, vagyis sorozási rendszer alapján kívánták feltölteni a honvédség állományát, ebben az esetben a tisztes állományt. HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Az önálló magyar haderő megszervezése 1919–1921. <https://mek.oszk.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g34> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁴⁷ A Hadtörténelmi Levéltárban található HM 10000/el.n.1/a-1937. sz. rendelet 34. sz. melléklete és a HM 10000/el.n.1/a-1937. békehadrend szerint a gázvédelmi századoknál 1-1 lángszórós rajt állítottak fel.

⁴⁸ HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Hadseregfejlesztés 1912–1937 között. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g37> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁴⁹ 1938-ban a vegezdandárok gázvédelmi századait áthelyezték Piliscesabára, és az utászászlóalj 3. (vegyiharc-) századai lettek, de lángszórós rajok nélkül. HL HM 60000/el.n.1/a-1938 békehadrend F melléklete. (Kiemelés tőlem – R. Zs.)

⁵⁰ HL HM 18000/el.n.1/a-1938. Az idézett szöveg a még ugyanabban az évben kiadott 60000/el.n.1/a békehadrendbe változtatás nélkül került bele.

még titokban vitték el az akkor főhadnagyi rangban szolgáló Simonides Józsefet⁵¹ Várpalotára, mert ez még titkos fegyvernek számított.⁵²

Egy évvel később, 1939-ben a lángszórós alakulatok szervezetében újabb változás állt be; az 1–7. „C” árkászszakaszoktól⁵³ összevont, valamint a korábbi rendelettel kiutalt anyagból kellett megalakítani 5 lángszórós szakaszt.⁵⁴

A Huba-hadrend 1941 októberétől meginduló második fázisa a páncélos és légvédelmi erők kiépítését célozta. 1943-ig 2 páncélos, 1 gépkocsizó lövészadosztály és egy 2 légvédelmi tüzérandárból álló légvédelmi hadtest felállításával számoltak, a gyalogság nehézfegyvereinek és a tüzéség löveganyagának bővítése mellett.⁵⁵

1941-ben a 101. gépkocsizó vegyiharc-zászlóalj kötelékében a lángszórószakasz két szakaszos lángszórós századdá alakult.⁵⁶ A következő évben (1942-ben) kiadott békehadrend szerint továbbra is ugyanezen alakulat 4. százada volt a lángszórós század, 3 tiszttel és 81 fő legénységi állománnyal.⁵⁷

A Huba-hadrend harmadik fázisában, 1943 és 1945 között a magyarországi Messerschmitt-program keretében kibocsátott vadász- és bombázórepülőgépek felhasználásával a légierő modernizálását tervezték, a páncélos fegyvernem folyamatos fejlesztése és a hadsereg tűzerejének további növelése mellett. 1942-ben a hadművelési területre kivonuló m. kir. 2. honvéd hadsereg felszerelése zavart okozott a hadseregfejlesztés 1942-re tervezett ütemének megvalósításában. A honi alakulatoknál csupán

⁵¹ Simonides József (Nagybecskerek, 1905 – ?), őrnagy. Önéletrajza szerint 1937-től a pilicsabai m. kir. 101. gépkocsizó vegyiharc-zászlóaljban szolgált. 1941. augusztus végén 3 hetet szolgált a Győrhadtestnél mint gázfigyelő tiszttel. 1942. június végétől december végéig az 1. honvéd páncélos hadosztály kötelékében teljesített szolgálatot mint önálló vegyiharc szakaszparancsnok. 1943 februárjától pótkeret-parancsnokként működött. November 1-jével a Műszaki Akadémiára helyezték át, vegyiharc tanárnak. 1944. október 20-án a 3. honvéd hadseregparancsnoksághoz vezényelték mint gáztisztet. 1945. május 2-án, Ausztria területén esett amerikai hadifogságba. Központi Irrattár, 15476. sz. tiszti okmánygyűjtő.

⁵² Madaras – Varga 1997. 60. o. – Szabó Sándor cikkében szintén megemlíti Varga József munkáját. Szabó 2010. 145. o.

⁵³ A HL HM 39000/el.n.1/a-1939. számú békehadrendjében nem szerepelnek az említett „C” árkászszakaszok, így csak feltételezni lehet, hogy az 1–7. gázvédelmi századok lángszórós szakaszairól van szó.

⁵⁴ HL II. 1239 10722/el.n.III/m-1939. – A harceszköz szerepe, ahogyan az 1939–1940 során lefektetett iratokban, illetve kiképzési segédletben szerepel, erődök, illetve harcok elleni harc volt. (HL VKF 3731/el.n.1.vkf.-1939. és uo. 4067/el.n.1.vkf.-1940.) A határ vadász-alakulatok esetében védelmi feladatkörben alkalmazták volna a lángszórót.

⁵⁵ HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Hadseregfejlesztés 1912–1937 között. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g37> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁵⁶ HL HM 41.000/el.n.1/a-1941. II. Fejezet. Részletintézkedések a földi és folyami erőkre. 20. o.

⁵⁷ HL HM 42000/el.n.1/a-1942. 48. számú melléklet. – A vegyiharc-zászlóalj lángszórós századának hadrendjében egyetlen lángszóró sem szerepel, ugyanis a hadrendek a személyi állomány tagozódását részletezik, fegyverzetként csak a gyalogsági nehézfegyvereket (golyószóró, géppuska, nehézpuska stb.) tüntetik fel. Mivel a lángszóró műszaki eszköznek számított, így az állománytáblázatban nem szerepel. A gépkocsizó vegyiharc-zászlóaljnak kiosztott lángszórók darabszámára a doni hadműveletek irataiból ismerünk adatokat. Egy dokumentum alapján 72 darabot vittek ki a harctérre, egy másik forrás szerint a zászlóaljnak több lángszórója is volt. Lehetséges, hogy egy részük kiképzési célra itthon maradt.

a kiképzéshez nélkülözhetetlen fegyverzet maradt. Az ipari kapacitást 1942–1943-ban a 2. hadsereg által elvitt és elvesztett fegyverek pótlására kellett fordítani.

A 2. hadsereg veszteségei az elpusztult hadianyag pótlásán kívül a honvédség újjászervezését is szükségessé tették. 1943. augusztus 10-én a 27 darab kétezredes könnyűhadosztály helyett 8 gyaloghadosztályt szerveztek, egyenként 3 ezreddel és 4 tüzérszázalal, amelyeket állandóan csaknem hadi létszámon kívántak tartani. A budapesti I. hadtest parancsnoksága kivételével – amely 1943 őszétől gyakorlatilag már csak katonai közigazgatási feladatokat látott el – minden hadtestparancsnokság alá 1-1 gyaloghadosztály, valamint 1-1 – szintén háromezredes – tartalék hadosztály került, amely békében csak kereteiben létezett, és csak mozgósításkor töltötték fel hadi létszámra. Az új hadrend ezenkívül – szintén hadi létszámon tartott – 2 páncélos hadosztályt, 1 lovashadosztályt, 2 hegyi dandárt, 1 repülőhadosztályt, 3 légvédelmi tüzérdandárt és a folyamördandárt, valamint a Székely Határvédelmi Erőket foglalta magában.⁵⁸

A HM 43000/el.n.1/a-1943. számon kiadott békehadrend 58. számú melléklete szerint a 101. honvéd gépkocsizó vegyiharc-zászlóalj békehadrendje nem változott. A lángszórós század továbbra is a vegyiharc-zászlóalj 4. százada volt.

Az ejtőernyős árkászszázad szervezési és állománytáblázatában összesen 18 darab lángszóró szerepel (+3 készülék mint tartalék készlet). Egy-egy árkászszakasz szakasz-törzsből, 3 műszaki rajból és 3 lángszórós rajból állt; összesen 3 árkászszakasz tette ki a századot.⁵⁹ A lángszórók az ejtőernyős csapatzászló átadására rendezett ünnepségről készített felvételen is felbukkannak.⁶⁰

A 65. honvéd határ vadászcsoport 36 db, a 67. és 70. honvéd határ vadászcsoport 18-18 db, a 62. honvéd határ vadász portyázó osztály 48 db, a 63. honvéd határ vadász portyázó osztály 42 db, a 64. honvéd határ vadász portyázó osztály 54 (!) db, a 65. honvéd határ vadász portyázó osztály 30 db lángszóróval rendelkezett a békehadrend alapján.⁶¹

⁵⁸ HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Hadseregfejlesztés 1912–1937 között. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g37> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁵⁹ Érdekes módon a 3 darab lángszóró nem a 3 lángszórós raj, hanem a 3 műszaki raj fegyverzeténél van feltüntetve. HL HM 43000/el.n.37-1943. Le. 64. számú melléklet. – A Honvéd Légierők béke- és mozgósított hadrendje között nem volt különbség; az ejtőernyősöknél – a gyalogezredekkel ellentétben – nem volt ikreződés, vagy létrehozás mozgósítással.

⁶⁰ Magyar Világhíradó, 953/6. bejátszás, 1942. május: Ejtőernyős honvédeink. <https://filmhiradokon.line.hu/watch.php?id=4653>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁶¹ HL HM 43.000/el.n.1/a-1943. 26/a, 26/c, 26/f, 26/p, 26/r, 26/s, 26/t számú mellékletek. – A m. kir. 3/1. honvéd határ vadász erőd század parancsnokságának iratai között szereplő, erődalosztályok fegyverzet kell-álladékában (az adott fegyverzet előírt mennyisége) lőszerjavalmazásában, valamint az erődalosztályok kiegészítő fegyverzet- és lőszerükségletében szintén feltüntették a lángszórókat (erődalosztályonként 1-2 raj lángszóró, 1 raj = 6 db háti lángszóró) és a szükséges lángszóróolaj-mennyiséget (erődalosztályonként 400 l, összesen 7200 l + 10 000 l tartalék). Ugyanakkor az erődalosztályok lőszerjavalmazásának (2. sz. melléklet) és kiegészítő fegyverzet- és lőszerükségletének mellékletét érvénytelenítették. HL M. kir. 3/1. határ vadász erőd század „M” irattár 54/M.-1943.

Még az 1943-ban kidolgozott Szabolcs-hadrend is tartalmazott adatot a lángszórókkal kapcsolatban.⁶² A végül életbe nem lépő rövidtávú hadseregfejlesztési koncepció a haderő harcértékét mennyiségi fejlesztés nélkül, a meglévő alakulatok, parancsnokságok összefogásával, a parancsnoklási rendszer egyszerűsítésével, a fegyverzet korszerűsítésével, tűzerejének növelésével, megfelelő anyagi tartalékok beállításával és gyorsított gépesítésével kívánta növelni. Az 1944. május 10-én jóváhagyott hadrend szerint béke idején csak egy hadseregparancsnokság (1.) és négy teljes értékű hadtestparancsnokság (IV., VI., VII., IX.) marad meg. A békében is fennálló hadrendi kötelek számát 9 gyalog-, 2 páncélos- és 1 lovashadosztályban, 2 hegyi- és 7 légvédelmi dandárban, a Székely Határvédelmi Erőkben, valamint a Folyamerőkben és 1 repülőhadosztályban határozta meg. A Szabolcs-hadrend előírta a hadiipar átállítását korszerű fegyverek gyártására. Intézkedett a rendszeresített géppisztolyok és gyalogsági nehézfegyverek számának és minőségének jelentős növeléséről, elrendelte a rohamlővegek és a korszerű Tas harcokcsik gyártását, valamint azt, hogy a légierőt hazai gyártású Messerschmitt 109 vadász- és Messerschmitt 210 több feladatú gépekkel kell felszerelni. Szorgalmazta a honvédség gépkocsállományának növelését. A Szabolcs-hadrend intézkedései az 1944. évi hadiesemények következtében nem valósultak meg.⁶³

A M. Kir. Honvédségnél rendszeresített és alkalmazott lángszórótípusok

A hadsereg fejlesztésére 1927-ig egyrészt a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság jelenléte, másrészt Magyarország katasztrofális gazdasági helyzete miatt nem került sor. Az Ellenőrző Bizottság 1927. március 31-ei távoztával enyhült a katonai ellenőrzés, és időközben Magyarország pénzügyi helyzetében is javulás állt be. Az év december 23-án határozat született a hadsereg fejlesztéséről, amelyet 1928 és 1930 között három ütemben kellett végrehajtani. A honvédség létszámát 35 000 főről 62 500 főre kívánták emelni, megszüntették a toborzási rendszert, és az állományt „K” (kényszer-) toborzás, azaz sorozás útján kívánták betölteni. A hadseregfejlesztés hároméves ütemterve a létszám és az alakulatok számának emelése mellett a fegyvernemek közti aránytalanságok mérséklését, új fegyvernemek – páncéljárműves csapatok, légierő – alapjainak lerakását tűzte ki célul. Megkezdtek az akkor gázvédelminek nevezett vegyiharc-alakulatok, és ezek keretében a lángszórós csapatok fejlesztését is. Előkerültek rejtekükből az osztrák–magyar haderőtől örökölt – valószínűleg 22 literes M 15 kis és 15 literes M 16 – lángszórók.

⁶² A kiképző zászlóalj 2 db, az utász zászlóalj-törzslet 18 db lángszóróval kívánták ellátni. HL HM 6220/M.7/k.vkf.-1943. – A 45. M. átmeneti gyaloghadosztály hadrendjében ugyanezek a számadatok találhatóak. HL HM 18400/biz.1/a-1945. 2. sz. melléklet.

⁶³ Lásd HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Hadseregfejlesztés 1912–1937 között. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g37> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

1929-ben a Honvédelmi Minisztérium (3/d osztály)⁶⁴ intézkedett, hogy az 1928-ban létrehozott „gázszakasz”⁶⁵ számára, gyakorlati próba céljára, porlasztásos rendszerű ködfejlesztő készülékeket szerezzenek be. Ezeket (4 db 25 l, 8 db 7 l űrtartalmú, hordozható ködfejlesztő) a berlini Minimax A. G. szállította a bemutatóra. A cég szakembert és szerelőket is küldött a készülékek bemutatásához, valamint – saját költségén – a ködösítő eszközökkel együtt a lángszóróit is be kívánta mutatni. Erre az örkényi gyakorlótéren került sor 1929. július 10-én, reggel 7 órakor. A cég egyik igazgatója, Bernhard Reddemann⁶⁶ szolgálton kívüli őrnagy, aki az első világháború során a császári német hadsereg lángszórós alakulatának parancsnoka volt és a bemutató miatt utazott Budapestre, egy előadás megtartását vállalta a ködösítő eszközökről, valamint a lángszórók alkalmazásáról. Az eseményt az Országos Tiszti Kaszinóban tartották meg ugyanaznap 17 órakor.⁶⁷

A bemutatás során a kerékpáros utászszázad 4. szakasza (gázszakasz)⁶⁸ volt jelen. A kétféle típusú ködfejlesztő készülék (a kis ködfejlesztő kb. 7 liter anyagot fogadott be, egy ember tudta a hátán hordozni, míg a nagy ködfejlesztő űrtartalma nagyjából 25 liter volt, súlya 60 kg) mellett kétféle lángszórótípust mutattak be. A kis lángszóró formája, űrtartalma, illetve hordozási módja megegyezett a kis ködfejlesztő készülékével, a lángsugár hatótávolsága nagyjából 5–10 m volt. A nagy lángszóró paraméterei szintén megegyeztek a nagy ködfejlesztő készülékével, és kb. 20–25 m-re tudta a lángsugarat kivetni. A magyar vélemény szerint a bemutatott két típus a császári és királyi hadseregben használt lángszórókhoz hasonló, csak javított kivitelű volt. Érdekességképp jegyezte meg az irat, hogy a Minimax tűzoltó készülékét átszereléssel kb. 5 perc alatt át lehetett alakítani lángszóróvá.

⁶⁴ 1926-ban a Technikai Kutató Intézet és a Lőszerátvételi Bizottság összevonásával a haditechnikai fejlesztésekkel kapcsolatos ügyek intézésére megalakult a HM 3/d osztálya. A Szövetségekői Katonai Ellenőrző Bizottság távozása lehetővé tette, hogy a honvédség haditechnikai kutatások céljára ismét egy nyílt katonai intézményt állítson fel. 1930. március 1-jével a HM 3/d osztály állományából alakult meg a M. Kir. Honvéd Haditechnikai Intézet. *Sárhidai* 2005. 26. o.

⁶⁵ A műszaki csapatoknál a honvéd gázcsapatok vázát az 1. honvéd utászszázalaj keretén belül hozták létre. HL HM 1430/titk.1.oszt.-1928.

⁶⁶ Bernhard Reddemann (1870–1938), német katonatiszt. Érettségi után a vesztfáliai 7. utászszázalajhoz vonult be, majd 1893-ban a lotaringiai 20. utászszázalajhoz helyezték át. 1896-ban önként lépett be a berlini tűzoltósághoz. 1911-ben már a lipcsei tűzoltóság parancsnoka volt. 1914 novemberében egy újság mint „a 29. utászrezred 2. századának századosa” említi. Az 5. gárda tartalék utászrezred (5. *Garde-Reserve-Pionier-Regiment*) parancsnokaként szolgált az első világháború során. *Schamberger – Schrammen* 2021. 1–29. o. Más forrás szám nélkül említi a gárda tartalék utászrezredet. Az alakulat elődje a Reddemann lángszóró osztály (*Reddemann Flammenwerfer Abteilung*) volt. *Wictor* 2010. 13., 21. o.

⁶⁷ HL VKF 105490/el.n.VI-1.oszt.-1929.

⁶⁸ A honvéd utászszázalajak 1929-ben a következő szervezési változásokon mentek keresztül: 1929. október 1-jétől kezdve az „egyesített hidász szakaszok” elnevezést viselő kerékpáros utászszázad és gázszakasz a Honvédség nyílt hadrendjében mint az 1. számú utászszázalaj kerékpáros utászszázada jelenik meg. Az 1. honvéd utászszázalaj kerékpáros utászszázadának 4. szakasza (gázszakasz) csak állományvezetés tekintetében képzett a kerékpáros utászszázad többi szakaszával együtt egy anyakönyvi alosztályt, minden más tekintetben az 1. honvéd utászszázalaj egy külön alosztályát alkotta. HL HM 106400/el.n.1.o.-1929.

A bemutatón 2 kis lángszórót mutattak be, melyeket egy-egy 3 fős járőr kezelte. A lángszóróknak egy ellenséges géppuskafészket kellett leküzdenie. A lángszórós járőrök a terepfedezetet kihasználva közelítették meg az ellenséges géppuskafészket, majd 15–20 lépés távolságból vetették be a lángszórókat. A nagy lángszórót egy állásrészbe beépítve mutatták be. A minisztérium véleménye mégis az volt, hogy: „A lángszóró mindennél inkább alkalmibb harceszköz. Általános csapatfelszerelésül nem kívánatos.”⁶⁹

A bemutatók alapján kezdhették el kísérleteket folytatni saját eszközök átalakításával a Honvédelmi Minisztérium 3/g⁷⁰ osztálya. A m. kir. honvéd kerékpáros utászszázad 4. szakaszától az Állami Javítóműhelybe szállítottak 23 db lángszórót⁷¹ („régí typusu, háborús lángszóró”), melyeket ködporlasztóvá kívántak átalakítani. A M. Kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet 21 db ködporlasztó tartályt vizsgált meg. Az 1931. április 31-én kiadott véleményük szerint a tartályok 3 db kivételével nem bírták ki az előírt 20 atmoszférra belső nyomást. Ezeket a tartályokat javítás után, valamint további két beküldött tartályt 1931. szeptember 21-én és 23-án újból nyomáspróbának vetették alá. 12 tartály kibírta a 20 atmoszférra nyomást, ugyanakkor a csapok – 9 darab kivételével – hibásak voltak, és szerkezetük az intézet szerint célszerűtlen. A lángszórók ködporlasztóként is történő felhasználása nem vált be, vélhetően a drága anyagigény, a magas költségek, valamint a különböző anyagok (kódsav, lángszóróolaj) eltérő tisztíthatósága és korrozív hatása miatt.⁷²

A lángszórókhöz szükséges gyújtók beszerzése sem ment könnyen. Egy 1933-ban kelt jelentés szerint a gázvédelmi iskola elhasználta a lángszórógyújtókat, így azok pótlásáról kellett gondoskodni. A volt HM 3/g osztály ezeket 1931-ben külföldről rendelte, azonban az ország nehéz gazdasági helyzete ezt a jelentés keltekor (1933-ban) nem engedte meg, ezért tervbe vették a gyújtók hazai előállítását.⁷³

A lángszóróolaj volt az a működéshez elengedhetetlen összetevő, melyet hazai gyártásból sikerült fedezni. 1934-ben a Dr. Helvey Tivadar Vegyészeti Gyára cég⁷⁴ kapott felkérést lángszóróolaj szállítására a gázvédelmi iskola részére, kiképzési célokra. A cég már 1932-ben is szállított lángszóróolajat, azonban ez az 1934-ben támasztott

⁶⁹ HL VKF 105543/el. VI-1.oszt.-1929.

⁷⁰ 1930 és 1932 között a HM 3/g osztályának feladata volt a gázvédelmi és ködösítő felszerelés – beleértve a lángszórásra alkalmas eszközöket is – szabványosításával, új berendezések beszerzésével, rendszeresítésével stb. kapcsolatos ügyek intézése. 1933-tól ezt az ügykört a HM 3/c (műszaki anyagi ügyek), 1936-tól a kettős – VKF és HM – alárendeltségű 7/m (elvi és anyagi műszaki ügyek) osztály vette át. Bővebben lásd HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Honvédelmi Minisztérium osztályai. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond02.htm#b1> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁷¹ A honvéd kerékpáros század 4. szakaszától 20 db, a Ludovika Akadémiától pedig 3 db lángszórót küldtek a M. Kir. Állami Javítóműhelybe. HL HM 105059/el.3/g oszt.-1930.

⁷² HL HM 105059/el.3/g oszt.-1930.

⁷³ Az iratban szó esik az 1933 M gyakorló lángszórógyújtóról is, mely csapatpróbájának javaslatát a Haditechnikai Intézet egy későbbi időpontban tervezte előterjeszteni. HL HM 102364/1/c eln.-1933.

⁷⁴ A *Magyar Közlöny* 1946. évi számában dr. Helvey Tivadar vegyészeti néven szerepel. <https://www.esendor.com/konyvtar/biografia/osszeallitasok/Magyar%20Kozlony%20igazolasok%201946%20-%203.%20resz.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

feltételeknek már nem felelt meg, emiatt a Helvey-féle cég nem tudta a megadott minőségű olajat gyártani.⁷⁵

A Hazai Kőolajipar Rt., a Magyar Petróleumipar Rt. és a Shell Rt.⁷⁶ szintén kaptak felkérést, azonban a megrendelés idején egyik sem tudta a kért minőségű lángszóróolajat előállítani. Végül a megrendelést a Budapest Székesfőváros Gázművei teljesítette; kb. 400 kg kőszénkátrány könnyűolajat gyártott és szállított le.⁷⁷

A Haditechnikai Intézet – mivel az első világháborús lángszórótípusok elavultak és nem állt belőlük elegendő rendelkezésre – 1935-ben kísérletet tett az olasz katonai attasén keresztül 5 db „legújabb típusú olasz lángszóró” beszerzésére, ezekből két készületet lángszóró felszereléssel kívánták megrendelni.⁷⁸ A következő évben Kovarcz Zoltán⁷⁹ százados tanulmányútjáról készített jelentésében kitért a lángszórókra: a megrendelések „elintézését nyertek”; az eszközök a múlt év (1935) végén beérkeztek (darabszámuk nem ismert), majd csapatpróbára kerültek, megfeleltek a követelményeknek és rendszeresítésre kerültek.⁸⁰

A Várpalotán, 1936-ban végrehajtandó gránátos tanfolyamra⁸¹ a m. kir. honvéd gránátos tanfolyam-parancsnokság igényelt 3 darab lángszórót.⁸² 1937-ben a 3. vegyesdandár alárendeltségébe tartozó 3. gázvédelmi század már 21 darab lángszórót használt.⁸³

⁷⁵ A gyár átiratában jelentette, hogy az égőolaj szállítását csak az 1931-ben szállított olaj minőségében tudná vállalni.

⁷⁶ A Shell Kőolaj Rt.-től később, 1940-ben 27 tonna lángszóróolajat rendeltek, 100 kg/57,85 pengő végleges áron. HL HM 25087/6/k eln.-1940.

⁷⁷ HL HM 987/3/c eln.-1934. A kőszénkátrány könnyűolajnak (a forrás égőolajként is említi) a következő minőségi feltételeknek kellett megfelelnie: Az olaj fajsúlya 20 °C-on $0,930 \pm 0,02$. Lobbanáspontja nyílt téglában 15 és 20 °C között kellett, hogy legyen. Dermedéspontjánál szempont volt, hogy –30 °C-nál jelentős kifagyás ne jelentkezzen. Fenoltartalma max. 12%, víztartalma max. 0,1% lehetett. Az aromás szénhidrogének aránya 55–65% között lehetett. Naftalint és kemény aszfaltot nem tartalmazhatott. Desztillációs határa az alábbi értékek között lehetett: Az első csepp 75 °C alatt, 120 °C-ig min. 20 térfogatszázalék (tf%), utána 140 °C-ig min. 35–40 tf%, 180 °C-ig min. 65–70 tf%, 200 °C-ig min. 80 tf%. A később keletkezett iratokban ezt az előírást tágabb fogalmazással készítették el: az olaj fajsúlya 21 °C-nál $0,930 \pm 0,05$; lobbanáspontja nyílt téglában +4 °C körül lehetett; dermedéspontja –15 °C alatt kellett, hogy legyen. Phenol-, kresol- stb. tartalma max. 13%, víztartalma max. 0,1% lehetett. Naftalint, aszfaltot és egyéb, állás közben kiváló anyagot nem tartalmazhatott 0,4%-nál nagyobb mennyiségben. Mentésnek kellett lennie mechanikai szennyeződéstől. Desztillációs határai: 100 °C-ig 6,9%, 150 °C-ig 45%, 200 °C-ig 77%.

⁷⁸ HL HM 124452/3/c eln.-1935.

⁷⁹ Kovarcz (Kabar) Zoltán (1901–?), százados, később ezredes, 1934 augusztusától 1944 augusztusáig a Haditechnikai Intézet állományába beosztva. Központi Irattár, 90365 sz. tisztí okmánygyűjtő.

⁸⁰ HL HM 100533/3/c eln.-1936. Kovarcz százados tanulmányúti jelentése.

⁸¹ A gránátoszászlóaljak a M. Kir. Honvédség állományában viszonylag rövid ideig (1936–1939) létező szervezeti elemek voltak. Minden hadtest egy gránátoszászlóaljat állított fel. Kiképzési irányelvük – az első világháborús rohamzászlóaljakkal ellentétben, melyek szervezési és kiképzési alapelveit az állásharc képezte – a mozgó háború céljaira való felkészülés volt. Részt vettek a felvidéki bevonulásban, végül a zászlóaljakat 1939. február vége után oszlatták fel.

⁸² 3 db teljes lángszóróról és 150 liter égőanyagról volt szó, típus megnevezése nélkül. HL HM 15281/1/c eln.-1936.

⁸³ HL HM 49333/1/c eln.-1937. Sajnos az iratból nem derül ki egyértelműen, hogy ezek az eszközök még régi, világháborús, vagy olasz Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 típusú lángszórók lehettek-e.

Nagyobb darabszámú harceszköz meglétére újabb bizonyíték a római katonai attasé iratai között található. Az olasz Pignone⁸⁴ céggel folytatott tárgyalások eredményeképpen további 100 darab lángszóró (pontos típus szintén nem ismert) leszállítására került sor.⁸⁵ Ezen túlmenően 170 készlet beszerzéséről⁸⁶ folytak az egyeztetések 1943–1944 folyamán, azonban további lángszórók már nem érkeztek be.⁸⁷

A kevés rendelkezésre álló forrás és szakirodalom alapján megállapítható, hogy a magyar királyi honvédség 1935 M néven rendszeresítette az olasz Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35⁸⁸ típusú lángszórót, ezt a típust használta a legnagyobb darabszámban, ugyanakkor némi módosítással. Véltetően az olasz gyújtási rendszer⁸⁹ nem felelt meg a magyar igényeknek, ugyanis a magyar lángszórókon nem lehet látni az olasz lángszóró két tartályára rögzített akkumulátort.⁹⁰ (1., 6., 7. kép.) A Honvéd Vezérkar Főnöke által kiadott *Emlékeztető a tűzfegyverek és harceszközök alkalmazásához* 11. sz. táblá-

⁸⁴ FIOM Firenze. <https://fiomfirenze.it/foto/category/5-nuovo-pignone>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.) A gyár weboldalán szereplő képek között található egy korabeli fotó (13. sz.) a Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 lángszóróról, statikus próba közben.

Az olasz Pignone cégtől 1944-ben további berendezést, 8 db légsűrítőt – pontos megnevezése „44 M nyomógázfejlesztő és légsűrítő” (HL M. kir. katonai és légügyi attaché, Róma 3607/ka.) –, valamint 400 db csővezetékét rendeltek meg. A rendelést 1944. április 4-én indították el. Az olaszországi hadianyagügyek miniszteri biztosa a Honvédelmi Miniszternek (7/m, 6/k osztályoknak) 1944. augusztus 3-án kelt jelentése szerint a berendezések beérkeztek Magyarországra. HL M. kir. katonai és légügyi attaché, Róma 3219/ka.

⁸⁵ A római katonai és légügyi attasé jelentésében (melyet 1943. február 26-án, Rómából küldött a Honvéd Vezérkar Főnökének és a Honvédelmi Minisztérium 7/m osztályának) közölte, hogy február 24-én a római vegyiarc-szolgálat megbízásából, 27 ládában, 4289 kg súlyban 100 darab lángszórót indítottak útnak Magyarországra felé. HL M. kir. katonai és légügyi attaché, Róma 3161/ka.

⁸⁶ A 170 db olasz lángszóró szállításra készen a gyár területén állt, a szállítási kérelem beadva, a németek jóváhagyására várva. HL M. kir. katonai attaché, Berlin 2049/ka.

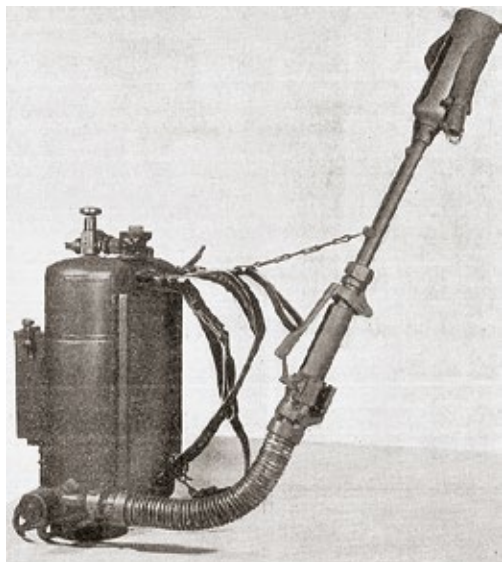
⁸⁷ HL M. kir. katonai és légügyi attaché, Róma 3607/ka.

⁸⁸ Fennmaradt olasz lángszórók múzeumi példányai az olaszországi Rietiben lévő Interforce School for NBC Defense-nek (a nukleáris, biológiai, kémiai védelem ügynökségközi iskolája) otthont adó lakanyában található. <https://didatticaluceinsabina.com/2017/12/15/dal-moschetto-ai-gas-chimici-levoluzione-della-battaglia-nella-prima-guerra-mondiale/> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁸⁹ A Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 kettős gyújtási rendszerrel rendelkezett. A két tartályra kívül rögzítették a 18 volt feszültségű akkumulátort, melyből két vezeték futott a lángszóró csővéig, ahol a gyújtógyertyának adta az áramot. A kiegészítő gyújtószerkezet (*bengalotto*), amit a lángszóró csővének alsó részébe építettek be, egy lassan égő pirotechnikai eszköz volt, melyet, ha nem működött az akkumulátor, manuálisan gyújtottak be és 2 percig égett. Istruzione 1943. 9–10. o. Az akkumulátor a 1. sz. képen látható, a lángszóró tartályára rögzítve.

⁹⁰ Az olasz Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 módosított változata (a lángszóróról hiányzik a 18 volt feszültségű akkumulátor) szerepel a Magyar Világhíradó filmfelvételein: 972/9. bejátszás, 1942. október: Hídépítés a keleti hadszíntéren. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4803>; 981/6. bejátszás, 1942. december: Felderítő vállalkozások a Don mentén. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4866>; 969. bejátszás, 1942. szeptember: Harcok a Don mentén Timosenko csapatai ellen. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4778>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

zatában ugyancsak említi a 1935 M háti lángszóró készüléket⁹¹ a honvédségben rendszeresített lángszórók között.

1. kép: Az olasz Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 lángszóró oldalnézeti képe⁹² (Istruzione 1943. III. 3. mell.)

A háti lángszóró mellett kisebb lángvető készülékekkel is folytak kísérletek; ez volt a magyar fejlesztésű 1940 M kézi lángszóró készülék.⁹³ A Honvédelmi Minisztérium 1940. október 22-én kelt 38.956/el.n.7/m-1941. sz. rendeletével rendszeresített kézi lángszóró készülékekhez és felszereléshez a 1940 M kézi lángszóró készülékes és szerelékes ládákat is rendszeresítette. A minisztérium a M. Kir. Honvéd Műszaki Szertár parancsnokságot utasította, hogy a parancsnokság által sokszorosított *Kezelési utasítás a 40 M kézi lángszóró és a 40 M kézi lángszóróolaj-szivattyúhoz* című utasítást küldje el egy-egy példányban az I–IX. hadtestparancsnokságoknak, a Légierő parancsnokságnak, az ejtőernyős zászlóalj parancsnokságnak,

a 101. gépkocsizó vegyiharc-zászlóalj parancsnokságnak, valamint a kézi lángszóró felszerelést kiutaló rendelettel érintett alakulatoknak.

A gyalogezredek árkászszázadainál és az ejtőernyős századnál rendszeresítették a „Kézi lángszóró felszerelést”, valamint a hadtest műszaki oszlopoknál a „Lángszóró anyagkocsi felszerelést”.

A készülék adatai a következők voltak: „A 40 M kézi lángszóró (rövidítése »kézi lgsz.«) gyúlékony folyadékot 15–18 m távolságra való lövelésére szolgál. [...] A 40 M

⁹¹ A készülék 1200 °C-os lángot lövelt ki. Kiszolgálásához 2 fő, egy lángszórós és egy szerelékes kellett. (Emlékeztető 1944. 231. o.) Ugyanakkor a típusok beazonosítása között zavart okoz, hogy egy forrásban olasz szerkesztésű eszközként említik az 1937 M háti lángszórót. HL HM 27103/el.n.B.oszt.-1941.

⁹² Mindkét, kb. 9 literes tartály két részre oszlik, amelyek közül az alsó (6 literes) a folyadék tárolására szolgál, a felső pedig a sűrített gázt foglalja magába (3 liter). Összességében a tartályba kb. 12 liter folyadékot (égőolajat, vagy más néven lángszóróolajat) és 6 liter gázt lehetett tölteni. Istruzione 1943. 1–2. o.

⁹³ Emlékeztető 1944. 231. o.

kézi lángszóró lényegében egy 6,3 lit[er]es alumínium tartály, 4,5 lit[er] lángszóróolaj befogadására alkalmas. Súlya olajjal 7,5 kg. Az olaj kilövelése sűrített levegővel történik. E célra 16–18 légkör [értsd: atomoszféra] nyomású gumilégzsák foglal helyet a tartályban. Az olaj gyújtását pirotechnikai gyújtó végzi. Működési ideje 6–8 másodperc, mely megszakításokkal 4–8 lángcsapásnak felel meg.”⁹⁴

2. kép: Az 1940 M kézi lángszóró beállított képen
(HL M. Kir. „Csaba királyfi” Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola 2. d., fényképek)⁹⁵

Az 1940 M kézi lángszóróhoz szükséges, stratégiai nyersanyagból (gumiból) készülő alkatrész, a gumi légzsák beszerzése nem ment könnyen. A Honvédelmi Minisztérium 7/m osztálya⁹⁶ felkérte a Magyar Ruggyantaárugyár Rt.-t, hogy terjesszen elő áraján-

⁹⁴ HL II. 1239 19019/el.n.I.-1941. – Utóbbi eszközt megemlíti a bolgár katonai attasénak (Bratanov alezredes) küldött jelentésben is mint „kézi lángszórót”, mely 4,5 liter olajat tartalmazott. 4–6 lángcsapással kb. 10–15 m-re lehetett vele hatni. Súlya 7,5 kg volt. HL HM 71209/el.n.B.oszt.-1941.

⁹⁵ A kép nagy valószínűséggel az 1940 M kézi lángszóróról készült. Az „Emlékeztető a tűzfegyverek alkalmazásáról” című szabályzat 231. oldalán lévő 11. sz. táblázat adataihoz hasonló paramétereket adott meg a Honvéd Vezérkar Főnökének egy korábban kiadott ideiglenes segédlete is: HL HM 4067/el.n.I.vkf.-1940. Ebben a 6. sz. melléklet 4. oldalán található ábra igen nagy hasonlóságot mutat a jelen tanulmány 7. számú fényképével. A megadott adatok pedig (a kézi lángszóró teljes súlya töltve 6,5 kg, ürtartalma 6 liter, 4 liter lánganyagot tud befogadni, 12 m a lángsugar hatótávolsága) némi eltéréssel, de megegyeznek az 1944-ben kiadott szabályzatban találhatóval.

⁹⁶ A HM 7/m osztály kettős – HM és VKF – alárendeltségű volt. A honvédség műszaki ügyeinek elvi és anyagi intézését végezte. Az osztály elvi ügyeiben – az új műszaki eszközökkel, felszerelésekkel és azok alkalmazásával kapcsolatos irányelvek meghatározása, beszerzésükre vonatkozó javaslattevel és alkalmazásuk irányítása vonatkozásában – a vezérkar, míg közigazgatási és anyagi tekintetben – a szakszemélyzet személyi ügyeinek intézése és a szükséges anyagok beszerzésének, tárolásának

latot olajálló gumi légszakra. A minisztérium kb. 650 darab légszak megrendelését tervezte. 1 db légszakhoz kb. 400–500 g perbunán nyersanyag felhasználását számolták. A cég 1940. augusztus 14-én benyújtott tájékoztató árajánlata alapján megrendelt az osztály 650 db olajálló légszakot, 12,03 pengő végeleges egységáron. A megrendelt cikkeket a M. Kir. Honvéd Műszaki Szertár parancsnokság raktárába⁹⁷, vagy az általa kijelölt egyéb, Budapest területén fekvő raktárba kellett leszállítani.⁹⁸

A HM 7/m osztály jelentette 1941-ben a III. csoportfőnökségnek⁹⁹, hogy a német fél a perbunán olajálló gumi (300 kg, 1200 birodalmi márka értékben) szállítását egyelőre nem vállalta.¹⁰⁰

1943-ban olaj-, benzin-, hő- és hidegálló tulajdonsággal (lángszóró légszak gyártásához) csupán a „perbunán” (buna N) minőségű, német eredetű műgumi rendelkezett. A kézi lángszóró légszakjainak gyártásához raktáron 300 kg perbunán állt rendelkezésre az irat keletkezésekor (1943. június 4.).¹⁰¹ A Haditechnikai Intézet kérvényezte a III. csoportfőnökségtől, hogy a raktáron lévő kb. 300 kg-os Perbunán-készletből a 7/m osztály a Magyar Ruggyantaárugyárnak adjon át 5 kg-ot, hogy a szükséges cikkeket a Németországból beérkezendő anyag előtt ki tudja kísérletezni, és így az egyéb eszközökhöz (harcocsi-olajvezeték, löveg-féktömítés, gépkocsiolaj fékdugattyú stb.) előállíthatassanak megfelelő mennyiségű és minőségű anyagot.¹⁰²

Az 1940 M kézi lángszóró készülék gyártását az Aeg-Unio Magyar Villamossági Rt.-nél, valamint a Tóbiás Béla és Társa cégnél rendelte meg a Honvédelmi Minisztérium. Az Aeg-Unio 300, a Tóbiás Béla és Társa cég 100 db 1940 M kézi lángszóró készülék és alkatrészek gyártását vállalta 1943 januárjában.¹⁰³ Ennek ellenére az 1940 M kézi lángszóró készülék nem került rendszeresítésre.¹⁰⁴

és kezelésének dolgában – a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozott. Lásd HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. Honvédelmi Minisztérium osztályai. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond02.htm#b1> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

⁹⁷ Budapest IX. kerület, Illatos út 9.

⁹⁸ MNL OL Z 1341 1. tétel 1938–1940.

⁹⁹ A HM III. csoportfőnökség feladatkörébe tartozott a honvédség felfegyverzésével, felszerelésével kapcsolatos pénz- és anyaggazdálkodás irányítása, a honvédség felszerelésének tervszerű irányítása stb. Bővebben lásd HL FÁ I. B. M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1919–1945. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond02.htm#b1> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

¹⁰⁰ HL HM 69252/III.Csfség.-1941.

¹⁰¹ HL HM 38867/III.Csfség.-1943.

¹⁰² A HM 7/m osztály át is adta az 5 kg perbunánt a Ruggyantaárugyárnak a kísérletekhez. HL HM 38867/III.Csfség.-1943.

¹⁰³ A megrendelt darabszámot a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. iratai is alátámasztják. A HM 7/m osztály 1940. szeptember 13-án kelt irata szerint az osztály tájékoztatta a gyárat, hogy a HM 94215/el.n.7/m-1940. számú felhívásra benyújtott ajánlata a kézi lángszórók tárgyában nem volt figyelembe vehető. MNL OL Z 406. 6035. tétel 1940.09.01–1941.01.20.

¹⁰⁴ A VKF 7/m osztály 1943. december elején a lángszóró iskolánál, Piliscsában bemutató gyakorlatot hajtott végre a kézi lángszóróval (1940 M lángszóró). Az osztály előterjesztése szerint a kézi lángszórót kis teljesítménye miatt nem rendszeresítik. Kiemelték, hogy a nyersgumihelyzet sem engedi meg, hogy kis teljesítményű lángszórókat gyártsanak. A kézi lángszórók tervezett hadrendi beállítása egyébként a szükséges szerelvények és tartalék alkatrészek (palackok, kannák stb.) miatt nem

A lángszórós század anyagi ellátása 1940-re rendeződni látszott, legalábbis erre utalnak a fennmaradt források. A Honvédelmi Minisztérium 1940. augusztus 2-án utasította a műszaki szertár parancsnokságát, hogy a 101. lángszórós század kiképzéséhez szükséges 3000 liter lángszóróolajat, 800 db 2 kg-os ködgyertyát és 5 db 40 literes „N” palackban 25 000 liter nitrogént szállítson ki Piliscsaba táborba a 101. gépkocsizó vegyiharc-pótszázad parancsnoksághoz. A minisztérium utasította a pótszázad parancsnokságát is, hogy a ködgyertyákból a lángszórós század 400 darabot köteles volt magával vinni az 1940. augusztus 18-a utáni készenléti helyére, így az addig tervezett gyakorlatokra csak 400 db-ot használhatott el.¹⁰⁵ A korábban kiutalt 960 db lángszóró kisegítő gyújtóból 300 db kiképzési célokra történő felhasználását engedélyezték.¹⁰⁶

A Fővezérség műszaki osztálya 594/Föv.mü.40.VIII.12.szám alatt kiadott intézkedésével a lángszórós századot – kiképzése tökéletesítése céljából – 1940. augusztus 21-étől az 1. honvéd hadseregpáncsnokság hatáskörébe utalta.¹⁰⁷ A cél a szakkiképzés erősítésén kívül elsősorban a gyalogsággal történő szoros együttműködés gyakorlása volt. Javaslatként felmerült az alakulat századkötelékben történő együtt tartása egy gyalogdandár kötelékében, majd kiutalása szakaszokra bontva további gyakorlatokra. 3000 liter lángszóróolajat, 10 db feltöltött 40 literes nitrogéntartályt és 500 db 2 kg-os ködgyertyát utaltak ki a 101. honvéd műszaki szeroszlopnak.¹⁰⁸

A Központi Gázvédelmi Anyagraktárból¹⁰⁹ a 101. vegyiharcpótszázad-parancsnokságnak, Piliscsaba¹¹⁰ táborba adtak ki 1 db nitrogénáttöltőt és 2 db Drabek-féle (átala-

lenne gazdaságos. Az utászászlóaljknál 1-1 lángszórós szakasz (18 db 1943 M háti lángszóróval) beállítását tervezték. Az erődzászlóaljknál is ezeket a harceszközöket tervezték alkalmazni, külön kell-álladék szerint. HL VKF 6430/1.oszt.eln.-1943.

¹⁰⁵ A magyar politikai és katonai vezetés úgy vélte, hogy az 1940. májusában–júniusában Bessarabia és Bukovina hovatartozásának kérdésében kiélesedett szovjet–román konfliktust kihasználva rendezheti a Romániával szemben fennálló magyar területi követeléseket. Ezért 1940. június 27-én elrendelték a májusban már mozgósított határvadász-alakulatok, valamint a szegeói V. és a debreceni VI. hadtest felvonulását a román határra. A Honvédség többi seregtestének július 2-ától kellett felkészülnie a Tiszántúlra való vasúti szállításra. A határrevízió fegyveres megoldása azonban nem kapott zöld utat a közép-európai szövetségesei között egyelőre békét akaró Németországtól. Német nyomásra a két fél tárgyalásos úton próbálta rendezni a kérdést. A két küldöttség 1940. augusztus 16-án a romániai Turnu Severinben találkozott, de nyolc nap múlva eredmény nélkül álltak fel a tárgyalóasztal mellől. Még folytat az alkudozások, amikor augusztus 22-én a magyar kormány úgy döntött, a tárgyalások kudarca esetén a fegyveres megoldást választja. Werth Henrik vezérkari főnök augusztus 25-én ki is adta a Románia ellen három nappal később indítandó hadműveletek irányelveit. Bonhardt Attila ezredes szíves közlése.

¹⁰⁶ HL HM 27779/3/m eln.-1940.

¹⁰⁷ Az 1. hadsereg az adott időszakban már a magyar–román határ mentén helyezkedett el, készülve a hadműveletekre, ezen belül is a Károly-vonal áttörésére.

¹⁰⁸ HL M. kir. budapesti I. honvéd kerületi parancsnokság 28834/el.-1940. – A 101. honvéd műszaki szeroszlopot 1941-ben a mozgósításkor állította fel a budapesti Honvéd Műszaki Szertár. *Varga* 2019. 82. o.

¹⁰⁹ M. kir. Honvéd Gázvédelmi és Vegyiharc Raktár ugyanúgy a Budapest, IX. kerület, Illatos út 9. sz. alatt volt, mint a Műszaki Szertár.

¹¹⁰ Piliscsaba tábor Piliscsaba északi és déli táborból, valamint az ott létesített épületekből jött létre. *Madaras – Varga* 1997. 18–21. o.

kított) nitrogénáttöltőt.¹¹¹ Az eszközöknek, melyek a 101. lángszórós század anyagának kiegészítésére szolgáltak, 1940. augusztus 19-ére kellett beérkeznie Piliscsabára.¹¹²

3. kép: Lángszórógyakorlat a román Károly-vonal egyik betonerődjén
(Fortepan / Mihályi Balázs, 93758.)

A lángszórós katonák – legalábbis a gyakorlatokon – speciális védőfelszerelést viseltek. Sajnálatos módon a védőruházatról lehet tudni a legkevesebbet; a gyakorlatokról készült fényképeken védőszemüveget, hosszú kesztyűt, illetve védőkötényt viselnek a lángszórókezelők. Egy 1940-ből származó forrás szerint a Honvédelmi Minisztérium 7/m osztálya utasította a műszaki szertár parancsnokságát, hogy Piliscsaba táborba szállítson ki a 101. vegyharc-pótszázadhoz 25 db azbesztöltőnyt (azbesztruhát) a lángszórós századnak.¹¹³

¹¹¹ A nitrogénáttöltő segítségével lehetett a nagyobb tartályból átfejteni a nitrogént a lángszóró alkalmazásához szükséges kisebb nitrogénpalackokba. A berendezés nyomáscsökkentőn keresztül fejtette át a 200–300 bar nyomású gázt a kisebb, 16–18 bar üzemi nyomású palackba. Lásd a Weiss Manfréd Rt. ajánlatát a legyártható palackokról, 125 jegyzet.

¹¹² HL HM 29302/3/m eln.-1940.

¹¹³ HL M. kir budapesti I. honvéd kerületi parancsnokság 28038/el.n.-1940.

Idegen országok haderői is érdeklődtek a magyar lángszórók iránt. A Honvédelmi Minisztérium elnöki B osztálya által a bolgár (és török) katonai attasénak megküldött tájékoztatás szerint a M. Kir. Honvédség rendszeresítette a kézi lángszórót, valamint a háti lángszórót¹¹⁴ is, utóbbi „olasz anyag” volt. Az adatokat szolgáltató VKF 7/m osztály javasolta, hogy az adatokat a bolgár katonai attasé kérje ki az olaszoktól.¹¹⁵ Kézi lángszóró a jelentés idején (1941) csak a gyalogezredek ezredközvetlen árkászszázadainál, ezredenként 6 db, háti lángszóróból a Fővezérség-közvetlen lángszórós századnál 96 db volt.¹¹⁶

Az egyre fejlődő honvédség lángszóróigényeinek kielégítésére újabb, korszerűbb eszközök beszerzését tervezték (a kevésbé megfelelő olasz eredetű 1935 M lángszóró pótlására), ezúttal német forrásból.

4. kép: A lángszóró kezelője jól láthatóan hosszú kötényt, kesztyűt, valamint egy teljes arcot elfedő maszkot visel (HL M. Kir. Budapesti I. Honvéd Kerületi Parancsnokság 381029/14.Hdm.I.a-1938.)

5. kép: Lángszórókezelő ruházata közelről. Védőszemüveget és vélhetően azbesztből készült kötényt visel (Pesti Hírlap, 1942. április 5. 231. o.)

¹¹⁴ A „háti lángszóró” 12 liter olajat tartalmazott, 8–10 lángcsapással kb. 20–25 m-re lehetett vele hatni. Súlyja 26 kg volt. HL HM 71209/el.n.B.oszt.-1941.

¹¹⁵ Vélhetőleg a Lanciafiamme Spalleggiato Mod. 35 olasz lángszóróról lehet szó. Az olasz lángszóró-típusokról bővebben lásd *Montagnani – Zarcone – Cappellano* 2011.

¹¹⁶ HL HM 71209/el.n.B.oszt.-1941.

6. kép: Lángszóró működés közben. A képen jól látható a védőruházat (Kelet felé 43. o.)

A szakirodalomban említett 1941 M lángszóró adatai¹¹⁷ megegyeznek a német Flammenwerfer 41 típusú lángszóró paramétereivel, így azt lehet feltételezni, hogy a honvédségben rendszeresítették a német eszközt. Azonban egy forrás szerint még 1944. szeptember 11-én is csak levelezés folyt arról, hogy a német fél a magyar 1943 M háti lángszóró készülékért, gyújtótöltényekért és tervrajzokért cserébe adta volna a német 1941 M háti lángszóró készülék (Flammenwerfer 41) és kézi lángszóró készülék (Einstossgerät)¹¹⁸ 1-1 példányát, a hozzájuk tartozó dokumentációval, valamint a nitrogén- és oxigénfejlesztő állomás leírását. A német lángszóró és tervdokumentáció kiküldését 1945. január 24-én kérte a Hadiműszaki törzskar főnökség I. csoportja (Haditechnikai Intézet) Farádra.¹¹⁹

¹¹⁷ Az 1941 M lángszóró hossza 400 mm, szélessége 600 mm, magassága 250 mm. Tömege üresen 14,7 kg, töltve 22 kg. Töltete 7 liter 19. számú lángszóróolaj. Nyomás a palackban 30 atm. Hatótávolsága 30 m. Egy tartós tűz kb. 10–12 mp.-ig hatott, a kéttartályos palackból 2–15 tüzlöketet lehetett kifújni. Lexikon 2. vh. 245. o.

A német Flammenwerfer 41 lángszóró ideiglenes leírása és kezelési utasítása szerint (D 546/2) a készülék egy 7,5 literes olajtartályból, egy 3 literes nitrogéntartályból, valamint egy 0,45 literes hidrogéntartályból állt. A ceruzaelemmel működő gyújtó lobbantotta be a hidrogént, melynek feladata volt a lángszóróolaj begyújtása. Feltöltve a készülék nagyjából 22 kg tömegű volt. Flammenwerfer 41. 5. o.

¹¹⁸ Einstoß-Flammenwerfer 46 (egyéb elnevezése: Abwehr-Flammenwerfer 46, vagy Volksflammenwerfer 46). Az eszköz súlya töltve 3,6 kg, üresen 2,64 kg. Méretei: 600 × 75 × 190 mm. A 30 másodpercig tartó lángesapás 30–40 m távolsáig ért el. 1945. március 1-jén a Wehrmacht tüzérszertáiraiban még 3580 darab Abwehr-Flammenwerfer 46 volt. Koch 1995. 29. o.

¹¹⁹ HL M. kir. katonai attaché, Berlin 148/k.a.-1945. – Ugyanakkor az elképzelhető, hogy a németek adtak át több darab Flammenwerfer 41 típusú lángszórót, ám ezek hivatalos rendszeresítésére nem került sor, a honvédek egyszerűen használták azokat. A *Magyar Futár* című újság 1944. október 4-ei (40.) számában például egy magyar honvéd látható, ahogy egy ilyen lángszóróval végez tűzcspást.

A készülékek karbantartása mellett a lángszóróolaj előállítás és tárolása is okozhatott problémát. A műszaki szertár¹²⁰ jelentése alapján (a HM 3/b osztályához¹²¹ 1941. szeptember 4-én érkezett be az irat) a gépkocsiszertár¹²² üzemanyagraktárába tévesen összesen 9000 liter lángszóróolajat szállítottak be. Ebből 5600 litert a műszaki szertár beosztottjai a gépkocsiszertár telepén megtaláltak. A hiányzó 4000 liter lángszóróolajat kellett minél hamarabb előkeríteni, ugyanis: „A kiadott lgsz. [lángszóró] olaj alacsony lobbanás pontja miatt az alakulatokra veszélyt jelent, ha azt világítási célokra használják fel.”¹²³

A hazai gyártás nehézségei

A Haditechnikai Intézet idővel megoldást talált az égőolaj összetételének kérdésére, amit az *Egységes lángszóró égőolaj átvételi utasítása* nevű dokumentum tanúsít.¹²⁴ Az „egységes” elnevezés ebben az esetben azt jelenti, hogy az olajkeverék télen és nyáron is egyaránt használható volt. Az egységes lángszóróolaj 75 tf% (térfogatszázalék) péti speciális, alacsony dermedéspontú fűtőolaj és 25 tf% szénkéneg (szén-diszulfid) keverékéből állt. Szénkéneg hiánya esetén az összetétel az alábbiak szerint változott: 70 tf% péti speciális, alacsony dermedéspontú fűtőolaj és 30 tf% 0,720–0,730-as benzin. A komponensek összekeverését a Péti Nitrogénművek (a szállító gyár) végezte. Az utasítás kiemeli, hogy bármilyen másfajta gázolaj (amennyiben nem áll rendelkezésre alacsony dermedéspontú fűtőolaj) hozzákeverésekor a jellemző adatok alig változnak meg, kivéve a dermedési pontot, amely lényeges csökkenést szenved, ezáltal a téli időben lángszórás céljára nehezen alkalmazható. Az irat említi egy kísérleti fakátrányolajos egységes lángszóróolaj pontos összetételét is. Ez 75 tf% fakátrányolaj (Bantlin-féle) és 25 tf% szénkéneg keverékéből állt. Szénkéneg hiánya esetén az összetétel az alábbiak szerint változott: 70 tf% fakátrányolaj (Bantlin-féle) és 30 tf%

¹²⁰ A Műszaki Szertár parancsnokság gázvédelmi osztálya a IX. kerület, Illatos út 9. sz. telephelyen működött. A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betürendes távbeszélő névsora 1943. január (Budapest) 253. o.

¹²¹ A HM 3/b osztályának ügyköre a honvédségi járművek, gépjárművek és az ezekhez kapcsolódó beszerzési, tárolási és karbantartási ügyek intézése volt. Lásd HL FÁ II. F. M. kir. Honvédség 1919–1945. A Honvédelmi Minisztérium osztályai. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond02.htm#b1> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

¹²² A gépkocsiszertár címe: Mátyásföld, Keresztúri út (Újszász utca) 41–43. Vö. <https://www.ilyenis-voltbudapest.hu/ilyen-is-volt/tizenhatodik-kerulet/item/1943-matyasfold-1943-kereszturi-ut-ujszasz-utca-41-43>. A gépkocsiszertár történetével kapcsolatos kétrészes tanulmány: Varga 2016–2017.

¹²³ HL HM 61730/3/b.eln.-1941. – A Magyarországi Vacuum Olaj Üzem fűtőri raktárából 48 tonna (60 000 liter) „téli égőolajat” szállított a HM 7/m osztály rendelésére a Műszaki Szertár parancsnokságnak. (HL VI. 53 1439–1943.) A forrásban téli égőolaj szerepel, ez viszont nagy valószínűséggel lángszóróolaj-rendelést takar, ugyanis a jelzett mennyiséget a HM 7/m osztálya igényelte, amely osztály feladata volt a lángszórós század műszaki és eszközbeli ellátása.

¹²⁴ HL Haditechnikai gyűjtemény 134/6. Egységes lángszóró égőolaj átvételi utasítása.

0,720–0,730-as benzin. Az összetételt alkotó anyagok összekeverését ilyenkor a fakátányolajat szállító cég (perecsényi Bantlin-féle lepárló) végezte.

A lángszóróolaj mellett egyéb alkatrészeket, például nitrogénpalackokat is állítottak elő a magyar gyárak. A HM 7/m osztálya 1942. október 21-én kért árajánlatot a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.-től 1000 db lángszóróhoz tartozó nitrogénpalack legyártására és leszállítására.¹²⁵ A cég 1943. november 29-én küldte meg tájékoztató árajánlatát az általuk legyártható palackról: a 1,5 liter űrtartalmú acélpalack (amely a háti lángszóró nitrogéntartályának feltöltéséhez szolgált) „WAP”-jelű ötvözt acélból készült, 89 mm külső átmérővel, hossza kb. 360 mm, 225 atmoszféra víznyomással kipróbálva, és hatóságilag hitelesítve 150 atmoszféra üzemi nyomásra, festetlenül, szelep nélkül. (Azért szelepek nélkül tették meg az ajánlatot, mivel az Rt.-nek ilyen szelepek nem álltak rendelkezésére, és ezek gyártására nem voltak berendezkedve.) A palack darabjának gyártási ára 20 aranypengő volt; az árajánlat 5000 darabra szólt.¹²⁶

A minisztérium 1944. február 10-én a cégnek megküldött levelében megrendelte (a fenti árajánlat alapján) a felsorolt cikkeket 1944. április 1-jén kezdődő havi 1000 darabos részszállítással.¹²⁷ A szállítási előírás szerint – melyet a M. Kir. Gázvédelmi és Vegyiharc Szertár parancsnokság raktára kapott 1944. március 29-én – az 5000 darab könnyű acélpalackot tábori barna színre kellett lefesteni, valamint „Csepel” kis bronzszeleppel és belső menetes csatlakozóhüvellyel ellátni.¹²⁸

A részvénytársaság 1944. augusztus 10-én 550 palackot le is szállított. A rendelés többi részét, 3000 darab¹²⁹ 1,5 literes acélpalackot és 132 darab 40 literes nitrogénpalackot – tekintettel a bombázásokra és az ország hadszíntérré válására – törölték.¹³⁰

A HM által megrendelt 5000 db 1,5 l űrtartalmú könnyű acélpalackot (tábori barnára festve) a Gázvédelmi és Vegyiharc Szertár parancsnokság raktárába kellett volna szállítani, ám egy 1944. szeptember 25-én kelt irat szerint a célállomás a Szertár által meghatározott, Budapesttől 80 km-es körzetben fekvő MÁV-állomásra módosult.¹³¹

Hogy a külföldi szállításokból eredő bizonytalanságokat elkerüljék, a minisztériumban végül a készülékek esetében is a hazai gyártás mellett döntöttek: ez lett az 1943 M háti lángszóró. Fennmaradt az eredeti átvételi utasítás és darabjegyzék,

¹²⁵ MNL OL Z 406 6035. tétel 1942.01.28–1942.06.10.

¹²⁶ Uo. 1943.11.01–1944.01.31.

¹²⁷ Uo. 1944.02.01–1944.04.30.

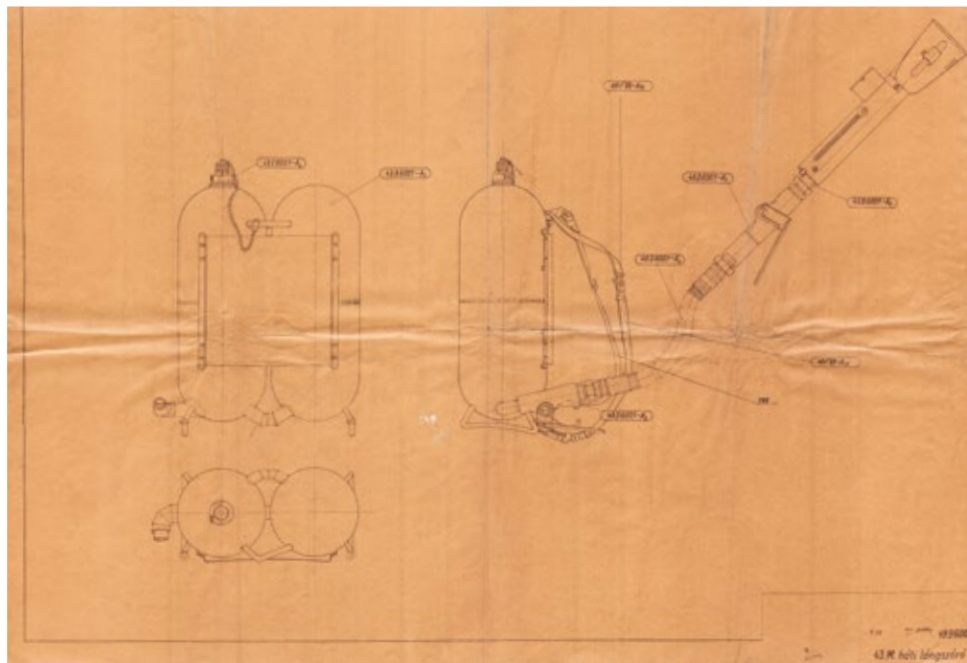
¹²⁸ Uo. 1944.02.01–1944.04.30.

¹²⁹ Az iratból nem derül ki, hogy miért 3000 palackot említenek; a rendelés 5000 darabról szólt, amiből 550-et már leszállított a gyár. Uo. 1944.05.01–1944.09.31.

¹³⁰ Uo. 1944.10.01–1948.12.31.

¹³¹ Uo. 1944.05.01–1944.09.31. – A Gázvédelmi és Vegyiharc Szertár egy része egy visszaemlékezés szerint Pettend pusztára települt át. <https://www.memoire.vonmetz.family/mag01.html#early>. (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)

illetve létezik filmfelvétel gyakorlat közbeni alkalmazásáról¹³² is. A Haditechnikai Intézet 1943. november 21-én kelt jelentésében tájékoztatta a Honvédelmi Minisztériumot, hogy a csapatpróbára kiadott lángszórón a még szükséges kisebb módosításokat az Intézet végrehajtotta. A készülék a csapatpróbán megfelelt, így javasolta 1943 M háti lángszóró néven a rendszeresítését.¹³³

7. kép: Az 1943 M háti lángszóró tervrajza (HL VKF 6463/el. 1. vkf.-1943)

A HM 7/m osztály Kutrucz Lajos Műszerész és Ipari Vállalatától 1200 db 1943 M háti lángszóró készüléket rendelt meg. A vállalat 120 000 pengő beruházási kölcsönt kért a Honvédelmi Minisztériumtól, amit újabb szerszámgépek beszerzésére, valamint új telephely rendbehozatalára és felszerelésére kívántak felhasználni.¹³⁴ Végül a vállalat a havi 400 darab gyártási kapacitású berendezés létesítése céljára 100 000 pengő köl-

¹³² Magyar Világhíradó, 1059/7. bejátszás, 1944. június: Gyalogsági kiképzés a Ludovika Akadémián. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=5731> (A letöltés időpontja: 2024. november 19.) – Sajnos az iratok között leírás és kezelési utasítás nem maradt fenn.

¹³³ HL VKF 6463/el.1.vkf.-1943. – Az új lángszórótípust, az 1943 M háti lángszórót 1943. november 21-én rendszeresítették. Lexikon 2. vh. 245. o.

¹³⁴ Kutrucz Lajos a vállalat rövid történetének leírásakor említi, hogy a kapott vázlatok alapján, rövid idő alatt gyártásra és csapatpróbára alkalmas kivitelű lángszórókat készítettek, és ez alapján bízta meg a Honvédelmi Minisztérium a vállalatot 1200 db lángszóró gyártásával. HL HM 181783/17/b.oszt. eln.-1943.

csönt kapott hitelkeret formájában. A részleteket a beszerzendő gépek számláinak bemutatása után tervezték folyósítani.¹³⁵

A lángszórókhöz elengedhetetlen égőolaj- és nitrogéntartályt a Sigg Részvénytársaság Alumíniumgyár gyártotta le.¹³⁶ A tartályokat a 101. honvéd gépkocsizó vegyharc-zászlóaljhoz kellett leszállítani, Piliscsaba táborba. A M. Kir. Honvéd Központi Átvételi Bizottság jegyzőkönyve szerint 96 db 1943 M háti lángszóró tartályt átvett, miután azok a vizsgálaton méret, kivétel és tömítettség szempontjából megfeleltek.¹³⁷ 1944. március 28-a és április 15-e között már jóval nagyobb mennyiség, 404 db tartály vizsgálatára és átvételére került sor.¹³⁸ A gyártó ezúttal is a Sigg Rt. volt. Az 1943 M háti lángszóró átvételi utasítása többek között előírja: „A készülék összes alumínium részeit – minta szerint – sötétzöld színűre kell eloxálni, a többi fémrészét pedig tábori barnára kell festeni.”¹³⁹

Dr. Csukás Zoltán Vegyészeti Gyár üzeme – ahogy erről egy 1944. július 7-én felvett jegyzőkönyv tanúskodik – egyedüli előállítóként készített lángszóró-gyújtótöltényt (amely elengedhetetlen volt a lángszóró működtetéséhez) a honvédség részére.¹⁴⁰

A Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. 1944. július 20-án terjesztette fel a HM 7/m osztályának árajánlatát az 1943 M kiegészítő lángszórógyújtóról. A cég vállalta – az 1944. szeptember 12-én felvett jegyzőkönyv alapján – 26 310 darab 1943 M kiegészítő lángszóró-gyújtótöltény szállítását; a gyártást 1944. december 1-jén kellett megkezdeni. A rendeletben előírt mennyiséget a következő ütemezésben kellett legyártani: 1945. január–áprilisban havi 5000-5000, végül 1945 májusában 6310 darabot. Az iratban azonban csak a tervezett darabszám van feltüntetve, az nem ismert, hogy ebből a mennyiségből egyáltalán került-e leszállításra valamennyi.¹⁴¹

¹³⁵ HL HM 204262/17/b.oszt.eln.-1944. – A berendezés beszerzésére tehát csak az irat keltét követően (1944. május 16.) került volna sor! Ez azt bizonyítja, hogy igen későn indult volna be a gyártás, emiatt erősen kérdéses, vajon a készülékből kiutaltak-e az arcvonalbeli csapatoknak.

¹³⁶ A gyár Budapest XIII., Szent László utca 78. sz. alatt működött, irodája a Budapest V., Arany János u. 24. címen volt. HL M. kir. Honvéd Hadianyaggyártás Hadbiztossága 12328/Hgy.–1944.

¹³⁷ A vizsgálatra Budapesten, 1944. március 2. és 4. között került sor. HL M. kir. Honvéd Hadianyaggyártás Hadbiztossága 12328/Hgy.–1944.

¹³⁸ 329 darabot 1944. május 2. és 12., 135 darabot pedig 1944. május 15. és 20. között vizsgáltak meg. HL M. kir. Honvéd Hadianyaggyártás Hadbiztossága 12328/Hgy.–1944.

¹³⁹ HL VKF 6463/el.n.1.vkf.-1943. – A Sigg Rt. raktárában Budapest ostroma alatt még sok lángszórótartály maradt a romok között egy visszaemlékezés szerint. *Hingyi* 2018. 533. o.

¹⁴⁰ HL 86/Habob.-1944.

¹⁴¹ MNL OL Z 494 70. és 100. tétel.

	M 15 lángszóró¹⁴²	1935 M háti lángszóró¹⁴³	1940 M kézi lángszóró¹⁴⁴	1941 M háti lángszóró¹⁴⁵	1943 M lángszóró
Hosszúság	n. a.	n. a.	n. a.		n. a.
Szélesség	n. a.	n. a.	n. a.		n. a.
Magasság	n. a.	n. a.	n. a.		n. a.
Olajtartály befogadó- képessége	20 l	9 l	lángzsákkal együtt 6,3 l; befogadhat 4,5 l égőolajat		
Nitrogéntar- tály befoga- dóképessége	2 l	2 × 3 l	6,3 l és gumi légszák	n. a.	n. a.
Nitrogéntar- tály nyomása	15 atm	16–18 atm	16–18 atm	30 atm	n. a.
Készülék súlya üresen	n. a.	17 kg	3,8 kg	14,7 kg	n. a.
Készülék súlya töltve	n. a.	26 kg	7,5 kg	22 kg	n. a.
Működési idő egyszeri töltéssel	15 sec	20 sec	6–8 sec	10–12 sec	n. a.
Lángcsapá- sok hossza	kb. 20 m	20–25 m	15–18 m	30 m	25 m
Lángcsapá- sok száma	n. a.	8–12	4–6	2–15	12–14

Az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a Magyar Királyság haderejében használt lángszórók főbb technikai adatai

¹⁴² Kompendium 1935. 97. o. A kompendiumban szereplő lángszórórészlet viszonylag pontosan ábrázolja a 22 literes M 15 lángszórót. Vö. *Ortner* 2005. 272. o. Egy másik lángszórótípus adatait tartalmazza Krumenacker Dezső kiadványa, azonban ezek (11 l-es olajtartály, 23 atm nyomású nitrogéntartály, 31,5 kg tömeg, 20 mp. működési idő, 25 m-es lángcsapás, maximum 18 lángcsapás) egyik ismert osztrák–magyar vagy német első világháborús lángszóró adataival sem egyeznek. A könyvben szereplő elnagyolt rajzok (151., 153. o.) ugyanakkor nagy vonalakban a német Kleif M 1916-ra (*kleine Flammenwerfer* = kis lángszóró) emlékeztetnek. *Krumenacker* 1928. Vö. *Wictor* 2007. 235. o.

¹⁴³ Emlékeztető 1944. 231. o.

¹⁴⁴ Uo. – Az 1940 M lángszóró – bár kidolgozása némileg elnagyoltnak tűnhet – hasonlít a háború végén kifejlesztett német Einstoß-Flammenwerfer 46-ra (lásd 118. jegyzetet és a tanulmány második részét), vagy az olasz Lanciafiamme d'assalto Mod. 41-re. *Montagnani – Zarcione – Cappellano* 2011. 177. o.

¹⁴⁵ Lexikon 2. vh. 245. o.

Lángszórós harckocsik

A lángszórók és kezelőik cél közelébe juttatása érdekében az 1930-as évek közepétől a lángszórókat néhány harckocsiba is beszerelték. Ennek több előnye is volt. A lánc- talpas harcjárművek a terepen gyorsan és páncélzatuk által a gyalogsági lövedékektől és repeszektől védve tudták a lángszórókat és kezelőiket a hatásos lőtávolságig az ellen- séges célpont közelébe juttatni. Emellett jóval nagyobb mennyiségű gyújtófolyadékot vihettek magukkal, ami jelentősen növelte a tűzcsapások számát és ezzel hatékonyságát.

A lángszórós harckocsik fejlesztésében az olaszok jártak az élen. A honvédségben is használt CV-33 és CV-35 Ansaldo kisharckocsik ikergéppuskái helyére lángszórót építettek, a gyújtóanyagot a harckocsi egy kétkerekű utánfutóra szerelt 500 literes tar- tályban húzta maga után.¹⁴⁶

1937-ben Olaszország kísérleti célokra egy ilyen lángszórós Ansaldo-t bocsájtott a honvédség rendelkezésére. A beérkezett olasz kocsiból kiszerték a lángszórót, és át- építették egy magyar Ansaldo-ba. A csapatpróbát a 101. honvéd vegyiharc-zászlóalj már a magyar kocsival végezte. 1939-ben felvetődött a gondolat, hogy csak a lángszóró esz- közt vegyék meg, és azt itthon építsék be a vegyiharc-zászlóalj harckocsijaiba. Végül sem a lángszóró, sem a lángszórós kisharckocsi beszerzésére nem került sor.¹⁴⁷

RÖVIDÍTÉSEK

HL	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levél- tár
II. 1239	M. kir. budapesti I. honvéd kerületi parancsnokság
VI. 53	M. kir. Honvéd Hadianyaggyártás Hadbiztossága 1439–1943.
86/Habob.-1944. FÁ	M. kir. Hadiipari Bombakárügyi Bizottság FOND- ÉS ÁLLAGJEGYZÉK. A Hadtörténelmi Le- vél-tár őrzésében lévő katonai iratok. http://mek.niif.hu/ 01300/01340/html/index.htm (A letöltés időpontja: 2024. november 19.)
I.	I. Fondfőcsoport: Országos Katonai Hatóságok
II.	II. Fondfőcsoport: Területi hatóságok, alakulatok
HFP	Honvéd Főparancsnokság iratai

¹⁴⁶ *Bonhardt Attila*: A 35 M Ansaldo kisharckocsi, a m. kir. Honvédség első rendszeresített harckocsija. Kézirat.

¹⁴⁷ Uo.

HM	Honvédelmi Minisztérium iratai
VKF	Honvéd Vezérkar Főnöke iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Z 406	Gazdasági Levéltár Weiss Manfréd Acél- és Féművek Rt. Kereskedelmi Iroda iratai
Z 494	Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. Honvédelmi Osztály iratai
Z 1341	Magyar Ruggyantaárugyár Rt. Műszaki Osztály iratai

BIBLIOGRÁFIA

- Abschnitte aus der Gefechtslehre XV. *Abschnitte aus der Gefechtslehre. Teil XV. Flammenwerfer, K. u. k. Armeeoberkommando, 1918.* <https://digital-nistudovna.army.cz/view/uuid:24636d39-5d89-4290-8d51-168393fdec0?page=uuid:47991e0a-9db1-11e9-95bb-005056b73ae5> (A letöltés időpontja: 2025. március 6.)
- Amaczi* 1988. *Amaczi Viktor: Rakétahajtású lángszórók. Haditechnika, 22. (1988) 1. sz. 22. o.*
- Anhaltspunkte [é. n.] *Anhaltspunkte für die Verwendung der Flammenwerfer. [É. n.]*
- Anleitung 1916. *Anleitung für Flammenwerfer. Wien, 1916.*
- Anleitung 1918. *Anleitung über den 15 l Flammenwerfer M. 16 der Sturmtruppen. Wien, 1918.*
- Baczoni – Kiss – Sallay – Számvéber* 2006. *Baczoni Tamás – Kiss Gábor – Sallay Gergely Pál – Számvéber Norbert: Halálfejes katonák. Nagykovácsi, 2006.*
- Berger* 1930. *Berger Károly: A vezetés kézikönyve. I. rész. Szervezés és statisztika. Budapest, 1930.*
- Emlékeztető 1944. *Emlékeztető a tűzfegyverek és harceszközök alkalmazásához: Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke. Budapest, 1944.*
- Flammenwerfer 41. *D 546/2 – Flammenwerfer 41 Vorläufige Beschreibung und Bedienungsanleitung. Vom 1. 7. 1942. (Kizárólag hivatalos használatra!) Bundesarchiv BArch RH 8/6914 (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/MP-N7UV2G6R76UJKHB6PQRQHMEDCUCVKA>)*

- Fleitscher* 2020. *Fleischer, Wolfgang*: Militärtechnik des zweiten Weltkriegs. Stuttgart, 2020.
- Forgó* 2021. *Forgó Géza*: Makó híres mérnökei. Maros-parti Veteránjárműveket Kedvelők Sportegyesülete. Makó, 2021.
- Istruzione 1943. Istruzione per l'Addestramento e l'Impiego delle unità Lanciafiamme. Parte II. Roma, 1943.
- Jacobi* 1938. *Jacobi Ágost*: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938.
- Kelet felé Kelet felé. A m. kir. 101. honvéd gépkocsizó vegyiharc zászlóalj emlékalbuma – 1940. Közzéteszi *Bártfai Szabó László*. [Budapest], 1940.
- Koch* 1995. *Koch, Fred*: Waffen Arsenal 154. Wölfersheim-Berstadt, 1995.
- Kompendium 1935. Hadmérnöki Kar Főnöke haditechnikai kompendium. [H. n.], 1935.
- Krumenacker* 1928. *Krumenacker Dezső*: A gyalogság (lovasság) fegyverei. Debrecen, 1928.
- Lexikon 1. vh. Magyarország az első világháborúban. (Lexikon A–Zs). Főszerk. *Szijj Jolán*. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2000.
- Lexikon 2. vh. Magyarország a második világháborúban. (Lexikon A–Zs). Főszerk. *Sipos Péter*. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 1997.
- Madaras – Varga* 1997. *Madaras Péter – Varga József*: Piliscsaba tábortól a Pázmány Péter Katolikus Egyetemig. Budapest, 1997.
- McNab* 2015. *McNab, Chris*: The Flamethrower. Oxford, 2015.
- Montagnani – Zarccone – Cappellano* 2011. *Montagnani, Marco – Zarccone, Antonio – Cappellano, Filippo*: Il servizio chimico militare, 1923–1945. Tomo II. Roma, 2011.
- Ortner* 2005. *Ortner, M. Christian*: Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Wien, 2005.
- Richter* 2015. *Richter, Sophie*: The Soldier at the Western Front – The Use of Flamethrower. Dresden, 2015. https://www.hi.uni-stuttgart.de/wgt/ww-one/Start/Bleed_White/Technology_and_Science/ww1_ger_08_03.html (A leltetés időpontja: 2024. november 19.)

- Sárhidai* 2005. *Sárhidai Gyula*: A magyar királyi Haditechnikai Intézet-től a HM Technológiai Hivatalig, 1920–2005. Budapest, 2005.
- Schamberger – Schrammen* 2021. *Schamberger, Rolf – Schrammen, Gerd*: Branddirektor und Major der Landwehr Dr. jur. Bernhard Reddemann – Aufstieg und Fall eines Allrounders. In: Jeder Schuß – ein Russ! Jeder Stoß – ein Franzos! Nur woll'n wir sie mal dreschen! Deutsches Feuerwehr Museum Fulda, 2021. 1–29. o.
- Szabó* 2010. *Szabó Sándor*: A gázvédelmi- és vegyiharc-szolgálat megszervezése, felállítása a magyar királyi Honvédségben. *Hadmérnök*, 5. (2010) 1. sz. 141–146. o.
- Töll* 2016. *Töll László*: A rettenet fegyvere. A német lángszóró a nagy háborúban. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. *Martinovich Endre*. I. k. Budapest, 2016. 193–204. o.
- Varga* 2016–2017. *Varga Imre*: Adalékok az MH anyagellátó raktárbázis történetéhez – a gépkocsiszertár. I–II. rész. *Katonai Logisztika*, 24. (2016) 2. sz. 224–268. o. és uo. 25. (2017) 1–2. sz. 143–183. o. [https://drive.google.com/file/KatLog_2016_2_15_doc_Varga_Gépkocsiszertár_története I.pdf](https://drive.google.com/file/KatLog_2016_2_15_doc_Varga_Gépkocsiszertár_története_I.pdf); [https://drive.google.com/file/KatLog_2017_1-2_11_doc_Varga_Gépkocsiszertár_története II.pdf](https://drive.google.com/file/KatLog_2017_1-2_11_doc_Varga_Gépkocsiszertár_története_II.pdf) (A letöltés időpontja: 2025. március 11.)
- Varga* 2019. *Varga Imre*: A magyar haderő fejlesztése és gépjármű-ellátása. PhD-értekezés. Budapest, 2024. https://corvina.kre.hu/phd/Varga_Imre_ertekezés.pdf
- Wictor* 2007. *Wictor, Thomas*: German Flamethrower Pioneers of World War I. Atglen, 2007.

Zsolt Reszegi

USE OF FLAMETHROWERS IN THE HOME ARMY OF HUNGARY
Part I. Flamethrowers in the First World War, chemical warfare soldiers
between the two world wars

(Summary)

The use of fire has been present in warfare from the very beginning; however, the use of flammable materials has diminished with the advent of the firearms era, but has not disappeared from army arsenals. The First World War has revived the intensive use of these tools, or more precisely called to life the flamethrower. The German Imperial Army was the first to use this dreaded device in 1914 on the Western Front at Bagatelle-Pavillon. In 1915, the Austro-Hungarian Monarchy's armed forces adopted the flamethrower. The bulky size of the early types did not allow their use in offensive combat, so they were built into the trenches and used for defence. Later, smaller and smaller portable versions appeared, which were operated by two soldiers, one carrying the tank and the other controlling the barrel of the flamethrower.

The Treaty of Versailles, which ended the First World War, banned the possession and manufacture of chemical (gas and flame) weapons by the newly established Kingdom of Hungary. A change came in the 1930s, when an Italian-made flamethrower type was obtained, which was deployed in the Hungarian Home Army as the 1935 M.

The flamethrower platoon was created under the command of the 101st Royal Motorized Chemical Combat Battalion, which was transformed into a company in 1941. In 1942, the flamethrower company was assigned to the Eastern Front under the direct command of the 2nd Hungarian Army. The unit was first deployed at the end of June 1942 at the town of Tim and suffered its first losses. During the bridgehead battles along the Don River, Hungarian flamethrowers were also used in the operation "Levente", launched on 30 August 1942 to destroy the bridgehead at Stutye.

During the war, the army started to develop and produce its own devices, the 1940 M hand-held flamethrower and the 1943 M backpack flamethrower, but the former was not regularised due to lack of raw materials. The backpack flamethrower was considered modern in every respect, but it was only put to the troop test in 1943, and it was not possible to produce it in large numbers and supply the flamethrower company with it. Post-war experiments with the 1943 M flamethrower were still being carried out in 1950, but Soviet weapons procurement took precedence, so the Hungarian-made technical device was finally withdrawn from the system.

Zsolt Reszegi

DER EINSATZ VON FLAMMENWERFERN IN DER K. U. HONVÉD-ARMEE
Teil 1. Flammenwerfer im Ersten Weltkrieg, Soldaten der chemischen Kriegsführung
in der Zwischenkriegszeit

(Resümee)

Der Einsatz von Feuer war in der Kriegsführung von Anfang an präsent, aber mit dem Aufkommen des Feuerwaffenzeitalters ist der Einsatz von brennbaren Materialien zwar zurückgegangen, aber nicht aus dem Werkzeugkasten der Kriegsführung verschwunden. Es war der Erste Weltkrieg, der den intensiven Einsatz dieser Werkzeuge wieder ermöglichte, oder genauer

gesagt, der den Flammenwerfer zum Leben erweckte. Die deutsche kaiserliche Armee setzte dieses gefürchtete Werkzeug im Jahr 1914 an der Westfront bei Bagatelle-Pavillon als erste ein. Im Jahr 1915 wurde der Flammenwerfer in der Armee der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zur Standardausrüstung. Die sperrigen Abmessungen der ersten Typen erlaubten keinen Einsatz im Angriffskampf, sodass sie in den eigenen Schützengräben installiert und zu Verteidigungszwecken eingesetzt wurden. Später kamen immer kleinere tragbare Versionen auf, die von zwei Soldaten bedient wurden, von denen einer den Tank trug und der andere das Rohr des Flammenwerfers bediente.

Der Vertrag von Versailles, der den Ersten Weltkrieg beendete, verbot dem entstehenden Königreich Ungarn den Besitz und die Herstellung von chemischen Waffen (Gas- und Flammenwaffen). Dies änderte sich in den 1930er Jahren, als ein in Italien hergestellter Flammenwerfer beschafft und in der Königlich Ungarischen Armee unter der Bezeichnung 1935 M eingesetzt wurde.

Der Flammenwerferzug wurde unter dem Kommando des k. u. 101. Chemischen Panzerbataillons aufgestellt, das 1941 in eine Kompanie umgewandelt wurde. Im Jahr 1942 wurde die Flammenwerfer-Kompanie an der Ostfront eingesetzt und unterstand dem direkten Kommando der k. u. 2. Honvéd-Armee. Sie wurde erstmals Ende Juni 1942 in der Stadt Tim eingesetzt und erlitt erste Verluste. Bei den Brückenkopfkämpfen entlang des Don wurden ungarische Flammenwerfer auch bei der Operation „Levente“ eingesetzt, die am 30. August 1942 zur Zerstörung des Brückenkopfes bei Shchuchye begann.

Während des Krieges begann die ungarische Armee, eigene Geräte zu entwickeln und zu produzieren, den Handflammenwerfer 1940 M und den Rucksack-Flammenwerfer 1943 M, der jedoch wegen Rohstoffmangel nicht standardmäßig eingeführt wurde. Der Rucksack-Flammenwerfer galt in jeder Hinsicht als modern, wurde aber erst im Jahr 1943 getestet und konnte nicht in großen Stückzahlen produziert und an die Flammenwerfer-Kompanie geliefert werden. Nach dem Zweiten Weltkrieg, im Jahr 1950, wurden noch Versuche mit dem Flammenwerfer 1943 M aus dem Zweiten Weltkrieg durchgeführt, aber die sowjetische Waffenbeschaffung hatte Vorrang, und das technische Gerät aus ungarischer Produktion wurde schließlich aus dem System genommen.

Zsolt Reszegi

UTILISATION DES LANCE-FLAMMES DANS L'ARMÉE ROYALE HONGROISE

Première partie : Lance-flammes pendant la Première Guerre mondiale,
soldats d'unités chimiques entre les deux guerres mondiales

(Résumé)

Le feu fut utilisé dans la guerre dès le début, mais avec l'avènement de l'ère des armes à feu, l'utilisation de matériaux inflammables a diminué, mais n'a pas disparu de la boîte à outils de la guerre. C'est dans la Première Guerre mondiale que l'utilisation intensive de ces outils est réapparue. Plus précisément, le lance-flammes est né à ce moment-là. L'armée impériale allemande fut la première à utiliser cette arme redoutable, en 1914, sur le front occidental à Bagatelle-Pavillon. En 1915, l'armée de la Monarchie austro-hongroise a introduit l'utilisation des lance-flammes. La taille encombrante des premiers modèles a empêché leur déploiement dans des combats offensifs. Ils étaient donc installés dans les tranchées et utilisés à des fins défensives. Plus tard, des versions portables de plus en plus petites sont apparues. Ces lance-

flammes étaient actionnés par deux soldats, l'un portant le réservoir et l'autre contrôlant le tube du lance-flammes.

Le traité de Versailles, qui a mis fin à la Première Guerre mondiale, a interdit la possession et la fabrication d'armes chimiques (à gaz et lance-flammes) par le Royaume de Hongrie récemment créé. Un changement est intervenu dans les années 1930, lorsque le pays a acquis un lance-flammes de fabrication italienne qui fut introduit dans l'armée royale hongroise sous le nom de 1935 M.

La section de lance-flammes fut créée sous le commandement du 101e bataillon chimique mécanisé de l'armée royale hongroise avant de devenir une compagnie en 1941. En 1942, la compagnie de lance-flammes fut envoyée au front de l'Est sous le commandement direct de la 2e armée royale hongroise. Elle fut déployée fin juin 1942 dans la ville de Tyim et subit ses premières pertes. Au cours des batailles pour les têtes de pont le long de la rivière Don, des lance-flammes hongrois ont également été utilisés dans l'opération « Levente », lancée le 30 août 1942 pour détruire la tête de pont de Chtchoutchie.

Durant la guerre, l'armée hongroise a commencé à développer et à produire ses propres outils : le lance-flammes manuel 1940 M et le lance-flammes à dos 1943 M, mais le premier n'a pas pu être introduit en raison du manque de matières premières. Le lance-flammes à dos était considéré comme moderne à tous égards, mais il n'a été testé par une troupe qu'en 1943 et n'a pas pu être produit en nombre suffisant pour équiper la compagnie de lance-flammes. Après la Seconde Guerre mondiale, en 1950, des essais avec le lance-flammes 1943 M ont encore eu lieu, mais les achats d'armes soviétiques ont été privilégiés et cet équipement fabriqué en Hongrie a définitivement disparu de l'armée.

Жолт Ресегі

ПРИМЕНЕНИЕ ОГНЕМЕТОВ В ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ ГВАРДИИ

Часть 1. Огнеметчики в Первой мировой войне, солдаты химической войны между двумя мировыми войнами

(Резюме)

Применение огня присутствовало в военных действиях с самого начала, но с наступлением эры огнестрельного оружия употребление легковоспламеняющихся материалов сократилось, хотя и не исчезло полностью из орудий воюющих сторон. Первая мировая война вновь принесла интенсивное использование этих устройств, точнее, возрождение огнемета. Войска Германской Империи впервые применили это устрашающее устройство в 1914-ом году на Западном фронте, в Багатель-Павильоне. Армия Австро-Венгерской монархии в 1915-ом году оригинально ввела огнеметы на вооружение. Громоздкие размеры ранних типов не позволяли использовать их в наступательном бою, поэтому их встраивали в собственные окопы и использовали для обороны. Позже появились меньше по размеру переносные версии огнеметов, которыми управляли два солдата: один нес бак, а другой направлял ствол огнемета.

Версальский договор, положивший конец Первой мировой войне, запретил недавно образованному Венгерскому королевству имение и производство химических (газовых и огнеметных) орудий. Изменение произошло в 1930-ие годы, когда удалось приобрести огнемет итальянского производства, принятый на вооружение Венгерской королевской армии под обозначением M 1935.

Венгерский королевский Огнемётный взвод был сформирован в подчинении 101-ого моторизованного химического батальона, который в 1941-ом году был преобразован в роту. В 1942-ом году огнемётный эскадрон получил название венгерская королевская Дивизия и была направлена на Восточный фронт подчиняясь непосредственно командованию 2-ой венгерской армии. Подразделение впервые было направлено в район города Тыим в конце июня 1942-ого года и понесло первое поражение. В ходе боев за плацдарм вдоль реки Дон венгерские огнемёты также применялись в операции под кодовым названием «Левенте», начатой 30-ого августа 1942-ого года по уничтожению плацдарма Щутье.

Во время войны армия начала разрабатывать и производить собственное орудие; это были ручной огнемёт М 1940 и ранцевый огнемёт М 1943, но первый не был стандартизирован из-за нехватки сырья. Ранцевый огнемёт считался современным со всех точек зрения, однако его передали на войсковые испытания только в 1943-ем году, а производить его в больших количествах и оснащать им огнемётные роты не удалось. После Второй мировой войны, в 1950-ом году еще продолжались эксперименты с огнемётом образца М 1943, однако приоритет был отдан советским закупкам оружия, поэтому техническое устройство венгерского производства было окончательно исключено из системы.

FORRÁSKÖZLEMÉNY

RÉFI ATTILA

„ADDIG HADAKOZTOK, AMÍG AZ EGÉSZ EMBERI NEMZETET KOLDUSSÁ TESZITEK NAGYRAVÁGYÁSTOK MIATT”*

Vántsits János huszár strázsamester feljegyzései és elmékedései (1784–1802) I. rész

Bevezetés

A 18–19. század fordulójának időszakából, sajnálatos módon, csupán kevés magyar katona tollából maradt ránk személyes forrás. A korabeli magyarországi társadalom döntő részét érintő analfabetizmus következtében ezek is jellemzően a tisztikar tagjaihoz fűződnek. A különféle személyes jellegű irományokat ráadásul – a császári-királyi hadseregben uralkodó német nyelvűségnek köszönhetően – többségében németül vették papírra.

Így a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárának „Personalia” nevű gyűjteményében található, jelen munkában közreadott kézirat különösen ritka és rendhagyó. Ennek szerzője, ugyanis nem tiszt vagy tábornok, hanem egy egyszerű sorból származó altiszt, továbbá – öröndetes módon – a feljegyzések nyelve is magyar, eltekintve néhány németül írt levéltől és latin szentenciától.

A szerzőről és ezredéről

A kézirat szerzője, Vántsits János 2. huszárezredbeli strázsamester (azaz őrmester) 1760. december 27-én¹ született Kecskemét mezővárosában Vántsits György és Vincze Erzsébet fiaként, római katolikus családban.² Utóbbi meglehetősen népes volt, mint a szerző leveleiből is kiderül: számos testvére, legalább egy bátyja, három öccse és több húga volt. A katonai nyilvántartások alapján Vántsits János eredeti foglalkozása molnár volt, ám miután alig több mint 17 évesen megkezdte katonai szolgálatát, véleményünk

* Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatási Okirat alapján (száma: FK 137816) valósult meg.

¹ Legalábbis ekkor keresztelték meg. A korabeli gyakorlat szerint erre azonban rendszerint a születés napján vagy másnap sor került.

² Kecskeméti római katolikus plébánia anyakönyvei. 3. k. Keresztelési jegyzék, 1740–1766. 612. o. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-XL4S-8?i=326&cc=1743180&cat=442599> (A letöltés időpontja: 2023. augusztus 28.)

szerint legfeljebb a molnárlegény státuszaig juthatott. Ezen foglalkozás, valamint viszonylagos iskolázottsága azt valószínűsítik, hogy feltehetően szabad jogállású, a paraszti átlagnál jobb körülmények közt élő családból származott. A családi emlékezet szerint egy ősük révén nemességet is nyertek,³ de ennek nem találtuk nyomát. Hitelt érdemlően valószínűleg maguk sem tudták ezt igazolni.

Az utóbb 2. hadrendi számot nyert császári-királyi huszárezred személyügyi nyilvántartásai alapján Vántsits 1778. március 26-án csatlakozott az ezredhez.⁴ Ennek kapcsán ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy egy kecskeméti fiatalember miként került egy erdélyi huszárezredbe, amely hivatalosan kizárólag a nagyfejedelemségből nyert hadkiegészítést.⁵ A magyarázat a következőkben rejlik. 1777 végén, utód nélkül elhunyt III. Miksa bajor választófejedelem. Öröksége, illetve tartományai egy részének megszerzéséért pedig Poroszország és a Habsburg Monarchia is mozgósította haderejét, készülve az újabb összecsapásra.⁶ 1778 tavaszán így az akkoriban kőröspataki Kálnoky Antal gróf, lovassági tábornok⁷ tulajdonában álló, későbbi 2. számú huszárezred is parancsot kapott, hogy Dés központú békeállomásáról vonuljon Csehországba az Elbához, vagyis a szász határ közelébe. A Kálnoky-huszárok ezt követően Désről elindulva Temesváron, Pest-Budán, majd Bécsen át Aussigba⁸ vonultak.⁹

Az ezred nyilvántartásai alapján a magyarországi területeken áthaladva több ízben is eredményes toborzást hajtottak végre, amire minden bizonnyal a létszám feltöltése miatt volt szükség. Az ezred felvonulásának útja Kecskemétet is érintette, így történetelt, hogy az ifjú Vántsits is felcsapott huszárnak.¹⁰ Sajnos ezen tettének háttéréről és okáról nem tudunk semmit. Döntése annak fényében különös, hogy a leírásában őszintén bevallja, a korai éveiben egyáltalán nem volt kedve a katonáskodáshoz és feltétlenül kerülni próbálta azt.¹¹ Huszárrá válását követően mindenesetre rögtön Csehországba vonult az ezredével. Az 1778. december 21-én megejtett mustra alapján ugyanis az újonc Vántsitsot is ott találjuk a csehországi Duxban¹², az alezredesi osztály első svadronjának¹³ soraiban, melynek parancsnoka Carl von Mosbach első kapitány¹⁴ volt.

³ Vántsits napló fol. 3r.

⁴ ÖStA KA ML HR 2 1778 Karton-Nr. 7339.

⁵ *Wrede* 1901. 237. o.

⁶ *Safáry – Zachar* 1992. 46. o.

⁷ Kőröspataki Kálnoky Antal gróf (1706–1783), lovassági tábornok, 1742–1745 között az eredetileg Erdélyi huszárezred néven felállított, későbbi 2. számú huszárezred első ezredparancsnoka, majd 1749-től haláláig első ezredtulajdonosa.

⁸ Ma: Ústí nad Labem, Csehország.

⁹ *Pizzighelli* 1901. 71. o.

¹⁰ A mustrajegyzék ún. „Docierung des Zuwachs und Abgangs” rovatában az ezred által 1778 tavaszán toborzott újoncok között került ugyanis felsorolásra. Lásd ÖStA KA ML HR 2 1778 Karton-Nr. 7339.

¹¹ Vántsits napló fol. 9v.

¹² Ma: Duchcov, Csehország.

¹³ Svadron: lovassági század.

¹⁴ 1731-ben született, mainzi származású huszártiszt, utóbb címzetes alezredes. Lásd ÖStA KA ML HR 2 1778 Karton-Nr. 7339. és *Pizzighelli* 1905. 74. o.

Arról azonban, hogy az 1778 júliusában kezdetét vett harctevékenységekben tevőlegesen részt vett-e, sajnos nincs információnk. Nagyobb szabású hadműveletek végrehajtására mindenesetre nem is került sor, csupán jelentéktelenebb kisháborús cselekmények zajlottak. A Kálnoky-huszárok harctevékenysége is lényegében kisebb portyázásokra és határvédelemre korlátozódott.¹⁵ A konfliktus így végül a század korábbi nagy és véres küzdelmeitől eltérően viszonylag gyorsan és békésen lezajlott, és az 1779. május 13-ai tescheni békével le is zárult.¹⁶

A Kálnoky-huszárezred ezt követően visszavonult Erdélybe, ahol Szentágota¹⁷ központtal került elhelyezésre. Az elkövetkezendő években Vántsits közhuszárként szolgált. 1784 körül ugyanakkor felfigyeltek rá az előljárói, miután kiderült, hogy tud írni-olvasni, majd lassanként bevonták a század adminisztratív ügyeinek intézésébe, valamint a kiképzésbe is.¹⁸ Mindeközben, Kálnoky tábornok 1783. évi elhunytá nyomán, 1784-ben az ezred élére új tulajdonos került Sándor Lipót főherceg¹⁹ személyében, az ezred elnevezése így Sándor Lipót főherceg-huszárezred lett.²⁰ A köznyelvben azonban inkább csak „Toscana-huszároknak” vagy „Toscana Leopold-huszároknak” hívták őket – valószínűleg annak következtében, hogy Sándor Lipót apja, a későbbi II. Lipót császár és király, ez időben Toszkána nagyhercege volt, de az ifjú főherceg maga is viselte a Toszkána hercege címet.²¹ 1784 utolsó hónapjaiban Vántsits az októberben kirobbant erdélyi román parasztfelkelés leverésében vett részt ezrede soraiban, amint erről feljegyzéseiben is megemlékezik.²²

1787-ben, a nagyhatalmi ellentétek nyomán, újabb háború körvonalazódott a Habsburg Monarchia számára, méghozzá a cári Oroszország szövetségeseiként az ősi ellenség, az Oszmán Birodalom ellenében. Ennek nyomán 1787 októberében a Sándor Lipót-huszárok alegységeit is előretolták a Havasalföld felé vezető átjárókhoz.²³ Ekkoriban, 1787–1788 fordulóján Vántsitsot káplárrá léptették elő, egyúttal a harmadik őrnagyi osztály második svadronjába helyezték, melynek parancsnoka Hertelendy Gábor²⁴ első kapitány volt.²⁵ Érdekességként megemlíthető, hogy egyik káplártársa

¹⁵ Pizzighelli 1905. 71–72. o.

¹⁶ Safáry – Zachar 1992. 47. o.

¹⁷ Ma: Agnita, Románia.

¹⁸ Vántsits napló fol. 1r.

¹⁹ Sándor Lipót főherceg (1772–1795), II. Lipót negyedik fia, 1790–1795 között Magyarország nádora, 1784-től haláláig a későbbi 2. számú huszárezred tulajdonosa.

²⁰ Pizzighelli 1905. 73. o.

²¹ Vö. Wrede 1901. 239. o.

²² Vántsits napló fol. 1r.

²³ Pizzighelli 1905. 75. o.

²⁴ Hertelendi Hertelendy Gábor (1742–1820), a valaha élt egyik legnagyobb magyar huszártiszt, utóbb a 12. számú, Nádor-huszárezred első parancsnoka, végül altábornagy. Életére lásd Réfi 2005. és Úó 2014. 334–335. o.

²⁵ ÖStA KA RL HR 2 1788 Karton-Nr. 7345. és Vántsits napló fol. 1r.

a svadronban az utóbb a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is elnyerő és egészen ezredparancsnokságig jutó Gavenda Mátyás²⁶ volt.²⁷

A török és a császári-királyi erők között a kisebb határ menti harcselekmények már 1787 késő ősztől megkezdődtek, a hivatalos hadüzenetre azonban csak 1788 februárjában került sor.²⁸ A Sándor Lipót-huszárok ezt követően is döntően a határvédelemben vettek részt, de időnként a havasalföldi területekre is becsaptak egy-egy portya keretében. Mindezek során számtalan kisebb-nagyobb küzdelmet vívtak az oszmánokkal.²⁹

1789-ben folytatódtak az ilyen jellegű határ menti összecsapások, ugyanakkor a császári-királyi csapatok, köztük a Sándor Lipót-huszárok, az előző évinél nagyobb szabású akciókat is végrehajtottak havasalföldi területeken, sőt a küzdelem immár kiterjedt Bukovinára is. 1789. október végén az ezred benyomult Havasalföldre, és ott vonult téli szállásaira is.³⁰ Az ez évi harcokban Vántsits is vitézül küzdött, amit az általa ekkor elnyert ezüst érdempénz³¹ egyértelműen bizonyít.³²

1790 tavaszától a havasalföldi hadszíntéren ismét gyakoribbá váltak az előőrs-csátározások, és kisebb-nagyobb portyákra is sor került. Június 26-án Kalafatnál³³ pedig egy császári-királyi győzelemmel végződő, jelentősebb ütközet is lezajlott, melyben az ezred nyolc svadronja is részt vett, köztük Vántsitsé is.³⁴ 1790 augusztusától azonban megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások, melyek eredményeként szeptemberben elhallgattak a fegyverek, 1791. augusztus 4-én pedig Szisztovóban³⁵ békekötésre került sor. A Sándor Lipót-huszárok ezt követően visszatértek Erdélybe, ahol ezúttal Segesvár központtal diszlokálták őket.³⁶

Míg a Habsburg Monarchia a végül utolsónak bizonyuló háborúját vívta az Oszmán Birodalom ellenében, addig Európa nyugati felén világtörténelmi jelentőségű változások vették kezdetüket. 1789-ben ugyanis kitört a francia forradalom. Az egyre inkább radikalizálódó forradalmi Franciaország és a régi rend Európája közötti ellentét pedig hamarosan végzetessé vált, ami az 1792. április 20-ai – „Csehország és Magyarország királyának” címzett – francia hadüzenethez vezetett.³⁷ Ezáltal megszakításokkal ugyan, de mintegy negyedszázadig tartó, elkeseredett küzdelem vette kezdetét, mely-

²⁶ Gavenda Mátyás (1763–1829), huszár altiszt, majd tiszt, utóbb ezredes, 1827-től báró. Életére lásd Réfi 2014. 324–325. o.

²⁷ ÖStA KA RL HR 2 1788 Karton-Nr. 7345.

²⁸ *Safáry – Zachar* 1992. 53–54. o.

²⁹ *Pizzighelli* 1905. 76–80.

³⁰ Uo. 81–86. o.

³¹ II. József által alapított legénységi kitüntetés, amelynek létezett arany fokozata is. Megnevezését utóbb, 1809-ben arany, illetve ezüst vitézségi éremre változtatták. Lásd A magyar katona 100. o.

³² Vántsits napló fol. 1r.

³³ Havasalföld, Oszmán Birodalom; ma: Calafat, Románia.

³⁴ *Pizzighelli* 1905. 88–90. o.

³⁵ Oszmán Birodalom; ma: Szvistov, Bulgária.

³⁶ *Pizzighelli* 1905. 92. o.

³⁷ *Vadász* 1998. 69. o.

nek révén a hadászat és a harcászat terén is új korszak köszöntött be, és amely természetesen döntően hatott Vántsits János életére is.

A Sándor Lipót-huszárok 1792. október közepén kaptak parancsot, hogy erdélyi álmóshelyükről vonuljanak a Felső-Rajnához, Wurmser lovassági tábornok³⁸ csoportosításába. Az első négy svadron már novemberben útnak is indult.³⁹ A maradék hat svadron, így Vántsits százada ugyanakkor csak 1793. január 10-én vonult el, amiről leírásában ő maga is beszámol.⁴⁰ A továbbiakban az ezred a németországi hadszíntér váltakozó sikerű küzdelmeiben vett részt az év folyamán, hol egyesülten, hol széttagoltan.⁴¹ Ezen harcok közepette nyerte el 1793. augusztus 4-én Vántsits a strázsamesteri kinevezést.⁴² Ekkor egyúttal áthelyezték az első őrnagyi osztály második svadronjába.⁴³

1794 elején a Sándor Lipót-huszárokat a felső-rajnai hadszíntérről Coburg herceg⁴⁴ németalföldi csoportosításához vezényelték. Itt is számos kisebb-nagyobb összecsapásban vettek részt, egy 300 fős különítményüket ugyanakkor elvezényelték Luxemburg védelmére.⁴⁵ A Németalföld sorsát eldöntő 1794. június 26-ai fleurusi⁴⁶ csatában az ezred négy svadronja jelen volt ugyan, de végül nem kerültek harcba. Az itteni vereség nyomán, 1794 őszére Németalföld végleg elveszett a Habsburgok számára. Így a császári-királyi haderő, köztük a Sándor Lipót-huszárezred visszavonulni kényszerült a Rajna jobb partjára, a Német-római Birodalom területére.⁴⁷ 1795 folyamán az ezred csak kevésszer került alkalmazásra. Sándor Lipót főherceg tragikus halála következtében ugyanakkor ebben az évben új tulajdonos került az élére, József főherceg⁴⁸ személyében.⁴⁹

Az ezredet 1796 januárjában az itáliai hadszíntérre vezényelték, ahol a Mincio folyótól Tirol felé történő visszavonulás során, a május végi utóvédharcokban derekasan helytállt.⁵⁰ 1796 júniusában az itáliai hadsereg élére Wurmser tábornagyot nevezték ki, aki több ízben kísérletet tett a franciák által június 3-án körülzárt Mantova⁵¹

³⁸ Dagobert Sigmund von Wurmser gróf (1724–1797), császári-királyi lovassági tábornok, 1795-től tábornagy. Életére lásd Nagy-L. – Réfi 2022. 66–69. o.

³⁹ *Pizzighelli* 1905. 92–94. o.

⁴⁰ Vántsits napló fol. 1r.

⁴¹ *Wrede* 1901. 240. o.

⁴² Vántsits napló fol. 1v.

⁴³ ÖStA KA RL HR 2 1794 Karton-Nr. 7347.

⁴⁴ Frigyes Józsiás szász-coburg-saalfeldi herceg (1737–1815), császári-királyi, 1793-tól birodalmi tábornagy.

⁴⁵ *Wrede* 1901. 240. o.

⁴⁶ Település a Habsburg Monarchiához tartozó Osztrák Németalföldön; ma Belgiumban.

⁴⁷ *Pizzighelli* 1905. 100. o.

⁴⁸ József Antal János főherceg (1776–1847), II. Lipót hetedik fia, 1796–1847 között Magyarország nádora, 1795-től haláláig a későbbi 2. számú huszárezred tulajdonosa.

⁴⁹ *Wrede* 1901. 238. o.

⁵⁰ *Pizzighelli* 1905. 104., 106. o.

⁵¹ Település a Habsburg Monarchiához tartozó Lombardiában; ma Olaszországban.

felmentésére. Az első felmentési kísérlet során, augusztus 6-án sikerült bejuttatni az erődbe a József főherceg-huszárok első őrnagyi osztály második svadronját, melyben Vántsits is szolgált. Ezt követően azonban az ostromgyűrű visszazárult, így módon Vántsits is az ostromlottak közé került. Utóbb ráadásul, szeptember 15-én, maga Wurmser is beszorult csapataival az erődbe, miután jelentős veszteségeket szenvedett.⁵² Végül az ismételt kudarcba fulladt felmentő, illetve kitörési kísérletek után, több hónapi ostromot követően az idős tábornagy 1797. február 2-án feladni kényszerült a várat, melynek védői ekkor már két hónapja lóhúson éltek. A védősereg hivatalosan fogságba került, ténylegesen azonban 4500 lovas és tüzért kicseréltek francia foglyok ellenében, őket s a maradék 10 000 főt pedig elindították a Habsburg Monarchia felé, azzal a kitéttel, hogy közülük csak annyian harcolhatnak újra, ahány franciát helyettük elengednek.⁵³

A mintegy félévnyi idő alatt, melyet az ostromlott erődben töltött, Vántsits súlyosan megbetegedett, és csak kiszabadulását követően sikerült egy itáliai orvosnak meggyógyítania.⁵⁴ A franciák elleni vereségek nyomán a Habsburg Monarchia hamarosan, 1797 áprilisában fegyverszünet megkötésére kényszerült. Az október 17-ei campoforriói békével pedig végleg lezárult a franciák elleni első koalíciós háború.⁵⁵

Az ezred ezt követően Stájerország és Krajna területén került elhelyezésre. Érdekes módon ezek lakosságáról, a stájerokról és a krajnaiakról Vántsits meglehetősen rossz véleménnyel volt, aminek feljegyzéseiben hangot is adott.⁵⁶ Mindeközben – a régi és az új rend küzdelmének szünetét kihasználva – a császári-királyi hadvezetés jelentős hadszervezeti reformokat hajtott végre, így többek között az egyes ezredek állandó hadrendi számot nyertek, a csapatnemeken belül sorszámozva.⁵⁷ Ennek nyomán Vántsits alakulata 1798. július 1-jével a 2. hadrendi számot kapta a huszárezredek sorában.

1799. március 1-jén a francia csapatok a Rajnát átlépve benyomultak a Német-római Birodalom területére. Ezzel kezdetét vette az újabb nagy küzdelemsorozat, a második koalíciós háború.⁵⁸ A József főherceg-huszárokat ezúttal is az itáliai hadszíntérre vezényelték, ahová március végén indultak el Ott Károly altábornagy⁵⁹ hadosztályának kötelékében, amelynek elővédjét képezték az Adda folyóhoz történő előrenyomulás során. A továbbiakban számos jelentős összecsapásban vettek részt. Így az ezred kitüntette magát április 26-án és 27-én az Addán történő átkeléskor, Cassano⁶⁰ térségében, majd

⁵² Nagy L. – Réfi 2022. 23. o.; Pizzighelli 1905. 109., 111. o.; Vántsits napló fol. 3r.

⁵³ Réfi 2005. 40. o.

⁵⁴ Vántsits napló fol. 3v.

⁵⁵ Horsetzky 1905. 109–110. o.

⁵⁶ Vö. Vántsits napló fol. 3v.

⁵⁷ A magyar huszár 122. o. és Pizzighelli 1905. 118–119. o.

⁵⁸ Liptai – Borus 1984. 433., 608. o.

⁵⁹ Bátorkeszi Ott Károly Péter báró (1738–1809), huszártiszt, 1789–1793 között a Sándor Lipót-huszárezred parancsnoka, 1797-től altábornagy. Életére lásd Nagy-L. 2020. 289–290. o. és Réfi 2014. 369–370. o.

⁶⁰ Cassano d’Adda, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

a Trebbia folyó mentén június 17-e és 19-e között megvívott győztes csatában, végül pedig az augusztus 15-én Novinál⁶¹ kivívott győzelemben is.⁶²

A feljegyzéseiből kitűnik, hogy Vántsits is aktívan kivette a részét ezen küzdelmekből. A szeptember 17-én Fossanónál⁶³ lezajlott ütközet azonban majdnem végzetessé vált a számára, és fordulópontnak bizonyult az életében. Itt történt ugyanis, hogy a vár alatt a huszárjaival rohamozó strázsamesterre este kilenc óra körül rálóttek a várból, és egy golyó megsebesítette az állát, valamint a nyakát. Egy lövés a lovát is eltalálta, és az állat harmadnapra elpusztult.⁶⁴ A sérült Vántsitsot Bra⁶⁵ városába vitték, és az ottani kórházban ápolták. A bátyjának október 5-én írt levelében már arról számolt be, hogy a kórházból kiengedték, ám még ekkor is Brában tartózkodott. 1800. május 7-én a Szentágótán⁶⁶ lévő tartalék svadronba vezényelték, ahová június 4-én érkezett be az itáliai hadszíntérről. Ezt követően hónapokig adminisztratív munkát végzett.⁶⁷ Az 1801. február 9-ei lunéville-i békekötés révén lezárult a háború Franciaország és a Habsburg Monarchia között, így az ezred hadszíntéren lévő svadronjai visszatértek Erdélybe, a tartalék svadront pedig feloszlatták. Vántsitsot ekkor az első őrnagyi első svadronba helyezték, ahol továbbra is adminisztrációs feladatokat látott el.⁶⁸

Sebesülése következtében a fegyveres szolgálatra gyakorlatilag alkalmatlanná vált, ugyanis az ezred egy későbbi állománytáblázatában található bejegyzés szerint állapota a rokkantsághoz közeledett.⁶⁹ Nem tudjuk, miben állt egészségügyi problémája, nyaki sérüléséből kiindulva azonban könnyen elképzelhető, hogy például a fejének mozgatása vált korlátozottá. Előbbiek nyomán írásban kérelmezte ezredparancsnokánál, báró Knesevich Vince ezredesnél⁷⁰ – valószínűleg már 1799–1800 fordulóján –, hogy a „Nemes Regiment” segítse őt valamilyen kamarai, vagyis kincstári tisztséghez.⁷¹ A legénységi állományú katonák számára ugyanis szolgálatuk lezárultával nem létezett semmiféle nyugellátás, így elterjedt gyakorlat volt, hogy a polgári hatóságokkal együttműködve megpróbálták a félinvalidus vagy a teljes invalidusság⁷² felé közeledő katonákat valamilyen civil állásba áthelyezni.⁷³ Ez egyfajta szociális gondoskodás volt

⁶¹ Novi Ligure, Piemont; ma Olaszország.

⁶² Österreichs Kriege 89–90. o. és *Pizzighelli* 1905. 120–122. o.

⁶³ Fossano, Piemont; ma Olaszország.

⁶⁴ *Pizzighelli* 1905. 128. és Vántsits napló fol. 5r-v.

⁶⁵ Piemont; ma Olaszország.

⁶⁶ Ma: Agnita, Románia.

⁶⁷ Vántsits napló fol. 6r.

⁶⁸ *Pizzighelli* 1905. 135–136. o. és Vántsits napló fol. 6r.

⁶⁹ ÖStA KA ST HR 2 1802 Karton-Nr. 7365.

⁷⁰ Szentilonai Knesevich Vince báró (1755–1832), ezredes, később címzetes lovassági tábornok, 1797. április 7. és 1800. október 31. között a 2. számú, József főherceg-huszárezred parancsnoka. Életréje lásd *Réfi* 2014. 350–352. o.

⁷¹ Vántsits napló fol. 11r.

⁷² Rokkantság.

⁷³ Lásd Provinzial-Gesetzsammlung 396–398. o.

a hadsereg, illetve az állam részéről a szolgálatképtelenné vált katonák iránt. Vántsits példája tehát korántsem egyedi.

Ezen kérése nyomán, mint már említettük, az ezredese 1800 első felében áthelyezte a tartalék svadronba.⁷⁴ Civil állás elnyerésére irányuló törekvésében Knesevich, majd utódja, Szabó Ferenc ezredes⁷⁵ egyaránt támogatták Vántsitsot, akinek végül 1802 nyarára sikerült is kamarai alkalmazást nyernie. Így az erdélyi főhadparancsnokság 1802. július 16-ai, visszamenőleges hatályú rendelete alapján, több mint 24 esztendei szolgálatteljesítést követően, 1802. június 30-ai dátummal elbocsátották a katonai szolgálatból.⁷⁶ Arra vonatkozóan, hogy milyen alkalmazásba kerülhetett, csupán jóval későbbi adatokat sikerült találnunk, méghozzá az 1811 és 1814 közötti erdélyi tiszti név- és címtárakban. Az ezekben található bejegyzések szerint az említett időszakban egy bizonyos Ioannes Vantsits „obequitator”, vagyis lovas őr volt Topánfalván,⁷⁷ a zalatnai kincstári bányauradalom székhelyén.⁷⁸ Az eddig elmondottak nyomán gyakorlatilag biztosra vehetjük, hogy az egykori huszár altisztről van szó, aki valószínűsíthetően 1811-et megelőzően is hasonló jellegű állást tölthetett be. Mindenesetre erre vonatkozóan, illetve Vántsits 1814 utáni sorsával kapcsolatosan sajnos nem állnak rendelkezésre további információk.

A kéziratról

A jelenlegi formájában 18 folió terjedelmű, minden bizonnyal eredeti, autográf iratot a külzetén lévő 23/1951-es gyarapodási naplószám alapján 1951-ben vették állományba a Hadtörténelmi Levéltárban.⁷⁹ A növedéki naplók azonban, sajnálatos módon, csak 1952-től állnak rendelkezésre,⁸⁰ a korábbi őrzési helyről, valamint a bekerülés módjáról és pontos időpontjáról így semmilyen információ nem található a levéltári nyilvántartásban. A gyarapodási naplószám 1951. évi dátumából kiindulva ugyanakkor több mint valószínű, hogy a magánlevéltári anyagok 1945 után meginduló, kiterjedt gyűjtése során, minden bizonnyal a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosága nagyszabású gyűjtőmunkájának köszönhetően, vagy esetleg a levéltárakról szóló 1950. évi 29. törvényerejű rendelet alapján lezajló levéltári államosítás és centralizáció révén került a kézirat Hadtörténelmi Levéltár állományába. Megelőző őrzési helye pe-

⁷⁴ Vántsits napló fol. 6r., 11r.

⁷⁵ Szabó Ferenc (1755–1819), huszár ezredes, 1800. november 26. és 1804. november 1. között a 2. számú huszárezred parancsnoka. Életére lásd Réfi 2014. 400. o.

⁷⁶ ÖStA KA ML HR 2 1802 Karton-Nr. 7350; uo. ST HR 2 1802 Karton-Nr. 7365; Vántsits napló fol. 17r.

⁷⁷ Ma: Câmpeni, Románia.

⁷⁸ Schematismus Dicasteriorum et Officialium [1811.] 152., 171. o.; uo. [1812.] 154., 155. o.; uo. [1813.] 152. o.; uo. [1814.] 169. o.

⁷⁹ Ez korántsem jelenti feltétlenül azt, hogy az anyag 1951-ben került a levéltárba. Az akkori zavaros viszonyok közepette ugyanis akár már évekbe is telhetett, mire ténylegesen leltárba vettek egy-egy új szerzeményt, vagyis akár már évekkel korábban beszállíthatták a kéziratot.

⁸⁰ Solymosi József, a Hadtörténelmi Levéltár vezetője szíves közlése.

dig valamely családi, megyei vagy városi, illetve községi levéltár, esetleg múzeumi vagy könyvtári gyűjtemény lehetett.⁸¹

Ami a kézirat keletkezésének idejét illeti, feltételezésünk szerint Vántsits az első koalíciós háború után, 1798–1799 fordulóján fogott hozzá életének és gondolatainak papírra vetéséhez. Egyrészt a rövid békeidőszakban erre jobban volt ideje és lehetősége, mint a hadjáratok idején. Másrészt ekkor immár két évtizede katonáskodott. Szolgálatára során szerzett számos élményét és széles körű élettapasztalatát pedig – habitusából fakadóan – meg kívánta osztani másokkal is. Könnyen elképzelhető ugyanakkor az is, hogy csak az 1799. szeptemberi sérülését követően, lábadozása idején kezdett feljegyzéseibe, és maga a sebesülés, illetőleg a saját mulandóságával való, hirtelen szembe-sülés készítette egyfajta számvetésre és addigi életútjának összegzésére. Nyilván ily módon is próbált valamiféle emléket hagyni magáról a világban, egyúttal, naiv hittal, abban is bízott, hogy jószándékú tanácsai, erkölcsi útmutatásai és tapasztalatai közre-adása révén talán kicsit jobba is teheti azt.

Először, értelemszerűen, mintegy visszaemlékezés formájában írta meg katonai szolgálatának korábbi történéseit. A második koalíciós háború alatt azonban – legkésőbb 1799 őszére, vagyis sebesülése idejére – eljutott leírásában saját jelenéhez. Ettől kezdve gyakran szinte egyidejűleg jegyezte fel az aktuális eseményeket. Ezt több megjegyzése is alátámasztja, mint például: „Az elmúlt napokban, 1799. augusztusban és szeptemberben szörnyű sokféle mozdulásokat tett az ellenség”⁸²; vagy a következő: „Hívat a májorom. Sebbel-lobbal öltözök, kapaszkodom, vévén parancsolatját és meg-megvárom. Ki után volt ismét elég nyugovásom, írtam ezeket látod barátom.”⁸³

A feljegyzések sora 1802-ben, gyakorlatilag Vántsits katonai szolgálatának végezetével, illetve kamarai alkalmazásának bizonyossá válásával egy időben ér véget. A főszöveg utolsó érdemi mondata ezt egyértelműen alátámasztja: „[...] mivel m[aga]m is majd maholnap más hivatalba lépek, ahol ezen munkáknak gyakorlásában nem értékelhetek. Új munkák foglalatosságához szokni, a jövődöbéli kenyeremnek megnyeréséért iparkodnom, igyekezmem [...] kellekik.”⁸⁴ Egy másik megjegyzése is kétségtelenül bizonyítja, hogy írását 1802-ben zárta le: „Meg ne ütközzön n[agy]ságtok ezen csudálkozásaimon, mert 24 esztendő elfolyása után (kik között kilenc esztendőben strázsamesteri hivatalt viselek, másokat is a hadi hivatalokra oktatók, tanítók) semmi könnyebbségemet öregségemre nem érzem.”⁸⁵ Miután 1778 márciusában kezdte katonai pályafutását, így a 24 évi szolgálat egyértelműen 1802-re utal, amit csak megerősít a kilencévi strázsamesterség emlegetése, mivel ezt a rangot 1793-ban nyerte el.

⁸¹ A különféle magángyűjtemények 1945 utáni állami kézbe vételére és anyagaik begyűjtésére, valamint a megyék és a törvényhatósági jogú városok levéltárainak államosítására vonatkozóan lásd *Keresztes* 2015. és *Rácz* 2020. 165., 175–177. o.

⁸² Vántsits napló fol. 4v.

⁸³ Uo. fol. 10v.

⁸⁴ Uo. fol. 17r.

⁸⁵ Uo. fol. 11r.

A kézirat „Vántsits János strázsamester naplója, 1793–1801” címmel szerepel a Hadtörténelmi Levéltár fond- és állagjegyzékében. Ez az utólagos címadás azonban több szempontból téves. Egyfelől, mint részben előbb is láttuk, a feltüntetett évkör nem helytálló, másfelől az írás a legkevésbé sem napló. A kézirat szerkezetét, felépítését tekintve ugyanis korántsem egységes. A fő vázat a szerző katonai szolgálatának leírása adja, amelynek során kiemeli az érdekesebb történeteket. Ez pedig egyértelműen visszaemlékezés jellegű, nem pedig naplószerű, de a szöveg a későbbi részekben, az aktuális események lejegyzésekor sem ölt napló jellegét. A feljegyzések ugyanis nem tagolódnak egy-egy nap vagy egyéb meghatározott időintervallum történéseinek leírására, és értelemszerűen keltezéssel sincsenek ellátva. Másrészt szigorú időrendiség sem jellemzi a szöveget. A leírás alapvetően ugyan igyekszik kronologikus rendet követni, vagyis időben előre halad, meg-megesisik azonban, hogy Vántsitsnak eszébe jut valami korábról is, és ilyenkor a leírásában az éppen tárgyalt időszakot akár jóval megelőzően történt eseményekről is hosszabban-rövidebben megemlékezik. Majd e kitérőt követően tér csak vissza az aktuálisan soron lévő események tárgyalásához. A szöveg fő vázat adó eseménytörténeti leírást emellett gyakran szakítják meg különféle filozófiai jellegű, hosszabb elmélkedések, eszme-futtatások, már elküldött levelek másolatai, vagy akkor írt levelek fogalmazványai, de rövid közmondások, pár soros szentenciák is közbeékelődnek időnként. Sőt, sűrűn találni a lapszélekre függőlegesen beszúrt elmélkedéseket, szentenciákat is – ezek néha idézetek, néha saját gondolatai. A közölt idézetek, illetve az előbb említett, hosszabb-rövidebb eszme-futtatásai, bölcselkedései mindenesetre tematikailag csak ritkán kapcsolódnak az eseménytörténeti részekhez, többnyire azoktól teljesen függetlenek. Jellemzően a világ és az élet számos kisebb-nagyobb, öt foglalkoztató kérdéséről való töprengéseit, gondolatait tartalmazzák, melyekhez kapcsolódóan gyakran az érzelmei és a vágyai is kifejezésre kerülnek. Számos kérdésről rendkívül markáns véleményt fogalmaz meg, valamint sok a didaktikus, nevelő célzatú megnyilvánulása is. Mindezen részek egyébként legalább akkora teret és hangsúlyt kapnak a kéziratban, mint a tetteinek, illetve hadi szolgálatának a leírása. A korabeli katonai önéletírások többségétől eltérően itt nem annyira katonásan lényegre törő és nem kizárólagosan a hadi események, illetve saját szolgálatteljesítése bemutatására irányuló szövegről van tehát szó. A kézirat mindezek következtében sem tartalmilag, sem formailag, sőt színvonalát tekintve sem egységes – a felvázolt műfaji kavalkádnak köszönhetően meglehetősen sokszínű és összetett.

Ami Vántsits feljegyzéseinek időintervallumát illeti, a kezdődátum – a levéltári címadással szemben – egyáltalán nem 1793, mivel a leírás az erdélyi román parasztfelkelés leverésével veszi kezdetét, amely 1784 végén zajlott le. A záró dátum úgyszintén nem 1801, hanem – mint már említettük – a strázsamester katonai szolgálatának végét jelentő 1802-es év.

Előbbiek kapcsán azt is el kell mondani, hogy a fél ívrét alakú, nagyméretű, sűrűn teleírt lapokból álló, nyilvánvalóan utólag számozott és fűzött kéziratról a szöveg elem-

zése révén kétségtelenül megállapítható, hogy hiányos formában maradt fenn, és bizonyosan nem csupán 18 folióból állt. Az eredeti kézirat első lapja vagy lapjai ugyanis nyilvánvalóan hiányoznak. A szöveg így gyakorlatilag „in medias res” veszi kezdetét, és nincs felvezetve az erdélyi parasztfelkelésre, illetve az annak leverésére vonatkozó leírás. Valószínűnek tartjuk azt is, hogy Vántsits ezt a részt megelőzően szót ejtett a katonai szolgálata kezdetéről és első éveiről, de talán a családjáról, valamint a gyerekkoráról és kora ifjúságáról is. A hiány okán azt sem tudhatjuk, vajon ellátta-e valamilyen címmel a szerző a feljegyzéseit.

Ráadásul, az utólag 14. és 15.-ként számozott két folió között is egyértelműen hiányzik egy vagy több lap. Sőt, sajnálatos módon a meglévő lapok többsége is kisebb-nagyobb mértékben sérült. Néhány esetben a sarkokon, többségében azonban a lapok közepén találhatóak fizikai hiányok. Ezek valószínűsíthetően nedvesség, oxidáció, esetleg penész következményei lehetnek, a sarkok csonkulásait ugyanakkor mechanikai sérülések, illetve rágcsálók is okozhatták. Mindemellett számos esetben elszíneződés, a szöveg elhalványodása is tapasztalható, ami időnként az olvashatóságot is jelentősen korlátozza.

A kéziratnak láthatóan rendkívül hányatott sors jutott osztályrészül, és az idők viharai nem múltak el felette nyomtalanul. Vántsits János hátrahagyott írása azonban még ezen, hiányos állapotában is rendkívül értékes és ritka forrás, amely messze túlmutat a szorosán vett hadtörténelmen, és kultúr-, illetve mentalitástörténeti szempontból is nagyon jelentős. Hiszen – mint már utaltunk rá – a strázsamester feljegyzéseiből az eseménytörténeten túl kibontakoznak a gondolatai, az életfelfogása is.

A kézirat alapján egyértelmű, hogy szerzője nem csupán ösztönösen elfogadja vagy megéli a világ különféle dolgait, történéseit, de határozott véleményt is formál azokról. Mindezek következtében kiválóan megismerhetjük egy, a 18–19. század fordulóján élt, egyszerű ember gondolatvilágát, amely ez esetben korántsem leegyszerűsítő és sematikus, hanem nagyon is összetett. A kéziratban ugyanis egyszerre jelen van a könnyedebb hangvétel és a filozofikus mélységek felé hajló töprengés is saját életéről és a világ dolgairól. Leírásából megismerhetjük ugyanakkor az előjáróihoz való viszonyát, sérelmeit, magánéleti és személyes fájdalmait, vágyait is. Így nem csupán világképéről, de személyiségéről is árnyalt képet alkothatunk. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy Vántsits János meglehetősen józan gondolkodású, szélsőségektől mentes, a körülményekhez képest humánus ember volt, amit a szövegben megfogalmazott katonai hitvallása – némi szóferdítéssel: „harcpoétikája” – is egyértelműen kifejez: „Ha egészségesen az ellenséget elfoghad,⁸⁶ soha se vágd le, mert amicsodás⁸⁷ mértékkel te másnak mérsz, azzal a mértékkel visszamérettetik tenéked, ha nem tenéked, a te maradékidnak⁸⁸.

⁸⁶ Értsd: elfoghatod.

⁸⁷ Értsd: amilyen.

⁸⁸ Értsd: utódaidnak.

Hadakozzál a parancsolat szerént, mert meg vagy reá esküvel [!], de azon felül ne cselekedj, mert szerencsétlen fogsz lenni. Ha mindegyik úgy fog cselekedni, lehetetlen annak a fejedelemnek szerencsétlenné lenni; de ha rabolsz, tolvajkods, öljöd az ártatlanokat a pénzért és ruháidért, ott ver meg az Isten, ahol meg sem gondolod,⁸⁹ amint ezernyi ezer példákat lehetett látni ezen háborúban.”⁹⁰

Jelen visszaemlékezéséből is egyértelműen kitűnik, hogy a 18–19. század fordulójának egyszerű katonái sem feltétlenül voltak érzéketlen, primitív ösztönlények, mint néhányan talán gondolják. Ehhez hozzá kell tenni persze, hogy Vántsits műveltsége, szellemi szintje nyilvánvalóan messze fölötte állt az átlagos, írástudatlan közkatonákénak.

Végül, szerencsés módon a szerző arról is tájékoztat minket, hogy mi készítette életének és gondolatainak lejegyzésére: „[M]jegért, országot, világot látott ésszel, aki ezen írás nélkül is élélhetnék, de nem akarom az időt hiába elvesztegetni, hanem azokat másoknak hasznokra akarom fordítani, s csak józanul gondolkozzon minden, ki írásmat olvassa.”⁹¹

Többek közt ebből, illetve az alább idézendő megfogalmazásából is kitűnik, hogy munkáját a szélesebb közönségnek, talán az utókornak is szánta: „Tudom, hogy [...] [akik] itten országunkban kevesen olvassák írásmat, még azok sem állítanak⁹² rossznak e tett eszmélkedésemet. Annál is inkább reményelem, hogy egy bölcselkedő, aki jót, rosszat általlát, nem kételkedik ezen eszmélkedésben, sőt gyarapítani fogja, és világ eleibe terjeszti.”⁹³

A remélt közzététel jelen munkánk révén – jöllehet, több mint két évszázad múltán – végül beteljesedett, amit fentről látván, derék strázsamesterünk immár elégedetten pödörheti bajszát.

A közlés módja

A kézirat fentiekben említett fizikai hiányai és sérülései következtében a szövegből néhány helyütt csupán érdemi információt nem tartalmazó töredékek hámozhatók ki, melyek ily módon gyakorlatilag értelmezhetetlenek. Található a szövegben ugyanakkor számos olyan, főként filozofálgatásokkal teli szakasz is, amely bár olvasható, de nincs történeti, különösen hadtörténeti jelentősége. Sokszor ugyanis kifejezetten dagályos stílusban, feleslegesen elnyújtva, hosszasan tárgyal Vántsits egy-egy témát, melyek ráadásul nem is mindig bírnak valódi jelentőséggel. Időnként pedig még az is előfordul, hogy már-már az együgyűségbe hajlóan naiv megállapításokra jut. Mindezek következtében a teljes terjedelemben történő közreadás helyett célszerűbbnek láttuk a részleges

⁸⁹ Értsd: ahol nem is gondolnád.

⁹⁰ Vántsits napló fol. 2v.

⁹¹ Uo. fol. 10v.

⁹² Állítják, vagyis ítélik.

⁹³ Vántsits napló fol. 10v.

közlés alkalmazását. Ennek megfelelően a kevésbé fontosnak tűnő, irreleváns, illetve a kézirat állagából adódóan nem teljesen rekonstruálható részek közlését mellőztük. A kihagyott szövegrészek mibenlétére azonban, lábjegyzet formájában, minden esetben rövid utalást teszünk.

Másrészt, mint már szintén említettük, a kéziratot közbeékelte levelek, szentenciák, különféle lapszéli megjegyzések tarkítják, így megfelelő szerkesztésre volt szükség, hogy könnyebben áttekinthető, jobban használható és értelmezhető szöveget kapjunk. A lapszéli jegyzeteket és a leveleket ezért kiemeltük a főszövegből, melyet igyekeztünk – az említett okokból kihagyott szakaszok kivételével – összefüggően közölni. A fontosabb lapszéli jegyzeteket, illetve leveleket pedig külön-külön csoportosítva, válogatás formájában adjuk közre a főszöveget követő Függelékben.⁹⁴ A jobb átláthatóság miatt ezeket egyúttal sorszámmal és szögletes zárójelbe tett, utólagos címmel, a levelek esetében lehetőség szerint keltezéssel is elláttuk. Azon néhány lapszéli megjegyzést viszont, melyek keresztrel vagy egyéb jellel ellátva, mintegy utólagos betoldásokként, az adott oldalon található szövegrészhez kapcsolódnak, szögletes zárójelbe téve és aláhúzva, a vonatkozó szövegbe illesztve közöljük, a betoldás tényére pedig szövegkritikai jegyzetben utalunk. Ugyanígy járunk el a sorok fölé illetve alá beírt, utólagos betoldások esetében is.

Előbbieken túlmenően, szükség volt némi szerkesztésre a bekezdések, sőt az egyes mondatok tekintetében is. A kor szokásának megfelelően Vántsits is előszeretettel használt ugyanis hosszú körmondatokat, melyeket igyekeztünk több kisebb mondatra tagolni a jobb érthetőség kedvéért. Pótoltuk továbbá az esetenként hiányzó írásjeleket is. Ahol célszerű volt, ott viszont eltávolítottuk a felesleges vesszőket és egyéb írásjeleket. A gyakran kisbetűvel kezdődő mondatok esetében is természetesen korrigáltuk a helyesírást.

Az eddig elmondottak is jelzik, hogy a közreadás során a betűhűség helyett inkább a szöveghűsége törekedtünk. Így a modernizált központosítás mellett, lehetőség szerint, a maihoz közelítő helyesírást igyekeztünk alkalmazni. A Vántsits által hibásan külön írt igekötőket, illetve az összetett szavak külön írt elemeit a mai helyesírásnak megfelelően egybeírtuk, a tévesen egybeírt szavakat ugyanakkor elválasztottuk. A hibásan írt rövid, illetőleg hosszú magánhangzókat szintén a mai írásmódjuknak megfelelő alakjukra cseréltük. A felső indexbe írt végződések, számokat feloldottuk és normál szöveggé adtuk vissza. Az évszámok esetében az ezek elejéről időnként hiányzó 1-est mindenkor pótoltuk. A latin alakjuk nyomán, számnevekkel rövidített hónapneveket azonban, a felső indexbe írt végződések kivételével, meghagytuk eredeti formájukban. A latin formában írt hónapnevek esetében, amennyiben az eredetiben úgy szerepelt, a nagy kezdőbetűket is változatlanul hagytuk. A szövegben szereplő felesleges nagybetűket ugyanakkor kisbetűkre írtuk át, a nyilvánvaló tollhibákat pedig megjegyzés

⁹⁴ A Függelék a második közlemény végén található.

nélkül javítottuk. A „ts”-t „cs”-re, a „tz”-t „c”-re, illetve „cc”-re cseréltük. Utóbbi esetben viszont tettünk néhány kivételt, a Vántsits által gyakran használt, jellegzetes „étz-aka” kifejezést például megőriztük eredeti formájában. Ezzel, valamint más, a szövegértést nem veszélyeztető, régies szóalakok és todalékok által is próbáltuk ugyanis a kor nyelvezetét és hangulatát, illetve a szerző egyéni szóhasználatát érzékeltetni. Ugyanezen okból eredeti formájukban hagytuk a személy- és helyneveket is. Ezek napjainkban bevett alakját ugyanakkor minden esetben lábjegyzetben közöltük. A többször ismétlődő tulajdonneveknél az is gyakran előfordul, hogy az adott név többféle írásmóddal szerepel. Ilyen esetekben a különféle variánsok közül rendszerint a mai formához legközelebb álló alakot alkalmaztuk valamennyi említéskor.

Előbbiekhez kötődően, érdekességként megemlíthető, hogy Vántsits a huszár kifejezésre a francia szóalak némileg magyarított változatát, a „Houssár” formát használja. Ezt a közreadás során szintén célszerűnek láttuk megőrizni. A strázsamester illetén szóhasználatának az oka egyébként nyilvánvalóan az volt, hogy akkoriban még a hivatalos, német nyelvű katonai iratokban is franciás „Houssar” megnevezést alkalmazták. A legtöbb idegen szó esetében ugyanakkor a magyarosított változatot használtuk, így például az „Oberster” helyett az óbester, a „Commandans” helyett a kommandáns.

A Vántsits által főként a személynevek esetében használt, az akkori német nyelvben gyakori, kétpontos „y” betűket is (a latin hónapnevek kivételével) egységesen, mellékjel nélküli „y”-ra javítottuk. Előbbiek használata ugyanis, a némettől eltérően, már a korabeli magyar nyelvű forrásokban sem volt általános. Valószínűleg ez is a hadsereg német nyelvűsége okán vált jellemzővé Vántsits írásmódjára. A német nyelv hatását egyébként jól bizonyítja az is, hogy bizonyos szófordulatai, mint például a „kapitány báró Splényi” jellegűek is a németes szórendet követik. Előfordul továbbá az is, hogy egy-egy nevet olykor németes, máskor pedig magyaros formában említ.

Az eredeti szövegben aláhúzással jelölt részeket kurziválással emeltük ki. A korabeli egyenes, kettőspontokkal ellátott zárójeleket ugyancsak módosítottuk, és egységesen a modern, kerek alakot használtuk. A rövidítéseket ugyanakkor szögletes zárójelben oldottuk fel. Kivételt csak a településnevek esetében tettünk, és az ezekben szereplő, könnyen értelmezhető, jellegzetes rövidítéseket, úgymint „Sct.” vagy „Szt.”, meghagytuk eredeti alakjukban.

A már említett szerkesztési elvek miatt kihagyott szövegrészeket szögletes zárójelbe tett három ponttal „[...]”, a külső behatások miatt olvashatatlan vagy hiányzó szövegrészeket pedig szögletes zárójelbe tett három vízszintes vonallal „[---]” jeleztük. A néhány betűtől pár szóig terjedő kisebb hiányok esetében ugyanakkor, lehetőség szerint, megkíséreltük a szöveggörnyezet és a sérült rész terjedelme alapján kikövetkeztetni a hiányzó szöveget, vagy annak legalább egy részét. Bízunk benne, hogy ily módon, ha nem is mindig szó szerint, de legalább az értelmét tekintve sikerült rekonstruálnunk az eredeti gondolatmenetet. Ilyen esetekben az általunk valószínűsített pótlásokat szögletes zárójelbe téve, kurziváltan jelöltük. A nyelv változása, illetve Vántsits leegysze-

rúsítései, esetleges figyelmetlenségei, elírásai miatt néhány helyen szükségesnek láttuk az intakt szövegrészeket is a jobb megértést elősegítendő, rövid, rendszerint egy-két betűből vagy szóból álló, értelmi kiegészítéssel ellátni. Az ilyen jellegű betoldásokat szintén szögletes zárójelbe tettük, de álló betűkkel írtan. Ugyanakkor a szögletes zárójel esetén széles körű használata miatt a szövegben előforduló, zárójelen belüli zárójelket a szögletes helyett, csúcsos zárójellel „<>” jelöltük.

Vántsits feljegyzéseit természetesen megfelelő jegyzetapparátussal kiegészítve adjuk közre. Ennek révén igyekeztünk pontosítani néhány kisebb tévedését. Továbbá a szövegben előforduló számos hadiesemény, csata, ütközet, illetőleg a különféle személy- és helynevek kapcsán is igyekeztünk tárgyi magyarázó jegyzetek útján további információkat adni. Mindezekon túl a régi, illetve idegen szavak első említésekor megadtuk mai jelentésüket. A szöveggkritikai és a tárgyi magyarázó jegyzeteket közléstechnikai okokból nem különítettük el egymástól, hanem vegyesen, lábjegyzetek formájában szerepeltetjük.

FORRÁSKÖZLÉS

Vántsits János huszár strázsamester feljegyzései katonai szolgálatáról és a világ dolgairól (1798/99–1802)

[---]⁹⁵ Erdélyben még lecsendesítjük őket. Sok jó katonáinkat agyonverték, méglen elfogdostuk mind *Hora* és *Klóska* vezéreikkel együtt.⁹⁶ Ennek [vége]zetivel Taratzkóru⁹⁷ Hátszeg vidékére hozánk⁹⁸, és három esztendőkéig ott kvártélyozánk⁹⁹. Itt vettem észre magamat, hogy jó volna az iskolában volt tanulásomnak hasznát venni. Kezdek irkálni, firkálni. Mikor már hatesztendőös katona voltam,¹⁰⁰ észreveszik előljáróim, hogy én is írástudó vagyok. Elővesznek német ábécét is nekem a hadnagyom, Cseh,¹⁰¹ és mindenfélét írat velem. Így jövök bé újra az írásba. Olvasni, írni, mindenféle

⁹⁵ Az eredeti kézirat első lapja vagy lapjai hiányoznak.

⁹⁶ Az 1784. október 31-én kirobbant, majd december végére levert erdélyi parasztfelkelésre utal Vántsits, amelynek vezetői Horea (Vasile Ursu Nicola), Cloșca (Ion Oargă) és az utóbb hozzájuk csatlakozó Gheorghe Crișan voltak. A számos vármegyére kiterjedő felkelés elfojtására császári-királyi katonaságot kellett kivezényelni. Miután a lázadás főként hegyvidéki területeken zajlott, elsősorban gyalogság alkalmazására volt szükség, de a Székely határőr-huszárezred több alegységét és a Sándor Lipót-huszárok néhány szakaszát is bevetették. Lásd Horváth 2023. 73–74. o.; Köpeczi – Makkai – Szász 1986. 1092–1096. o.; Lázár 2013. 26–28. o.; Pizzighelli 1905. 74. o.

⁹⁷ Torockó; ma: Rimetea, Románia.

⁹⁸ Hozatánk.

⁹⁹ Értsd: ott voltunk elszállásolva.

¹⁰⁰ Értsd: hat esztendeje szolgált, vagyis 1784–1785-ről lehet szó.

¹⁰¹ Cseh István (sz. 1739 k.), ekkoriban a Sándor Lipót-huszárezred második őrnagyi osztálya 2. svadronjának alhadnagya, utóbb első kapitány. Lásd ÖStA KA ML HR 2 1785 Karton-Nr. 7344 és uo. ST HR 2 1798 Karton-Nr. 7364.

számadásokat újra próbálni kezdek a hadi számvetésekben, és azoknak folytatását is reám bízni kezdik. Én annál jobban iparkodtam, hogy sok dolgot bíznan reám. Káplári hivatalt a svadron parancsolatjából kellett tennem, mindenféle regulákat¹⁰² leírni, olvasni kellett. A rekrutákat¹⁰³ (mivel már én annak előtte ususból¹⁰⁴ is jól tudtam mást tanítani) reám bízák. Azon rekrutákat pediglen nemcsak lovagolni, exercírozni¹⁰⁵, hanem még írni is tanítanom kellett, melyekből azután csak kevés időre¹⁰⁶ altisztek lettek, s úgy tovább is mentek. Ezt három esztendőök elfolyásáig követtem.

Kezdődik a török háború.¹⁰⁷ Az volt a hasznom, hogy fáradságom után való jutalommal actualis káplársággal¹⁰⁸ megjutalmaztattam, és az harmadik májor¹⁰⁹ második svadronjához transzferáltattam¹¹⁰. Az egész török háborút szerencsésen szolgáltam. 1789-ben ezüst emlékeztető pénzt is kaptam.¹¹¹ Ezt pedig azért kaptam, hogy Maurer Mihály főhadnagyomat¹¹² a törököktől megmentettem, amikor keresztüllőtték a vállát. Ki is hoztam a tűzből, és másnak által adtam hátra vinni. Magam pedig újra béugratam a törököket a Dunába. Ezekből egynéhányat elfogtunk, akik bizonyoságot tettek, a többit elvitte a víz. Ez Kalafátnál történt.¹¹³

Békesség lévén szeren[csésen] Erdélybe bėjöttem, itten lévén esztendeig.¹¹⁴ Januáriusnak 10-dikén 1793-ban újra útnak indulánk [a] francia háborúba. Az utazásom ugyan szerencsés volt különben, csakhogy az első kapitányom a regiment¹¹⁵ státuszával¹¹⁶

¹⁰² Itt: szabály(zat), előírás.

¹⁰³ Újoncokat.

¹⁰⁴ Gyakorlatból, gyakorlatilag.

¹⁰⁵ Gyakorlatozni.

¹⁰⁶ Értsd: rövidesen, nemsokára.

¹⁰⁷ Az utolsó Habsburg–oszmán háborúról van szó, amely az 1787 végétől zajló kisebb határ menti harcselekményeket követően, hivatalosan 1788 februárjában vette kezdetét, majd 1791. augusztus 4-én ért véget a Szisztovóban megkötött békével.

¹⁰⁸ Valóságos káplár, vagyis tizedes.

¹⁰⁹ A legalacsonyabb törzstiszti rangot viselő tiszt, az őrnagy német eredetű, régi megnevezése.

¹¹⁰ Helyeztettem.

¹¹¹ Ezüst érdempénz. Lásd 31. jegyz.

¹¹² Maurer Mihály (sz. 1755 k.), huszártiszt. 1774-ben önköltséges hadapródként kezdte katonai szolgálát, 1775-ben káplári, 1776-ban strázsamesteri kinevezést nyert, 1778-ban alhadnaggyá, utóbb pedig főhadnaggyá lépett elő. ÖStA KA ML HR 2 1785 Karton-Nr. 7344 és uo. ÖStA KA ST HR 2 1792 Karton-Nr. 7362.

¹¹³ Vántsits ezúttal rosszul emlékszik vagy a dátumra, vagy a helyre. Kalafátnál ugyanis 1790. április 12-én volt egy kisebb portya és ütközet, majd június 26-án egy jelentősebb találkozóharc, illetve egy roham a török tábor ellen. (Lásd Österreichs Kriege 62. o.) Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy a török tábor ellen az Argeş folyó mellett Ceparinál (Havasalföld, Oszmán Birodalom; ma Románia) 1789. augusztus 24-én végrehajtott sikeres rajtaütésre gondol. (Vö. Österreichs Kriege 61. o.) Itt Maurer főhadnagy valóban megsebesült, és egy huszár mentette meg, aki ezért ezüst vitézségi érmet nyert. Ennek neve ugyanakkor az ezredtörténet szerint Bojár János volt. Utóbbi esetben könnyen lehet azonban, hogy valamiféle elírásról vagy félreolvasásról van szó. (Vö. Pizzighelli 1905. 83. o.) Az ezredtörténet ugyanakkor a Kalafátnál történt fenti összecsapások egyikénél sem említi Vántsits nevét a kitüntetettek között. Vö. Pizzighelli 1905. 88–90. o.

¹¹⁴ Értsd: itt egy évig volt.

¹¹⁵ Ezred.

¹¹⁶ A törzsszel, a tisztikarral (illetve annak egy részével).

Pestre, herceg Leopoldhoz¹¹⁷ ment. Azalatt az akkorbéli második kapitányom elvesz a második cügből¹¹⁸, és transzferál a nyolcadikhoz, mivel ottan tiszt nem volt, és még a májornak jelentés felesett.¹¹⁹ Pestre érkezvén csudálkozik vala a svadronkommandánsom, hogy én a 8-dik cügnál vagyok. Kérdi az okát. Én, hogy sem egyiknek, sem másiknak viszontagságot ne tegyek, nem mondtam egyebet: a májor úr parancsolatjából kellett által mennem, és többet nem is kérdezett, hanem végeztek, amit végeztek. (Mindennütt így veszekedtek érettem. Szerette mindegyik [a] viseletemet,¹²⁰ azzal dicsek-szem.) Mégis nem állhatja svadronkommandánsom, Bécestül elküld kvártélyt csinálni, hogy ne csak a második¹²¹, hanem ő is vegye hasznomat. Vették is, egész a Rénus¹²² vízíg. Háromszor jelentettem magamat¹²³ egy miatt, aki sohasem volt kvártélyával ele-gendő¹²⁴. Gazolta¹²⁵ az embert ok nélkül. Vagy rútak voltak a perszónák¹²⁶, vagy hogy messze volt a piactól, vagy más afféle haszontalansáért belékötött az emberbe. Még-len¹²⁷ kényteleníttem¹²⁸ feljebb jelenteni. Így azután megcsendesedett. Nem is lehet csudálkozni egy gyengén, alacsonyul felneveltetett emberen, hogy olyanokat cselek-szik. Mert aki nem tanulja az uralkodást, és aki nem tud szenvedni, az nem is tud ural-kodni. Szép módokkal mindent lehet csinálni, cselekedni.

Bémenvén Sz[en]t Györgybe¹²⁹ mindjárt Frainburg¹³⁰ mellett a Rénus vizinél, ahol egynehány napokig kinyugottuk¹³¹ magunkat, és onnét a helvétiai¹³² határra, Bazel ne-vezetű város alá szállánk. Itten tettem meg a legelső strázsavigyázásomat 12 emberek-vel, ahol csak étzakának idején lehetett Hiningen¹³³ vá[ros felé] patrólirozni¹³⁴. Itten kevés ideig valánk. Strászburg¹³⁵ eleibe vivének bennünket az ottani általjárásokra¹³⁶ a Rénuson vigyázni.

¹¹⁷ Sándor Lipót főherceg. Lásd 19. jegyz.

¹¹⁸ Szakasz – a svadronok, vagyis a lovasszázadok szervezeti és harcászati alegysége. Egy svadron négy szakaszra tagolódt.

¹¹⁹ Értsd: jelentették az őrnagynak.

¹²⁰ Értsd: viselkedésemet, a szolgálathoz való hozzáállásomat.

¹²¹ Értsd: a második kapitány.

¹²² A Rajna folyó régi magyar neve.

¹²³ Értsd: háromszor kellett jelentést tennie.

¹²⁴ Értsd: elégedett.

¹²⁵ Értsd: gaznak, gazembernek nevezte.

¹²⁶ Nőszemélyek.

¹²⁷ Mígnem.

¹²⁸ Értsd: kénytelen voltam.

¹²⁹ Értsd: Szent György hava, vagyis április elején.

¹³⁰ Freiburg, Elő-Ausztria, Habsburg Monarchia; ma: Freiburg im Breisgau, Németország.

¹³¹ Értsd: kipihentük.

¹³² Svájci.

¹³³ Hüningen, francia nevén Huningue, Franciaország.

¹³⁴ Őrjáratozni.

¹³⁵ Strasbourg, Franciaország.

¹³⁶ Értsd: átkelőkre.

Augusztusnak 4-dikén 1793-ban strá[z]s[a]mesternek publikálnak¹³⁷, és az első májor második svadronjához transzferáltak. 16-dikban¹³⁸ megindultam, és Rastadton¹³⁹ aol¹⁴⁰ által mentem a Rénuson egy Martin Bálint nevezetű közemberrel¹⁴¹ és Áron káplárral¹⁴². Barco kapitány úr¹⁴³ is velünk találkozáván, ki is akkor svadront kapott¹⁴⁴, egynehány napokig velünk utazott. 19-dik augusti megszálok egy faluba[n] Áronnal és Bálinttal. Még el sem aluszunk, halljuk a nagy dobogást. Kimentünk, hát látjuk, hogy egy korpus¹⁴⁵ menyen, de nem mesze mentek a falutul, ezért mi megmaradtunk ottan hajnalig. Mikor hajnal tetszett,¹⁴⁶ szól az ágyú, ropogni kezd az aprófegyver¹⁴⁷. Kapaszkodunk mi is kifelé. Amikor kiérkezünk, már akkor mindenütt megmozdították a franciát Jokrim¹⁴⁸ nevezetű helységnél Sz[en]t István király napján.¹⁴⁹ (Csak vigyázz¹⁵⁰ bár minden verekedésekre. Mindenkor a nevezetes napokon voltak a legnagyobb verekedések és ostromfutások, hogy akkor ne nyugodhasson az ember, és hogy annál is inkább fennmaradjon a neve a verekedések[ne]k és vérontások[na]k.) Éppen akkor érkezett egy Orbán nevezetű alhadnagy¹⁵¹ egy transporttal¹⁵², aki csak reservába¹⁵³ állítottat azon tanulatlan néppel, és engemet egy rossz kalapba[n], minden fegyver nélkül, mint

¹³⁷ Itt: nyilvánítanak, kihirdetnek.

¹³⁸ Értsd: 16-án.

¹³⁹ Rastatt, Badeni Őrgrófság, Német-római Birodalom; ma: Németország.

¹⁴⁰ Értsd: alatt (vagyis a város alatti folyószakaszon).

¹⁴¹ Bálint Márton közhuszár a Sándor Lipót-huszárezredben. Utóbb, 1794-re vicekáplárrá lépett elő az ezredesi osztály 2. svadronjában. ÖStA KA RL HR 2 1794 Karton-Nr 7347.

¹⁴² Áron Sándor (sz. 1771–1772 k.), huszár altiszt, utóbb tiszt. 1778-ban kezdte katonai szolgálatát az akkori Kálnoky-, későbbi 2. számú huszárezred első őrnagyi 1. svadronjában, 1790-ben vicekáplárrá, 1793-ban valóságos káplárrá lépett elő. Utóbb, 1794-ben strázsamesteri, 1797-ben alhadnagyi, 1800-ban pedig főhadnagyi kinevezést nyert. ÖStA KA ML HR 2 1792 Karton-Nr. 7346 és uo. ML HR 2 1802 Karton-Nr. 7350.

¹⁴³ Barco Ferenc (Franz von Barco) (sz. 1753–1756 k.), huszártiszt, nagy valószínűséggel Domingo Barco vértesezredes fia és báró Barco Vince altábornagy unokaöccse. 1768 és 1772 között a bécsi mérnököskola (a későbbi Hadmérnök Akadémia) hallgatója volt. 1773-ban alhadnagyi rangban belépett az akkori Kálnoky-, későbbi 2. számú huszárezredbe. 1778-ban főhadnaggyá, 1786–1787 körül másodkapitánnyá, 1793-ban pedig első kapitánnyá lépett elő. 1798. június 31-én nyugállományba helyezték. Lásd *Gatti* 1901. 237. o.; ÖStA KA ML HR 2 1785 Karton-Nr. 7344; uo. RL HR 2 1788 Karton-Nr. 7345, uo. *Offizierskartei* Ba; uo. ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

¹⁴⁴ Értsd: svadronparancsnok, vagyis első kapitány, korabeli szóhasználattal svadronyos kapitány lett.

¹⁴⁵ Hadtest.

¹⁴⁶ Értsd: előtűnt a hajnal, vagyis világosodni kezdett.

¹⁴⁷ Kézi lőfegyver.

¹⁴⁸ Helyesen: Jockgrim, Speyeri Hercegpüspökség, Német-római Birodalom; ma Németország.

¹⁴⁹ Augusztus 20-án. – Vántsits valóban jól emlékezik. Ezen a napon a császári-királyi csapatok a Jockgrim melletti erdőben az ellenségre támadtak, és elűzték azt. *Österreichs Kriege* 67. o.

¹⁵⁰ Értsd: Figyeld meg!

¹⁵¹ Alhadnagy.

¹⁵² Szállítmány.

¹⁵³ Tartalékba.

transzferált embert, odaállít az óbesterem¹⁵⁴, báró Ott Péter,¹⁵⁵ hogy tartsam a hadnagy úrral őket rendben, segítségül.

Délután reánk jön a francia. Újra megverjük. 21-dikben reggel *Vertnél* kiűt reánk,¹⁵⁶ akkor megént megverettetett, és 6 ágyúit elvettük. Elszökik ebben a rengeteg erdőben Pichelberghez¹⁵⁷, ahol úgy keressük őket, mint a vadászok a vadat. Reá akadunk. Innét is elhajtjuk. Ezen actió[ban] 14 ágyúkat vettük el, és ezen alkalmatossággal az egész kis ármádia¹⁵⁸ ötórányira előrem[ent]. Így kellett nékem öt napok alatt kard nélkül ezen *actiókba* a *Staabbal*¹⁵⁹ járni. Ezt látván Hertelendi kapitány úr,¹⁶⁰ honnét, honnét nem, egy francia kardot ad, hogy fegyver nélkül ne j[árj]ak. 25-dikben a svadronhoz érzem. Itt is ilyen újságokat mondanak, hogy a francia háta megett voltak, és úgy vágtak keresztül Bergtzaubernél¹⁶¹, ahol ezen keresztül való vágással Landau¹⁶² vára bézárattott, és a burkus¹⁶³ királynak környülvételében ajánltatott.¹⁶⁴

Herceg Braunsvaig¹⁶⁵ pediglen burkus generális¹⁶⁶ Lotringiában¹⁶⁷ vagyon, és Elszátiát¹⁶⁸ akarja bézárni. A franciák sokan szöknek hozzánk, [a]hogy látják a szorulást. A francia patrióták¹⁶⁹ mind részegen jönnek *actiókba*, ezért kevesen kapnak pardont¹⁷⁰.

27-dikben újra actiónk volt, ahol tőlünk a divisióbul¹⁷¹ négyen, de a horvátoktól szörnyű sokan estek el. Tőlünk hárman, a horvátoktól pediglen közel 100 emberek estek sebbe. Az itt való¹⁷² szőlőkből sokkal bajosabb kiverni az ellenséget, mint a sáncokból. 28-ban étzaka Pichelberghez mentünk, és 12-dik 7berben¹⁷³ olyan actiónk volt, hogy bennünket négyszer vert az ellenség hátra, de a negyedíkszer, aki¹⁷⁴ a vágáson kívül jött, negyedórányira hajtott bennünket. Megfordítjuk,¹⁷⁵ mintegy százig valót

¹⁵⁴ Ezredesem.

¹⁵⁵ Bátorkeszi Ott Károly Péter báró. Lásd 59. jegyz.

¹⁵⁶ Értsd: gyors és váratlan támadást hajtott végre.

¹⁵⁷ Büchelberg, franciául: Buechelberg, Franciaország; ma Phalsbourg településrésze.

¹⁵⁸ Sereg, hadsereg.

¹⁵⁹ Az ezredtörzsszel.

¹⁶⁰ Hertelendy Gábor. Lásd 24. jegyz.

¹⁶¹ Helyesen: Bergzabern, Franciaország; ma: Bad Bergzabern, Németország.

¹⁶² Franciaország; ma: Landau in der Pfalz, Németország.

¹⁶³ A poroszok régies magyar neve.

¹⁶⁴ Értsd: előkészítették a poroszok számára a körülfűréshez.

¹⁶⁵ Károly Vilmos Ferdinánd, Braunschweig-Wolfenbüttel hercege (1735–1806), porosz királyi tábornagy, 1792 és 1794 között a franciák ellen harcoló szövetséges haderő főparancsnoka.

¹⁶⁶ Tábornok.

¹⁶⁷ Lotaringia, Franciaország egyik tartománya.

¹⁶⁸ Elzászt.

¹⁶⁹ Hazafiak. – Nyilván a forradalmi Franciaország híveit nevezi így Vántsits.

¹⁷⁰ Kegyelmet.

¹⁷¹ Itt: osztályból, vagyis az ezred két századból álló alegységéből.

¹⁷² Értsd: itt lévő.

¹⁷³ Szeptemberben.

¹⁷⁴ Értsd: ami, amely.

¹⁷⁵ Értsd: visszafordítjuk (a támadókat).

levagdaltunk és 60-at elfogánk közülük. Megretten ekkor, és Lauterburgba¹⁷⁶ béhúzza magát. Ezen actióban tett a Gyulai regementjébül¹⁷⁷ egy batalion¹⁷⁸, aki oldalról jött az ellenségnek, nagy confusiót¹⁷⁹, mely miatt hátrálni kellett az ellenségnek. *Ezen regement keveset tüzelt*, hanem futva nékifutott és banganétra¹⁸⁰ ment mindjárt az ellenséggel, és nem csak itt, hanem minden actióban.

13-dik 7berben a harmadik májor divíziója és a Gyulai Frai Córja¹⁸¹ segítségünkre jöttek a Rénuson keresztül. 18-dikban este öt óraker kezdte az ellenség az attackját.¹⁸² Hallván azt, hogy segítségünk jött, ő is segítséget hozott, és azzal mindjárt próbát is tett, ahol¹⁸³ Orbán hadnagy és Bölönyi káplár¹⁸⁴ elesett, 6 emberünk sebbe esett. 19-dikben hajnaltól folyvást délután három óráig oly keményen tartotta a tüzet, hogy már minden ágyúsainkbul kifogytunk. Csak a tiszt maga maradt,¹⁸⁵ ötöt is megsebeztek, de nem erősen. A sok lövés miatt meg is süketült. Békötvé magát, maga töltött és lőtt, s el nem hagyta az ágyúkat. Ekkor, [ha]sonlóképpen a Gyulai batalionja¹⁸⁶ jobbról került, és hátraverte az ellenséget. A Gyulai Frai Córja pediglen mindaddig, míg töltéseibe tartott,¹⁸⁷ igen jó[] viselte magát, noha [--] volt legelső [a] tűzben, *ekkor is banganéttel mozdította meg Sámuel Gyulai*¹⁸⁸ az ellenséget. *Itten láttunk, szenvedtünk is szükségét* azon nagy erdőben, a húsnak fontja 10½ árákon volt,¹⁸⁹ más pediglen semmi sem volt.

13-dik 8bris¹⁹⁰ az Elszászi Linián¹⁹¹ oly szerencsésen mentünk keresztül, melyet magunk sem reménylettünk. Ebbül a Hotzé generális¹⁹² brigádájából¹⁹³ csak nyolc embereket veszítettünk el. Sebbe is kevesen estek, és mégis legelőbb voltunk a sáncokba[n],

¹⁷⁶ Franciaország; ma: Lauterbourg.

¹⁷⁷ Az akkoriban Gyulay Sámuel gróf (1723–1802), altábornagy tulajdonában állt 32. számú gyalogezredről van szó.

¹⁷⁸ Zászlóalj.

¹⁷⁹ Zavar, kavarodás.

¹⁸⁰ A szurony vagy bajonet régies magyar megnevezése, pangánét formában is ismert.

¹⁸¹ Helyesen: Frei Corps, vagyis szabadcsapat. Jelen esetben a gróf Gyulay Ignác alezredes parancsnoksága alatt állt, horvátok is nevezett Gyulay-szabadcsapatról van szó, amely 1792 és 1798 között állt fenn. Lásd *Wrede* 1898. 499. o.

¹⁸² Támadását.

¹⁸³ Értsd: amelynek során.

¹⁸⁴ Bölönyi Benjámín huszár altiszt, a Sándor Lipót-huszárezred harmadik őrnagyi osztálya 2. svadronjának káplárja. ÖStA KA RL HR 2 1790 Karton-Nr. 7345.

¹⁸⁵ Valószínűleg a tüzérszázad, illetve a jelenlévő tüzérség parancsnokáról van szó.

¹⁸⁶ Értsd: a 32. számú Gyulay-gyalogezred zászlóalja.

¹⁸⁷ Értsd: amíg volt lőszere.

¹⁸⁸ Értsd: a Gyulay Sámuel tulajdonában lévő gyalogezred.

¹⁸⁹ Minden biztonnyal forintban számolva.

¹⁹⁰ Október.

¹⁹¹ A weissenburgi vonalaknak nevezett, hosszú, összefüggő erődítési vonalról, régiesen lineáról van szó. Ezt az ún. első weissenburgi csatában, a Vántsits által fent említett, 1793. október 13-ai napon foglalták el Wurmser lovassági tábornok vezetésével, jelentős vereséget mérve ezzel a franciákra.

¹⁹² Johann Friedrich Konrad von Hotze (1739–1799), császári-királyi vezérőrnagy, 1796-tól altábornagy. Életére lásd *Réfi* 2015. 113–116. o.

¹⁹³ Dandárjából.

ahol öt ágyúit vettük el. A jobbról való sáncokba, mihelest hallották, hogy reá menünk, mindjárt tíz ágyúkkal 600 emberek, mint szököttek, hozzánk által jöttek.¹⁹⁴ A jobb-szárnyán armádiánk[na]k igen keményen dolgoztak Vurmser generális¹⁹⁵ alatt mindaddig, valameddig a jelentések mindenfelől, mind a két részről bementek, hogy már mi a linián által mentünk. 600 embere elszökött az ellenségnek, és hogy a veisenburgi¹⁹⁶ utat el akarjuk vágni; volt itt a francia lovasságnak nyargalása előnkbe, de nem tehetett semmit, mert jó[l] helyt állottunk. Veisenburg körül otthagya minden nehéz bagágiáját¹⁹⁷ és ötven ágyúit. A balszárnyán az a félkezü Princ Valdek¹⁹⁸ a Rénuson hidat vetetett Lauterburg háta megett. S ameddig a hidat vetették, körösztümentek azok az török, vagyis rác volentérek¹⁹⁹, azt[án] az ottan álló 600-ig való franciakat elkergették. Ezt meghallván a lauterburgi kommandáns²⁰⁰ nyakra-főre futott ki Lauterburg [---] (ittén sok nyereségek volt ezek[ne]k).

Így azután előbb mentünk Hagenau²⁰¹ városán keresztül, de előbb három nap[ra] megállít[a]nak bennünket. Victoriát lövetnek,²⁰² s azalatt összeszedte az ellenség magát, és mi, a Hotzé brigádája a jobb szárnyára Buschweilerhez²⁰³ utazánk. 22-dikben tovább nyomjuk az ellenséget. 23-dikban is dolgozunk, egész Elzász Czauberig²⁰⁴ nyomjuk, de innét meg nem mozdíthatjuk, *ahol a májorunk, Ürményi*²⁰⁵ egy ágyúgyölyöbismnak körösztült szakasztása miatt *elvégezte életét*. Népet²⁰⁶ ugyan keveset vesztettünk, sebbe is kevesen estek, mivel az ottan álló defilék²⁰⁷ és [a] situatio²⁰⁸ miatt csak, majd mondván²⁰⁹ ágyúkkal dolgoztunk. Hanem naplementekor kifogyott a mi gyalogságunk töltése. Reá csapott az ellenség egy erdőben, és éppen akkor hoztak két szerker töltést. Mind elveszik. Nyargal a generális²¹⁰ maga felénk, hogy attakírozzunk²¹¹ az erdőnek. Ezek árát mintegy kétszázig való fővel fizették meg a franciak. Azután

¹⁹⁴ Értsd: átálltak, megadták magukat.

¹⁹⁵ Dagobert Sigmund von Wurmser gróf, lovassági tábornok. Lásd 38. jegyz.

¹⁹⁶ Helyesen: Weissenburg; ma: Wissembourg, Franciaország.

¹⁹⁷ Helyesen: bagázsia, a. m. málha, poggyász.

¹⁹⁸ Christian August, Waldeck-Pyrmont hercege (1744–1798), császári-királyi altábornagy, utóbb tábor-szernagy, 1797-től portugál királyi tábornagy. 1792-ben a Thionville (Franciaország) erődje elleni felderítés során megsebesült, és elvesztette a bal karját. Lásd *Wurzbach* 1885. 169–171. o.

¹⁹⁹ Helyesen: volentér, vagyis önkéntes katona.

²⁰⁰ Parancsnok.

²⁰¹ Francia névén: Hagenau, Franciaország.

²⁰² Értsd: győzelmi lövéseket adtak le.

²⁰³ Bischweiler, francia névén: Bischwiller, Franciaország.

²⁰⁴ Rheinzabern, Franciaország; ma Németország.

²⁰⁵ Ürményi Pál (1745 k.–1793), a Sándor Lipót-, a későbbi 2. számú huszárezred másodőrnagya. Életére lásd *Réfi* 2014. 214–215. o.

²⁰⁶ Értsd: embert.

²⁰⁷ Mélyutak, hegyszorosok.

²⁰⁸ Itt: fekvés, vidék.

²⁰⁹ Értsd: úgyszólván.

²¹⁰ Minden bizonnyal Hotzéról van szó.

²¹¹ Támadjunk.

hátrahúztuk magunkat Buschweilerhez. Itt ezután egy ideig csak a patrolok²¹² puskáz-
tak egyszer-másszor össze.²¹³ Ürményi májort Neuweilerben²¹⁴ temették el tisztessége-
sen [a sz[en]t gyónást is elvégezte keresztényi móddal, és mindjárt meg is halt]²¹⁵.

14-dik 9bris²¹⁶ Fort Lois²¹⁷ 110 ágyúkkal és 4000 emberekkel megvétel. 11 000-en,
akik innét Strászburghoz akartak menni, elszöktek ugyan innét, de a mieink az úton
levagdalták őket.

28-dik 9bris 1793. 5 órányira ezen Hotzé generális brigádájának hátra kellett jön-
ni, mivel már a három napi actiók után úgyannyira körülvelt az ellenség bennünket,
hogy nekünk egy reggel szerencsénkre nagy köd ereszkedik, majd mondván²¹⁸ egyik
a másikát nem láthattuk (Isteni gondviselés). Az ellenség sem mért bátorodni utánunk
jönni egész Raichshofenig²¹⁹, ahol azután liniát vetettünk,²²⁰ és itt négy egész hetekig
éjjel-nappal tűzben állottunk. Mikor a négy hét bétölt, akkor nap kiverte Frisvailernél²²¹
a hesszeket²²², bavarusokat²²³ sáncaiból. Egész erővel arra a szárnyára hozta magát,
és mindenütt a hegyek alatt ment, hogy bennünket bészárjon Elzászba²²⁴, de nem tellett
kedve benne, mert mi azt mindjárt megtudtuk, és egész étzaka utaztunk, még²²⁵ eleibe
kerültünk. Ezután lassan-lassan puskázva egy hét alatt a Rénuson is keresztüljöttünk.
Veisenburgnál ugyan megállottunk. Ide eljöttek a burkusok is segítségre, de bár ne jöt-
tek volna, mert oly nagy confusio nem lett volna. Úgymint karácsony napján elkezdet-
ték az ágyúzást, és folytatják egy darabig. Kováts májor²²⁶ az Erdődi regementjéből²²⁷
nékivág a divisiójával, és hat ágyúját elveszi. Így azután akkor nap valamire megcsen-
desedett, mivel azt a szárnyát confusióba hajtotta. A burkusokat is oda küldik nagy co-
lonokkal²²⁸ másodnapján karácsonynak. Nemhogy segítenének ezen burkusok, hanem

²¹² Másként patruj, vagyis járőr, azaz különféle felderítő és biztosító feladatok elvégzésre kikülönített, kis létszámú katonai egység.

²¹³ Értsd: lőttek egymásra.

²¹⁴ Helyesen: Neuweiler; ma: Németország.

²¹⁵ Utólagos betoldás a megelőző szövegrész alá.

²¹⁶ November.

²¹⁷ Fort-Louis, Franciaország.

²¹⁸ Értsd: úgyszólván.

²¹⁹ Reichshofen, francia nevén: Reichshoffen, Franciaország.

²²⁰ Valószínűleg arra utal, hogy megerősített védelmi vonalat hoztak létre.

²²¹ Fröschweiler, francia nevén: Fröschwiller, Franciaország. – Az 1793. december 22-ei, francia győzelemmel záruló fröschweileri ütközetről van szó.

²²² Német népcsoport. Ez időben a számos hesseni részfejedelemség (Hessen-Darmstadt, Hessen-Homburg, Hessen-Kassel stb.) lakosságának megnevezése.

²²³ Bajorokat.

²²⁴ Elzászba.

²²⁵ Értsd: amíg.

²²⁶ Kovács Ferenc Lajos (1738 k.–1794 u.), az Erdődy-huszárezred másodőrnagya. Életére lásd Réfi 2014. 172–173. o.

²²⁷ Az 1688-ban alapított, 1798-tól 9. hadrendi számot viselő huszárezredről van szó, melynek tulajdonosa 1783 és 1806 között monyorókeréki Erdődy János gróf (1733–1806), lovassági tábornok volt. *Wrede* 1901. 278–279. o.

²²⁸ Gyalogsági oszlopokkal.

mihelest látták az erejét az ellenségnek, mindjárt hátrálni kezdtek a mi népünk háta megett. Ezt látván a mi népünk még jobban megrémült, mint volt is. Hátrálni kezd, alig marad egynehány batalion a magyar gyalogságtól velünk hátra, akik ezután velünk együtt összeveveredve lovas, gyalog és egy dragonyos svadron, összességgel egész estig tartóztattuk az ellenséget.

Volt itt szép *comédia*, mikor ezen Káßbergen²²⁹ hátráltunk, mert három felől tüzelt mindenféle fegyverrel reánk az ellenség. Még a hihetetlenek²³⁰ is, akik annak előtte vakmerő szókkal merték mondani, hogy csak természetesen vagyon minden,²³¹ de Isten nincsen, a *keresztmányásra, Jésus Mária kiáltásra kezdettek vala* akkor azon nagy tűzben, ahol a golyóbis, mint a jégeső úgy jött. Tartóztattam szóval őket, *hogy nem most szükségben, hanem régen k[e]llett volna azt kiáltani és hinni*, talán ez az ostor mostan nem volna rajtunk.

[---] némelyek azt is mondták felőlem, hogy engemet nem jár a fegyver. Nem járt, mert nem talált, és még vagyon időm az életemnek elvégzésére, barátom! Ha igaz ember vagy, soha se félj! Mindazonáltal: okkal móddal dolgozzál, de vakmerő ne légy! Ha egészségesen az ellenséget elfoghad,²³² soha se vágd le, mert *amicsodás*²³³ *mértékkal te másnak mérsz, azzal a mértékkal visszamérettetik tenéked, ha nem tenéked, a te maradékidnak*²³⁴. *Hadakozzál a parancsolat szerént, mert meg vagy reá esküvel [!], de azon felül ne cselekedj, mert szerencsétlen fogsz lenni. Ha mindegyik úgy fog cselekedni, lehetetlen annak a fejedelemnek szerencsétlennek lenni; de ha rabolsz, tolvajkods, ölöd az ártatlanokat a pénzért és ruháidért, ott ver meg az Isten, ahol meg sem gondolod,*²³⁵ amint ezernyi ezer példákat lehetett látni ezen háborúban. Csak 14-dik Juni, ha a mi népünk Olaszországban, mikor már az ellenség egészlen meg volt verve, annak nem indult volna és el nem széledett volna, amint a franciák mondják, hogyha az a 200-ig való lovasa, aki rezervába állott, confusióba nem hajtotta volna a mi elszélett²³⁶ népünket; tehát nekik csúfosan kellett volna Olaszországot elhagyni.²³⁷ Lásd a többit, melyekről ennek utána fognak a franciák írni. Csak ne resteld az olvasást, meg fogod látni.

²²⁹ Minden bizonylyal a Vogézekben található, 1350 m magas Kastelberg nevű hegyről van szó.

²³⁰ Értsd: hitetlenek, vallástalanok.

²³¹ Értsd: minden a természetűtől való.

²³² Értsd: elfoghatod, foglyul ejtheted a megsebesítése nélkül.

²³³ Értsd: amilyen.

²³⁴ Értsd: utódaidnak.

²³⁵ Értsd: ahol nem is gondolnád.

²³⁶ Értsd: elszéledt, szétszéledt.

²³⁷ Minden bizonylyal az 1800. június 14-ei marengói csatára gondol, mely császári-királyi vereséggel végződött.

30-dik Xbris²³⁸ 1793. jöttünk keresztül a Rénus vízín. A weisenburgi actiót sok apák-anýáknak szemei könyvezték²³⁹ meg a Magyarföldön,²⁴⁰ aki után én is strázsamester létemre három nap svadronkommandáns voltam, mivel minden tisztjeink, úgy-mint Tekélius főhadnagyom²⁴¹ elesett, báró Inczédi²⁴² és Miháltz²⁴³ sebbe estek. A svadronkommandáns, Rieger²⁴⁴ már régen beteges volt hátul. Grusz²⁴⁵ második kapitányom beteges lévén, hátraküldtetett, hogy pénzt hozzon a regiment számára. A bajtásomnak²⁴⁶ mellére esett a lova, így magam maradtam. Ezt látván az óbesterem²⁴⁷ és Fulda kapitány²⁴⁸ Nagy Boldisár²⁴⁹ hadnagyot rendelték hozzám, hogy legalább főtiszt légyen a svadronnál.

Keresztülmenvén a Rénuson Hochszaszenbe²⁵⁰ téli kvártélyba, ott már elegen voltunk. Jön egyszer a parancsolat, hogy adjuk bé azokat az embereket, kik elfutottak! M[i-ve/] én még nem ismerem vala jól az embereket,²⁵¹ még majd engemet kevernek bele, hogy én sem voltam jelen. Azok jó vitézek, de mihelest említém az óbester és Fulda kapitányt, ugyan lecsendesédének, és 18-at közülük megszíjzattam, ebből lettek sok ellenségeim az regimentnél, [de mind el is pusztultak ők is].²⁵²

Igazmondás nem emberszólás, s azért többre nem is mehettem a hivatalokban,²⁵³ úgy elárultak. Az az egy-két tiszt pediglen, aki pártfogóm volt, megfordított ezen szökkal: elég egy parasztnak, ha strázsamester lehet. Noha egyik sem volt jobb nemből,²⁵⁴ és ha keresem, alábbvalóbul való nálamnál. Egynek sem volt nemzetségéből vezéri hi-

²³⁸ December.

²³⁹ Értsd: könnyezték.

²⁴⁰ Mivel sokan életüket veszítették itt.

²⁴¹ Tekélius József, a Sándor Lipót-huszárezred első őrnagyi osztálya 2. svadronjának főhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁴² Inczédy Sámuel báró, a Sándor Lipót-huszárezred első őrnagyi osztálya 2. svadronjának főhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁴³ Mihálcz Ádám, a Sándor Lipót-huszárezred első őrnagyi osztálya 2. svadronjának alhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁴⁴ Friedrich von Rieger (sz. 1751 k.), württembergi származású huszártiszt, a Sándor Lipót-huszárezred első őrnagyi osztálya 2. svadronjának parancsnoka. ÖStA KA ML HR 2 1785 Karton-Nr. 7344 és uo. ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁴⁵ Martin Gruss (sz. 1740 k.), huszártiszt. Katonai pályafutását 1762-ben kezdte közlegényként, 1770-ben káplárrá 1774-ben strázsamesterré, 1778-ban alhadnaggyá lépett elő, majd 1793-ra másodkapitányi rangig jutott. ÖStA KA ML HR 2 1785 Karton-Nr. 7344 és uo. ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁴⁶ Helyesen: bajtárs vagy pajtás. – Vántsits a vele azonos svadronban szolgáló másik strázsamestert érti ez alatt.

²⁴⁷ Ott Károly Péter báró.

²⁴⁸ Wilhelm von Fulda (1749–1809), a Sándor Lipót-huszárezred másodkapitánya, utóbb ezredes. Életére lásd Réfi 2014. 323. o.

²⁴⁹ Nagy Boldisár (Baltazár), a Sándor Lipót-huszárezred első őrnagyi osztálya 1. svadronjának alhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1793 Karton-Nr. 7362.

²⁵⁰ Hohensachsen, Pfälzi Választófejedelemség; ma Weinheim településrésze, Németország.

²⁵¹ Értsd: azokat az embereket, katonákat.

²⁵² Utólag a szöveg fölé írva.

²⁵³ Értsd: magasabb hivatalba, rangba nem kerülhetett.

²⁵⁴ Értsd: nemzetségből.

vatalt viselő, mint az enyimbül, de hogy mi a kurucvilágban szegénységre jutottunk, én arrul nem tehetek. Az én eleimbül a hajós főkapitány, Duphla²⁵⁵ nemességet kapott Izmaelbül²⁵⁶ a török kiverésért, kitül az én származásom vagyon.

[...] ²⁵⁷

Szinte elfelejtém vala azon híres Mantova²⁵⁸ várának leírását, akinek még a híré is hallani kerüld, nemhogy benne lakjál. Ezen várba való bészorulásunk volt 6-dik Augusti 1796-ban, mikor Vurmser táborvezér²⁵⁹ első próbaszerencsáját tette volt Olaszországban szerencsétlenül. Mantovát ugyan elhagyta az ellenség minden ostromló eszközeivel, mivel a nagy hír kémek és katonák által úgy folyik,²⁶⁰ hogy másfél száz ezer emberrel indult meg Vurmser, de mihelest észrevette az ellenség, hogy ámitás, és nem természetes a szám, mindjárt megállott, és visszaverte Vurmsert. Minket pediglen a már annak előtte két holnapig²⁶¹ ottan lévő népnek segítségére Mantovába béküldének. Csak kevés időre Vurmser is egynehány ezere magával utánunk bészorult.

Addig, míg Vurmser bé nem szorult, csak lehetett élni Mantovában, de mihelest ő annyi sok néppel bészorult, úgy megdrágult minden, utoljára 10 majland livrán²⁶² fizettem meg betegségembe a bornak kupáját. Egy tyúk 2-3 forintra, egy lúd egy aranyra, s úgy mindenféle úgy felhágott, hogy már éppen nem lehetett [meg]élni. Mintegy ötezerig való lovainkból is kifogytunk, s jóízűn megettük. Utoljára egy profuntot²⁶³ nyolc ember kapott napjára. Más pediglen semmi sem volt a várban. Kénytelenek voltunk által adni 4-dik febru[arij] 1797-ben.²⁶⁴

Mostanában mégis úgy válogatnak egynémelyek az ételben, finnyáskodnak, mintha az nem lenne úgy, mint a lóhús, mind gané. Pedig maga is csak gané az ember, és abból él, azzá lesz utoljára maga is. Csak a has teljen, ne gondolj te semmivel, hunyd bé a szemed, ne láss semmit, szoktasd magad a kemény természetre, mert még hasznát fogod venni, nem ülsz örökké a házban, mint az ingyenélő.

Mіндеzen 6 holnapokig való bentlétemben beteges állapottal töltöttem keserves napjaimat, úgy, hogy már ketten vettek fel az ágyból, csakhogy igazgassam számadásba az írókat. Tartottak, hogy le ne essek a székről, amíg vizsgáltam munkáikat; s jónak találván, jó is volt mindaddig minden munka, míg igazgattam őket, de látván azt, hogy

²⁵⁵ Az említett személyt nem sikerült beazonosítanunk, „Dufła” családnév ugyanakkor napjainkban is létezik.

²⁵⁶ Nyilvánvalóan a kora újkor egyik legjelentősebb al-dunai hídfőjére, a Fekete-tengertől 80 kilométerre lévő Izmail (németül: Ismail) városára, illetve erődjére utal. Ma: Izmajil, Ukrajna.

²⁵⁷ Kihagyva föl. 3r. 14–32. sora: néhány szentencia és egy bátyjának írt, dátum nélküli levél fogalmazványa. (Utóbbit lásd a második közlemény végén: Függelék II., 2. számú levél.)

²⁵⁸ Lombardia, Habsburg Monarchia; ma Olaszország.

²⁵⁹ A német *Feldmarschall* (tábornagy) magyarított, főparancsnok értelemben is használt megnevezése.

²⁶⁰ Értsd: az a hír terjedt el.

²⁶¹ Értsd: hónapig.

²⁶² Milánói líra.

²⁶³ Prófont, másként prófont, magyarosan katonakenyér vagy komiszkenyér: sokáig elálló, hosszúkás, barna kenyér, amelyet a legénységi állományú katonák kaptak kincstári élelmezés gyanánt.

²⁶⁴ Egészen pontosan 1797. február 2-án írták alá a kapitulációs megállapodást, majd másnap, február 3-án adták át az erődöt a franciáknak. Lásd *Safáry – Zachar* 1992. 91. o.

már negyedszer recitíválok,²⁶⁵ 130 forintokat elköltök az orvosságokra haszontalanul, félbehagytam minden munkát, és úgy lettem jobbacskán, s úgy, annak utána, csakhamar ki is jöttünk Mantovából.

Olykor még a mértékletes élet is betegséget okoz. Kijövetelünkkor előre eljöttem a citadelláig²⁶⁶, mint egy árva koldus. Ott megállottam, amíg eljöttek a mieink. Megindulok velek. Szinte ki nem tudok vala menni a várból a franciák közül. El sem is jöttem volna, ha a kapitányom a lovát utánam nem küldötte volna, mert már tovább nem mehettem. Így azután lóháton jöttem egész Ausztriába, Enczesdorf²⁶⁷ nevezetű helységbe. Mikor Radványi kapitány²⁶⁸ úr egy transporttal érkezett²⁶⁹, lovainkat, embereinket rendbe szedvén, újra bé Olaszországba utazánk. Ott egy Visco²⁷⁰ nevezetű helységben egy falusi orvos egy tallér²⁷¹ árú orvossággal úgy kigyógyított, hogy attól az 21 holdnapi hidegleléstől fogva egészségem jobban forog.

1798-ban újra kijöttünk és Stíriában²⁷² volt lakásunk, azok között az ostoba gráner²⁷³ és németek közt, akik ugyan²⁷⁴ nagy ostoba parasztok.

Mantovában is volt egy kommandáns,²⁷⁵ ak[irő]l azt merték mondani, hogy a kakast árestomba²⁷⁶ tette csak azért, hogy a tyúkot [elő]tte meghágtá. A feleségére megharagudván, 25-öt akart rajta vágatni. Ezt észre[vevén] az ordinánc²⁷⁷ káplár, elbújt előtte, amíg haragja elmúlt. A lovát, mikor sétálni ment a városon, hogy elfingotta magát, elvágta fülit, farkát, és elcsapta.²⁷⁸ Egy olasz visszahozta, azon ötvenet vágatott, hogy miért hozta vissza, mikor látja, hogy hundertfut²⁷⁹ levéllel el van csapva, lovastól elkergette. Már légyen akár reá fogás,²⁸⁰ akár igaz, de ő Mantovát igen jól tartotta, és azt

²⁶⁵ Helyesen: recidivál, a. m. betegségbe visszaesik.

²⁶⁶ Fellegvár: várbán, illetve nagyobb városban lévő, önállóan is jól védhető erőd, amelyet rendszerint a vár, illetve a város felett uralkodó magaslatra építettek.

²⁶⁷ Helyesen: Enzersdorf. Az, hogy a három ilyen nevű, a mai Ausztriában található település (Enzersdorf an der Fischa, Groß-Enzersdorf és Maria Enzersdorf) közül melyikről van szó, nem megállapítható.

²⁶⁸ Radványi és legéndi Radványi Pál (1750 k.–1797), a József főherceg-huszárezred első kapitánya, utóbb őrnagya. Életére lásd Réfi 2014. 193. o.

²⁶⁹ Értsd: megérkezett.

²⁷⁰ Görz-Gradiska Grófság, Habsburg Monarchia; ma Olaszország. – Vántsits tehát némileg téved, mivel a település akkoriban nem valamely itáliai állam, hanem a Habsburg Monarchia része volt.

²⁷¹ Ezüstpénz.

²⁷² Stájerország régi magyar neve.

²⁷³ Krajna tartomány lakóinak régies magyar neve.

²⁷⁴ Értsd: ugyancsak.

²⁷⁵ Mantova erődjének parancsnoka ekkoriban gróf Joseph Franz Canto d'Yrlès (1726–1797) altábornagy volt. Az, hogy Vántsits a fentiekben rá, vagy a városban szolgáló, más magasabb rangú tisztre gondol-e, aligha tisztázható.

²⁷⁶ Másként áristom, vagyis fogda.

²⁷⁷ Helyesen: ordonánc, a. m. magasabb rangú tiszttel tartós szolgálatra rendelt, főként a parancsok továbbítását végző katona, küldönc.

²⁷⁸ Értsd: elzavarta.

²⁷⁹ Huncfut/huncut. Értsd: gaz, cudar.

²⁸⁰ Értsd: ráfogás, alaptalan mendemonda.

mondotta Vurmsernek is, hogy bízva reá, mert ő, amíg egy embere lesz, által nem adja a várat. Nem is akart Vurmsernek engedelmeskedni, hívségben szolgált császáriának.

[...]²⁸¹

*Notatio*²⁸²

26-dik Martii 1799, mikor Verona városánál, Venetiában²⁸³ megveretett a francia, akkor indult[unk] mi Stíriából ki, és nem úgy, mint máskor, hanem minden nap 10-12 órányira tettük státióinkat.²⁸⁴ Úgyhogy 26-dik Aprili²⁸⁵ utolértük ármádiánkat, és 27-dik Aprilii Cassano²⁸⁶ városánál nagy csatánk volt, ahol a regementünk egy órányira reservában állott a vízen innét, és már annyira ment a dolog, hogy egész korpusunkat hátraverte az ellenség. Akkor csak nagy sebesen a hídra kerülvén és keresztülmenvén, egy generális már ott állott, aki minden utakra divisio és svadron szerint igazgatott bennünket. Mivel pediglen, valamint²⁸⁷ az lovak, úgy az emberek már nagy tűzben voltak a sebes menetel miatt, az ottvaló szőlőkbe, mint vakok reá buknek az ellens[ég] re, és öt batalion quarréját²⁸⁸ felgázolták. Csakhamarjában confusióba hajtják [az] ellenséget a frisséggel²⁸⁹, kit levagdaltunk, kit pediglen elfogtunk (itten tette M[art]in Rakovszky kapitány²⁹⁰ úr majd mondván a *legnagyobb meritumot*,²⁹¹ mivel ő egy svadronnal is felbontotta a batalion quarrét, és majd mondván ő hajtotta confusióba az ellenséget. Ezen szerencsés ostromért az óbesterünk, báró Knezevich Arany Keresztet kapott),²⁹² a többi pedig azon étzaka úgy elfutott, hogy egy része egész Alexandriáig²⁹³, a más része pediglen egész Florentinig²⁹⁴ meg sem állott. Majlandba²⁹⁵ ugyan bevette magát egy része, aki csak kevés idő múlva feladta a várat.

²⁸¹ Kihagyva fol. 3v. 34–54. sora és fol. 4r. 1–11. sora: egy meg nem nevezett barátjához írt, dátumozatlan, siránkozó levél fogalmazványa; egy, a bátyjához 1794 végén, 1795 elején írt levél fogalmazványa (lásd a második közlemény végén: Függelék II., 1. számú levél) és egy latin nyelvű szentencia.

²⁸² Itt: jegyzet, megjegyzés.

²⁸³ Veneto tartományban. Ez akkoriban Dalmáciával és Isztriával együtt Velencei Hercegség néven a Habsburg Monarchia része volt.

²⁸⁴ Itt: megállóhelyünket, állomásunkat.

²⁸⁵ Helyes latinsággal: Aprilis.

²⁸⁶ Cassano d'Adda, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

²⁸⁷ Értsd: mint, amint.

²⁸⁸ Értsd: öt zászlóaljnégyesözet.

²⁸⁹ Értsd: frissességgel, friss lendülettel.

²⁹⁰ Nagyrákói és kelemenfalvi Rakovszky Márton báró (1754–1828), a 2. számú huszárezred első kapitánya, utóbb vezérőrnagy. Életére lásd *Réfi* 2014. 377–378. o.

²⁹¹ Érdem. Értsd: érdemesítette, kitüntette magát.

²⁹² Szentilonai Knesevich Vince báró (1755–1832) a 2. huszárezred parancsnokaként, 1799. május 15-én elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét (Vántsits szóhasználatával: „Arany Keresztet”) az 1799. április 27–28-án Cassanónál lezajlott csatában tanúsított helytállásáért, amellyel jelentősen hozzájárult a győzelem kivívásához. Lásd *Réfi* 2014. 350–352. o.

²⁹³ Alessandria, Piemont; ma Olaszország.

²⁹⁴ Helyesen: Florentiáig, vagyis Firenzéig.

²⁹⁵ Milánóba.

Mi pedig Majlandtól Lódinak²⁹⁶ menvén a páрмаi birodalomba,²⁹⁷ Piacenzába²⁹⁸, onnét Pármába, Modenába, onnét ismét Pármába, míg az ellenség Florentiából 60 000-el kijövén, és mint observatorium korpust²⁹⁹ bennünket hátráltatta Piacenzán keresztül egész Sct. Joannisig³⁰⁰. 14-dik Juny³⁰¹ Pármánál ütött legelőbb ki reánk az ellenség, ahol egy emberünket az ágyúval ellőtt, és ötöt elfogott. Mikor ezeket elfogta, és azon kinn volt három cügot behajtotta volna, segítségre ment Várai főhadnagy³⁰² a cügjával. Egy-néhány ellenséget elfogtak, és jól confundálta³⁰³ őket ez az öreg tiszt, hogy azután nem volt bátorsága hajtani, és kárt tenni bennünk.

Akkor étzaka a divisiónk Dobay májor³⁰⁴ úr rendelkezéséből glieda szerént³⁰⁵ azon szoros országútján 40-50 lépésnyire egymástól, puskázva hátráltunk egész Piacenzáig. Itt már többen jöttünk össze, de még nem voltunk annyian, hogy vele szembe állhassunk. Hátrább húztuk magunkat szakaszok szerént, puskázással, Sct. Joannis eleibe Ott generálissal, és többet nem szeleskedett a francia.

Ezen hátrahúzás előtt étzaka reá üt forposztjainkra³⁰⁶ nagy sebesen, hogy elfogja. A két órállók tüzet adnak, és előttük megindulnak, utánuk a franciák. Azalatt lóra kap a káplár kommandó³⁰⁷, és megconfundálják őket úgy, hogy az egész patrolját tisztestől majd mind elfogják. Két tisztjeit el is fogták nagy sebben.³⁰⁸

17-dikben újra kezdette csatáját, és hátra is nyomott bennünket mintegy félórányira, ahol már Suvvarov, a muszkák generálisa³⁰⁹ 20 000-el Sct. Joannis előtt készen állott, és mihelest minket hátranyomott, az egész ármádiával kezdette attakját, és másfél órányira vertük vissza az ellenséget a Trébia³¹⁰ vízen keresztül és már sötét vala, itten liniát

²⁹⁶ Lodi, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

²⁹⁷ Értsd: a Páрмаi Hercegségbe.

²⁹⁸ Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország. Bár a város a Páрмаi Hercegség határán helyezkedett el, de Vántsits állításával ellentétben ekkoriban nem volt Párma része.

²⁹⁹ Értsd: megfigyelő hadtestet.

³⁰⁰ Castel San Giovanni, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

³⁰¹ Június.

³⁰² Váray (Várray) Tamás (sz. 1754 k.), huszártiszt. Katonai szolgálatát 1776-ban kezdte közlegényként, majd még azon évben vicekáplárrá, 1777-ben pedig valóságos káplárrá lépett elő. 1786-ban strázsamesteri, 1790-ben alhadnagyi, 1794-ben főhadnagyi, 1799-ben másodkapitányi kinevezést nyert. Végül 1804-ben első kapitánnyá lépett elő. ÖStA KA ML HR 2 1802 Karton-Nr. 7350 és uo. ML HR 2 1806 Karton-Nr. 7353.

³⁰³ Összevartta, megzavarta.

³⁰⁴ Dobói Dobay Imre (1750 k.–1813), a 2. számú József főherceg-huszárezred első őrnagya, utóbb alezredese. Életére lásd Réfi 2014. 246. o.

³⁰⁵ Gléda szerint, vagyis rendezett sorokban, a katonai előírásoknak megfelelően.

³⁰⁶ Előőrseinkre.

³⁰⁷ Itt: különítmény, egy káplár (tizedes) parancsnoksága alatt előőrsi szolgálatot teljesítő, néhány fős egység.

³⁰⁸ Értsd: súlyos sebesülten.

³⁰⁹ Alekszandr Vasziljevics Szuovorov gróf (1799 augusztusától herceg) (1730–1800), cári tábornagy, generalisszimusz (a cári haderő főparancsnoka), az orosz történelem egyik legjelentősebb hadvezére.

³¹⁰ Trebbia, a Pó jobb oldali mellékfolyója.

húzott. Itt láttam a muszka³¹¹ gyalogságának menését a tűzbe énekszóval, imádsággal. Bagágiákat lerakták, annál strázsát hagytak, úgy mentek előre.

18–19-dikben oly kemény csatát tartottunk a víz mellett, hogy azt ki sem lehet írni. Az tartott egész délutánig 19-ben.³¹² Akkor már csak annyira voltunk, hogy hátráljunk. Hátranyom bennünket az ellenség egy kevésbé. Szerencsére ott áll egy batalion magyar gyalogság, [amely] kezd erősen tüzelni. Confusióba, keveredésbe hajtja azon szoros úton őket. Látván ezt a mi regementünk, rajtavág,³¹³ összeveveredik vele, hogy sem ő, sem a mieink többet nem lőhettek, s azzal az összeveveredéssel oly confusióba esnek, hogy önéki reterálni³¹⁴ kellett, a mieink pediglen nyomban, mindenütt követik, fogdossák, mindaddig, méglen ismét a florentiai hegyek közé behúzták magokat. Ezen alkalmatossággal³¹⁵ Castel franco³¹⁶ és Bolónya³¹⁷ vára is megvétettek. Minket pedig ezek[ne]k meg vétele után, mivel minékünk igen nagy nyughatatlanságaink valának azon páрмаi, modenai határokon, Alexandriához vittének, és 6-dik Julii³¹⁸ már ott valánk.

Ezen csatákban való veszteséket számlálják részünkről 4000-re, az ellenséget 18 000-re ult[im]o júniusig³¹⁹ 1799-ben, és ezen szerentsés actióért Ott generális nagykeresztet kapott.³²⁰ A szerencse szárnyon jár és boldog, akire rászáll.

Alexandriát lövik vala 14-diktől 21-dikig, akkor estvefelé fel is adták magokat rab-ságra. Erről csak azt lehet írni, hogy mind öszvetörték.³²¹ 28-dik July³²² 1799. Mantova is megvétettet,³²³ és 7-dik aug[usti] Szeravilla³²⁴ vétetett meg.

³¹¹ Orosz, régies megnevezéssel.

³¹² Az 1799. június 17–19-én a Trebbia mentén lezajlott csatáról van szó, melynek során a cári és a vele szövetséges császári-királyi haderő Szuvorov vezetésével fényes győzelmet aratott Étienne Jacques Macdonald hadosztálytábornok francia hadserege fölött.

³¹³ Értsd: rajtaüt, támadást intéz ellene.

³¹⁴ Helyesen: retirálni, a. m. visszavonulni.

³¹⁵ Értsd: alkalommal.

³¹⁶ Castelfranco Emilia, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

³¹⁷ Bologna, Cisalpin Köztársaság; ma Olaszország.

³¹⁸ Július.

³¹⁹ Értsd: június végéig.

³²⁰ Vántsits némileg téved. Ott Károly tábornok ugyanis nem a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét, hanem „csupán” a közép-, avagy parancsnoki keresztet nyerte el 1799. október 13-án, az 1799-es itáliai harcokban nyújtott kiemelkedő teljesítményének köszönhetően.

³²¹ Minden bizonnyal az elfoglalt Alessandria városát ért nagyfokú pusztításra gondol a szerző.

³²² Július.

³²³ Vántsits kicsit téved. Egészen pontosan ugyanis az 1799. július 28-áról 29-ére virradó éjszaka írták alá a francia védők a kapitulációs okmányt, amelyet július 30-ára kelteztek. Végül az erőd tényleges átadására is utóbbi napon került sor. Lásd *Lázár* 2006. 443–444. o.

³²⁴ Serravalle Scrivia, Piemont; ma Olaszország.

Azon feljebb mondatott actiókban Cassánónál, kapitány úr báró Splényi³²⁵, hadnagy Groff,³²⁶ Trautmansdorf³²⁷ a placcon maradt.³²⁸ Kapitány úr Haruker,³²⁹ Gerámb,³³⁰ főhadnagy úr Balog,³³¹ alhadnagy úr báró Splényi³³² sebben estek. Az utólszori actiókban pediglen *Obrist Lieutenánt*³³³ Hertelendi, májor [D]obay, kapitány báró Bajalits,³³⁴ Sigism[und] Inczédi,³³⁵ báró Lusinszky,³³⁶ főhadnagy Balo[g³³⁷ é]s Pálfi³³⁸ tisztt urak estek sebbe. *Szerencse, szerencsétlenség, élet, halál mind együttjár.*

Az elmúlt napokban, 1799. augusztusban és szeptemberben szörnyű sokféle mozdulásokat tett az ellenség, mi pediglen mindenkor ellene. Amerre ő fordult, mindenütt eleibe húztuk magunkat. 15-dik Aug[usti] 80 000-re számlálta magát, akik Aqvi³³⁹ felől Tortona³⁴⁰ várának segítségére Noviig³⁴¹ kijöttek, hogy megszabadítsák. A mi vezéreink [a] minden oldalról jöttek[ne]k eleibe küldöttek, hogy bennünket bé ne kerítsenek. Úgyhogy Novinál mind össze kellett nékiek jönni, és reggeli öt óraker azon erős po-

³²⁵ Miháldi Splényi István báró (1780 k.–1799), a 2. számú huszárezred másodkapitánya, Splényi Gábor báró, altábornagy fia. ÖStA KA ST HR 2 1798 Karton-Nr. 7364 és *Nagy* 1863. 332. o.

³²⁶ Johann Graff (1759 k.–1812), a 2. számú huszárezred alhadnagya, később első őrnagya. Életére lásd *Réfi* 2014. 161. o.

³²⁷ Georg von Trautmansdorf gróf (1780–1799), a 2. számú huszárezred alhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1798 Karton-Nr. 7364 és <http://www.royaltyguide.nl/families/fam-T/trautmansdorff/traut2.htm> (A letöltés időpontja: 2024. március 21.)

³²⁸ Értsd: elesett a csatatéren. – Vántsits némileg pontatlan ezúttal is: Splényi István másodkapitány és Trautmansdorf alhadnagy ugyanis valóban hősi halált haltak Cassánónál, Graff azonban nem. Vö. *Pizzighelli* 1905. 122–123. o.

³²⁹ Franz von Harukker (sz. 1761 k.), a 2. huszárezred első kapitánya. Katonai pályafutását 1778-ban kezdte önköltséges hadapródként, az év végén alhadnaggyá, 1787-ben főhadnaggyá lépett elő. 1790-ben másodkapitányi, 1794–1795 fordulóján pedig első kapitányi kinevezést nyert. ÖStA KA ML HR 2 1792 Karton-Nr. 7346 és uo. ST HR 2 1793–1795 Karton-Nr. 7362.

³³⁰ Gerámb Lipót báró (1774–1845), a 2. huszárezred másodkapitánya, utóbb címzetes lovassági tábornok. Életére lásd *Réfi* 2014. 326–327. o.

³³¹ Balogh Henrik, a 2. számú huszárezred ezredesi osztálya 2. svadronjának főhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1798 Karton-Nr. 7364.

³³² Miháldi Splényi Henrik báró (1781–1866), a 2. számú huszárezred alhadnagya, Splényi József báró koronaőr és főispán fia. Lásd ÖStA KA ST HR 2 1798, 1799 Karton-Nr. 7364; *Nagy* 1863. 333. o.; <https://www.geni.com/people/Henrik-Splényi-de-Miháld/6000000036891402069> (A letöltés időpontja: 2024. március 21.)

³³³ Alezredes.

³³⁴ Bajaházi Bajalich József báró, huszártiszt, Bajalich Ádám báró, altábornagy fia. 1754-ben született Baján. 1768-tól a bécsi helyi Katonai Akadémia hallgatója volt. 1774-ben alhadnagyi rangban kezdte katonai szolgálatát, 1778-ban főhadnaggyá, 1786-ban másodkapitánnyá, 1789-ben pedig első kapitánnyá lépett elő. ÖStA KA ML HR 2 1792 Karton-Nr. 7346 és *Svoboda* 1894. 97. o.

³³⁵ Inczédy Zsigmond, a 2. számú huszárezred első kapitánya. ÖStA KA ST HR 2 1798, 1799 Karton-Nr. 7364.

³³⁶ Luzsnai és rigliczei Luzsénszky György báró (1773–1823), a 2. számú huszárezred másodkapitánya, utóbb címzetes őrnagy. ÖStA KA ST HR 2 1798, 1799 Karton-Nr. 7364 és *Hellebronth* [1939]. 241. o.

³³⁷ Balogh Henrik főhadnagy. – Pár nappal később bele is halt a sérülésébe. Lásd *Pizzighelli* 1905. 123. o.

³³⁸ Gagyi és andrásfalvi Pálffy Antal primor (1774–1825), alhadnagy, 1799. június 1-jétől főhadnagy, utóbb másodőrnagy a 2. huszárezredben. Életére lásd *Réfi* 2014. 188–189. o.

³³⁹ Acqui Terme, Piemont; ma Olaszország.

³⁴⁰ Piemont; ma Olaszország.

³⁴¹ Novi Ligure, Piemont; ma Olaszország.

zicióra, minek előtte még bé nem helyeztette magát,³⁴² hozzá fogánk a dologhoz. *Suvvarov muszka fővezér, minek előtte hozzá nem fogott, leül a földre, megfogja két lába fejét, és keresztülveti magát a fején háromszor, s azzal lóra ül. Korbácsát vállára veti, mint egy vajda.* Azzal parancsolja mindenfelől ostrommal rajtamenni.

Hozzáfogánk, a[z ellenség] forposztjait béverjük, [de az] visszafordít bennünket, egy ágyúlovésnyire hátrahajt. Dobay májorunk contusiót kap³⁴³. Addig az ideig a mi reserveágyúsaink³⁴⁴ jó pozíciót vesznek magok[na]k a hegy alatt, ahonnet ki nem mozdíthatták őket, és mind szüntelen tüzelnek. 12 óra után újra megnyomják a mieink őket, mi pediglen jobbról kerülven azon a csúnya helyeken a víz mellé, egészen a háta megé. Balról hasonlóképpen kétszer verte a muszkákat vissza. Ezt látván tábornesterünk³⁴⁵, Melas³⁴⁶ elkerül a granatérosokkal³⁴⁷ balra a háta megé. Mi pediglen jobbról a háta megett confundáljuk. Oly confusióba hajtottuk az ellenséget, hogy önéki, oly nagyszámú ellenségnek, egy szoros úton, a hegyek közt kelletett magát hátrahúzni. Halász hadnagy³⁴⁸ úr egynehány plenkérozóval³⁴⁹ tőlünk, és a Stárai regimentjéből³⁵⁰ egynehány gyalogsággal a hegyoldalból eleibek áll, és nagy lármát csinál. Az ágyús lovaikat lelövik, megszorul az egész ellenség ármádiája a szoros útban, hányja³⁵¹ fegyverét, fut, mászik a hegyekre macskamódra, egész sötét estvig (látott itt az ember köröszül-kasul való lövöldözést ezen völgyben).

Ekkor kiáltást hallunk a más[ik] hegyekről: [„]Cavalleri főr[“].³⁵² Ekkor csak nagy sebesen lenyargalánk [a] sorokkal. Viczéni főhadnagy,³⁵³ aki már annak előtte készen állott, előre a cügjával. Látván az ellenség mozgulását, Martin Rakovszky kapitány úr parancsolatjából és rendelésébül a hátulsó batalionját elszorítottuk, és fegyverét letettük velek. Utánnok a többiek[ne]k, ezek látván a szükségét, még a generálisaik is leugráltak lovaikról, és gyalog másztak a hegyekre, kiknek lovaikat elfogdostuk, minden

³⁴² Értsd: még nem foglalta el állásait.

³⁴³ Értsd: zúzódást szenved.

³⁴⁴ Értsd: a tartalék tüzérségünk.

³⁴⁵ Itt: főparancsnokunk.

³⁴⁶ Melas Mihály Frigyes Benedek báró (1729–1806), császári-királyi lovassági tábornok. 1799 februárja és 1800 ősze között az Itáliában harcoló császári-királyi erők főparancsnoka. Életére lásd *Nagy-L.* 2020. 250–251. o.

³⁴⁷ Gránátosokkal, vagyis az elit gyalogsággal. – Ezek fegyverete és alkalmazása a hétéves háború lezárásától kezdve, amikor is beszüntették a nevüket adó kézigránátok használatát, megegyezett a rendes gyalogságéval. *Nagy-L.* 2013. 112–113. o.

³⁴⁸ Halász László (sz. 1773 k.), a 2. számú huszárezred alhadnagya. 1793-ban önköltséges hadapródként kezdte katonai pályafutását, 1794-ben káplárrá, 1796-ban pedig alhadnaggyá lépett elő. ÖStA KA ML HR 2 1802 Karton-Nr. 7350.

³⁴⁹ Értsd: csatározóval.

³⁵⁰ A nagymihályi Sztáray Antal gróf (1740–1808), altábornagy, utóbb tábornagytulajdonában állt 33. számú gyalogezerdből.

³⁵¹ Értsd: eldobálja, szétszórja.

³⁵² „Lovasság előre!”

³⁵³ Viczéni Antal, a 2. számú huszárezred alezredesi osztálya 1. svadronjának főhadnagya. ÖStA KA ST HR 2 1799 Karton-Nr. 7364.

ágyúikat, munícióját elvévén.³⁵⁴ Sokat vesztettünk mi is embereket, de többet ő, és ha jókor hozzá nem fogtunk volna a dologhoz, nem tudom, miképpen lehetett volna őket azon erős pozíciórul levérni, mely pozíció egy várral vetekedik, csak nép légyen rá.³⁵⁵ Ezen actióért egy dragonyos májor, hogy ő is ott volt az ő németjeivel utánunk, hal-
[/]ottuk, hogy arany keresztet kapott.³⁵⁶ Néki tulajdonították azt a dispositiót,³⁵⁷ és aki cselekedte, hogy alább rangban³⁵⁸ volt, mint Rakovszky Mártony, semmit sem kapott.³⁵⁹

Innét visszamenvén Alexandriához, onnét Ásztihoz,³⁶⁰ úgy kevés idő múlva Cu-neo³⁶¹ felé, [ekkor történt az, hogy az ég megnyílt, és nagy viláosság löve³⁶² felettünk, a lovaink kiugráltak ijedtekben az útból, úgy tekinténk az égre, és láttuk a csudát, mint egy ágyúval való lövést lefelé az égből, melyre sokféle jövendeleseket tettek.]³⁶³ Onnét nagy sebesen egy étzaka Sct. Trinitától³⁶⁴ vissza Ásztihoz, akit három nap utaztunk volt,³⁶⁵ 24 óra alatt vissza kellett térnünk. Ásztitul ismét visza Braíg,³⁶⁶ Brától ismét vissza egész Felicianóig,³⁶⁷ mivel ismét Novi felől kicsapott az ellenség, és egész Alexandriáig jött. Onnét veretett vissza Kray³⁶⁸ general tábornester³⁶⁹ vezérlése által.

³⁵⁴ Az 1799. augusztus 15-ei novi csatáról van szó, amelynek során a Szuvorov tábornagy vezette szövetséges orosz és császári-királyi haderő győzelmet aratott a Barthélemy-Catherine Joubert és Jean-Victor Moreau hadosztálytábornokok parancsnoksága alatt álló francia hadsereg felett.

³⁵⁵ Értsd: ha van megfelelő számú őrség.

³⁵⁶ Bernhard von Keeß lovagról (1770–1800), az 1. számú, Császár-dragonyosezred őrnagyáról, későbbi alezrederől van szó, aki a csata során egy dragonyossvadron élén az akkoriban tábornoki őrnagyként szolgáló Joseph Wenzel von Radetzky gróf vezette támadóoszlop második vonalát képezte. Ezen oszlop első vonalát a 2. huszárezred három svadronja alkotta, élükön Dobay őrnaggyal. Utóbbi sebesülését követően azonban, rangidős tisztként, Keeß vette át a huszárok felett is a parancsnokságot. Így azok az ő vezetésével kerültek szembe Louis Léonard Antoine de Colli-Ricci (1760–1809) dandártábornok erőivel, amelyet a 2. huszárezred két svadronjával az oroszokhoz beosztott Rakovszky kapitány üzött, saját kezdeményezésből végrehajtott, merész támadásával a Radetzky-oszlop felé. A támadóoszlop ezt követően jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy mintegy 2000 embert, sőt Colli-Ricci tábornokot is sikerült elfogni, valamint 20 löveget is zsákmányolni. A győzelmi jelentéssel ráadásul magát Keeß őrnagyot küldték Bécsbe, akinek a császár örömeiben, a rendi káptalan döntését mellőzve, 1799. november 21-én közvetlenül odaadományozta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Vántsits ezirányú értesülései tehát helytállóak voltak. Lásd *Hirtenfeld* 1857. 560. o.; *Pizzighelli* 1905. 126–127. o.; *Wurzbach* 1864. 116–117. o.

³⁵⁷ Rendelkezést, intézkedést.

³⁵⁸ Értsd: alacsonyabb rangban.

³⁵⁹ Bár Rakovszky rögtön nem kapott kiténtetést, itteni hőstette nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1801. augusztus 18-án végül elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

³⁶⁰ Asti, Olaszország.

³⁶¹ Piemont; ma Olaszország

³⁶² Értsd: lett.

³⁶³ A szerző jegyzete a lapszélen (a kéziratban kereszt jelzi a helyet, amelyre vonatkozik).

³⁶⁴ Trinità, Piemont; ma Olaszország.

³⁶⁵ Értsd: ahova korábban három napig utaztak.

³⁶⁶ Piemont; ma Olaszország.

³⁶⁷ Felizzano, Piemont; ma Olaszország.

³⁶⁸ Krajovai és topolyai Kray Pál báró (1735–1804), császári-királyi tábornagy, a francia háborúk legjelentősebb magyarországi származású hadvezére. Életére lásd *Lázár* 2013. és *Nagy-L.* 2020. 213–215. o.

³⁶⁹ Főhaditábornok, vagyis tábornagy.

Itten tettek volt egy csalást az ellenségnek azon sok mozgások által,³⁷⁰ mert még a lógercsinálók³⁷¹ is egész ármádiánkról mind Brá felé mentek. Az ármádia pediglen akkor étzaka Alexandriához, az ellenség eleibe állott. (Éppen akkor mentek el a *muszkák is tőlünk az ők szerencsétlen helyekre, Szavójába, ahol el is vesztették batáliájokat.*³⁷² Ők mind mentek az ellenség után, nem gondolván azt, hogy a francia csalokat³⁷³ vet, és egyik szárnyával tud hátrálni, s a másikkal kerülni). Az ellenség ezt észrevévén, hogy Kray nagy erővel eleibe állott, plenkérozva³⁷⁴ hátrahozza magát.

Harmadnapra kelvén, úgymint 11-dik 7bris *Tortona vára által vétetett*, és így a capitulatioig³⁷⁵ nem verhete el az ellenség bennünket onnét, mivel ezen vár 14 napi capitulatioiban volt úgy, ha segítsége nem jön néki; által adja.

Ezen várnak megvétele után ismét előrementünk Brá városáig, ahol már hallottok a hír[t] az ellenségnek kijövéséről, de [c]sak mi, az óbester és [az] első májor divisiója.³⁷⁶ Másnapra kelvén, nyakra-főre jöttek [utá]nunk a többiek is, mi pediglen Szaviliánóhoz,³⁷⁷ ahol Gottesheim generális³⁷⁸ volt, se[gítség]gre menénk. Innét másnapra kelvén, ez az első májor divisiója sebes menéssel³⁷⁹ [Szavi]liánó városához, az ott valók[na]k segítségekre menénk, és ott egy abrakot adánk [a lov]ak[na]k.

Lárma esik. Hát már akkor Szaviliánót körülvette az ellenség. A mi lovasaink ugyan ágyústul együtt keresztülvágtak az ellenségen, noha két tűz közt a szoros úton kellett futni, de a gyalogság már akkor jobbjára mind elfogattatott. Mireánk pediglen estve felé jött [az ellenség], minket is bé akart keríteni, de mivel nekünk a vároznál jó pozíciónk volt, nem teltt kedve benne. A mi gyalogságunk összehúzta magát a várba és a város mellé velünk együtt. A város bástyáiról, amint colonba jött³⁸⁰, jól lekartácsolt³⁸¹ belőlők. Bésötetedik, megszűnik a tűz. Trombitást³⁸² küld az ellenség, hogy adjuk által a várat. Itten elneveti magát a mi májorunk, Dobay. Mutatja: több tiszteletet, hogy még mi bé sem vagyunk zárva, az utunk sincs elvágva. Mégis ő várat kíván tőlünk. Azért ő mindjárt azon levelet kurír³⁸³ által elküldi Melas generálisnak Brába, és az ellenségnek azt válaszolja, hogy elküldötte levelét vezérünk[ne]k, és addig légyen kevés

³⁷⁰ Értsd: elterelő hadmozdulatok révén megtévesztették az ellenséget.

³⁷¹ A szállásmesterek, vagyis a katonai táborok, a katonák elszállásolásának előkészítői.

³⁷² Csatájukat.

³⁷³ Értsd: cseleket.

³⁷⁴ Csatározva, lődözve.

³⁷⁵ Megadás, fegyverletétel.

³⁷⁶ Értsd: ők (az ezredesi és az első őrnagyi osztály) mentek még csak előre.

³⁷⁷ Savigliano, Piemont; ma Olaszország.

³⁷⁸ Friedrich Heinrich von Gottesheim báró (1749–1808), császári-királyi vezérőrnagy, 1801-től altábornagy.

³⁷⁹ Értsd: erőltetett menetben.

³⁸⁰ Értsd: oszlopba fejlődött.

³⁸¹ Értsd: kartáccsal, vagyis apróbb golyókkal, szegekkel, vasdarabokkal megtöltött, a kilövést követően szétrobbanó lövedékkel tüzeltek az ágyúikból.

³⁸² Hadikövetet. – Ezen megbízatásra előszeretettel alkalmaztak ezredtrombitásokat.

³⁸³ Futár, hírvivő.

várakozásba.³⁸⁴ Itten a[z] vala a válasz, hogy adjuk által, mert úgyis megkapjuk [az engedélyt az átadásra].³⁸⁵

Itten egész északán lóháton ültem egy cúggal a kapu előtt, és legelől 4 óraker hajnalban csendesen hátrahozánk magunkat mintegy háromórányira (látván ezt azok az gaz parasztok, lövésekkel hátunk megett jelt adának az ellenségnek. Mi számba sem vettük őket.³⁸⁶ Hanem mikor visszafordultunk, megfizették az árát. Megabrakolván, itatván lovainkat, délután újra megindultunk (amíg ettünk, nem tudtam sem enni, sem inni³⁸⁷, olyan álmos voltam. Mindjárt meg is mondtam, hogy ma valami szerencsétlenség ér engemet). Az egész ármádiával megindulván, az úton jut eszékbe, hogy olyan népet kellene előre küldeni, aki tudja a járást.

Utánunk küldenek. Nagy nyargalással valamiképpen előrekapunk, de már akkor a dragonyosok elkezdették vele a dolgot. Egynehány embert el is vesztek a tudatlanság miatt. Megindítják a gyalogságot minden szőlők[ne]k, hegyek[ne]k, mi pedig len az ország útján az ágyúkkal nyomulunk. A dragonyosokat hátraküldik az ők parádé szerént való verekedésekből. Ostromoljuk tovább-tovább, fel a hegyre. Itt azt parancsolja májorunk, hogy egy cug vágjon³⁸⁸ a kapura, hogy ellenség bé ne zúzhassa a kaput. Azt gondolták sötétben a nagy szőlőket, fákat [látván], hogy a vár ott áll.

Viszem a cugot nagy sebesen. Mikor odaérek, hát nagy szőlők [vannak ott], s tovább nem mehetek, s azok tele vannak franciákkal. Kétfelől a mieink kartácsoltak, *haltot*³⁸⁹ kiáltok az ágyúsoknak. Szerencsémre észreveszi a kapitányom, Ludwich Rakovszky³⁹⁰ hátul[!]ről, hogy a tűz megállott, hogy nem jól attackirozunk, mert még a vár messze vagon, és hogy a szőlők tele vannak franciákkal. Utánam nyargal, én pedig azt kiáltom, hogy ágyúkat hozzanak és löjjeék a szőlőt. Mindjárt két ágyú ott is termettek, akik jobbra, balra a golyóbisokkal keresték a franciákat, a harmadik a tüzes gránátot hanyta. Így annakutána mi is utánuk nyomultunk egész a városig.

A város alatt formálja magát az ellenség,³⁹¹ olyan három tüzet ad reánk batalion szerént³⁹², hogy ha az nappal lett volna, talán egy láb sem maradt volna közülünk, gyalogsággal együtt. Hanem, hogy nem láttak bennünket, mind felöttünk löttek. Mivel pedig len én többször is voltam olyan lakodalomban,³⁹³ nem bukom le a nyeregbe,

³⁸⁴ Értsd: várjon kicsit.

³⁸⁵ Értsd: a parancsot a feladásra.

³⁸⁶ Értsd: nem foglalkoztunk velük.

³⁸⁷ Értsd: inni.

³⁸⁸ Értsd: támadjon.

³⁸⁹ Állj! Itt: tüzet szüntess!

³⁹⁰ Nagyrákói és kelemenfalvi Rakovszky Lajos (sz. 1762 k.), huszártiszt. Katonai pályafutását 1786-ban önköltséges hadapródként kezdte, 1787. márciusban káplárrá, szeptemberben pedig már alhadnaggyá lépett elő. 1790-ben főhadnagyi, 1795-ben másodkapitányi, majd 1799-ben első kapitányi kinevezést nyert. Lásd ÖStA KA ML HR 2 1802 Karton-Nr. 7350.

³⁹¹ Értsd: harcrendbe áll.

³⁹² Értsd: zászlóaljanként.

³⁹³ Értsd: többször volt része ilyen „mulatságban”, vagyis helyzetben.

hanem nagy lármát csapok. Kiáltok: attakírozni, banganéttal infanteria³⁹⁴ rajta, mars, mars³⁹⁵. Megszűnik a tűz, kiált a mi népünk is a nagy sötétben mindenfélét. Megrémül a francia, hátrább húzza magát éppen a vár alá (én kommandíroztam³⁹⁶, mintha én lettem volna generális, s még előrementem nagy bátran. Azt gondoltam, hogy senki sincsen nagyobb nálamnál előttünk, azért állott meg a népünk helyben, pedig ott volt Dobay májor).

Én mint meg[tűz]esedett, mihelelt előrementem a májor parancsolatjából, előreugratok a vár al[á, o]t egy kis mulató piac és ház volt, amely piacon három tüze volt a fra[n-ci]jának. Mikor a tűztől nem mesze megállok, hogy lássam, hol vannak azok [a f]ranciák, akik szerteséjjel, jobbra-balra elfutottak előttem, tüzet adnak nekem³⁹⁷ a várfokról lefelé. Úgy megüti egy golyóbis a torkomat, hogy ha gyenge ember, avagy rossz lovas lettem volna, lemaradok vala³⁹⁸ lovamról. Megjűj a szürke lovam, visszaugrik, annak a farába lönek. Nékem ugyan nagy szerencsém vala a vastag iz[z]a[d]t nyakravalóval. Az államat, amint felü[]rül lefelé lőtt, megsebesítette, a szegény nyakravalót mind öszveszaggatta. Még a nyakamat is egy kevésé megsebesítette, melyek három holnapok múlva gyógyultak bé annyira, hogy nyakravalót is köthettem.

A jó szürke lovam, aki katonának egy süveg aranyat ért,³⁹⁹ harmadnapra megdöglött. Ezt jobban sajnáltam, mint magamat, mivel egy katona bajosan tud jó lóra kapni, akivel igazán szolgálhasson [az] ellenség előtt. Ezen szép komédia⁴⁰⁰ 17-dik 7bris 1799-ben, Fossáno⁴⁰¹ városánál estvéli kilenc óraker történt. Már most⁴⁰² én sem mondhatom, hogy én mást igen, engemet pediglen három háborúban senki sem sebesített meg (igaz még egyszer <akkor is káromkodtam> Pichelbergnél⁴⁰³ megért volt a golyóbis, de akkor csak a bőrt égette el). Az is igaz, hogy jó helyet kereskedett⁴⁰⁴ mind a kétszer, de jól is esett, mert nem tudtam félni mindedig soha is⁴⁰⁵. Azt gondoltam én is, hogy nem jár engemet a fegyver, bezeg megjűrt most.

Éjfel után mégis elhagyta az ellenség azon várost, és azután, hogy én sebbe estem, ugyancsak azon emberek, melyekkel én próbáltam⁴⁰⁶, a kapura vágta, de semmit sem tehettek, vissza kellett nékiek nyargalni Rakovszky Lajos kapitánnyal egy kevés károk-kal,⁴⁰⁷ azaz: egy ember és két lóval.

³⁹⁴ Gyalogság.

³⁹⁵ Indulj!

³⁹⁶ Vezényeltem, parancsnokoltam.

³⁹⁷ Értsd: tüzelnek rám.

³⁹⁸ Értsd: leestem volna.

³⁹⁹ Értsd: értékes és kiváló katonaló volt.

⁴⁰⁰ Itt: esemény, eset.

⁴⁰¹ Fossano, Piemont; ma Olaszország.

⁴⁰² Értsd: most már.

⁴⁰³ Ez 1793 augusztusában lehetett. Pichelbergre lásd 157. jegyz.

⁴⁰⁴ Értsd: talált.

⁴⁰⁵ Értsd: sohasem.

⁴⁰⁶ Értsd: akikkel együtt próbált támadni, amikor megsebesült.

⁴⁰⁷ Értsd: veszteséggel.

18-dikban is voltak csaták, mivel Brá városába sok sebeseket hozának bé, és többen kilencszáznál voltunk itten spítáiban⁴⁰⁸, sebben. Akkor azt hallottuk, hogy a római pápát Franciaországba, Avalangs⁴⁰⁹ nevezetű városba vitték a franciák, és ugyanott fogott meg is halni.⁴¹⁰

RÖVIDÍTÉSEK

HR	Husaren-Regiment
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien
Offizierskartei	Offizierskartei (tisztai cédulakatalógus, belső levéltári segédlet)
ML	Personalunterlagen, Musterlisten
RL	Personalunterlagen, Revisionslisten
ST	Personalunterlagen, Standestabellen
Vántsits napló	HM HIM Hadtörténelmi Levéltár VII. Fondfőcsoport, Personalia 172. Vántsits János strázsamester naplója 1793–1801.

BIBLIOGRÁFIA

A magyar huszár	A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. <i>Ajtay Endre – Péczely László</i> . Budapest, [1936.]
A magyar katona	A magyar katona vitézségének ezer éve. II. k. Szerk. <i>Pilch Jenő</i> . Budapest, [é. n.]
<i>Gatti</i> 1901.	<i>Gatti, Friedrich</i> : Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie. Erster Theil: Geschichte der k. k. Ingenieur- und k. k. Genie-Akademie. 1717–1869. Wien, 1901.
<i>Hellebronth</i> [1939].	<i>Hellebronth Kálmán</i> : A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, [1939].
<i>Hirtenfeld</i> 1857.	<i>Hirtenfeld, J[aromir]</i> : Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. I. Bd. 1757–1802. Wien, 1857.

⁴⁰⁸ Kórházban.

⁴⁰⁹ Helyesen: Valence, Franciaország.

⁴¹⁰ Értsd: ugyanott halt is meg később. – VI. Pius (1717–1799) pápáról van szó, akit 1798-ban Napóleon utasítására elfogtak, és a franciaországi Valence-be hurcoltak. Itteni fogságában hunyt el 1799. augusztus 29-én.

- Horsetzky* 1905. *Horsetzky, Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. 6., neubearbeitete Aufl. Wien, 1905.
- Horváth* 2023. *Horváth Csaba*: A 11. székely határőr-huszárezred tisztkara (1762–1848). Kolozsvár, 2023. PhD-disszertáció. (Kézirat)
- Keresztes* 2015. *Keresztes Csaba*: Műkincsek ebek harmincadján. – Veszélybe került műtárgyak Magyarországon, 1944–1949. *Archivnet*, 15. (2015) 1. sz. https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html (A leltetés időpontja: 2024. április 2.)
- Köpeczi – Makkai – Szász* 1986. Erdély története három kötetben. II. k. 1606-tól 1830-ig. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Szerk. *Makkai László – Szász Zoltán*. Budapest, 1986.
- Lázár* 2006. *Lázár Balázs*: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején, 1799. július 5. – július 30. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 2. sz. 415–457. o.
- Lázár* 2013. *Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára). [Budapest], 2013.
- Liptai – Borus* 1984. Magyarország hadtörténete két kötetben. I. k. A honfoglalástól a kiegyezésig. Főszerk. *Liptai Ervin*. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984.
- Nagy* 1863. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. k. Pest, 1863.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Nagy L. – Réfi* 2022. *Nagy-L. István – Réfi Attila*: Tiszti portrék a Wurmser-huszárezred történetéből (1775–1797). Budapest, 2022.
- Österreichs Kriege Österreichs Kriege seit 1495. Chronologisches Zusammenstellung der Schlachten, Belagerungen etc. Zusammengestellt aus den *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs* Jahrgang 1876, 1877 und 1878. Wien, 1878.
- Pizzighelli* 1905. *Pizzighelli, Cajetan*: Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Friedrich Leopold Prinz von Preussen Nr. 2, 1742–1905. Kronstadt, 1905.

- Provinzial-Gesetzsammlung
1846.
Rác 2020.
- Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1845. 27. Bd. Prag, 1846.
Rác György: Az egykori hitbizományi és családi levéltárak állami tulajdonba vétele 1945 után. A Batthyány- és a Nádasdy-levéltárak esete. *Levéltári Közlemények*, 91. (2020) 165–205. o.
- Réfi* 2005.
- Réfi Attila*: Egy legendás vasi huszár. Hertelendy Gábor, 1742–1820. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 32. (2005) 4. sz. 36–52. o.
- Réfi* 2014.
- Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.
- Réfi* 2015.
- Réfi Attila*: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I. k. A–H. Pápa, 2015.
- Safáry – Zachar* 1992.
- Safáry Endre – Zachar József*: Nyolcvan nyár nyeregben. Skultéty László huszár zászlótartó élete. Budapest, 1992.
- Schematismus
Dicasteriorum
et Officialium [1811.]
- Schematismus
Dicasteriorum
et Officialium [1812.]
- Schematismus
Dicasteriorum
et Officialium [1813.]
- Schematismus
Dicasteriorum
et Officialium [1814.]
- Svoboda* 1894.
- Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transsylvaniae Pro Anno 1811. Claudiopolis, [1811.]
- Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transsylvaniae Pro Anno 1812. Claudiopolis, [1812.]
- Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transsylvaniae Pro Anno 1813. Claudiopolis, [1813.]
- Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transsylvaniae Pro Anno 1814. Claudiopolis, [1814.]
- Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. I. Bd. Wien, 1894.
- Vadász* 1998.
19. századi egyetemes történet, 1789–1890. Szerk. *Vadász Sándor*. Budapest, 1998.
- Wrede* 1898.
- Wrede, Alphons Freiherr von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. II. Bd. Wien, 1898.

- Wrede* 1901. *Wrede, Alphons Freiherr von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. III/1. Bd. Wien, 1901.
- Wurzbach* 1864. *Wurzbach, Constantin*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. XI. Bd. Wien, 1864.
- Wurzbach* 1885. *Wurzbach, Constantin*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. LII. Bd. Wien, 1885.

Attila Réfi

„YOU KEEP FIGHTING UNTIL YOU MAKE THE WHOLE HUMAN NATION
BEGGARS BECAUSE OF YOUR AMBITION”

Notes and reflections of János Vántsits, Hussar Sergeant (1784–1802)

Part I

(Summary)

Only a few personal accounts written by Hungarian soldiers have come down to us from the period of the turn of the 18th and 19th centuries. The manuscript in the Military History Archives of the Institute and Museum of Military History, which is the subject of this work, is therefore particularly rare and unusual. The author of the manuscript, written in Hungarian apart from a few German letters, was not an officer or a general, but a simple non-commissioned officer, Sergeant János Vántsits.

Born in Kecskemét in 1760, and originally a millman, he served in the 2nd Hussar Regiment between 1778 and 1802. He started his career as a private, and then, thanks to his skills and some education, he worked his way up to the position of sergeant. He was serving during a particularly eventful period. For example, he was involved in the last war against the Turks and the first two coalition wars against the French. In his 18 folio notes, however, he not only gives a simple account of events, but also shares his thoughts and reflections with the reader. This gives us an excellent insight into the world view of a man living in a simple row at the end of the 18th century, which is far from simplistic and schematic, but very complex.

This part of the source publication presents Sergeant Vántsits' notes for the period 1784 to 1799.

Attila Réfi

„IHR FÜHRT SO LANGE KRIEG, BIS IHR WEGEN EURES EHRGEIZES DAS
GANZE MENSCHENVOLK ZU BETTLERN MACHT“

Aufzeichnungen und Überlegungen von Husaren-Wachtmeister János Vántsits (1784–1802)

Teil 1

(Resümee)

Aus der Zeit der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert sind uns nur wenige persönliche Quellen aus den Schriften ungarischer Soldaten überliefert. Das Manuskript im Archiv für Militärgeschichte des Instituts und Museums für Militärgeschichte, das in dieser Studie veröffentlicht wird, ist daher besonders selten und ungewöhnlich. Außerdem war der Verfasser des – abgesehen von einigen deutschen Briefen – in ungarischer Sprache verfassten Manuskripts kein Offizier oder General, sondern ein einfacher Unteroffizier, Wachtmeister János Vántsits.

Er wurde 1760 in Kecskemét geboren und diente zwischen 1778 und 1802 im 2. Husarenregiment. Er begann seine Laufbahn als Gefreiter, dann wurde er dank seiner Fähigkeiten und einer gewissen Ausbildung zum Wachtmeister. Seine Dienstzeit fiel in eine besonders ereignisreiche Zeit. So nahm er am letzten Krieg gegen die Türken und an den ersten beiden Koalitionskriegen gegen die Franzosen teil. In seinen 18 Folio umfassenden Aufzeichnungen gibt er jedoch nicht nur einen einfachen Überblick über die Ereignisse, sondern lässt den Leser auch an seinen Gedanken und Überlegungen teilhaben. Dies gibt uns einen ausgezeichneten Einblick in die Weltsicht eines Mannes, der Ende des 18. Jahrhunderts ein einfaches Leben führte. Diese Weltsicht ist aber keineswegs einfach und schematisch, sondern sehr komplex.

Dieser Teil der Quellenmitteilungen basiert auf den Aufzeichnungen des Wachtmeisters in Bezug auf die Jahre zwischen 1784 und 1799.

Attila Réfi

« VOUS VOUS BATTREZ JUSQU'À CE QUE VOUS FASSIEZ DE TOUTE LA NATION
DES MENDIANTS À CAUSE DE VOTRE AMBITION »

Notes et réflexions du sergent János Vántsits, (1784–1802)

Première partie

(Résumé)

Nous n'avons que quelques sources personnelles écrites par des soldats hongrois au tournant des 18e et 19e siècles. Le manuscrit des Archives d'histoire militaire de l'Institut et du Musée d'histoire militaire, qui est publié dans cet ouvrage, est donc particulièrement rare et insolite. De plus, l'auteur du manuscrit écrit en hongrois n'était pas un officier ou un général, mais un simple sous-officier, le sergent János Vántsits. Seuls quelques courriers en allemand présentent cette caractéristique.

Né à Kecskemét en 1760, l'ancien meunier servait dans le 2e régiment de hussards entre 1778 et 1802. Il a commencé sa carrière comme simple soldat, puis, grâce à ses compétences et à une certaine éducation, il est devenu major. Son service fut particulièrement mouvementé. Il a participé à la dernière guerre contre les Turcs et aux deux premières guerres de coalition contre les Français. Dans ses notes en 18 in-folio, il ne s'est pas contenté de donner un simple aperçu historique, mais il a également partagé ses pensées et réflexions avec le lecteur. Cela nous donne

un excellent aperçu de la vision du monde complexe d'un homme de condition modeste à la fin du 18e siècle, qui est loin d'être simpliste et schématique.

Cette partie de la publication de source est basée sur les notes du sergent relatives à la période de 1784 à 1799.

Аттила Рефи

«ВЫ СРАЖАЕТЕСЬ ДО ТЕХ ПОР, ПОКА ИЗ-ЗА СВОИХ ЧЕСТОЛЮБИВЫХ
СТРЕМЛЕНИЙ НЕ ПРЕВРАТИТЕ ВЕСЬ РОД ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ В НИЩИХ»

Заметки и размышления гусарского сержанта Яноша Вантсица (1784–1802)

Часть 1.

(Резюме)

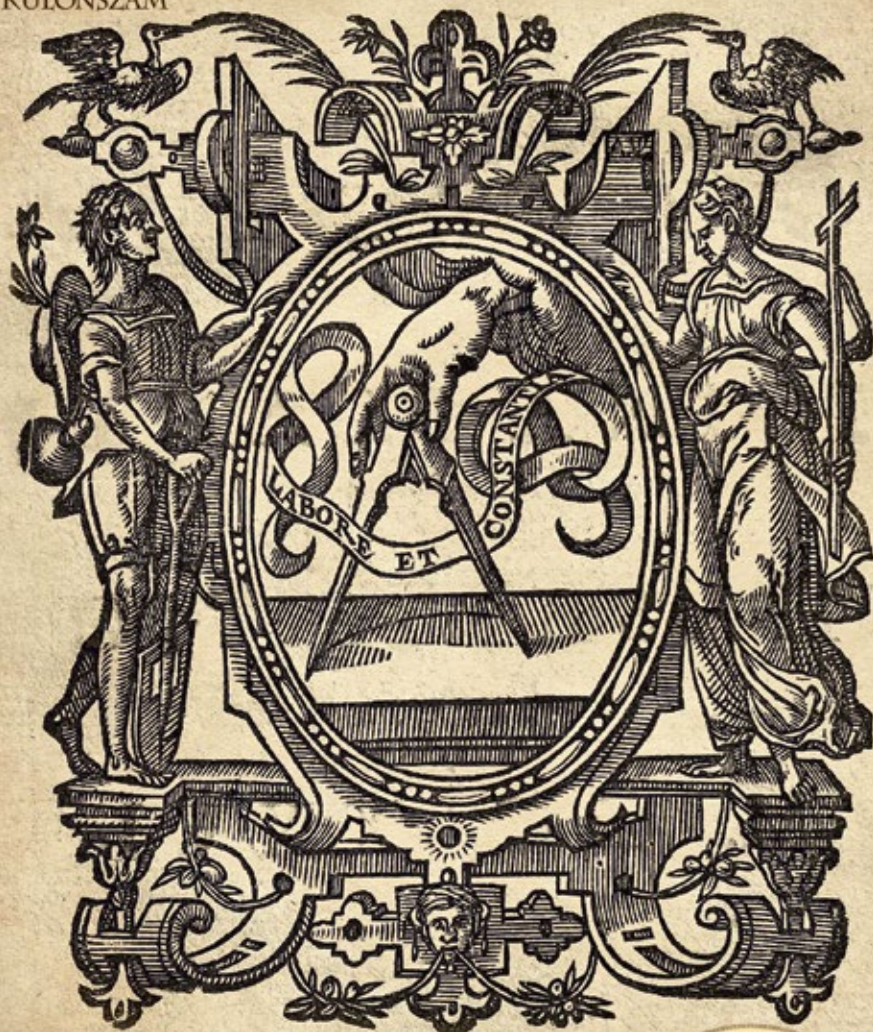
До нас дошли лишь немногие личные источники, вышедшие из-под пера венгерских солдат рубежа XVIII–XIX веков. Рукопись, находящаяся в Военно-историческом Архиве Института и Музея Военной Истории и публикуемая в настоящей работе, является поэтому особенно редкой и необычной. Более того, автором рукописи, написанной на венгерском языке, – за исключением нескольких немецких писем – был не офицер или генерал, а простой унтер-офицер, сержант Янош Ванцитс.

Ученик мельника, родившийся в Кечкемете в 1760-ом году, служил во 2-ом гусарском полку с 1778 по 1802 год. Он начал свою карьеру рядовым, а затем, благодаря своим способностям и некоторому образованию, дослужился до чина охранника. Его служение пришлось на особенно насыщенный событиями период. Так, он участвовал в последней войне против турок, а затем в первых двух коалиционных войнах против французов. Однако в своих заметках объемом в 18 тетрадок он не только дает простой обзор исторических событий, но и делится с читателем своими мыслями и размышлениями. Таким образом, мы можем получить прекрасное представление о мировоззрении простого рядового человека XVIII-ого века, которое далеко не такое упрощенное и схематичное, а весьма сложное.

В этой части издания публикации источника содержатся записки сержанта в период с 1784-ого по 1799 годы.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

KÜLÖNSZÁM

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

SI HORTUM IN BIBLIOTHECA HARE.
KÖSZÖNTŐ
ÍRÁSOK
KREUTZER ANDREA
60.
SZÜLETÉSNAPIJÁRA

ADATTÁR

MÁRTON MÁTYÁS

ALDEBRŐ I. VILÁGHÁBORÚS HŐSI HALOTTAI

Aldebrő Heves vármegyei község a Tarna völgyében, Egertől délnyugatra. A Grassalkovich Antal által 1743-ban az akkori Debrő (ma Feldebrő) községtől délre alapított falu német földről betelepített katolikus lakosai egy évszázad alatt jórészt asszimilálódtak, és hű fiaivá váltak a magyar hazának, amire büszkék is. Ezt bizonyítja Pór József Aldebrőn, az Öregfalusi temetőben ma is álló sírkövének felirata: *ITT NYUGSZIK | AZ ÚRBAN | PÓR JÓZSEF | 48-AS HONVÉD | ÉLT 78 ÉVET | † 1904. | B.P. [BÉKE PÓRAIRA]*.

A tárgy iránti érdeklődésem kialakulásában alapvető szerepet játszott, hogy mind Édesanyám (Lutter Mária, 1912. február 14.), mind Édesapám (Márton Mátyás, 1907. április 4.) a község szülőtte, és a felmenőim is mind: egyenes ágon a Mártonok és a Sneiderék, illetve a Lutterek és a Hermanok. Ugyancsak Aldebrőn született a Doberdónál elesett apai nagyapám (Márton Mátyás, 1884. augusztus 10.), aki az I. világháború hősi halottjaként szerepel a Szentlélek Eljövetele-templom falán elhelyezett emléktáblán.

Családfakutatásom nagy ösztönzést jelentett, hogy a témában jobban elmélyedjek, hiszen egyre több rokonom került elő, akinek családja érintett volt a világháborús emberveszteségek elszenvedésében. Az is kiderült utóbb, hogy szinte minden – ma is a községben élő – családhoz közelebbi-távolabbi, sajnos ma már nem élő rokoni kapcsolatok fűznek.

Apai nagyapám elestének körülményeit kutatva jutottam el azután a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) I. világháborús internetes adatbázisához,¹ s ennek kapcsán kerültem személyes kapcsolatba Kiss Gábor alezrederessel, a Hadtörténelmi Levéltár vezetőjével, akinek ezúton is köszönetet mondok sokrétű segítségéért.

Herman István Ervin – a nemrég elhunyt országgyűlési képviselő – születési helye, Aldebrő alapításának 275. évfordulóján *Jó magyarok lettünk* című írásában emlékeztetett arra, hogy az I. világháború harcaiban a község polgárai közül „57 fiatal, ifjú honvéd áldozta életét a nagyhatalmak oltárán”.²

¹ HM HIM Katonahősök emlékezete online adatbázis. A magyar katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban. <https://ivh-katonahoseink.militaria.hu> (A letöltés időpontja: 2025. január 15.)

² *Aldebrői Krónika*, 20. (2018) 1. sz. 2–4. o.

„Állj meg egy szóra s mondj egy imát az 1914–1918 évi világháborúban elesett aldebrői hősökért, akiknek soha el nem múló emlékére vésette ide e táblát a rájuk mindig imádságos lélekkel gondoló utókor!” – olvashatjuk a templom falán elhelyezett emléktáblán. De tudjuk-e pontosan, hogy kikről is szólnak a megemlékező sorok? És vajon csak ők áldozták életüket „a nagyhatalmak oltárán” Aldebróról? Ezekre a kérdésekre kerestem, és nagyrészt kaptam választ kutatásaim során.

Emléktábla az aldebrői Szentlélek Eljövetele-templom falán (Fotó: Márton Zsuzsa, 2024)

Néhány szó a hősök személyes adatairól és a forrásokról

Száz esztendőnél régebbi történésekről van ma már szó, és ha a születési adatokat tekintjük, gyakran közel 150 éves, szebb jövőt ígérő eseményekről, s a fiainknak szebb jövőt remélő szülőkről beszélhetünk.

A HM HIM adattárában összesen 64 aldebrői világháborús halott nevét és adatait gyűjtöttem össze. Ezen személyek döntő többsége szerepel a Szentlélek Eljövetele-templom falán elhelyezett emléktáblán: az ott megnevezett 57 – nem mindig fiatal – honvéd neve elé † jelet tettem.

Nem volt módom felkutatni, hogy ez az emlékező lista hogyan keletkezett 1930-ban, és milyen adatokon alapul, de az aldebrői anyakönyvekben utánajártam az illető személyekről fellelhető információknak, a legtöbb esetben összevetve ezeket a FamilySearch

adatbázisban³ fellelhető adatokkal is. A táblán a név után álló, a hősi halott azonosítást szolgáló születési évszám Aldebrő *keresztelési anyakönyveivel* egybevetve több esetben hibásnak tűnik. A *házassági anyakönyvek* megerősíthetik a születési adatokat, mivel tartalmazzák a pontos születési, még többször a keresztelési dátumot (a kettő között csak néhány napos különbség lehet), vagy legalább a házasulók korát megadják (évben kifejezve). A táblára vésett évszám és a keresztelési anyakönyvi adatok között viszonylag gyakori az 1-2 évnyi eltérés. Gondoljunk bele, hogy az emléktábla sok esetben több mint fél évszázaddal korábban született személyekről szól! S gyakran bizony a család már csak így emlékezik: „47 éves volt, hogy meghalt.” De vajon betöltötte már ezt a kort, vagy épp csak belépett 47. életévébe? Ez is magyarázhatja az eltérést a születési évszámokban, és arra enged következtetni, hogy az emléktábla készítői ezek tekintetében a közösségi emlékezetre hagyatkoztak.

Az aldebrői *halálozási anyakönyveket* is áttekintettem. Ezekben viszonylag kisszámú (mindösszesen 16) bejegyzés olvasható első világháborús hősi halottakról. Közülük Holik István és Matz János az emléktáblán nem szerepel.

A helyi források mellett tájékozódtam a katonai nyilvántartásokban is. Ezekben hét olyan aldebrői illetékességű személy található, aki szintén nem szerepel az emléktáblán. A katonai szolgálatra vonatkozó adatok egy része a HIM említett nyílt hozzáféréssű, számos forráson alapuló veszteségi adatbázisából származik – erre az adattárban „*I. vh. Katonahőseink*” forrásmegjelölés utal. Emellett Kiss Gábor alezredestől két aldebrői kigyűjtést is kaptam – a HIM Hadtörténeti Levéltárban őrzött halotti anyakönyvekből, illetve a bécsi Hadilevéltárban (Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv) található veszteségi iratanyagból (lajstromok, kartonok). Ezek jelölése: „*Katonai halotti nyilv.*” és „*Veszteségi nyilv.*”. Előfordul, hogy az egyes forrásokban ugyanazon személyről több bejegyzés vagy karton is található. Ilyen esetekben a forrást azonosító betűjelzés után feltüntettem ezek számát „(2×)”, „(4×)” stb. alakban. A levéltári forrásokból alkalmanként (nem mindenkinél) nyerhetők olyan adatok is, hogy milyen rendfokozattal, milyen csapattestnél és milyen alosztálynál szolgált az illető. Kiss Gábor 2020-ban megjelentetett egy helyzetképet az I. világháborús veszteségi nyilvántartásokról.⁴ Ugyanakkor 2024 júliusában – immár a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségének vezetőjeként – próba-kutatásként tekintett az ottani I. világháborús veszteségi iratanyag külső kutatók számára jelenleg elérhetetlen állagaiba, és a jelen írás Adattárának első négy személyével kapcsolatban további adatokat tartalmazó feljegyzéseket talált (erre utalok az ÖStA KA jelzettel), rámutatva ily módon az Adattár későbbi bővítésének lehetőségére.

³ FamilySearch (Genealogical Society of Utah) <https://www.familysearch.org/hu/>.

⁴ Kiss Gábor: Az I. világháború osztrák–magyar veszteségi adatainak kezelése 1914-től napjainkig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 2. sz. 325–337. o.

A katonai nyilvántartásokban a veszteség időpontjaként gyakran szerepel „12.31.”, azaz december 31. Ezen esetekben a halálozás pontos dátuma nem ismert, adatok hiányában az év végi összesítéskor ilyen módon rögzítették az adott évben bekövetkezett „emberveszteséget”.

A leírásokban törekedtem arra, hogy pontosan idézzem a forrásokban (aldebrői anyakönyvek, katonai nyilvántartások) szereplő személynevek írásmódját. Így a nevekben jelentkező betűeltérések nem az én elütéseim. Az életrajzi dátumoknál a hónapok jelölése a forrásmunkákban számmal vagy rövidítéssel, magyaros vagy németes formában egyaránt előfordult. A könnyebb olvashatóság érdekében ezeket a magyar helyesírás szerinti formában egységesítettem, kiírva a hónapok nevét. Kivételt képeznek a „12.31.” megjelölésű halálesetek, így figyelmeztetve az olvasót, hogy itt valójában csak az évszám biztos! Ugyancsak a könnyebb olvashatóság érdekében magyar fordításban adom meg a német forrásokban szereplő csapattestek megnevezését.⁵

Néhány szó a katonai alakulatokról, ahol hőseink szolgáltak

Az Aldebrőről besorozott katonákat elsősorban a kiegészítés szempontjából Heves vármegye területén illetékes cs. és kir. egri 60., vagy a m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezredekbe, esetleg a cs. és kir. gyöngyösi 6. huszárezredbe hívták be, de találunk Aldebrőről származó katonát a m. kir. besztercebányai 16. honvéd gyalogezred, a m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred, a cs. és kir. kassai 34. gyalogezred kötelékében is. Ők behívásuk idején vélhetően már nem Aldebrőn, hanem az említett csapattestek kiegészítő területein éltek.

Az egri 60. gyalogezred békeidőben a cs. és kir. kassai VI. hadtest kötelékéhez tartozott. Az ezredtörzs békehelyőrsége Eger volt. Az ezred I., III. és IV. zászlóaljai Egerben, míg a II. zászlóalj Zvornikban⁶ állomásozott.

A kassai 34. gyalogezred is a cs. és kir. VI. hadtest kötelékéhez tartozott. Az ezredtörzs, valamint az I., III. és IV. zászlóaljak Kassán, míg a II. zászlóalj Rogaticán⁷ állomásozott.

A 2. osztályból, illetve 3-3 századból álló cs. és kir. 6. huszárezred szintén a kassai VI. hadtesthez tartozott. 1914-ben az ezredtörzs, valamint a 6. század Klagenfurtban⁸, a 2., a 3. és a 4. század Seebachban⁹, míg az 1. század Wolfsbergben¹⁰, az 5. század

⁵ A kutatás során az alábbi német nyelvű rövidítésekkel találkoztam: IR. (Infanterieregiment) – gyalogezred, Baon. (Bataillon) – zászlóalj, Bez. (Bezirk) – kerület, HIR. (Honvéd Infanterieregiment) – honvéd gyalogezred, k. u. (königlich-ungarisch) – magyar királyi, Komp. (Kompanie) – század, LIR. (Landwehr Infanterieregiment) – honvéd gyalogezred, Stb. (Stab) – törzs.

⁶ Település Bosznia-Hercegovinában.

⁷ Település Bosznia-Hercegovinában.

⁸ Osztrák város, Karintia szövetségi tartomány fővárosa.

⁹ Ma: Villach karintiai osztrák város része.

¹⁰ Osztrák város Karintiában.

pedig Sankt Veitben¹¹ állomásozott. Mivel az ezred nemzetiségi összetételét tekintve többségében magyar volt, ezért ezredvezényleti nyelvként a magyart használták.

A m. kir. miskolci 10. és besztercebányai 16. honvéd gyalogezredek a m. kir. kassai III. honvéd kerülethez tartoztak. A 10. honvéd gyalogezred parancsnoksága, valamint I. zászlóalja Miskolcon, II. zászlóalja Egerben és III. zászlóalja Sátoraljaújhelyen állomásozott. A 16. honvéd gyalogezred parancsnoksága, valamint I. zászlóaljának helyőrsége Besztercebányán¹², II. zászlóalja Balassagyarmaton, III. zászlóalja pedig Jolsván¹³ működött.

A m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred a m. kir. budapesti I. honvédkerület szervezetébe tartozott. Parancsnoksága, valamint I. és II. zászlóalja Pécsett, III. zászlóalja Kaposváron, míg IV. zászlóalja Fiumében¹⁴ állomásozott.

ADATTÁR

Hősi halottaink az I. világháborúban

† Birgenstok János, 1889

Az 1889-es esztendő keresztelési anyakönyveiben nem szerepel. A kutatásom kezdetén két időben távolabb eső, de elvileg lehetséges szülőpárt is találtam e születési dátum alapján.

Egy 13 évvel korábbi bejegyzés szerint volt egy János keresztnevű Birgenstok fiú, aki Birgenstok András földműves és Védli Julianna, Aldebrő 100. hsz. alatti lakosok gyermekeként 1876. január 2-án született.

Közelebb áll azonban a táblán szereplő évszámhoz egy annál 8 évvel későbbi bejegyzés, amely szerint Birgenstok Balázs (27, kisbirtokos) és Márton Julianna (20, háztartásbeli) aldebrői lakosok János keresztnevű gyermeke 1897. május 26-án délelőtt 7-kor jött a világra.

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi iratanyagában Kiss Gábor próba-kutatása során fellelt karton az utóbbi feltételezésemet igazolja: az 1897-es születésű Birgenstok János (Aldebrő, Heves vármegye) 1915-ben gyalogusként vonult be. A m. kir. 16. honvéd gyalogezred 10. századában szolgált, 1916. június 13-ától eltűntként szerepel a katonai nyilvántartásban. [ÖStA KA]

¹¹ Osztrák város Karintiában.

¹² Ma: Banská Bystrica, Szlovákia.

¹³ Ma: Jelšava, Szlovákia.

¹⁴ Ma: Rijeka, Horvátország.

Birgenstok Lajos

1898. augusztus 3-án délután 9-kor született Birgenstock Antal (32, kisbirtokos) és Sveiczter Angyél (29, háztartásbeli) aldebrői lakosok Lajos keresztnévű gyermeke, mint arról a keresztelési anyakönyv tanúskodik.

A katonai nyilvántartás szerint aldebrői illetőségű földművesként vonult be, és 22 évesen olasz hadifogságban, Olaszországban halt meg 1920-ban (12.31.). Szülei: néhai Birgenstok Antal és Sveiczter Angyél. [*Katonai halotti nyilv.*]

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi iratanyagában fellelhető kartonokból ugyanakkor a következőket tudhatjuk meg: Birgestock/Birgenstock Lajos, anyja neve Schweirer (sic!) Angela, a [cs. és kir. egri] 60. gyalogezred katonája 1898-ban Magyarországon, Heves [vármegyében], Haldebrin (sic!) [Aldebrön] született, és 1918. december 22-én vagy 23-án, 20 éves korában szívbénulásban halt meg az olaszországi Savigliano katonai kórházában. [*ÖStA KA*]

† Domoszlai András, 1886

Aldebrői anyakönyvi adatok nem állnak rendelkezésre vele kapcsolatban. Az 1886-os évet megelőzően azonban két olyan házasság is kötött Aldebrön, amelyben potenciális szülőket kereshetünk.

1878. január 14-én kötött házasságot Domoszlai Imre, a 23 éves vécsi származású, 49. honvéd zászlóaljbeli katona és a 18 esztendő aldebrői Farkas Mária. Elsőszülött gyermekük Katalin, 1878. november 29-én látta meg a napvilágot. Több gyermek születéséről nem tudunk.

1879. február 17-én pedig a 21 éves domoszlói származású földműves, Domoszlai Konrád lépett frigyre a 28 esztendő özvegy Schaufert Mária aldebrői földműves-sel. A gyermekek sorra születtek: 1883-ban Mária, 1891-ben Pál, 1895-ben Piroska. Az 1886-ban született András, akit ugyan nem találunk meg az aldebrői keresztelési anyakönyvekben, jól illeszkedne a sorba! Talán Domoszlón, a nagyszülői házban látta meg a napvilágot.

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi iratanyagában fellelhető adatokból a következők derültek ki: Domoszlai András (sic!), civil kocsis, 1885, Aldebrő (Eger [járás], Heves [megye], Magyarország) születésű, római katolikus, 29 éves férfi Sátoraljaújhelyen 1915. március 10-én meghalt tifuszban. 1915. március 13-án a sátoraljaújhelyi temetőben hantolták el. [*ÖStA KA*]

† Domoszlai Gergely, 1875

Házassági anyakönyvi adatai szerint 1873. október 25-én született Tófaluban, Domoszlai József és Drahos Terézia gyermekeként. (Keresztelési anyakönyvét nem találtam.) A földművesnél napszámosként dolgozó Gergely 1897. november 9-én kötött házasságot Sveiczter Teréziával (Aldebrő, 1877. augusztus 15., háztartásbeli), aki 42 évesen, 1918. július 18-án Aldebrő 52. hsz. alatt halt meg, és a halálzási anyakönyvben „néhai

Domoszlai Gergely neje”-ként említik. Ezek szerint Domoszlai Gergely 1918. július 18-át megelőzően halt hősi halált.

Valóban. A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi iratanyagában fellelhető adatokból megtudjuk: Domoszlai Gregor (sic!) – Aldebrő, Eger, Heves [vármegye], magyarországi születésű, római katolikus, 42 éves férfi –, a [m. kir.] 10. honvéd gyalogezred katonája 1915. május 9-én elhunyt Galiciában, Korcsinánál¹⁵. Eltemették: 1915. május 11-én ugyanott. [ÖStA KA]

Heiszman Imre

1893. november 4-én Aldebrő 63. sz. alatt, Heiszman Vincze és Fink Rozál elsőszülött gyermekeként látta meg a napvilágot, amint ezt a kereszteleési anyakönyvbe bejegyezték. Nős volt. Házassági anyakönyvi adatai szerint földművesként vette el az 1896. szeptember 18-án, Aldebrőn született Hugli Annát.

Mind a születési idejére, a szüeleire és a feleségére, mind pedig a foglalkozására vonatkozó tényeket megerősítik a katonai nyilvántartások. Megtudhatjuk azt is, hogy az Aldebrő 67. hsz. illetőségű Heiszman Imre honvéd gyalogosként szolgált a cs. és kir. 60. gyalogezredben, és az orosz harctéren, Oroszországban, a Dnyeszternél halt meg 1915-ben. A másik nyilvántartás szerint halálának dátuma 1917. 12. 31., ami inkább megfelel elhalalozáskori életkorának: 24 éves volt. [Katonai halotti nyilv. és I. vh. Katonahőseink]

† Heiszman János, 1893

Sem aldebrői anyakönyvi adatok, sem katonai adatok nem állnak rendelkezésre vele kapcsolatban.

A kereszteleési anyakönyvek vizsgálata alapján lehetséges szülőkként (bár ez a házassági anyakönyvekből nem támasztható alá) szóba jöhetnek a csaltanyai Heiszman József dohányos [kertész] és a nagytályai születésű Müller Julianna. Gyermekeik: Julianna 1889, Franciska 1890, József 1891, József 1899. Az első négy gyermek csecsemőként, illetve kisgyerekként meghalt, nem zárható ki azonban János születése 1893-ban.

Ugyancsak az anyakönyvi vizsgálatok alapján feltételezhető szülőpárként az Aldebrő 148. sz. alatt lakó Heiszman Bálint kukás [azaz dohánykertész] és Veiner Amália. Gyermekeik: Erzsébet 1892 és Anna 1895 – mindketten megérték a felnőttkort. János születése 1893-ban itt is illeszkedne a sorba.

Az 1893-as születési évszám ugyanakkor felveti azt a kérdést, vajon nem a korábban tárgyalt Heiszman Imréről van-e szó? Hiszen a kereszteleési anyakönyvekben előfordulnak kettős keresztnevű gyermekek is.

¹⁵ Ma: Korczynna, Lengyelország.

† Herman Mihály, 1900

A keresztelési anyakönyv szerint 1899. november 1-jén délelőtt 4-kor Herman Márton (24, kisbirtokos) és Macz Erzsébet (23, háztartásbeli) gyermekeként, Aldebrőn született.

A katonai nyilvántartás a néhai Herman Márton és Macz Erzsébet Aldebrő 71. sz. illetőségű, földműves foglalkozásúként bevonult gyermekéről azt jegyzi fel, hogy 25 évesen az olasz harctéren, Olaszországban esett el. A veszteség dátuma: 1920.12.31. Feltételezem, hogy a kor megjelölése téves, hiszen mindkét szülő neve megegyezik az anyakönyvben szereplővel. [*Katonai halotti nyilv.*]

Holik István

Egyike azon hősi halottaknak, akikkel az aldebrői halálozási anyakönyvekben találkozhatunk, de a templom falán lévő emléktáblán nem szerepelnek. Az anyakönyv szerint 25 évesen, 1914. szeptember 30-án a Milaszew¹⁶ körüli harctéren esett el, azaz 1889-ben szülehetett. Szülei ismeretlenek.

Három katonai forrás is említi. Ezekből megtudhatjuk, hogy aldebrői (Heves vármegye) illetőségű, és tizedesként szolgált a cs. és kir. 6. huszárezredben. 1914. szeptember 30-án a Milaszew körüli harcokban esett el Galíciában, és a településtől északra fekvő erdőben lett eltemetve.

Az aldebrői anyakönyveket vizsgálva azonban joggal feltételezhetjük, hogy az 1879. január 14-én házasságot kötött 20 éves Holik János földműves és a 16 esztendőes Macz Julianna földműves egyik (talán az utolsó) gyermekéről van szó, akik a keresztelési anyakönyv szerint sorra így születtek: Károly, az elsőszülött 1879-ben, Rozália 1881-ben, Erzsébet 1883-ban és János 1885-ben. Az említett gyermekek mind az Aldebrő 19. szám alatt jöttek világra. (Az utóbbi kettőnél az anyjuk neve az anyakönyvben Matzként szerepel.) 1889-ben István, talán utolsóként a sorban, követhette őket ebben a családban. [*Katonai halotti nyilv. és I. vh. Katonahőseink (2×)*]

† Hinervadli György, 1885

1884. május 30-án született Aldebrő 39. sz. alatt, a keresztelési anyakönyv szerint Hinervádli János és Herman Mária gyermekeként. (31-én keresztelték.) Földműves volt, amikor 1909. november 7-én házasságot kötött az 1891. május 31-én született Márton Anna háztartásbelivel, Márton János és Dorogházi Lujza leányával. A házassági anyakönyvben apja neve: néhai Hinervádli János.

A katonai nyilvántartásokban nem, és Aldebrő halálozási anyakönyveiben sem szerepel. Így hősi halálának adatai ismeretlenek.

¹⁶ Milaszew a II. világháborúban elpusztult lengyel kolónia Oroszországban. Később újjáépült, ma: Miljasev, Ukrajna.

† Horváth József, 1882

1883. május 22-én látta meg a napvilágot Aldebrő 159. sz. alatt, Horváth József aldebrői és Asztalos Erzsébet feldebrői születésű lakosok gyermekeként. Házassági anyakönyve szerint a „kovács iparos segéd” foglalkozású fiatalember (apja itt: néhai Horváth József) 1904. május 24-én kötött házasságot az 1886. július 10-én, Aldebrőn született Veiner Anna aldebrői lakos háztartásbelivel, Veiner István és Szigili Mária leányával.

A katonai nyilvántartásokban nem szerepel, Aldebrő halálzási anyakönyveiben sem találjuk, így halálának időpontja és helye sem ismert.

† Hugli Béla, 1889

1889. október 23-án Hugli János és Ország Rozália gyermekeként született. Házassági anyakönyve szerint a földműves fiatalember 1913. november 3-án Kurczveil Magdolnával (Aldebrő, 1897. május 18.), Kurczveil Mátyás és Ország Mária leányával lépett házasságra.

Az online veszteségi adatbázis a cs. és kir. 60. gyalogezredben szolgáló gyalogosként tartja nyilván, és számol be a galíciai Niskolyczyben¹⁷ 1915. október 22-én bekövetkezett haláláról. [I. vh. *Katonahőseink*]

A hősi halottak között említi a község halálzási anyakönyve is, azonos adatokkal.

Ignác Mihály

Csak a katonai nyilvántartásokból származó adatai ismertek. Ezek szerint 1877-ben született Aldebrőn. Honvéd, illetve gyalogos rendfokozattal szolgált a m. kir. 19. gyalogezred 8. századában. 1917. október 25-én esett el. (Talán testvére lehet Púhl Mihály feleségének, a „tófalvi” [tófalui] Ignác Máriának, akinek 1889. február 27-én született Mária nevű gyermeke?! Elképzelhető, hogy Mihály azért nem szerepel az aldebrői anyakönyvekben, mert ő is tófalui volt.) [*Veszteségi nyilv. (2×) és I. vh. Katonahőseink*]

† Jákli Mátyás, 1882

A keresztelési anyakönyv szerint Aldebrő 28. sz. alatt, 1882. április 30-án született Jakkel Mihály és Steklipak Eszther gyermekeként. Azonban házassági anyakönyvében a szülők neve Jákli Mihály és Stekelpach Eszter (már majdnem egyezik a ma is használt névalakkal). „Kisbirtokosnak segítő családtagja”-ként 1902. november 16-án kötött házasságot Károly Rozália (Aldebrő, 1885. május 7.) háztartásbelivel, Károly György és Herman Erzsébet leányával.

Halálára vonatkozó adatokat sem az aldebrői halálzási anyakönyvekből, sem a katonai nyilvántartásokból nem ismerünk.

¹⁷ Ma: Niz'kolizi, Ukrajna.

† **Karancs Béla, 1879**

A keresztelési anyakönyvek szerint Karancs Béla 30 éves [azaz 1879-ben született] önálló borbély mesternek és feleségének, a 30 éves Muzamel Rózának 1909. július 28-án Ilona nevű leányuk született, majd Mária 1911. szeptember 1-jén (az apát ekkor fodrásznak mondja az anyakönyv).

Karancs Béla születésére vonatkozó közvetlen adatokat, de a halálára vonatkozókat sem ismerünk az aldebrői anyakönyvekből. A halálzási anyakönyvek alapján feltételezhető szülei az 1910. december 31-én, 65 évesen elhunyt Sebők Mária, valamint Karancs József, aki 68 éves korában, 1916. május 5-én halt meg.

A katonai nyilvántartásokban nem szerepel a neve.

† **Kozsik Ferenc, 1898**

1898. november 22-én délelőtt 10 órakor született Kozsik István (39, kisbirtokos) és Márton Márta (29, háztartásbeli) gyermekeként, derül ki Aldebrő halálzási anyakönyvből, amely hősi halottként tartja nyilván. Eszerint 1917. június 27-én, 18 évesen esett el a fronton.

A katonai nyilvántartások szerint népfelkelő gyalogosként szolgált a m. kir. 10. honvéd gyalogezredben. A halálzási adatok az aldebrői anyakönyvvel egyezők, csak az utóbbiban a keresztnévét még cz-vel írják. [*Veszteségi nyilv. és I. vh. Katonahőseink (2×)*]

† **Kozsik János, 1887**

1884. március 14-én, Aldebrő 130. sz. házában látta meg a napvilágot Kozsik István és Svajczer Mária gyermekeként. Házassági anyakönyve szerint földművesként, 1905. november 16-án vette feleségül az 1888. december 21-én He[j]őbábán született, Alsószolcán lakó Hoor Annát. A házassági anyakönyvben Kozsik János anyja néhai Svejczér Máriaként, a feleség szülei pedig néhai Hoor László és Nagy Lajosné Kerekes Máriaként szerepelnek.

Halálzási adatai sem az aldebrői halálzási anyakönyvekből, sem a katonai nyilvántartásokból nem ismertek.

† **Kozsik József, 1894**

Pontos születési adatai nem ismertek. Az aldebrői házassági és keresztelési anyakönyvek alapján szülei egyértelműen az 1890. október 20-án házasságra lépő 30 éves (özvegy) Kozsik István és a 20 esztendőös Márton Márta. A született gyermekeik sorába (István 1891, Ferenc 1898, Mátyás 1900, Antal 1903, Antal 1905, Mihály 1908) az 1894-es születési dátummal jól illeszkedik József.

Halálzási adatai sem az aldebrői halálzási anyakönyvekből, sem a katonai nyilvántartásokból nem ismertek.

† Köles János, 1875

Születési adatai a házassági anyakönyvből ismertek, amely szerint az Erdőteleken, 1875. július 22-én született aldebrői kisbirtokos fiatalember 1898. szeptember 5-én vette feleségül Márton Julianna (Aldebrő, 1880. augusztus 31.) háztartásbelit, Márton György és Vingendorf Mária leányát. A házasságkötésekor anyakönyvezett szülei: néhai Köles János és özv. Márton Istvánné Márton Julianna.

A katonai nyilvántartás szerint az Aldebrő 105. illetőségű, földműves gazdálkodóként bevonult Köles János orosz hadifogságban, Oroszországban vesztette életét 42 éves korában, 1917-ben (12.31.). [*Katonai halotti nyilv.*]

† Lipkovics Dezső, 1889

Házassági anyakönyvéből ismerhetjük meg születési adatait. Eszerint 1889. október 30-án Lipkovics János és Bozó Mária gyermekeként jött világra. A földműves fiatalember 1914. április 27-én kötött házasságot az 1896. február 28-án született Tajsz [más anyakönyvben Taisz] Juliannával. Az aldebrői halálozási anyakönyv hősi halottként tartja számon, aki a harctéren esett el (pontosabb adat nem szerepel) lövéstől eredő sebesülés miatt, 24 évesen, 1914. december 23-án.

Az online veszteségi adatbázis alapján azzal egészíthetjük ki az elmondottakat, hogy a cs. és kir. 60. gyalogezred 16. századában szolgált, s itt sebesültként szerepel. Egy másik adatlapon ugyanezen ezred gyalogosaként, de már halottként említik. [*l. v.h. Katonahőseink (2×)*]

† Lipkovics János, 1893

Adatai nem ismertek.¹⁸

† Lipkovics József, 1891

Házassági anyakönyvéből ismerjük születési adatait, amely szerint 1891. szeptember 29-én látta meg a napvilágot Lipkovics János és Bozó Mária gyermekeként – vagyis Lipkovics Dezső testvére volt. Ugyaninnen tudjuk, hogy a földműves fiatalember 1914. április 25-én lépett házasságra az 1896. március 17-én Aldebrőn született Uzelman Annával, Uzelman Kálmán és Tarnóczi Katalin leányával. Halálozási adatai ismeretlenek.

† Lipkovics József, 1891 – bizonytalan, kérdéses lehet!

Azonos lehet az előző Lipkovics Józseffel! Ebben az esetben a vésnök tévedett és kétszer véste fel a nevet az emléktáblára.

¹⁸ Az anyakönyvek szerint ugyanebben az időben egy másik Lipkovits János is élt a településen, aki 1885. február 7-én született, és 1904. január 18-án vette feleségül Kurcz Máriát, de ő 1909. május 10-én elhunyt tüdőgümőkórban.

† Lipkovics József, 1893

A katonai halotti anyakönyv szerint a földműves foglalkozású, Aldebrő 115. sz. illetőségű fiatalember az orosz harctéren, Oroszországban esett el 1917-ben (12.31.), 24 évesen [azaz 1893-ban született]. Szülei pedig néhai Lipkovics József és néhai Márton Anna. A szülők és a lakhely alapján azonosítható testvérei a keresztelési anyakönyvek szerint: István 1872, József 1874 és Mária 1895. 1893-as születési dátumával illeszkedik a gyermekek sorába. [*Katonai halotti nyilv.*]

† Lipkovics Lajos, 1873

Az aldebrői keresztelési anyakönyvekben nincs 1873-as születésű fiú. Ugyanakkor két potenciális személy is adódik, akik mind a keresztelési, mind a házassági anyakönyvekben, sőt korán elhalt gyermekeik révén a halálozási anyakönyvekben is követhetők, de születési évszámuk nem 1873.

Lipkovics János, földműves és Schönperger Mária Lajos nevű gyermeke 1870. augusztus 13-án látta meg a napvilágot az Aldebrő 40. sz. alatt. 1896. január 26-án kötött házasságot a Besenyőteleken 1878. augusztus 15-én született Simon Rozáliával. Mindketten földművesek. A hét gyermekük közül utolsóként 1916. június 25-én világra jött János születésekor az apa 46 éves. Lehet, hogy csak 1915 őszén kapott behívót? Esetleg katona sem volt? 1916-ban az Aldebrő 50. sz. alatt laktak.

Lipkovics György, földműves és Simon Mária Lajos nevű gyermeke pedig 1875. november 6-án született Aldebrő 24. sz. házában. A fiatal földműves 1896. november 8-án vette feleségül az ugyancsak földműves foglalkozásúként nyilvántartott Macz Erzsébetet (Aldebrő, 1878. május 8.). Öt gyermekük közül az utolsó, Erzsébet születésekor, 1912-ben az apa 36 éves.

Katonai forrásból nincsenek róla adatok.

† Lipkovics Márton, 1884

1881. november 11-én Aldebrő 90. sz. házában látta meg a napvilágot, Lipkovics Mátyás és Plósz Mária gyermekeként. 1904. november 6-án „kisbirtokosnak segítő családtagja”-ként kötött házasságot az 1888. január 14-én született Krammer [helyesen: Strommer!] Rozália háztartásbelivel. Hősi halottként tartja számon az aldebrői halálozási anyakönyv, aki 1915. augusztus 12-én, 33 évesen esett el a Spaz¹⁹ melléki csatateren, Galíciában. Feleségét ez a nyilvántartás Strammer Rozália néven említi.

Két katonai forrás szerint a cs. és kir. 34. gyalogezredben szolgált népfelkelőként, illetve gyalogsként. A halálozás időpontjára nem közölnek adatot, de helyeként az egyik a galíciai Spas melletti csatateret jelöli meg, míg a másik részletesebb adatokat szolgáltat: Spas, katonametető a Bug folyó mentén. [*Katonai halotti nyilv. és I. vh. Katonahőseink*]

¹⁹ Ma: Spas, Ukrajna; Kamianka-Buzka (akkor Kamionka Strumiłowa) település közelében.

† Lipkovics Márton, 1893

A katonai nyilvántartások adatai szerint 1896-ban született, és gyalogosként a m. kir. 10. honvéd gyalogezred 1. századában (az egyik adatlap szerint népfelkelőként) szolgált. Két esetben 1916. március 29-e szerepel halála időpontjaként, az utóbbi nyilvántartásban március 8-a, ez az elhalálozás helyeként az oroszországi²⁰ Kotusovot²¹ jelöli meg. Akárcsak az aldebrői halálozási anyakönyv, amely hősi halottként említi, és 19 évesnek mondja, szülei pedig Lipkovics Márton és Sönperger Julianna. [*Veszteségi nyilv. és I. vh. Katonahőseink (2×)*]

† Lipkovics Mátyás, 1900

A keresztelési anyakönyv szerint 1900. november 25-én délután 6-kor Lipkovics Mátyás (24, kisbirtokos) és Taisz [a házassági anyakönyvben Tajsz] Rozália (20, háztartásbeli) gyermekeként született. Egyéb adatot nem ismerünk róla.

† Márton János, 1880

János Pál 1878. január 9-én született Márton Márton földműves és Krecz Rozália gyermekeként Aldebrő 156. sz. alatt. „Kisbirtokosnak segítő családtagja”-ként vette nőül 1898. február 14-én az 1881. április 27-én született Lipkovics Julianna háztartásbelit, Lipkovics József és Jákli Franciska leányát.

A katonai nyilvántartás szerint a földműves foglalkozásuként nyilvántartott, Aldebrő 133. sz. illetőségű hadifogoly 1917-ben (12.31.), Taskentben²², Oroszországban halt meg 47 évesen [vagyis 1870-ben született!]. Özvegyéről, Lipkovics Juliannáról is említést tesz a nyilvántartás.

Az aldebrői keresztelési anyakönyvekben szereplő, Aldebrő 37. sz. alatt, 1870. május 14-én született Jánosnak (nepom[uki]), Márton Márton földműves és Uzelman Magdolna gyermekének születési évszáma ugyan egyezik a katonai adatokból számíthatóval, viszont a halálozási anyakönyv szerint a gyermek 3 éves korában elhunyt! Ha elfogadjuk a katonai nyilvántartásban szereplő 1870 körüli születési évet, ± 1-2 év eltéréssel nem találunk János néven kereszttelt, Márton családnévű újszülöttet, sőt 1863-ig visszamenve sem. 1870 után több Márton Jánossal is találkozhatunk a bejegyzések között – 1875. szeptember 23., anyja: Uzelman Magdolna; 1877. július 15., anyja: Helgert Terézia; 1878. október 23., anyja: Leffler Erzsébet –, azonban az ő házasságkötésük adatai nem ismertek, így természetesen Lipkovics Julianna mint feleség neve sem kerülhetett elő!

A fentebb elvégzett elemzések nyomán csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az emléktáblán szereplő Márton János 1880 és a katonai adatbázisban szereplő Márton

²⁰ Helyesen: az orosz fronton, Galíciában. A m. kir. 10. honvéd gyalogezred ebben az időben még itt harcolt.

²¹ Kotusov (Kotuszow, Kotuzów), Galícia. Ma: Kotuziv, Ukrajna.

²² Ma: Toshkent, Üzbegisztán.

János azonos személy, aki 1878-ban született, és felesége Lipkovicz Julianna volt. Tévesen lett az 1917-es évre összeállított hadifogoly-vesztéséglisztában 37 helyett 47 évesként elkönyvelve! [*Katonai halotti nyilv.*]

† **Márton János, 1894**

1892. május 27-én Aldebrő 85. sz. házában született, Márton György és Vingendorf Mária gyermekeként. A földműves foglalkozású fiatalember 1911. november 13-án kötött házasságot Macz Amáliával (Aldebrő, 1896. december 23.).

A katonai nyilvántartásokban nem szerepel, illetve az aldebrői halálozási anyakönyvekből sem ismerünk elhunytával kapcsolatos adatokat.

† **Márton Mátyás, 1884**

1884. augusztus 10-én Aldebrő 156. sz. alatt született, Márton Márton és Krecz Rozál gyermekeként. A földműves foglalkozású fiatalember 1906. január 29-én kötött házasságot Sneider Máriával (Aldebrő, 1888. augusztus 5.), Sneider Vendel és Rús Róza leányával. Az aldebrői halálozási anyakönyv 30 éves hősi halottként említi, aki az osztrák Tengermelléken, Doberdónál esett el 1915. augusztus 2-án.

A katonai nyilvántartásokban szereplő adatok mindegyike szakaszvezetőként említi, csapatszolgálati helye mindenütt a cs. és kir. 60. gyalogezred, két forrásban annak 8. százada, további két forrás szerint 5. menetszázada. Valamennyi forrás elesettként rögzíti. Kettőnél a halál időpontja 1915. augusztus 1., további háromnál augusztus 2., a temetés helyeként kettő forrás a Doberdó-fennsíkot adja meg, illetve közülük egy pontosít: „harci állás” megjegyzéssel. [*Vesztéségi nyilv. és I. vh. Katonahőseink (4×)*]

Matz János

1894. augusztus 29-én Aldebrő 19. sz. alatt született, Matz László és Márton Angyél fiaként. 1919. február 17-én lépett házasságra a Domoszlón lakó földműves foglalkozású fiatalember az ugyancsak Aldebrőn, 1902. február 28-án született Márton Annával, Márton György és Kurczveil Katalin leányával. Az aldebrői halálozási anyakönyv (itt anyja neve Márton Angyelka formában szerepel) 20 éves hősi halottként említi, aki a galíciai Kniazdworban²³ esett el.

Születési idejeként 3 katonai forrás 1894-et ad meg. A források közül négy gyalogsként említi, szolgálati helye a cs. és kir. 60. gyalogezred 9. tábori százada. Az ötödik szerint a cs. és kir. 60. gyalogezredben népfelkelő. Minden veszteséglisztában halottként említik. Három ad meg halálozási időt, egységesen 1915. május 19-ét. Az elhalálozás, illetve a temetés helyeként Kniazdwor, Galícia szerepel. [*Vesztéségi nyilv. és I. vh. Katonahőseink (4×)*]

²³ Ma: Knyazhdvir, Ukrajna.

† Novák József, 1895

A keresztelési anyakönyv szerint 1895. augusztus 31-én Aldebrő 178. sz. alatt született, Novák Mihály, nagymihályi kisbíró és Szeverényi Mária gyermekeként. (Ikertestvére „halva lett”). Más ismert adatunk nincs róla.

† Ország Imre, 1886

Sem az aldebrői keresztelési anyakönyvekből, sem a katonai veszteség-adatbázisból közvetlenül rá vonatkozó adatokat nem ismerünk. Azonban a keresztelési anyakönyvekből Ország Ignác és Plósz Johanna két korabeli gyermeke is ismert, akik elvileg testvérei lehetnének: az elsőszülött Vendel, aki az aldebrői Csalban látta meg a napvilágot 1885. szeptember 20-án, illetve az 1887. január 4-én, a Csali tanyán született Ignác. Hangsúlyozni kell azonban, hogy csak évszám szerint valószínű ez a változat, mivel a két ismert születési dátum közti 15 és fél hónapba „nem fér bele” egy újabb gyermekszülés 1886-ban. Azonban esetleg valamelyik fiú második keresztneve lehetett Imre is.

† Pelinnyecz István, 1885 – bizonytalan, hibás lehet!

A templom falán lévő emléktáblán szereplő családnév és évszám is hibás lehet, mert egyetlen aldebrői anyakönyvben sem találtam ezt a családnévet. Előkerült azonban két bejegyzés Petrinycz néven. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy az Aldebrőn 1891. augusztus 19-én született Petrinycz István gazdasági cseléd, aldebrői lakos (anyja neve: Petrinycz Mária, apja nem ismert), valamint az 1897. október 13-án Aldebrőn született Tóth Rozália (Tóth László és Nagy Viktória leánya) aldebrői lakos 1913. január 28-án kötött házasságot. Egy másik bejegyzés szerint pedig özvegy Petrinycz Istvánné Tóth Rozália (adatai mindenben megegyeznek az előzőkkel) 1919. június 9-én ment hozzá Czipó András (Aldebrő, 1890. október 14.) földműves, verpeléti lakoshoz. Vagyis előző férje ezen dátum előtt elhunyt.

Ezt támasztja alá az online veszteségi adatbázis, amely szerint Petrinycz István a m. kir. 10. honvéd gyalogezred póttartalékos gyalogosa 1915. július 20-án Oroszországban Mihalovicz²⁴-nél halt hősi halált. *[I. vh. Katonahőseink]*

† Rudda József, 1889

A családnév az 1800-as évek első harmadától kezdve jól ismert az aldebrői anyakönyvek mindegyikéből. Ő maga a keresztelési és a házassági anyakönyvekben sem szerepel, további adatok hiányában így nem köthető egyik Rudda családhoz sem.

A katonai nyilvántartásokban nem található ilyen nevű személy.

²⁴ Ma: Michałowicze, Lengyelország (Krakkótól kb. 8 km-re északra).

† Rús Ferenc, 1885

Valószínűleg azonos az 1884. április 4-én Rusz Márton és Márton Mária Aldebrő 15. sz. alatt született gyermekével. A házassági anyakönyv tanúsága szerint Rús Ferenc aldebrői születésű és lakos, földműves napszamos 1907. november 11-én vette feleségül Simon János és Smieder Mária ugyancsak aldebrői lakos leányát, Simon Eleonórárt (Aldebrő, 1891. március 26.). Az aldebrői halálozási anyakönyv szerint Rús Ferenc, Simon Eleonóra férje 33 éves korában, Hernádnémetiben hunyt el, a halál időpontja 1917.12.31. Bár a bejegyzés nem a szokásos „Hősi halál” megjegyzéssel történt, egyértelmű, hogy katonai értesítés nyomán született, mert egy 1921. augusztus 23-án és egy 1921. október 8-án bekövetkezett haláleset között szerepel.

Ezt erősíti az online veszteségi adatbázis, ahol Rusz (sic!) Ferenc halottként van nyilvántartva. Az elhalálozás időpontja pedig 1917.12.31. *[I. vh. Katonahőseink]*

† Rús István, 1886

1886. január 3-án Rusz (sic!) János és Plósz Julianna gyermekeként látta meg a napvilágot Aldebrő 21. sz. alatt. A házassági anyakönyvekben nem találtam. A halotti anyakönyv szerint 27 évesen, a katonai adatokkal (lásd alább) egyező helyen és időben hősi halált halt. Itt Rús István szülei néhai Rús (sic!) János és néhai Plósz Julianna, és mint B. Vona Julianna férje szerepel.

Az online veszteségi adatbázis szerint a m. kir. 10. honvéd gyalogezredben őrzetető, címzetes tizedes, aki 1914. november 26-án a Maszkow²⁵ melletti csatatéren (Oroszország) esett el. *[I. vh. Katonahőseink]*

† Rús Nándor, 1877

1879. május 29-én született Rús Ferenc és Herman Mária gyermekeként Aldebrő 6. sz. alatt. Az Aldebrőn élő, földművelési napszamos fiatalember 1902. szeptember 30-án vette nőül az Aldebrőn, 1883. augusztus 19-én született Vingendorf Terézia háztartásbeli aldebrői lakost. (Szülőpárként az anyakönyvben néhai Rús Ferenc és Sauffert Mihályné Herman Mária, illetve Vingendorf Ferenc és néhai Grósz Erzsébet szerepelnek.) A halálozási anyakönyvben nem található.

A katonai nyilvántartásokból sem ismerünk rá vonatkozó adatokat.

† Simon Ferenc, 1889

1888. november 26-án született Simon János és Smieder Mária Ferenc nevű gyermeke. A „kisbirtokosnak segítő családtagja” státuszú fiatalember 1907. november 11-én házasodott össze Sneider Elek és Smutzer Julianna 1892. július 24-én született leányával, Sneider Mária Annával. Mindketten aldebrői születésű aldebrői lakosok voltak. A halálozási anyakönyv szerint Krosnónál (Galícia) 1915. május 18-án hősi halált halt.

²⁵ Ma: Maszków, Lengyelország.

Felesége, Schneider Mária, szülei pedig Simon János és Sneider (sic!) Mária. [Utóbbi nyilvánvaló elírás!]

A katonai nyilvántartások szerint Simon Ferenc népfelkelő a m. kir. 10. honvéd gyalogezredben szolgált. Az elhalálozás helye: Krosno, Galícia,²⁶ ideje pedig: 1915. május 18. [I. vh. *Katonahőseink*]

† **Simon Imre, 1892**

1893. június 20-án látta meg a napvilágot Simon György és Plósz Anna gyermekeként. Az aldebrői születésű és Aldebrőn lakó földműves 1912. május 5-én kötött házasságot az ugyancsak aldebrői születésű (1894. április 20.) és lakos Márton Rozáliával, Márton András és Márton Angyél leányával. A halálozási anyakönyvben nem szerepel.

A katonai nyilvántartásokból sem ismerünk rá vonatkozó adatokat.

† **Smider Gábor, 1880**

1880. április 3-án, Aldebrő 127. sz. alatt, Schmieder István és Schönperger Julianna gyermekeként született. 1899. november 26-án az aldebrői lakos kisbirtokos, Smider Gábor (apja: néhai Smider István, anyja: Sönperger Julianna) feleségül vette az ugyancsak aldebrői születésű (1882. szeptember 29.) Sönperger Rozáliát, Sönperger Vince és Snajder Magdolna leányát. A halálozási anyakönyvben nem szerepel.

A katonai nyilvántartásból megtudhatjuk, hogy Smider Gábor (apja: néhai Smider István, anyja: Sönperger Julianna, házastársa: Sönperger Rozália) Aldebrő 73. [sz.] illetőségű földműves, 43 éves korában orosz hadifogságban, Oroszországban halt meg, 1917-ben (12.31.). [A 43 év megadása bizonyára téves! 37 éves lehetett.] [*Katonai halotti nyilv.*]

† **Smider Mátyás, 1873**

1874. augusztus 13-án Smieder Mátyás, földműves és Herman Katalin gyermekeként Aldebrő 114. sz. alatt született. A házassági anyakönyv tanúsága szerint Schmieder Mátyás [szülei: Schmieder Mátyás és Herman Kata (sic!)], aldebrői lakos „kisbirtokosnak segítő családtagja”-ként vette feleségül Hoór Viktória aldebrői háztartásbelit, Hoór Mátyás és Smider Erzsébet leányát (Aldebrő, 1879. december 28.). A halálozási anyakönyvben nem szerepel.

A katonai nyilvántartás szerint Smieder Mátyás népfelkelő gyalogos (apja: néhai Smider Mátyás, anyja: néhai Herman Katalin, házastársa: Hoór Viktória) Aldebrő 114. [sz.] illetőségű földműves, 46 évesen orosz hadifogságban, Oroszországban halt meg, 1920-ban (12.31.). [*Katonai halotti nyilv.*]

²⁶ Ma Lengyelországban.

† Smider Mihály, 1882

1882. szeptember 10-én Aldebrő 137. sz. alatt látta meg a napvilágot Schmieder István és Schönperger Julianna gyermekeként. Smider Mihály (szülei: néhai Smider István és Sönperger Julianna) aldebrői lakos, „kisbirtokosnak segítő családtagja”-ként kötött házasságot Simon Franciska (Aldebrő, 1885. június 15.) aldebrői háztartásbelivel, Simon András és Smidt Zsófia leányával. Az aldebrői halálozási anyakönyv szerint Smider Mihály (szülei: Smider István és Sönperger Julianna, felesége: Simon Franciska) 35 évesen az orosz harctéren halt meg, 1917.12.31-én. A bejegyzés nem a szokásos „Hősi halál” megjegyzéssel történt, de egyértelmű, hogy katonai értesítés nyomán született, mert egy 1923. február 24-én és egy 1923. március 3-án bekövetkezett haláleset között szerepel.

A katonai nyilvántartás szerint Smider Mihály (szülei: Smider István és Sönperger Julianna, házastársa: Simon Franciska), aldebrői illetőségű földműves, 35 éves korában orosz hadifogságban, Oroszországban halt meg, 1917-ben (12.31.). [*Katonai halotti nyilv.*]

† Smider Sándor, 1894

A keresztelési anyakönyvben csak elsőszülött testvérét, az 1880. augusztus 22-én Aldebrő 31. sz. alatt Schmieder György és Dobos Katalin gyermekeként született Bertalant találjuk. Ellenben a halálozási anyakönyvben ő szerepel: Smíder (sic!) Sándor (szülei: Smíder György és Dobos Katalin), aki lövéstől eredő sebesülés következtében halt hősi halált 21 évesen, 1916. július 5-én, a galíciiai Stujnál (sic!).

Az online veszteségi adatbázis szerint Smider Sándor 1894-ben Feldebrőn, Heves megyében született népfelkelő gyalogos a cs. és kir. 60. gyalogezred 11. tábori századában szolgált. 1916. július 5-én Galíciában, a Stryjnél [folyó] esett el, és Strij²⁷ településen van eltemetve. [*I. vh. Katonahőseink (2×)*]

† Sneider János, 1883

1882. május 6-án Schneider József és Jákli Rozália gyermekeként Aldebrő 134. sz. alatt született. A házassági anyakönyv szerint Sneider János aldebrői kisbirtokos (szülei: néhai Sneider József és Jákli Rozália) 1902. január 26-án kötött házasságot Szegedi János és Uzelman Rozália Aldebrőn, 1885. január 10-én született leányával, Szegedi Mária aldebrői háztartásbelivel. A halálozási anyakönyv szerint Schneider János (szülei: néhai Schneider József és Jákli Rozália), Szegedi Mária férje, 1916. április 2-án, 33 éves korában halt hősi halált a galíciiai Dulybnyál.

A német nyelvű katonai veszteségi adatok szerint Sneider János a cs. és kir. 60. gyalogezred 4. századának gyalogosa 1882-ben született és 1916-ban, április 1. és 15. között halt meg. Az online veszteségi adatbázisban az 1882-es születésű, aldebrői ille-

²⁷ Ma: Sztří, Ukrajna.

tőségű Schneider (sic!) János póttartalékos a cs. és kir. 60. gyalogezredben, és 1916. április 2-án halt meg Galíciában, Duliby/Dulyby-nál²⁸. [*Veszteségi nyilv. és I. vh. Katonahőseink (2×)*]

† Sneider János, 1885

1886. február 24-én Sneider Béla és Jakkel Borbála gyermekeként látta meg a napvilágot Aldebrő 18. sz. alatt. A házassági anyakönyv szerint Sneider János megyei útkaparó 1911. november 27-én vette feleségül az Aldebrőn 1895. április 17-én született, aldebrői lakos Plósz Erzsébetet, néhai Plósz János és Saufert Ludovika leányát. Halotti anyakönyve nem ismert.

A veszteségi katonai adatokból azonban megtudjuk, hogy Sneider János aldebrői illetőségű megyei útkaparó (szülei: Sneider Béla és néhai Jakkel Borbála, házastársa: Plósz Erzsébet) 31 évesen, 1917-ben (12.31.) halt meg. Az elhalálozás helye nem ismert. [*Katonai halotti nyilv.*]

† Sneider József, 1896

1894. május 31-én született Aldebrő 66. sz. alatt Sneider Vendel és Rús Róza gyermekeként. A halálozási anyakönyv szerint Sneider József (anyja neve itt: Rús Rozália) 20 éves korában, 1915. május 9-én halt hősi halált. Az elhalálozás helye: Korcsinya²⁹.

A veszteségi katonai adatok szerint Schneider József a m. kir. 10. honvéd gyalogezred egyik zászlóaljtörzsének 1894-es születésű gyalogosa 1915. május 1. és 20. között halt meg. A másik veszteségi adatbázis szerint Sneider József népfelkelő a m. kir. 10. honvéd gyalogezredben szolgált, és Korcsinyánál esett el 1915. május 9-én. [*Veszteségi nyilv. / I. vh. Katonahőseink*]

† Sönperger József, 1886

1886. augusztus 3-án Aldebrő 40. sz. alatt Sönperger József és Hugli Viktoria gyermekeként jött világra. Sönperger József földműves, aldebrői lakos (itt anyja neve: Hugli Viktória) 1906. november 26-án vette nőül az ugyancsak aldebrői születésű (1887. augusztus 5.) és lakos Herman Máriát, néhai Herman János és Simon Katalin leányát. Halálozási anyakönyvét nem ismerjük.

A veszteségi katonai adatokból azonban megtudhatjuk, hogy Sönperger József [szülei: Sönperger József és Hergli (sic!) Viktória, felesége: Herman Mária] Aldebrő 40. sz. illetőségű földműves az orosz harctéren, Oroszországban lelte halálát 31 éves korában, 1917-ben (12.31.). [*Katonai halotti nyilv.*]

²⁸ Ma: Duliby, Ternopili terület, Ukrajna (é. sz. 48,9302299, k. h. 25,432004).

²⁹ Ma: Korczyzna, Lengyelország.

† Spicz Müller János, 1883

Az 1883-as évhez közeli születésű János nevű gyermekről szóló bejegyzést az aldebrői anyakönyvekben nem találtam.

A katonai adatbázis szerint az Aldebrőn 1889-ben született Spitzmüller (sic!) János örvezetőként szolgált a cs. és kir. 60. gyalogezred 9. századánál. Sebesültként vették nyilvántartásba. Más adatot nem ismerünk vele kapcsolatban. *[I. vh. Katonahőseink]*

† Sveicz er Péter, 1892

1892. február 4-én Svajczer (sic!) Péter és Matz Margit gyermekeként született Aldebrő 33. sz. alatt. Sveicz er Péter aldebrői földműves (a szülők neve itt: Sveicz er Péter és Macz Margit) 1910. október 24-én kötött házasságot az 1894. december 27-én született Birgenstok Erzsébet aldebrői háztartásbelivel, Birgenstok Gábor és Saufert Erzsébet leányával. Halotti anyakönyve nem ismert.

A vesztéségi katonai adatokból azonban kiderül, hogy Sveicz er Péter Aldebrő 22. sz. illetőségű földműves, néhai Birgenstok Erzsébet férje, 25 évesen, 1917-ben (12.31.) az orosz harctéren, Oroszországban halt meg. *[Katonai halotti nyilv.]*

† Szeverényi Kálmán, 1894

Közvetlenül rá vonatkozó adatokat nem ismerünk. Feltehetően „törvénytelen születésű”, mint az általam feltételezett testvére, a mindössze két esztendő t él t, 1892. március 5-én Aldebrő 178. sz. alatt született Francziska (meghalt: 1894. február 25-én). Ebben az esetben mindkettejük édesanyja Szeverényi Mária hajadon (Aldebrő 133., szül. 1871. november 29., szülei: Szeverényi Mihály, földműves és Herman Anna). Az Aldebrő 178-as szám azt mutatja, hogy Szeverényi Mária élettársa lehetett Novák Mihálynak (vagy cselédként szolgált nála), és később, valamikor 1894-ben hozzá is ment Novák Mihály, nagymihályi kisbíróhoz. 1895. augusztus 31-én ugyanis Aldebrő 178. sz. alatt ikreik születtek, egyikük „halva lett”, a másik egy fiú, Novák József, akivel találkozunk már Aldebrő I. világháborús halottai között, a templomfali emléktáblán. Később Szeverényi Máriának és Novák Mihálynak még több gyermeke született.

A katonai nyilvántartásból Kálmánra vonatkozó adatokat nem ismerünk.

† Tarnóczi György, 1895

1895. július 16-án ifj. Tarnóczi András és Márton Mária elsőszülött gyermeke, aki Aldebrő 172. sz. alatt jött világra. A halálozási anyakönyv szerint Tarnóczi György (szülők: Tarnóczi András és Márton Mária) 1915. október 7-én Belgrádnál (Szerbia) halt hősi halált, 19 éves korában.

A katonai nyilvántartásból 3 adatlapja is ismert. Az ott található adatok szerint Tarnóczi György 1895-ös születésű, aldebrői illetőségű gyalogos/népfelkelő, aki a cs. és kir. 60. gyalogezred 7. tábori századában szolgált, Belgrádnál, Szerbiában esett el 1915. október 7-én, és Belgrád mellett, a harcmezőn lett eltemetve. *[I. vh. Katonahőseink (3×)]*

† Tóth Márton, 1894 – bizonytalan, kérdéses lehet!

Semmilyen adatot nem ismerünk róla!

† Uzelman Bálint, 1888

1888. február 2-án Uzelman Ferencz és Oblicsek Julianna elsőszülött gyermeke, aki Aldebrő 35. sz. alatt látta meg a napvilágot. A házassági anyakönyv szerint Uzelman Bálint aldebrői földműves (szülei: Uzelman Ferenc és néhai Oblicsek Julianna) 1906. november 27-én lépett házasságra az Aldebrőn született (1889. január 13.) és aldebrői lakos Sveiczter Katalinnal, Sveiczter Péter és Macz Margit leányával. Halotti anyakönyve nem ismert.

A katonai nyilvántartás szerint az Aldebrő 22. sz. illetőségű földműves Uzelman Bálint a m. kir. 10. honvéd gyalogezred gyalogosa (szülei: néhai Uzelman Ferenc és néhai Oblicsek Julianna, házastársa: Sveiczter Katalin), 1917-ben (12.31.), 29 éves korában esett el az orosz harctéren, Oroszországban. [*Katonai halotti nyilv.*]

† Uzelman Gergely, 1882 – bizonytalan, kérdéses lehet!

Semmilyen adatot nem ismerünk róla!

† Uzelman István, 1888

1888. augusztus 11-én Aldebrő 89. sz. alatt született Uzelman János és Jakli Mária gyermekeként. Aldebrői házassági anyakönyvét nem ismerjük. Halálzási anyakönyve mindenben egyezik a katonai nyilvántartás adataival (lásd alább), csak földműves foglalkozására nincs utalás.

A katonai nyilvántartás szerint Uzelman István, Aldebrő 90. sz. illetőségű földműves (anyja neve itt: Jákli Mária, házastársa: Kis Teréz), 1914. október 20-án fejlődés miatt halt meg az orosz harctéren, Oroszországban, 26 esztendőskorában. [*Katonai halotti nyilv.*]

† Vágner Aladár, 1893

1893. július 22-én Vagner Mihály és Fink Ángyél gyermekeként Aldebrő 60. sz. alatt született. Kálmán testvére (lásd alább). Aldebrői házassági és halotti anyakönyvét nem ismerjük.

A katonai nyilvántartásból tudhatjuk meg, hogy Vagner Aladár (anyja neve itt: Fink Angyel), Aldebrő 60. sz. illetőségű földműves 1917-ben (12.31.), 31 éves korában esett el az orosz harctéren, Oroszországban. [*Katonai halotti nyilv.*]

† Vágner Kálmán, 1890

1890. november 16-án Vagner Mihály és Fink Ángyél gyermekeként Aldebrő 60. sz. alatt született. Aladár testvére. A házassági anyakönyv szerint Vágner Kálmán aldebrői földműves (szülei: néhai Vágner Kálmán [sic!], néhai Fink Julianna [sic!]),

1910. április 19-én lépett házasságra az Aldebrőn született (1894. június 11.) és aldebrői lakos Stumphauser Erzsébet háztartásbelivel, Stumphauser Mátyás és Sönperger Katalin leányával. Halotti anyakönyve nem ismert.

A katonai nyilvántartásból kiderül, hogy Vagner Kálmán (szülei itt: Vagner Mihály és Fink Angyel) Aldebrő 60. sz. illetőségű földműves 1917-ben (12.31.), 34 éves korában esett el az orosz harctéren, Oroszországban. [*Katonai halotti nyilv.*]

† **Veiner Dezső, 1884**

1884. március 7-én Vajner (sic!) István és Szigili Mária gyermekeként Aldebrő 129. sz. alatt született. István testvére (lásd alább). A házassági anyakönyve szerint Veiner Dezső (apja itt: Veiner István) aldebrői lakos, „kisbirtokosnak segítő családtagja” 1905. január 22-én vette feleségül a Kápolnán, 1886. december 5-én született Sneider Anna aldebrői lakos háztartásbelit, Sneider Kálmán és Lipkovic Márta leányát. Halotti anyakönyve szerint Veiner Dezső, Sneider Anna férje (néhai Veiner István és Szigili Mária fia) 1918. július 3-án tüdőgyulladásban Aldebrő 162. hsz. alatt (sic!) halt meg.

A katonai nyilvántartásból rá vonatkozó adatokat nem ismerünk.³⁰

† **Veiner István, 1875**

1875. január 27-én Vajner (sic!) István földműves és Szigili Mária gyermekeként Aldebrő 107. sz. alatt született. Dezső testvére. A házassági anyakönyve szerint Veiner István (apja itt: Veiner István) aldebrői lakos, „kisbirtokosnak segítő családtagja” 1900. október 15-én vette feleségül az Aldebrőn, 1883. június 3-án született Márton Magdolna aldebrői lakos háztartásbelit, Márton János és Hugli Magdolna leányát. Halotti anyakönyve nem ismert.

A katonai nyilvántartásból ilyen nevű személyre vonatkozó adatokat nem ismerünk.

† **Veiner István, 1875**

Valószínűleg azonos az előző Veiner Istvánnal. Talán az emléktábla vésnöke tévedett és kétszer véste fel a nevet a táblára?!

Ha mégis másik személyről van szó, az aldebrői anyakönyveket áttanulmányozva egyetlen további szülőpár jöhet szóba, ha feltételezzük, hogy István az 1878. május 19-én Aldebrő 125. sz. alatt született Veiner Julia és az 1890. március 30-án Aldebrő 135. sz. alatt született Anna testvére. Ebben az esetben szülei Veiner István és Herman Anna, akik 1876. november 20-án kötöttek házasságot. A keresztelési anyakönyvek szerint csak Julia és Anna volt a gyermekük, ám házasságkötésük (1876) és első leányuk (1878) születési dátuma alapján akár Veiner István is a gyermekeik közé tartozhatott.

³⁰ Ha valós alapja van a templom falán a megemlékezésnek, csak úgy értelmezhető, hogy betegsége miatt elbocsátották a hadseregből.

† **Veiner Lőrincz, 1874**

1874. január 9-én Vajnert (sic!) Lőrincz földműves és Svajczer Erzsébet gyermekeként Aldebrő 56. sz. alatt született. A házassági anyakönyve szerint Veiner Lőrinc (szülei itt: Veiner Lőrinc, néhai Sveiczer Erzsébet) aldebrői lakos, „kisbirtokosnak segítő családtagja” 1898. január 16-án vette feleségül az Aldebrőn, 1879. március 16-án született Rusz Erzsébet aldebrői lakos, háztartásbelit, Rusz János és néhai Plósz Julianna leányát. Halotti anyakönyve nem ismert.

A katonai nyilvántartásokból sem ismerünk rá vonatkozó adatokat.

A templom falán az 1930 szeptemberében elhelyezett márványtábla a névsort ezzel zárja:

„S nyugosznak ők a hős fiak múltó csaták után”.

Az adatok elemzése

A fenti adattárban 64 hősi halotról emlékeztünk meg, közülük 57 fő szerepel a Szentlélek Eljövetele-templom falán elhelyezett emléktáblán. Meg kell jegyezni, hogy 2 fő (Lipkovics József, szül. 1891 és Veiner István, szül. 1875) kétszer szerepel az emléktáblán, valószínűsíthetően a vésnök tévedése folytán. (Értelemszerűen így a 64 fő között is kétszer szerepelnek.) Valójában ily módon Aldebrőről 62 I. világháborús hősi halott ismert.

Az aldebrői halotti anyakönyvekben csupán 16 hősi halott adatait találjuk meg erre az időszakra vonatkozóan. 35 főre találtam valamilyen adatot valamilyen katonai nyilvántartásban. Közülük tízen a cs. és kir. egri 60. gyalogezredben, hatan a m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezredben, egy-egy fő pedig a m. kir. besztercebányai 16. gyalogezredben, a m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezredben, a cs. és kir. 6. huszárezredben, illetve a cs. és kir. 34. kassai gyalogezredben szolgáló katona volt.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a legfiatalabb aldebrői elesett katona 18, a legidősebb 46 éves volt. E két korcsoport közé eső hősi halottak kor szerinti megoszlása egyenletesnek mondható. Alább az első szám az életkor, a második az elesettek száma:

								18 / 1	19 / 2
20 / 4	21 / 1	22 / -	23 / -	24 / 3	25 / 3	26 / 2	27 / 1	28 / -	29 / 2
30 / 1	31 / 3	32 / -	33 / 3	34 / 2	35 / 1	36 / -	37 / 1	38 / -	39 / 1
40 / -	41 / -	42 / 2	43 / -	44 / -	45 / -	46 / 1			

Az aldebrói első világháborús hősök halálozási helye hadszínterenként az alábbi módon alakult:

Balkáni front:	1 fő
Orosz front:	14 fő
Olasz front:	2 fő
Magyarország:	3 fő
Ismeretlen hely:	42 fő

A továbblépés lehetősége a családtörténeti és a katonai adatok pontosításában

Végezetül egy továbblépési lehetőséget mutatok meg Birgenstok János példáján. A Nagy Háborúként emlegetett I. világháborúnak hatalmas irodalma van már csak a visszaemlékezések miatt is. Ezek tanulmányozása ugyan sok időt vesz igénybe, de a családtörténet-kutatás maga is igen időigényes, és aki erre adja a fejét, számol is ezzel. Ismereteink további kiegészítése várható a visszaemlékezések olvasása során.

† Birgenstok János, 1889

Az 1889-es esztendőben a keresztlési anyakönyvekben nem találtam nyomát. Egy 13 évvel korábbi bejegyzés szerint volt egy János keresztnévű Birgenstok fiú, aki Birgenstok András földműves és Védli Julianna, Aldebrő 100. hsz. alatti lakosok gyermekeként 1876. január 2-án született.

Közelebb áll azonban a táblán szereplő évszámhoz egy 8 évvel későbbi bejegyzés, amely szerint Birgenstok Balázs (27, kisbirtokos) és Márton Julianna (20, háztartásbeli) aldebrói lakosok János keresztnévű gyermeke 1897. május 26-án délelőtt 7-kor jött a világra.

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi iratanyagában fellelhető katon az utóbbi feltételezésemet igazolja: az 1897-es születésű Biergenstock János (Aldebrő, Heves vármegye) 1915-ben gyalogosként vonult be. A m. kir. 16. honvéd gyalogezred 10. századában szolgált, 1916. június 13-ától eltűntként szerepel a katonai nyilvántartásban. [ÖStA KA]

Birgenstok János személyének (két „jelölt” közül való) meghatározásánál Kiss Gábor alezredes bécsi kutatására támaszkodtam. Az általa felderített katonai adatok további valószínűsíthető pontosítására mutatok példát a következőkben. A bécsi levéltári adatok között szerepelt Birgenstok János alakulataként a m. kir. besztercebányai 16. honvéd gyalogezred. Rábukkantam az alakulat történetét tárgyaló, 1941-ben kiadott könyvre, melyet vitéz Deseő Lajos ny. tábornok írt. Kerestem benne, hogy mi történt 1916. június 13-án, és azt találtam, hogy ekkor zajlott az orosz fronton a (Dnyeszterbe ömlő) Sztripa (Strypa) folyó nyugati partján a m. kir. besztercebányai 16. honvéd gya-

logezred bobulińce–kujdanów-i³¹ áttörése Galíciában (a könyvben térképvázlaton is követhetők az események). Így megtudhattam, hogy hősünk az orosz fronton, Galíciában tűnhetett el, az áttörés idején.

Mivel eltűntként szerepel a veszteséglistán, azt gondolhatnánk, hogy hadifogságba került, esetleg elesett. De nem! Nem tudjuk ugyan, hogy pontosan mi történt, az azonban bizonyos, hogy a háború után Birgenstok János, néhai Birgenstok Balázs és Márton Julianna 1897. május 26-án született fiúgyermek, 1919. február 9-én Aldebrőn feleségül vette néhai Herman Mihály és néhai Poór Mária 1899. november 17-én született leánygyermekét, Herman Borbálát!

A fentiekből megállapítható, hogy az aldebrői templom falán elhelyezett emléktábla 1889-es születésüként megjelölt Birgenstok Jánosa nem azonos a korábban beazonosított 1897-es születésű, a veszteségi nyilvántartás szerint a fronton eltűnt személlyel.

Felhívás

Tisztelt Olvasó!

Ha vannak olyan adatok a birtokában, amelyekkel pontosíthatók az aldebrői hősi halottakról itt leírtak, vagy tudnak innen származó további elesett személyekről, kérem, tájékoztasson a matyi@map.elte.hu e-mail-címen, amit itt előre is megköszönök.

Márton Mátyás

Mátyás Márton

WORLD WAR I HEROIC DEAD OF ALDEBRŐ

(Summary)

Aldebrő commemorates the victims of the First World War born in this village of Heves County with a memorial plaque placed on the wall of the Church of the Descent of the Holy Spirit in 1930, bearing the names and birth years of the heroes. More than 100 years on, can we learn more about these people? The local government kindly provided me with its digitised birth (baptism), marriage and death registers, helping my attempt to answer this question. These documents revealed that the birth dates on the memorial plaque were incorrect in several cases. The Archives of Military History provided further assistance in identifying the heroic dead and other soldiers who disappeared during the war. In several cases, the information in the parish registers also helped to refine the military database (<https://katonahoseink.militaria.hu>). With the help of the military death and casualty lists received and the open access database, it was possible to add military-related data (rank, regiment, corps, captured, missing or deceased, place of burial where available, etc.) to the family history (parents, occupation, spouse, children, etc.) of the heroes of Aldebrő origin listed on the memorial plaque and some missing from there. We also identified the present-day counterparts of the sites provided by the registers and got an idea of the age distribution of the victims.

³¹ Ma: Bobuńnci, ill. Kydaniw, Ukrajna.

Mátyás Márton

DIE HELDENTOTEN DES ERSTEN WELTKRIEGS VON ALDEBRŐ

(Resümee)

Die Gemeinde gedenkt der Opfer des Ersten Weltkriegs aus dem Komitat Heves, die in Aldebrő geboren wurden, mit einer an der Wand der Kirche der Herabkunft des Heiligen Geistes angebrachten Gedenktafel. Auf der Gedenktafel, die im Jahr 1930 angebracht wurde, sind die Namen und Geburtsjahre der Helden verzeichnet. Können wir mehr als 100 Jahre später mehr über diese Menschen erfahren? Das ist die Frage, auf die ich eine Antwort suchte. Die Gemeindeverwaltung half mir bei meinen Nachforschungen, indem sie mir digitalisierte Geburts- (Tauf-), Heirats- und Sterberegister zur Verfügung stellte. Dabei stellte sich heraus, dass die Geburtsdaten auf der Gedenktafel in mehreren Fällen falsch waren. Das Militärgeschichtliche Archiv leistete weitere Hilfe bei der Identifizierung der gefallenen Helden und der während des Krieges verschwundenen Soldaten. In mehreren Fällen konnte auch die militärische Datenbank (<https://katonahoseink.militaria.hu>), die auf kommunalen Standesregistern basiert, zur Klärung der Daten herangezogen werden. Anhand der erhaltenen militärischen Sterbe- und Opferlisten sowie der frei zugänglichen Datenbank war es auch möglich, die Familiengeschichte (Eltern, Beruf, Ehepartner, Kinder usw.) der auf der Gedenktafel aufgeführten und in den Registern fehlenden Helden aus Aldebrő mit militärischen Daten zu ergänzen (Rang, Korps, Gefangenschaft, Vermisste oder Verstorbene, eventuell Begräbnisort usw.). Die heutigen Entsprechungen der Stätten wurden ermittelt, und es wurde auch ein Bild der Altersverteilung der Gefallenen erstellt.

Mátyás Márton

LES MORTS POUR LA PATRIE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE
ISSUS DE LA COMMUNE D'ALDEBRŐ

(Résumé)

Le village d'Aldebrő du département de Heves rend hommage aux victimes de la Première Guerre mondiale avec une plaque commémorative sur le mur de l'église de la Venue du Saint-Esprit. Cette plaque fut placée en 1930 et porte les noms et les années de naissance des soldats tombés issus de la commune. Plus de 100 ans après, pouvons-nous en apprendre davantage sur ces hommes ? C'est la question à laquelle je cherchais la réponse. La mairie de la commune m'a aidé dans mes recherches en me fournissant les registres numérisés des actes de naissances (baptêmes), de mariages et de décès. Il en ressort que les dates de naissance figurant sur la plaque commémorative étaient erronées dans plusieurs cas. Les Archives d'Histoire militaire m'ont également aidé à identifier les morts pour la patrie et les soldats disparus pendant la guerre. Sur la base des registres municipaux, nous avons réussi à apporter des précisions aux données de la base de données militaires (<https://katonahoseink.militaria.hu>) dans plusieurs cas. En utilisant les listes des pertes et des décès de militaires obtenues, ainsi que la base de données en libre accès, il a également été possible d'ajouter des données militaires (grade, corps, capturé, disparu ou décédé, voire lieu d'inhumation, etc.) aux données d'histoire familiale (parents, profession, conjoint, enfants, etc.) issus des

registres concernant les soldats d'origine Aldebrő figurant ou non sur la plaque commémorative. Les équivalents actuels des sites ont été identifiés et nous connaissons désormais la répartition par âge des soldats tombés.

Матьяш Мартон

ЖИТЕЛИ АЛЬДЕБРЁ, ГЕРОИЧЕСКИ ПАВШИЕ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

(Резюме)

В селе чтят память жертвам Первой мировой войны, выходцам из Альдебрё, в графстве Хевеш, мемориальной доской, установленной на стене церкви Сошествия Святого Духа в 1930-ом году, на которой указаны имена и годы рождения погибших героической смертью. Можем ли мы узнать больше об этих людях спустя более 100 лет? Я искал ответ на этот вопрос. Муниципальное правление оказало мне помощь в моем исследовании, предоставив доступ к оцифрованным записям о рождении (крещении), браке и смерти. Оказалось, что в ряде случаев годы рождения на мемориальной доске были указаны ошибочно. Архив военной истории оказал дополнительную помощь в опознании героев, погибших и пропавших без вести на войне. В ряде случаев на основе сельских регистров были также уточнены данные военной базы данных (<https://katonahoseink.militaria.hu>). С помощью полученных списков погибших и пострадавших военных, а также базы данных открытого доступа, нам удалось дополнить данные о семейной истории (родители, род занятий, супруги, дети и т. д.) героев-выходцев из Альдебрё, перечисленных и данные о пропавших без вести героях на основании записей актов гражданского состояния с указанием данных о воинской службе (звание, часть, попадание в плен), исчезновение или смерть, возможное место захоронения и т. д.). Были идентифицированы современные эквиваленты этих мест, а также нам удалось получить представление о возрастном распределении павших.

EGY RÁCKEVEI HUSZÁR

NAPÓLEON SEREGEI ELLEN
Horváth Nepomuki János emlékezete

2024

Horváth János képe

A HUSSAR OF RÁCKEVE AGAINST NAPOLEON'S ARMIES —
the memory of János Horváth Nepomuki, 2024

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

AZ 1593-AS – TÉVESEN PÁKOZDI CSATÁNAK NEVEZETT – SZÉKESFEHÉRVÁRI ÜTKÖZET HELYSZÍNE

A magyar hadtörténeti szakirodalom az 1593. november 3-án Székesfehérvár közelében lezajlott összecsapást – hagyományosan – Pákozdozhoz lokalizálja. A harctér meghatározásával kapcsolatos tévedésre először Veress D. Csaba hívta fel a figyelmet 1990-ben megjelent munkájában, ahol cáfolta a pákozdi helyszínt, és meggyőző érveléssel Székesfehérvártól északra helyezte az ütközetet.¹ Egy 2005-ben készült interjúban hadtörténeti kutatásainak egyik legjelentősebb eredményeként említette ezt a felismerését.² 2018-ban, az ütközet 425. évfordulóján Pákozdon emléktáblát avattak, és nekem jutott a megtisztelő szerep, hogy ünnepi beszédemben felhívjam a figyelmet a lokalizálás bizonytalanságára.³ Ettől függetlenül a pákozdi hagyományokban jelen van a török felett aratott győzelem emléke éppúgy, mint a szabadságharc első diadala.

A „pákozdi csata” helyének kérdése a történeti szakirodalomban

A „pákozdi csata” elnevezés és az ehhez kapcsolódó lokalizáció Gömör Gusztáv tanulmánya nyomán honosodott meg a hadtörténeti szakirodalomban. Ő volt az, aki elsőként foglalkozott alaposabban az 1593-as csatával a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain 1896-ban megjelent tanulmányában,⁴ melyben egy névtelen szemtanú beszámolója és Ferdinand Hardegg gróf⁵ győzelmi jelentése alapján rekonstruálta az eseményeket. Székesfehérvár sikertelen ostromának leírása után idézi Hardegg jelentését, mely szerint a keresztény sereg elvonult a város alól Győr felé, és fél mérföldre⁶ letáborozott. Ezzel szemben a sereg oszlopában haladó névtelen szemtanú egymérföldes távolságba

¹ Veress D. – Siklósi 1990. 111–119. o.

² Vizi 2005. 86–87. o.

³ Tihanyi 2018.

⁴ Gömör 1896.

⁵ Ferdinand zu Hardegg gróf (1549–1595) a tizenöt éves háborúban Győr városának kapitánya volt. 1591 októberében nevezték ki, de feladatait egy esztendővel később vette át. 1593–1594-ben a császári sereg főparancsnoka. Hosszú ostrom után, 1594. szeptember 29-én feladta Győr várát Szinán török nagyvezírnek. A császári haditörvényszék emiatt perbe fogta, halálra ítélte, és Bécsben az Am Hof téren lefejezték.

⁶ A mérföld a tárgyalt időszakban nem volt szabványos távolságmérték, különböző fajtái léteztek, eltérő értékkel. Veress D. Csaba tanulmányában a 7585 méteres osztrák mérfölddel számol, ami megfelel a korban használatos átlagnak. (Lásd *Bogdán* 1990. 163. o.)

helyezi a táborot, de ezt Gömörly betudja annak, hogy a szekerekkel haladt, melyek korábban indultak és távolabb jutottak. A keresztény sereg tehát a várostól északra, mintegy 4 kilométerre táborozott, amikor beérkeztek a török hadak. Gömörly pontosan megadja a felvonulásuk irányát is: „A török fölmentő sereget a Lovasberény–Pátka és a Velence–Pákozdi felőli utakon jöve, már Székesfehérvártól keletre egy fél mértföldnyire láttuk [sic!] közeledni, és a seregnemeket is meg lehetett már becsülni.”⁷ Később így jelöli meg az ütközet helyét: „Az ütközet Székesfehérvártól északkeletre, Pákozdi mellett, 1½ mértföldnyi területen folyt le.”⁸

Figyelembe véve, hogy Gömörly a korábban említett két keresztény forrásból dolgozott, és ezekben Pákozdról említés sem esik, nem állapítható meg, hogy mi alapján végezte el a lokalizációt. Hardegg Székesfehérvártól északkeletre elterülő csataterről ír, Pákozdi azonban kelet-északkeletre van, északkeletre Pátkát találjuk. Valószínűleg az események rekonstruálása során azt vette figyelembe, hogy a keresztények a táborukból vonultak a közeledő törökök ellen, akiket a budai pasa vezetett, és értelemszerűen Buda felől érkeztek a postaúton. Így a másfél mérföldes távolság nagyjából Pákozdihoz esik. Azt nem vitatja, hogy a keresztény tábor november 3-án, az ütközet napján Székesfehérvártól északra, mindössze fél mérföldre volt, az összecsapás helyét mégis Pákozdihoz teszi. Ennek alapján a keresztény sereg kb. 11 km-es utat tett volna meg az előrenyomulás során, míg a törökök elé ért. „A császári sereg az ütközethez nem több, mint 7–8000 emberrel fejlődött, s az is földött terepen, rossz talajon, szűk utakon, lassan és nem minden nehézség nélkül történt” – írja tanulmányában,⁹ ami egyértelműen jelzi, hogy véleménye szerint a keresztények Székesfehérvártól északkeletre, a Velencei-hegység völgyeiben és erdőin keresztül vonultak fel.

Rónai Horváth Jenő 1896-ban megjelent kétkötetes magyar hadtörténelmi monográfiájában, a *Magyar Hadi Krónikában* Gömörly tanulmánya alapján ismertette az ütközetet, és ezzel nagyban hozzájárult, hogy általánosan elfogadott és ismert lett a „pákozdi csata” elnevezés.¹⁰

1898-ban Károly János Fejér vármegye történetét bemutató művében az 1593-as összecsapás rekonstruálásához Hardegg győzelmi jelentése – amit magyar fordításban közöl – és a névtelen szemtanú leírása mellett felhasználta Istvánffy Miklós és Pecsevi Ibrahim krónikáit¹¹ is. Ezzel együtt nagymértékben hagyatkozhatott Gömörly tanulmá-

⁷ *Gömörly* 1896. 458. o. – A fogalmazás félreérthetőségéről még szólok jelen írásomban.

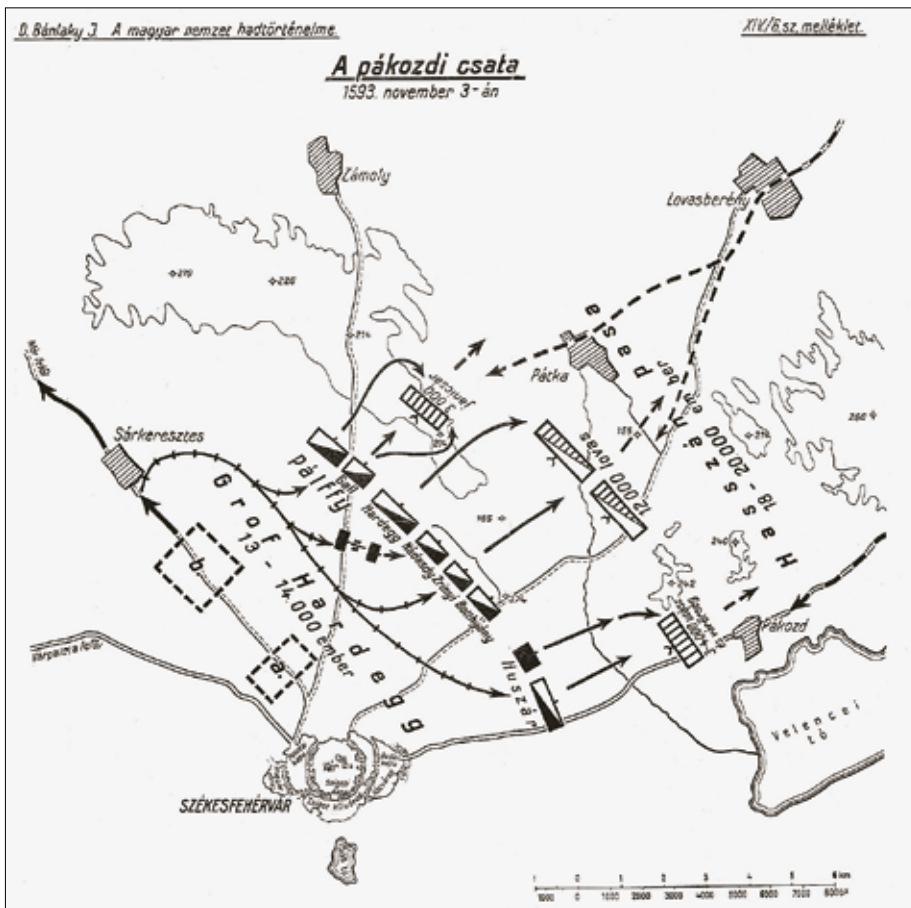
⁸ Uo. 461. o.

⁹ Uo. 460. o.

¹⁰ *Rónai Horváth* 1897. 113–114. o.

¹¹ *Istvánffy* 2009. 3. k. és *Pecsevi* 1916. – Baranyavári és kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós báró (1538–1615) 1569-től kancelláriai tisztviselő, később királyi tanácsos, majd 1582-től alnádor volt. Részt vett az 1593-as pákozdi ütközetben, 1595 nyarán a petrinjai csatában, 1600-ban Kanizsa védelmében és a következő évben a vár visszafoglalásának sikertelen kísérletében. Az 1606-os zsitvatoroki békekötésnél a követség tagjaként ő volt a szerződés egyik aláírója. Jelentős történelmi munkájában az 1490–1606 közötti időszakot tárgyalja.

török lovasokat, akik értelemszerűen a Gombóc- hegynél távolabb lehettek. Másrészt innen nincs rálátás a Császár-víz völgyére, tehát ez a hely egyáltalán nem illeszkedik a Gömör-féle koncepcióba. Ákosfy közli az ütközet térképvázlatát is, ahol a keresztény erők Székesfehérvár északi szélétől Zámolyig húzódó, keletre néző arcvonalon állnak fel, szemben a Pátka és Pákozdi felől érkező törökökkel. Ezzel együtt írásában is kritikával illeti Gömör megállapítását: „Nehezen hihető, amint Gömör tanulmányában olvassuk, hogy arcvonala északkelet felé nézett volna. Hiszen a török kelet, sőt zömével délkelet felől közeledett, s az a tény, hogy a mieink – amint majd látni fogjuk – az ütközet után Fehérvártól délkeletre, a Sós-tó környékén szálltak táborba, szintén egy kelet, majd délkeleti támadási irány mellett bizonyít.”¹⁶ A térképes alpra készült, léptékel ellátott vázlatán a csatater Székesfehérvártól északra húzódik, ami már önmagában kétséggé teszi a „pákozdi csata” megjelölést.

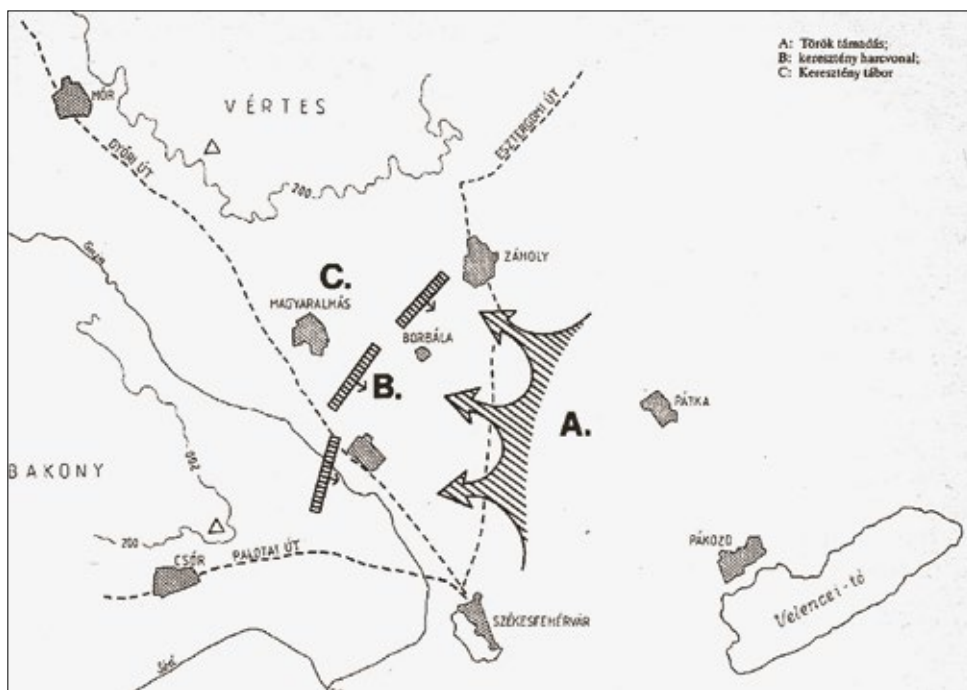
2. kép: Bánlaky Józsefvázlata az ütközetről¹⁷

¹⁶ Ákosfy 1939. 214. o.

¹⁷ Bánlaky 1940. XIV./6. sz. melléklet.

Bánlaky József monumentális hadtörténelmi munkájának 14. kötetében tárgyalta¹⁸ az 1593-as ütközet történetét, egy önálló fejezetben, „A pákozdi csata 1593 november 3.-án” címmel. Az összecsapás helyszínére vonatkozóan Gömöry és az általa idézett Hardegg-féle jelentés alapján a következő megállapítást teszi: „Az ütközet Székesfehérvártól északkeletre, Pákozdtól mellett, 1½ mérföldnyi területen folyt le.” A mellékelt csatavázlaton ennek megfelelően helyezte el a szemben álló erőket.

Veress D. Csaba volt az első, aki a források adatait elemezve felhívta a figyelmet a téves elnevezésre. 1990-ben megjelent művében a következőket olvashatjuk: „A hadtörténelmi irodalomban pákozdi csatának nevezett ütközet valójában Pákozdtól 13–15 km-re északnyugatra: Zámoly, Borbála-puszta és Magyaralmás térségében zajlott le, a korabeli források szerint másfél mérföldnyire északra Székesfehérvártól. Ez a 7585 méteres osztrák mérföldet véve alapul 11 km-t jelent.”¹⁹ Ezzel megtette az első lépést Gömöry tévedésének korrigálására, amely közel száz évig elfogadott tény volt a magyar hadtörténetírásban. Noha a pákozdi helyszínt sikerült meggyőzően cáfolnia, kissé rontja a képet, hogy Veress D. a csatater fekvésével kapcsolatban a saját feltételezését is tényként közli. Hardegg jelentésében

3. kép: Veress D. Csaba vázlatja az ütközetről¹⁹

¹⁸ Bánlaky 1940.

¹⁹ Veress D. – Siklósi 1990. 116. o.

²⁰ Uo. 113. o.

a csatatér távolságára vonatkozó másfél mérföld ugyanis önmagában, a távolságot meghatározó adatként szerepel, Székesfehérvár és az északi irány megjelölése nélkül, így ez a két lényeges paraméter nem forrásadat, hanem a történész későbbi betoldása.

Veress D. megállapításai köszönnek vissza Szili István cikkéből, melyben a Velencei-tó vidékét mutatja be. A szerző a török sereg felvonulási útvonalát rekonstruálva igyekezett alátámasztani a veszprémi hadtörténész lokalizációját: „ismernünk kell a régi térképeket, amelyek számos dologban eltértek a mai állapotoktól. Például a közút Lovasberény felől közvetlenül Pátkára vezetett (ez utóbbinak most bekötő útja van), ott ágazott el Fehérvár, illetve Zámoly és Magyaralmás felé.”²¹ A szerző pozitivista történelemszemléletét jelzi, hogy magyarázatot keres az ütközet „pákozdi” elnevezésére is, mintha az a korabeli források által bizonyított tény lenne. Nem túl meggyőző érvelése szerint azért lett „pákozdi csata”, mert a török sereg egy része Pákozdi irányába vonult.²² A szerző érvelése mutatja, hogy az ütközet elnevezése milyen szilárdan beépült a magyar történetírásba, hiszen a tanulmány éppen arról szól, hogy az összecsapás nem Pákozdnál zajlott, a szerző mégis szükségét érzi, hogy magyarázatot keressen a „pákozdi csata” kifejezés helyességére. Ez a gesztus is jelzi, hogy az ütközet kutatástörténetének egyik lényeges kérdése az elnevezés eredetének feltárása.

Míg a korabeli források rendszerint Székesfehérvárhoz kötik az összecsapást, a „pákozdi csata” kifejezés először Gömör Gusztáv írásának címében bukkan fel, aki a tanulmányában idézett Hardegg-jelentés alapján helyezte ide az eseményt. Gömör éppen abban az időszakban publikált, amikor a honfoglalás millenniuma alkalmából sorra jelentek meg a magyar történelmi múltat bemutató összefoglaló történeti munkák, és ezek az általa leírtakat mint a történettudomány legfrissebb eredményeit olvastották magukba.²³

Hadtörténeti események helyszínére vonatkozóan nem ez Gömör munkásságának egyetlen problémás megállapítása. A Dampierre-hajdúezred és a törökök 1604. évi ütközetének helyére vonatkozó tanulmányáról Gyalóky Jenő bosszankodva írta: „Gömör is írt t. i. erről az ütközetről egy cikket ezen a címen: »A hajdúk Lippa alatt 1604-ben.« Ámde ha elolvassuk ezt a leírást, azt látjuk belőle, hogy címe a tartalommal nem egyezik, mert a harc a szerző szerint valahol a Temes partján zajlott le. Holott minden diákgyereknek tudnia kell, hogy Lippa a Maros mellé épült.”²⁴ Egy másik

²¹ Szili 2017. 27. o.

²² „Azt, hogy miért lett a csata neve »pákozdi«, az magyarázza, hogy a Buda felől közeledő török sereg bal szárnya a Velence–Pákozdi irányt követte, és innen igyekezett (volna) az ütközet helyére, feltehetően a Császár-víz folyását követve, majd onnan kitérve elkerülte Pátkát, és haladt volna Magyaralmás felé. (A régi út még ezt a nyomvonalat követte.)” Szili 2017. 27. o.

²³ „Hardeck vezérlete alatt Székesfehérvárat vévén ostrom alá. A külvárosokat hamar fölperzselték s úgy látszott, hogy magának a városnak bevétele sincs messze. A budai basa tehát köteletségének tekinté, hogy megkísértse a fölmentést. A magyar csapatok eléje mentek, és november 3-án Pákozdi alatt összecsaptak vele. A csatában a mieink oly teljes diadalt arattak...” Szalay – Baróti 1896. és Szilágyi 1895. 11. jegyz.

²⁴ Gömör 1892. 120. o. és Gyalóky 1928. 6. o.

írásában Gömörly az 1585-ös mezőtúri vásárütést Turára lokalizálta,²⁵ ami olyannyira elfogadottá vált, hogy 2016-ban Turán még konferenciát is rendeztek a sikeres támadás emlékére, és nekem jutott a hálátlan szerep, hogy erre a tévedésre a konferenciakötetben felhívjam a figyelmet.²⁶

Gömörly 1896-os írásában szerepel egy hibás kifejezés, ami jelentősen befolyásolta az ütközettel foglalkozó kutatók gondolkodását. Tanulmányában a november 3-ai napkezdeti eseményeit Hardegg jelentéséből vett idézetekkel mutatja be, az ezeket tartalmazó négy bekezdés elején és végén idézőjelet látunk. Az utána követő ötödik bekezdésnél ugyan nincsenek idézőjelek, azonban a szövege a következő: „A török fölmentő sereget a Lovasberény–Pátka és a Velence–Pákozdtól felöli utakon jöve, már Székesfehérvártól keletre egy fél mértföldnyire *láttuk* [kiemelés tőlem – N. L.] közeledni, és a seregnemeket is meg lehetett már becsülni.”²⁷ A többes szám első személyű ige használata azt a benyomást kelti, hogy a szöveg része a jelentésnek. Hardegg levelének teljes magyar fordítása megjelent Lauschmann Gyula *Székesfehérvár története*²⁸ című művében, amit Gömörly írásával összevetve meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy ez a szövegrész ott nem szerepel. Az ütközet történetével később foglalkozó kutatókat is megtévesztette az említett bekezdés, amit a Hardegg-jelentés részének tekintettek, és Gömörly szavait is idézőjelek között szerepeltették. Nem tudhatjuk, de elképzelhető, hogy a kézirat gondozása során lett a „látták”-ból „láttuk”, mindazonáltal a kétértelmű szövegrész félreértve szerepel még Ákosfy és Veress D. Csaba írásában is, noha mindketten felismerték Gömörly téves lokalizációját.

Végezetül Tóth Sándor László 2011-es, az 1593. évi dunántúli hadműveleteket áttekinthető tanulmányában, összegezve az ütközetről szóló források adatait és a kérdést vizsgáló történészek véleményét, a „pákozdi csata” helyére vonatkozóan megállapította, hogy „az ütközet Pákozdtól és Székesfehérvártól észak-északnyugatra, Szt. Borbála erdeje és Almás (Magyaralmás) térségében folyt le.”²⁹

Korabeli források az ütközet helyéről

A török történetírók munkáit Gömörly még nem használta – mivel azok csak 1916-ban jelentek meg Karácson Imre fordításában –, de bizonyosan nagy örömmel olvasta volna Pecsevi Ibrahim *tárikhját*, melyben a következő szerepel: „[a török hadvezérek] sem utócsapatról, sem az előcsapatról nem gondoskodtak, hanem az egész sereget Sira és Pákoszta dombjaitól a tó dombjáig ereszkedve, ameddig a szem ellát, önként,

²⁵ Gömörly 1894. 682–683. o.

²⁶ Négyesi 2018. 64–69. o.

²⁷ Gömörly 1896. 458. o.

²⁸ Lauschmann 1998. 139–141. o.

²⁹ Tóth 2011. 95. o.

tízenként elrendezték”.³⁰ Ez alapján úgy tűnhet, hogy a török sereg Pákozdi és Suko-
ró felől beérkezve lépett csatába, azonban kérdéses, hogy a „tó dombja” a Velencei-tó
partján húzódó dombokra, a Sóstó melletti Kuruc-dombra, vagy esetleg más Fehérvár
környéki állóvíz melletti területre utal. Az első esetben tényleg pákozdi csatáról kellene
beszelnünk, azonban Pecsevi leírásának első részében arról olvashatunk, hogy a meg-
érkezése után „Fejérvár felső részén az egész sereg leszállt a lováról és takarmányt ka-
szált”,³¹ tehát a török sereg nem állt meg Pákozdnál, hanem egészen Fehérvárig vonult,
és a város keleti oldalán ütött tábor.

Hardegg jelentésében azt olvashatjuk, hogy „[a] csatatér legfőlebb másfél mérföld-
nyire volt”,³² azt azonban nem adja meg, hogy honnan számítva másfél mérföld (kb.
10–11 km). Mivel ezt megelőzően arról ír, hogy a harc után először a csatatéren akart
tábort verni, de a vízhiány miatt a város mellé vonult egy tóhoz, elképzelhető, hogy
a csatatér távolságát innen, a későbbi táborhelytől számította. Istvánffy Miklós az üt-
közet utáni táborozás helyeként a Sóstót jelöli meg,³³ szerinte tehát a Hardegg által em-
lített tó ezzel lehet azonos.

Petthő Gergely 17. századi krónikája ezt írja a csatáról: „[a keresztények] Székes-Fe-
jér Vár alá menének, kinek noha az egyik városát meg is vették vala ostrommal, de lát-
ván, hogy az vár megvételeben módgyok nintsen, vissza indulának. Kiknek a Budai
Haszán Basa, a Nagy Mehmet Basának fia, utánnok érkezék huszonöt ezer Törökköl,
és Jantsárral, és a Fejér Vári mezőn meg ütközék vélek, de ott a Budai Basát igen meg-
verék, népében tizenhat ezer Törököt le vágának, a Jantsárok mind egyik el veszének,
kik négy ezren voltak.”³⁴

A csatában harcoló Wathay Ferenc leírása alapján tovább pontosíthatjuk a helyszínt:
„Az budai pasa ránk jöve és az Szent Borbála asszony harasztja széliben az almási út-
nál véle megütközének ugyanazon 93. esztendőben.”³⁵ Ez alapján az ütközet helyszínét
Borbála-pusztá és Székesfehérvár északi széle közé lokalizálhatjuk.

Istvánffy Miklós, aki a keresztény sereg tagjaként hiteles szemtanúként emlékezett
meg az eseményekről, a következőket írja a táborhelyről a csatát megelőző éjjelen: „el-
hagyván Fejérvárat, az Sár vizéhez, melynek az Balaton tóból való eredetiről másutt
szóllottunk, az helyen, mely az régente ott épített kápolnától Szent Borbála cseréjének
hívatik, az itatásra való alkalmatosságért megszálla s ott is hála”.³⁶

A csatatér helyének meghatározásánál figyelembe kell vennünk Hardegg jelentésé-
nek azon kitételét is, miszerint az ütközet után azért nem táborozhatott le a csatatéren
a keresztény sereg, mert nem volt lehetőség itatásra. Ez alapján feltételezhető, hogy

³⁰ Pecsevi 1916. III. k. 99. o.

³¹ Uo.

³² Lauschmann 1998. 141. o.

³³ Istvánffy 2001–2009. III. k. 138. o.

³⁴ Petthő – Spangár 1734. 135. o.

³⁵ Wathay 1976. II. k. 144. o.

³⁶ Istvánffy 2001–2009. III. k. 135. o.

a harc során jelentősen eltávolodtak a Borbála-pusztai táborhelytől, amelyet éppen a víz közelsége miatt választottak. Mivel a menekülő törökök üldözését a várostól délkeletre fejezték be, a Sóstó melletti rét kínált alkalmas táborhelyet. A források adatait figyelembe véve tehát a csatatér Székesfehérvár közvetlen közelében lehetett.

Az ütközet lefolyása

Jelen írásomban elsősorban Istvánffy Miklós elbeszélése és Hardegg jelentése alapján ismertetem az eseményeket.³⁷ Ezek szerint november 1-jén két győri katona egy törököt hurcolt a keresztény táborba, aki elfogása során súlyosan megsebesült. Mivel csak horvátul tudtak szót érteni vele, Zrínyi György³⁸ és Istvánffy végezte a kihallgatást. A török elmondta, hogy a budai pasa jelentős létszámú haddal úton van Székesfehérvár felmentésére. Mivel a kihallgatásra az esti órákban került sor, aznap már nem osztották meg az információt a sereg vezéreivel, másnapra pedig el is feledkeztek róla, hiszen a keresztény had megkezdte a visszavonulást Győr irányába, és nem állt szándékukban ütközetet vívni.

November 2-án Borbála-pusztáig jutottak, ahol letáboroztak. Három irányba küldtek ki biztosító csapatokat, akik a fontosabb utakat tartották szemmel. Mivel Zrínyi és Istvánffy elfelejtette jelenteni Hardeggnek, hogy várható a török felmentő sereg érkezése, másnap hajnalban útnak indították a lassabban mozgó szekereket a sereg egy részének biztosításával. A táborhelyen csak egy csapat gyalogos és mintegy 9000 lovas maradt, akik a megindulásra vártak. Hardegg valószínűleg azért nem sietett a parancs kiadásával, mivel eleredt az eső. Ekkor érkeztek meg a jelentések a kiküldött lovascsapatoktól, hogy az éjszaka tüzeket láttak a Budára vezető országútnál, és török vadászkutyák futottak az őrségben állókhoz. Virradatkor azután meglátták a vonuló oszmán sereget is, amely az éjszakát a pákozdi domboknál töltötte. A törökök valószínűleg arra számítottak, hogy a keresztény sereg még a várost ostromolja, ezért a lovasság már kora reggel Székesfehérvárhoz indult. Ott azután megtudták, hogy az ostromlók elvonultak, mire lóról szálltak, és nekiláttak füvet kaszálni. Közben megérkezett az oszmán sereg többi része is, akik a város déli részén, a Sóstónál gyülekeztek. Haszán pasa haditanácsot tartott, melyen részt vettek a várbéli tisztek is. A Budáról érkezett csapatok parancsnokai azt szorgalmazták, hogy támadják meg a keresztény tábor, míg a fehérváriak igyekeztek lebeszélni őket erről, és a málha elleni rajtaütésekre bíztatták az oszmán harcosokat. Haszán pasa, bízva csapatai erejében, végül a támadás mellett döntött, és a város keleti oldalán felállítva a csatarendet, megindult északi irányba.

³⁷ Rendkívül részletes leírást közöl az ütközet lefolyásáról a rendelkezésre álló források teljes körű felhasználásával *Tóth* 2011. 95–96. o.

³⁸ Zrínyi IV. György gróf (1549–1603), tárnokmester és asztalnokmester. 1574 és 1575 között, majd 1582-től 1598-ig volt dunántúli főkapitány, emellett 1574 és 1575 között, majd 1582-től 1590-ig kánizsai főkapitány is volt.

Amikor Hardegghez eljutott a felderítők jelentése az érkező hadról, személyesen lovagolt ki, hogy tisztázza a helyzetet. Először csak 200–300 fős török oszlopot látott, és azt gondolta, hogy a várbeliek csapata indult utánuk. Nem sokkal később meglátta a szétbontakozó török sereget, ami igazolta a felderítők jelentését. Gyorsan visszalovagolt a táborba, és haditanácsot hívott össze. Bár seregének nagyobb része már jócskán eltávolodott és a táborban maradtak létszáma kevesebb volt, mint a töröké, Hardegg alparancsnokai mégis amellett kardoskodtak, hogy ütközzenek meg az ellenséggel. Hardegg elfogadva a javaslatukat, csatarendbe állította a katonákat. A balszárnyon Pálffy Miklós³⁹ gróf parancsnoksága alatt a dunántúli magyar és a morva lovasság, a győri és pápai huszárok, majd Hardegg az ausztriai lovasokkal állt fel, a jobbszárnyon Zrínyi és Nádasdi Tamás⁴⁰ a dunáninnyi magyar lovassággal. Lassan vonultak a törökök felé, és a közelükbe érve megálltak.

Két óra telt el azzal, hogy a seregek egyhelyben várakoztak. Eközben Haszán pasa megállapította, hogy a keresztény had jól felszerelt, gyakorlott csapatokból áll, ami elvette a kedvét a támadástól. A keresztény parancsnokok a csapataiknál állva, futárokkal küldött üzenetekkel próbálták eldönteni, hogy ki kezdje a támadást. Végül Pálffy elunta a tétlenkedést, és megindult a balszárnyal. Velük szemben puszkás janicsárok és ágyúk álltak, melyek löni kezdték őket. A véletlen úgy hozta, hogy amikor a lövések eldőrdültek, a rohamozó lovasság éppen egy árokszerű bevágódáson haladt keresztül, és a lövedékek felettük szálltak el. Innen kiérve, már olyan közel voltak a janicsárokhoz, hogy a puskatüz nem tudta megállítani a rohamot. Kemény harcban átverekedték magukat a gyalogságon, és megfutamították a lovasságot.

A jobbszárnyat Hardegg vezette rohamra, akit ennek során egy török gyalogos súlyosan megsebesített a lábszárán. Szerencséjére a combig érő lovassági csizmája szarabban hordott egy vasból készült lőporos palackot, ami megakadályozta, hogy a vágás a csontját is keresztülvágja. Kemény harc után itt is megtörték a törökök ellenállását, akik rendetlen menekülésbe kezdtek.

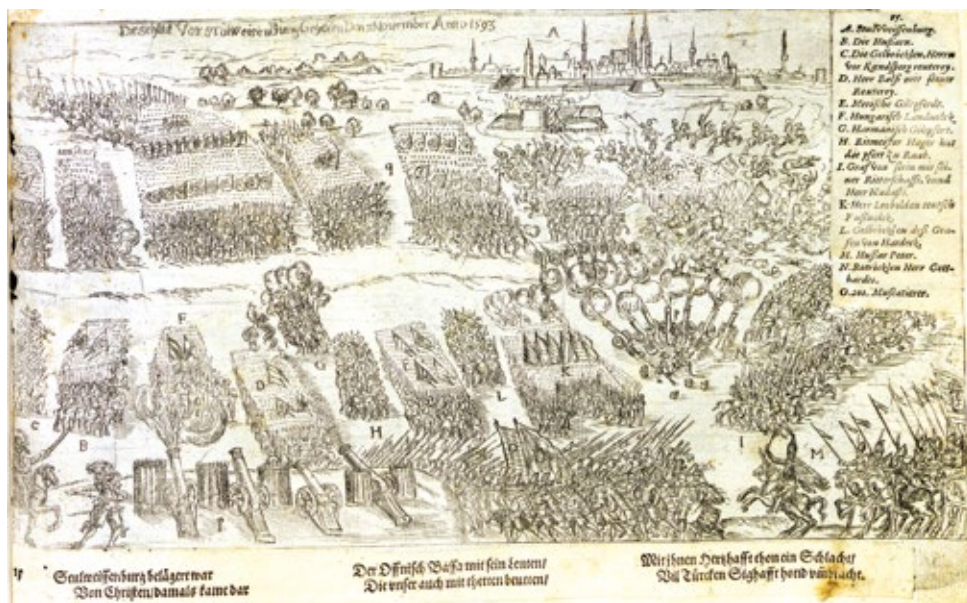
A magyar lovasság rohamát egy kisebb baleset késleltette, ugyanis Zrínyi György felbukott a lovával, ami azután a törökök közé futott. Meg kellett várni, amíg újabb hátast hoztak neki, de azután késedelem nélkül Haszán lovasságára rontottak, akiket rövid harc után menekülésre kényszerítettek. A török sereg üldözése közben egészen a Velencei-tóig jutottak, és számos foglyot ejtettek.

³⁹ Pálffy II. Miklós gróf (1552–1600), 1584. szeptember 22-étől Komárom vármegye főispánja és a komáromi vár főkapitánya. 1589. június 1-jétől dunáninnyi főkapitány, majd 1589. augusztus 29-étől Érsekújvár főkapitánya.

⁴⁰ Nádasdy Tamás (fl. 1586–1619) 1586-ben, 1589-ben, 1592-ben majd 1595-től Vas vármegye egyik alispánjaként szolgált. A tizenöt éves háborúban több alkalommal Vas vármegye hadait vezette.

Az ütközet ábrázolása Zimmermann rézkarcán

Az összecsapásról ismert Wilhelm Peter Zimmermann egy rézkarca, melyen a háttérben Székesfehérvár, előtte pedig a török és keresztény sereg látható. Zimmermann Samuel Dielbaum szövegeivel közreadott egy albumot, amely a 15 éves háború majdnem minden jelentős harci eseményét megjelenítette és röviden le is írta.⁴¹

4. kép: Wilhelm Peter Zimmermann rézkarca az ütközetről⁴²

Az ábrázolások hitelességével kapcsolatban a történész szakma fenntartásokkal él,⁴³ azonban korábbi kutatásaim során az 1604-es edelényi csata helyszínén sikerült azonosítanom azt a pontot, ahonnan az azt ábrázoló látkép készült. Ez alapján sikerült meghatározni a csatateret és egyben azt is bizonyítani, hogy az ábrázolás alapját képező tájképet készítő művész járt a helyszínen.⁴⁴

Az 1593. évi ütközetet bemutató metszeten szereplő Székesfehérvár-ábrázolás csaknem azonos Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent városképével (5. kép), amit a Székesfehérvár történetével foglalkozó kutatók a török kori település hiteles rajzaként tartanak számon. Siklósi Gyula a Dilich-kép előterében lévő kapuerődítményt a vár nyugati

⁴¹ Zimmermann 1603. – Az, hogy az albumban látható képeket egységesen Zimmermann készítette, nem jelenti azt, hogy az események idején, vagy akár más időpontban járt is a helyszínen. Sokkal valószínűbb, hogy megfelelő rajzkészséggel rendelkező szemtanúktól szerezték be a vázlatokat, és ezek alapján készültek a kötet grafikái.

⁴² Uo. 15. sz. metsz.

⁴³ Cennerné 1957. 189. o.

⁴⁴ Négyesi 2005. 713–715. o.

oldalán álló Palotai kapuval azonosította.⁴⁵ A székesfehérvári internetes hírportálon (FEOL) megjelent riportban⁴⁶ Kovács Péter művészettörténész elmondta, hogy Kralovánszky Alán régésszel keresték a művész nézőpontját, amit végül a szárazréti vasútállomásnál találtak meg.

5. kép: Wilhelm Dilich rézkarca Székesfehérvárról⁴⁷

Ennek köszönhetően elfogadott tényé vált, hogy a metszet nyugati irányból mutatja a várost, és így az 1593-as ütközet ábrázolásánál is azt kellene feltételeznünk, hogy az összecsapás a Szárazréten, a Sziget nevű külvárostól északnyugatra zajlott. Ezt azonban a források nem támasztják alá. Ugyanis nem tűnik reálisnak, hogy a Pákozddal felől érkező török sereg és a Borbála-pusztától visszatérő keresztények a város északnyugati (tehát a Pákozddal átellenes) oldalán csaptak volna össze.

Franz Khevenhüller 1721-ben kiadott, az 1601-es ostromot ábrázoló képén a Dilich–Zimmermann-féle 1593-as városábrázolást ismerhetjük fel, azonban a művész fontosnak tartotta megjelölni, hogy műve északi irányból mutatja Székesfehérvárt, ezért írta fel az erődített kaputól kiinduló útra, hogy „Budára vezető út”.

⁴⁵ Siklósi 1999. 3–4. o.

⁴⁶ B. Kiss 2013.

⁴⁷ Árpád-kori művészet – Digitalizált képgyűjtemény. Oktatási segédanyag, szerk. Szakács Béla Zsolt. PPKE BTK Művészettörténeti Tanszék. <https://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/szfvkep2.gif> (A letöltés időpontja: 2024. május 14.)

7. kép: Wilhelm Peter Zimmermann metszete Székesfehérvár 1601. évi ostromáról (részlet)⁵⁰

a területen. Zimmermann még későbbi rézkarcán, mely az 1602-es török ostromot ábrázolja, már a kiépült Budai külváros látszik (8. kép). A koronázó templomot itt is oldalról láthatjuk, az 1593-as ütközetet ábrázoló metszettel megegyező módon. A Budai külváros fejlődése egyértelműen, jól felismerhetően megjelenik a két vázlaton, ami a Budai kapu előtti harcokat ábrázoló Zimmermann-metszetek forráskritikájának egyik lényeges eleme. Ez jelzi ugyanis azt a tényt, hogy a művész nem egy máshonnan beszerzett sablonos ábrázolásra rajzolja rá a szöveges részben leírt katonai eseményeket, hanem a helyszín változásait követő, az aktuális állapotot megjelenítő tájképet használt. Ez bizonyítja, hogy a képek alapjául szolgáló vázlatok készítői a helyszínen jártak.

⁵⁰ Zimmermann 1603. 52. sz. metsz.

8. kép: Zimmermann metszete Székesfehérvár 1602-es ostromáról (részlet)⁵¹

A művész nézőpontjának meghatározása

Figyelembe véve, hogy 1593-ban a keresztény tábor Borbála-pusztánál volt, és a sereg ebből az irányból mozgott Székesfehérvár felé, kutatásaim során abból a feltételezésből indultam ki, hogy Zimmermann ezt ábrázoló rézkarcán (4. kép) északi irányból látjuk a várost. A vár sáncai előtt egy önálló erődítést ábrázol, ami nagy valószínűséggel a Budai külváros megerősített kapuja. A vár három bástyájára: az Északnyugati-, a Király- és a Monostor-bástyára van rálátásunk. Kétoldalt a Palotai és az Ingovány külváros is látszik a kapuk erődítményeivel. A város közepén a koronázó templom nagyméretű épületét láthatjuk. A tornyai a nyugati oldalon állnak, ami azt bizonyítja, hogy a művész nézőpontja a várostól északra volt.

Elsőként térkép felhasználásával végezhetjük el a művész nézőpontjának meghatározását. A rézkarcon a koronázó templom tornyai nagyjából a Király-bástya mögött látszanak, a Budai külváros kapuja pedig megközelítőleg a Monostor-bástya előtt. Mivel Siklósi Gyula kutatásainak köszönhetően, ezeknek ismerjük a helyét,⁵² így az egymás mögött egykor álló építmények helyeit a város mai térképén összekötve és e vonalakat meghosszabbítva északi irányba, az egyenesek találkozási pontja megmutatja azt a helyet, ahonnan a művész a városa látott.

⁵¹ Zimmermann 1603. 55. sz. metszet.

⁵² Siklósi 2002. és Uő 2013. 86. o.

9. kép: A művész nézőpontjának meghatározása (Négyesi Lajos)

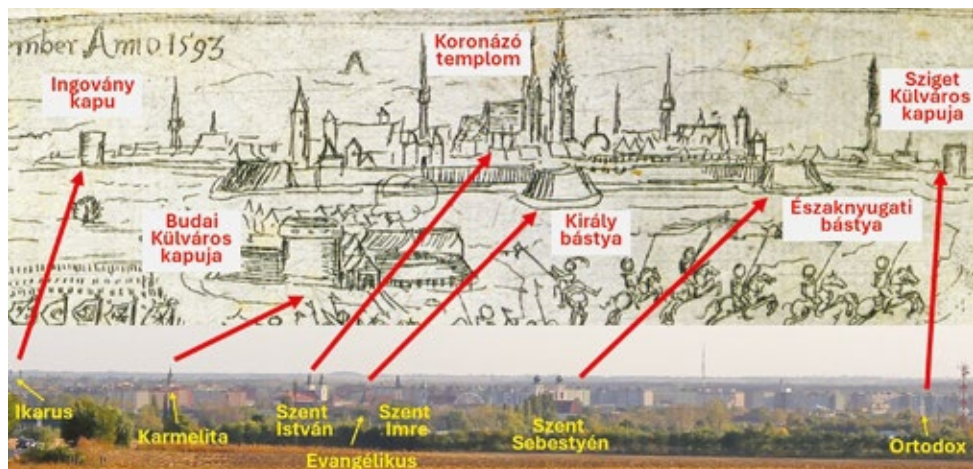
Ez a hely Székesfehérvártól északra, a Zámolyra vezető úton van. Zimmermann ostromképén látható az Ingovány külváros is, ami a város déli részén volt ugyan, de mivel a vár tengelye nem pontosan észak–dél irányú, hanem egy kicsit nyugat felé fordul (tehát észak-északnyugat–dél-délkelet irányban), ezért a zámolyi út környékéről már látható ez a déli rész is. Itt az Aszalvölgyi-dűlőben, Zámoly felé 4,1 km-nél, az úttól keletre egy 160 méter tengerszint feletti magasságú terephullám húzódik kelet–nyugati irányban, ami megfelelő kilátást biztosít a dél felé enyhén lejtő síkra, amelynek keleti oldalát a 8–10 méter mély Aszal-völgy zárja le. Valószínűleg erre utalt Istvánffy Miklós históriájában, amikor ezt írta: „az janicsárok puskájokból mintegy köesővel lövöldözének, s együtt az pattantyúsok is mindnyájan az mieink ellen emina taraszkokat kisütögetének, de minthogy *néminemű régi árkon* [kiemelés tőlem – N. L.] szintén akkor menének által, az kopják teteje felett menvén el, az golyóbisok kicsiny kárt tevének.”⁵³ Mivel Istvánffy eredetileg latinul írta krónikáját, amit Tállyai Ferenc ültetett át magyar nyelvre, a fordításban szereplő „régi árok” helyett a krónikás az öreg (nagy) árok kifeje-

⁵³ Istvánffy 2001–2009. III. k. 136. o.

zést szánhatta a szövegbe.⁵⁴ Mint szemtanú ezzel érzékelteti az árok, vagy inkább völgy mélységét, amin keresztül a lovas csapat úgy tudott rohamra indulni, hogy a janicsárok és az ágyúk lövedékei felettük szálltak el. Ez egy kopjás lovas magasságát figyelembe véve, legalább 5–6 méteres mélységet jelent.

Zimmermann rézkarcának (4. kép) középső részén a két sereg között vonalkázással egy tereplépcsőt ábrázolt, ami szintén megfigyelhető a helyszínen. A város felé lágyan ereszkedő lejtőben középtájon van egy törés, ami valóban vonalszerűnek látszik. A kép jobb oldalán a terepet jelző vonalak és az itt harcoló katonák perspektivikus ábrázolása mélyebben fekvő területre utal, amit felismerhetünk a terepen is a zámolyi út keleti oldalán húzódó horpadásban. A korabeli metszetek kritikai vizsgálata során ezek az apró, sokszor lényegtelennek tűnő részletek fontos szerepet kapnak, mivel egyértelműen jelzik, hogy a mű tényleges helyszíni ismeretek alapján készült. Tapasztalatom szerint ezek a lényegtelennek tűnő vonalak rendszerint eltűnnek vagy átértelmezve jelennek meg az árajzolt képeken, ahol a másoló feleslegesnek tartja, vagy egyszerűen nem tudja értelmezni ezeket a részleteket. A fentiek alapján a művész nézőpontja a Zámolyra vezető úton 4,3 km-nél lehetett.

A kutatás második fázisában a helyszínen, a zámolyi út (8123. sz. út) 4. kilométerszelvényénél a 4 és 4,3 km közötti sávban az út mindkét oldalán több pontról készíttettem panorámafényképeket a városról azzal a céllal, hogy az 1593-as látképpel összevetve pontosítsam a művész nézőpontját. Székesfehérvár területének jelenkori

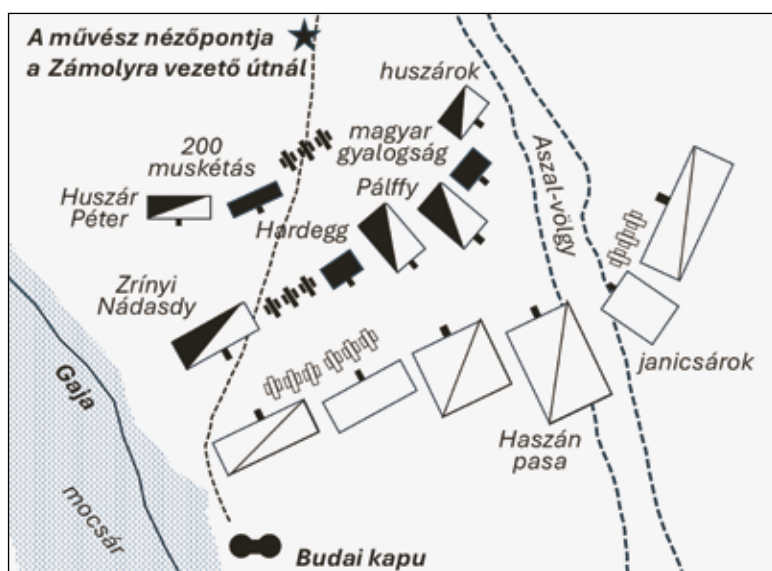
10. kép: A város látképének összevetése a Zimmermann által ábrázolt Székesfehérvárral (Négyesi Lajos)

⁵⁴ Istvánffy latin nyelven megjelent könyvében az árkot *veterem fossam*nak nevezi, ami régi árkot jelent, azonban az adott szövegkörnyezetben az árok mélysége fontosabb információ, mint a kora, így joggal feltételezhető, hogy inkább öreg – vagyis nagy méretű – árokról, tehát völgyről lehet szó.

beépítettsége nem ad lehetőséget arra, hogy északi irányból közvetlen rálátásunk legyen a vár helyére, de szerencsére a templomok tornyai, melyek a rézkarcon ábrázolt korabeli építmények közelében vannak, markánsan kiemelkednek a házrengetegből, alkalmas támpontot adva az egykori város építményei helyének meghatározásához.

Nézzük a tornyok elhelyezkedését: nézőpontunkhoz legközelebb a Szent Sebestyén-templom fehér színű, kettős tornya látszik, melynek csúcsán a kereszt 158,2 méteres tengerszint feletti magasságban van. A közelében volt az Északnyugati-bástya. Tőle balra látszik a Zichy-ligetben 2019-ben, a kép készítésekor álló óriáskerék, majd a Ciszterci-templom és a Szent Imre-templom tornya. Az evangélikus templomnál volt a Király-bástya, a Szent István-székesegyház közelében a koronázó templom, majd kicsit távolabb, a Karmelita-templomnál a Budai külváros kapuja. A kép szélén az Ikarusz-gyár csarnokának két tornya látszik, melyek az Ingovány kapu nagyjából helyét jelzik. A Szent Sebestyén-templom közelében volt az Északnyugati-bástya. Tőle jobbra, távolabb a székesfehérvári (maroshegyi) adótorony, majd a tömbházak árnyékában a szerb ortodox templom tornya látható. Itt volt a Sziget külváros kapuja. A terepen azt a pontot kell megtalálni, ahonnan a tornyok által jelölt helyek a rézkarcon ábrázolt látkép irányainak megfelelően helyezkednek el.

A fentiekben leírt megfigyelések és mérések alapján megállapítható, hogy Zimmermann látképe az 1593-as ütközetről pontosan ábrázolja az összecsapás helyszínét, mivel készítője járt ott. Az ábrázolás alapján az ütközet helye a zámolyi út 3-ik és 4-ik kilométere közötti sávjába lokalizálható, kelet–nyugati irányban 1–1 km-es kiterjedéssel. A megjelölt terület fémkereső műszeres átvizsgálása nemcsak az ábrázolás hitelességét, hanem a csatater elhelyezkedését is bizonyíthatja. Az Aszal-völgy nyugati

11. kép: Az ütközet vázlatja (Négyesi Lajos)

oldalán egy markáns foltot alkothat a janicsárok által kilőtt jelentős mennyiségű ólom puskagolyó, a zámolyi út két oldalán a lovassági harc szórványos nyomaira – patkók, sarkantyúk, fegyvertöredékek – számíthatunk, az út nyugati oldalán, a mélyebben fekvő területen pedig kisebb, 6–8 cm átmérőjű ágyúgolyók is előkerülhetnek.

BIBLIOGRÁFIA

- Ákosfy* 1939. *Ákosfy Barna*: A pákozdi ütközet 1593-ban. *Magyar Katonai Szemle*, 5. (1939) 2. sz. 207–216. o.
- Bánlaky* 1940. *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. k. Budapest, 1940. file:///X:/Szerkesztőség/Bánlaky_Mo hadtörténelme/0014/1116.html
- Bogdán* 1990. *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. Budapest, 1990.
- B. Kiss* 2013. *B. Kiss László*: Milyen lehetett régen Fehérvár? *FEOL. Fejér Vármegyei Hírportál*, 2013. március 13. <https://www.feol.hu/hirek/milyen-lehetett-regen-fehervar-1534505/> (A letöltés időpontja: 2024. május 14.)
- Cennerné* 1957. *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Wilhelm Peter Zimmermann magyar vonatkozású rézkarc-sorozatai. In: *Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeumának évkönyve IX.* Szerk. *Fülep Ferenc*. Budapest, 1957. 187–203. o.
- Gömöry* 1892. *Gömöry Gusztáv*: A hajdúk. Lippa alatt 1604-ben». *Had-történelmi Közlemények*, 5. (1892) 118–121. o.
- Gömöry* 1894. *Gömöry Gusztáv*: Hadtörténelmi Apróságok. A turai kincs. *Had-történelmi közlemények*, 7. (1894) 680–685. o.
- Gömöry* 1896. *Gömöry Gusztáv*: A pákozdi csata 1593. november 3. *Had-történelmi Közlemények*, 9. (1896) 4. sz. 453–464. o.
- Gyalókay* 1928. *Gyalókay Jenő*: Hol lepte meg Dampierre a törököket és Bethlen Gábort 1604-ben? *Had-történelmi Közlemények*, 29. (1928) 1. sz. 3–17. o.
- Istvánffy* 1622. *Nicolai Isthvanfi Pannoni*: *Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXXIV. Coloniae Agrippinae*, 1622.
- Istvánffy* 2001–2009. *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. S. a. r. *Benits Péter*. I–III. k. (Történelmi források I.) Budapest, 2001–2009.

- Károly* 1898. *Károly János*: Fejér vármegye története. II. k. Székesfehérvár, 1898.
- Lauschmann* 1998. *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története I. A honfoglalástól a török kiűzéséig, 895–1688. Székesfehérvár, 1998.
- Négyesi* 2005. *Négyesi Lajos*: Hol volt az edelényi csata? *Élet és Tudomány*, 60. (2005) 23. sz. 713–715. o.
- Négyesi* 2018. *Négyesi Lajos*: Volt-e Turán vásárütés 1558-ban? In: „Az te nagy nevedben én is most, istenem, kötöttem fel szabályomat”. Végvári élet a hódoltság peremén. Szerk. *Heltai Bálint – Sipos Lajos*. Budapest, 2018.
- Pecsevi* 1916. *Pecsevi Ibrahim* tárikhjából. Ford. *Karácson Imre*. In: Török történetírók. III. k. 1566–1569. S. a. r. és bev. *Szekfű Gyula*. (Török–magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: Írók V.) Budapest, 1916. 67–190. o.
- Pethő – Spangár* 1734. A magyar krónikanak, a melyet elsőben meg írt, s kibotósított [...] *Pethő Gergely* 373. eszt.-től fogva 1626. eszt.-ig nyom. Bécsben 1660. eszt. Az után pedig [...] iratott és szép Toldalékokkal szaporított *Spangár András* jezsuita által. Kassa, 1734.
- Rónai Horváth* 1897. *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika II. A mohácsi véstől a legújabb korig. Budapest, 1897.
- Siklósi* 1999. *Siklósi Gyula*: Székesfehérvár-Palotai kapu (Szület kapu, Alsóvárosi kapu, Rác kapu). (Szent István Király Múzeum közleményei A/36). Székesfehérvár, 1999.
- Siklósi* 2002. *Siklósi Gyula*: Hadi események és erődítési munkálatok Székesfehérvárott a 16–17. században. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. *Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi*. Budapest, 2002.
- Siklósi* 2013. *Siklósi Gyula*: A törökkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2013.
- Szalai* 2001. *Szalai Béla*: Magyar várak, városok, falvak metszeteken, 1515–1800. I. k. A mai Magyarország. Budapest, 2001.
- Szalay – Baróti* 1896. *Szalay József – Baróti Lajos*: A magyar nemzet története. Budapest, 1896–1897. <https://mek.oszk.hu/00800/00892/html/> (A letöltés időpontja: 2024. május 14.)
- Székesfehérvár 1977. Székesfehérvár évszázadai. Szerk. *Kralovánszky Alán*. Székesfehérvár, 1977.

- Szilágyi* 1895. *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. VI. k. Budapest, 1895. <https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/> (A letöltés időpontja: 2024. május 14.)
- Szili* 2017. *Szili István*: Változások a velencei tájban. *Természet Világa. Természettudományi Közlöny*, 148. (2017) 1. sz. 25–29. o.
- Tihanyi* 2018. *Tihanyi Tamás*: Törökverés Pákozdt mellett: az első pákozdi csata története. (Múltidéző rovat) *FEOL. Fejér Vármegeyi Hírportál*, 2018. december 2. <https://www.feol.hu/helyi-kultura/2018/12/torokveres-pakozd-mellett-az-első-pakozdi-csata-tortenete> (A letöltés időpontja: 2024. május 14.)
- Tóth* 2011. *Tóth Sándor László*: Az 1593. évi dunántúli hadműveletek (a 15 éves háború kezdete). *Bácsország. Vajdasági honismereti szemle*, 2011/3. (58. sz.) 93–101. o.
- Veress D. – Siklósi* 1990. *Veress D. Csaba – Siklósi Gyula*: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, 1990.
- Vizi* 2005. *Vizi László Tamás*: A história bővületében. Beszélgetés Veress D. Csaba történésszel. *Új Horizont. Kulturális folyóirat*, XXXIII. (2005) 2. sz. 77–89. o.
- Wathay* 1976. *Wathay Ferenc* énekes könyve. I–II. k. Utószó és jegyz. *Nagy Lajos*. Budapest, 1976.
- Zimmermann* 1603. *Zimmermann, Wilhelm Peter* [– *Dilbaum, Samuel*]: Eikonographia, Aller deren Ungarischen Stätt, Vöstungen, Castellen und Häuser, welche von Anfang der Regierung Rudolphi II (etc.) biß 1603... belägert (etc.) worden (etc.). Augsburg, 1603.

Lajos Négyesi

THE SITE OF THE ENCOUNTER NEAR SZÉKESFEHÉRVÁR,
ERRONEOUSLY CALLED THE BATTLE OF PÁKOZD, 1593

(Summary)

The first major battle of the Fifteen Years' War, which brought victory to the Christian arms, was fought on 3 November 1593 by General Hardegg's soldiers against the army of Hasan Pasha. The place of the clash was identified as Pákozdt in military history literature on the basis of a study by Gusztáv Gömöri published in 1896. In 1939, Barna Ákosfy drew attention to some of Gömöry's mistakes, and in 1990, Csaba D. Veress categorically refuted the localization of the battle in Pákozdt. Although the name "Battle of Pákozdt" still comes up frequently, the area

around Magyaralmás–Borbála-puszta is now the accepted site of the battle. Apart from written sources, little attention has been paid to contemporary depictions, of which Zimmermann's engraving of 1603 stands out. Since in several cases it has been possible to establish the viewpoint of Turkish-era depictions (the place where they were made) – and thus to prove that the artist was on the spot – the author has also carried out this analysis on the copper engraving of the 1593 battle, which has led to a more precise location of the encounter.

Lajos Négyesi

DER SCHAUPLATZ DES – FÄLSCHLICHER WEISE ALS
SCHLACHT BEI PÁKOZD BEZEICHNETEN – GEFECHTS VON SZÉKESFEHÉRVÁR
(STUHLWEIßENBURG) IM JAHR 1593

(Resümee)

Die erste große Schlacht des Langen Türkenkrieges – die den christlichen Waffen einen Triumph bescherte – wurde am 3. November 1593 von den Soldaten des Generals Hardegg gegen die Armee von Pascha Hassan geschlagen. Nach einer im Jahr 1896 veröffentlichten Studie von Gusztáv Gömöri benannte die militärhistorische Fachliteratur Pákozd als Ort des Gefechts. Barna Ákosfy wies im Jahr 1939 auf einige Irrtümer Gömörys hin, und Csaba D. Veress widerlegte 1990 entschieden die Lokalisierung der Schlacht bei Pákozd. Obwohl der Name „Schlacht bei Pákozd“ immer noch häufig auftaucht, hat sich in letzter Zeit das Gebiet um Magyaralmás–Borbálapuszta als allgemein akzeptierter Ort der Schlacht durchgesetzt. Neben den schriftlichen Quellen wurde den zeitgenössischen Darstellungen, aus denen der Stich von Zimmermann aus dem Jahr 1603 herausragt, in der Forschung wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Da es in mehreren Fällen möglich war, den Ort zu bestimmen, an dem die Darstellungen aus der Türkenzeit entstanden sind – und damit zu beweisen, dass der Künstler vor Ort war –, hat der Verfasser diese Untersuchung auch mit dem Kupferstich der Schlacht von 1593 durchgeführt, was zu einer genaueren Lokalisierung des Zusammenstoßes geführt hat.

Lajos Négyesi

LE SITE DE L'AFFRONTMENT DE SZÉKESFEHÉRVÁR DE 1593 – APPELÉE À TORT
LA BATAILLE DE PÁKOZD

(Résumé)

La première grande bataille de la guerre de Quinze ans – un triomphe pour les armes chrétiennes – s'est déroulée le 3 novembre 1593 entre les soldats du général Hardegg et l'armée de Hassan Pacha. Selon une étude de Gusztáv Gömöri publiée en 1896, c'est à Pákozd que l'affrontement a eu lieu et la littérature d'histoire militaire a adopté cette idée. En 1939, Barna Ákosfy a attiré l'attention sur certaines erreurs de Gömöry et, en 1990, Csaba D. Veress a fermement réfuté la localisation de la bataille à Pákozd. Bien que le nom de « bataille de Pákozd » apparaisse encore fréquemment, la zone de Magyaralmás-Borbála-Puszta s'est récemment imposée comme lieu de la bataille. Outre les sources écrites, peu d'attention a été accordée aux représentations contemporaines, parmi lesquelles se distingue la gravure de Zimmermann de 1603. Comme il a été possible d'établir le lieu où certaines représentations de l'époque turque

ont été réalisées – et donc de prouver que l'artiste était sur place – l'auteur a examiné la gravure sur cuivre de la bataille de 1593, ce qui a permis de localiser l'affrontement de manière plus précise.

Лайош Недьеш

МЕСТО БИТВЫ ПРИ СЕКЕШФЕХЕРВАРЕ 1593-ЕГО ГОДА – ОШИБОЧНО
НАЗВАННОЙ БИТВОЙ ПРИ ПАКОЗДЕ

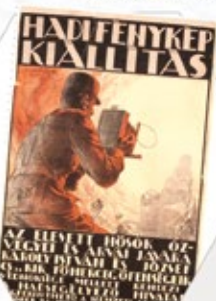
(Резюме)

Первое значительное сражение Пятнадцатилетней войны, принесшее победу христианскому оружию, состоялось 3-его ноября 1593-ого года между солдатами генерала Хардегга и армией Хасана-паши. На основе исследования Густава Гёмёри, опубликованного в 1896-ом году в военно-исторической литературе Пакозд был определен как место сражения. В 1939-ом году Барна Акошфи обратил внимание на некоторые ошибки Гёмёри, а затем в 1990-ом году Чаба Д. Верешш решительно опроверг локализацию битвы в Пакозде. Хотя название «Битва при Пакозде» по-прежнему часто всплывает, в последнее время общепринятым местом сражения считается район окрестности Мадьяралмаш–Борбала-пуста. Помимо письменных источников, в исследовании мало внимания уделялось изображениям того времени, среди которых выделяется гравюра Циммерманна, появившаяся в 1603-ем году. Поскольку в ряде случаев удалось определить местоположение изображений турецкого периода и тем самым доказать присутствие художника на месте сражения, автор провел такую экспертизу и гравюры из меда, изображающей эту битву 1593-ого года, в результате чего ему удалось точнее определить место битвы.

MŰTÁRGYAK A KÖZÉPPONTBAN

Válogatás a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből

HIM
HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS MÚZEUM

Z
ZRINYI KIADÓ

CZIRÓK ZOLTÁN

A HONVÉD REPÜLŐERŐK MEGSZERVEZÉSÉNEK KÉRDÉSE 1918-BAN

A magyar katonai gondolkodás történetének margójára

A magyar hadtudomány történetét feldolgozó művek lapjairól hiányoznak az I. világháború magyar katonai vezetőinek, tisztjeinek a repülő fegyvernemről alkotott véleményei, annak alkalmazásával kapcsolatos elképzelései, ami több okra vezethető vissza. Egyrészt a háború alapvetően nem kedvezett az elméleti tevékenységnek, a világháború hadművészeti tapasztalatainak feldolgozására elsősorban a háború után került sor. Másrészt a repülőgép, a léghajó, vagy akár a kötött megfigyelő ballonok teljesen új jelenségnek számítottak a hadászatban és a harcászatban, ugyanakkor rohamos fejlődésük alapjaiban változtatta meg a hadművészetet, ennek adaptálása pedig nem volt egyszerű feladat, különösen a konzervatívabb tisztek számára. Harmadrészt a repülőcsapatok felépítésébe, működésébe, alkalmazásába mélységében csak kevesen láttak bele (értelemszerűen a szárazföldi és haditengerészeti repülőcsapatok vezető tisztjei voltak e kevesek), így azzal kapcsolatban megalapozott, érdemi kritikát is nehéz volt megfogalmazni. Végül pedig azok, akik mégis építő jelleggel nyilatkoztak meg a témában, ezt nem feltétlenül a magyar hadtudománynak a korszakban meghatározó folyóirataiban (*Magyar Katonai Közlöny, Hadtörténelmi Közlemények* stb.) tették.¹

1918 késő tavaszától komoly szakmai diskurzus indult magyar repülőtiszték között, amelynek témája nem egyszerűen a repülőerők alkalmazása, hanem a magyar Honvédség keretein belül felállítandó repülőcsapatok kérdésköre volt. Habár a különböző érvek és elgondolások felsorakoztatásának csúcspontján félbeszakadt a párbeszéd (az utolsó hozzászólás 1918. október 10-én jelent meg), hamarosan sajátos szerepet kaptak a résztvevők, hiszen a világháborút követően újonnan megalakuló magyar repülőerők felállításánál a gyakorlatba kellett átültetni az elképzeléseiket. Ahhoz azonban, hogy mindezt folyamatában és ne a fennálló körülményekből kiragadva lehessen bemutatni, fontos áttekinteni az osztrák–magyar repülőcsapatok szervezeti felépítését, különös tekintettel az 1918. őszi állapotokra.

¹ A hadtudományi írások közé nem soroljuk be azokat a világháború alatt megjelent műveket, amelyeknek bár katonai repülők a szerzői, de munkáikban elsősorban saját élményeiket dolgozták fel (pl. Dobos István, Hangay Sándor írásai).

Az osztrák–magyar repülőerők szervezetrendszerének vázlatos története

Az Osztrák–Magyar Monarchia repülőerőinek megalakulását 1890-re datáljuk, amikor nyolc önkéntes tiszt részére ballonos tanfolyamot indítottak repülési tapasztalat szerzése céljából. A meglehetősen csekély eredményt hozó kurzus után három évvel, 1893. augusztus 20-án felállították a katonai repülés első hivatalos szervezetét (*Militär Aero-nautische Anstalt*; Katonai Aeronautikai Intézet), amely lényegében egy ballonalakulat volt, az alapjain viszont kiépülhetett a teljes háborús légi szolgálat. A repülés hihetetlen mértékű fejlődése természetszerűleg magával hozta a változtatás szükségét, az egyre módosuló követelményeknek megfelelően pedig a szervezetrendszer is átalakításra szorult. A katonai aviatika intézményét 1911 októberében előbb *Luftschifferabteilung*ra (LA; Léghajós Osztály) keresztelték át, majd a folyamatosan bővülő és szakosodó légi fegyvernem 1915. július 8-án nyerte el végleges elnevezését: *k. u. k. Luftfahrtruppen* (LFT; cs. és kir. Légjáró Csapatok).

A császári és királyi légi haderő jelentős fejlődésen ment keresztül, de a háború utolsó évében már minden fronton elvesztette a légi fölényt az antant repülőerőkkel szemben. A rendelkezésre álló pilóták, megfigyelők és repülőgépek alacsony száma, a gyenge utánpótlás, valamint a csatarepülők egyre növekvő jelentősége miatt a hadsereg-főparancsnokság 1918. augusztus 20-án elrendelte a hadsereg repülőegységeinek átszervezését.² Ez alapján minden hadtest kapott egy repülőszázadot (*Korpsfliegerkompanie*), az ő feladatuk volt a tüzérségi és gyalogsági repülés, valamint a részletes fényképészeti feladatok megoldása. A többi századot közvetlenül a hadsereg alárendeltségébe helyezték (*Armeeflieger*), a repülésért felelős parancsnok (*Kommandant*

² Az LFT taktikai egysége kezdetektől fogva a repülőszázad (*Fliegerkompanie*; *Flik*) volt, amelyeket 1917 elejéig egységesen szerveztek meg, és távolsági felderítésre (pl. csapatmozgások, vasúti forgalom stb. megfigyelésére), közelfelderítésre, a tüzérségi tűz megfigyelésére és vezetésére (vezeték nélküli távíró segítségével), az ellenséges repülőgépek elleni védekezésre, valamint a szárazföldi harcokba fedélzeti fegyverekkel való közvetlen beavatkozásra (ún. gyalogsági repülés) alkalmaztak. 1917 tavaszán állították fel az első olyan vadászpilóta-egységeket, amelyeket az ellenséges repülőgépek elleni harcra terveztek, és kizárólag együléses vadászgépekkel szereltek fel. Saját felderítő repülőgépeik védelme érdekében 1917 nyarától kezdve minden Flik fokozatosan 2-3 együléses vadászgépet kapott. Habár már 1916-tól kezdve különbséget tettek felderítő, „munka”, harci, vadász-, többmotoros bombázó, „nagy” és kiképző repülőgépek között, a repülőszázadok specializációjára az 1917-ben végrehajtott átszervezéssel került sor. Ez alapján az alábbi típusú egységeket különböztették meg: D-Flik/Flik „D” – hadosztály-repülőszázad (gyalogsági támogatás és tüzérségi felderítés egy hadosztály számára); F-Flik/Flik „F” – távolfelderítő repülőszázad (távolfelderítés, hadseregközvetlen); J-Flik/Flik „J” – vadászpilóta-század; G-Flik/Flik „G” – (többmotoros) „nagy” repülőgépekből álló repülőszázad (bombatámadásokhoz); S-Flik/Flik „S” – védő repülőszázad (a D-Flikek felderítő repülőgépekkel való védelmére tervezték, de felállításuk nem történt meg). 1918-ban a D-Flikeket csatarepülő-századokká alakították át. Ezenkívül voltak még felderítőszázadok sorozatfelvevő készülékkel (Flik „Rb”) és fotófelderítő repülőgépekkel (Flik „P”). Műveleti szempontból a Flikeket hadosztályonként felfelé egy hadseregrésznek, technikai és fegyelmi szempontból egy hadsereg repülő törzstisztjének (*Stabs-offizier der Luftfahrtruppen*; *Stoluft*), 1917 novemberétől egy hadsereg repülőerői parancsnokának (*Kommandant der Luftstreitkräfte*; *Koluft*) rendelték alá. *Desoye* 2000. Anhang 18. 139–181. o., Anhang 20. 191–192. o.

der Armeeflieger; Kafi) egy-egy vadász-, csata- és felderítő repülőezred felett diszponált, amelyeket értelemszerűen az adott feladatok ellátására szolgáló repülőszázadok alkottak. A csatarepülők feladata a harcokba történő közvetlen beavatkozás volt bombákkal és fedélzeti fegyverekkel, míg a felderítőezred távol- és fotófelderítő-egységei a nagy hatótávolságú (fényképészeti) felderítést végezték, valamint az olyan fényképészeti feladatok megoldását, amelyekhez a hadtest repülőszázadainak erőforrásai nem voltak elegendők. Közülük legalább egy századnak sorozatfelvevő készülékkel ellátott repülőgépekkel kellett rendelkeznie. Külön kategóriát képviselt az elvileg többmotoros bombázógépekkel felszerelt repülőszázadokat magában foglaló repülőcsoport, amely a Boroević-hadseregcsoporthoz tartozott. A fenti átszervezés 1918. szeptember végéig tartott, ám fontos megjegyezni, hogy a repülőgépek hiánya miatt több századot nem tudtak felszerelni.³

A frontalakulatokkal párhuzamosan a repülőcsapatok teljes szervezetrendszerét átforgalmazták. 1918. október 1-jén a cs. és kir. Légiáró Csapatok Parancsnokságát feloszlatták, és helyébe a hadsereg-főparancsnokságon belül felállították a „Légiáró ügyek Főnöke” osztály(át) (*Chef des Luftfahrwesens*). Károly császár már 1918. augusztus 26-án kinevezte a repülőcsapatok élére Otto Freiherr Ellison von Nidlef mérnök vezérőrnagyot, helyettesévé pedig a korábbi parancsnokot, Emil Uzelac mérnök vezérőrnagyot tette meg. Annak érdekében, hogy sokrétű feladatait célzottabban és hatékonyabban tudja ellátni, az új szervezetet négy osztályra tagolták. Az I. osztály volt felelős a repülők és léghajók harctéri és hátszágai alakulataiért, továbbá a nagyobb harci műveleteknek, valamint az összes harci felszerelés bevetésének és elhelyezésének előkészítéséért. A II. osztály hatáskörébe tartozott a kiképzés, a személyzeti ügyek, a tudományos kérdések (szolgálati könyvek és szabályzatok), a sajtó és a cenzúra, a statisztikák, a légi közlekedés, a légi jog és a propaganda. A III. osztály szervezte a honvédelmet, a léghárító szolgálatot, a rejtest és álcázást, a leszerelést és a békeszervezetet, valamint a harctéri időjárás szolgálatot. A IV. osztályhoz tartozott valamennyi technológiai kérdés.⁴

A háború végére hivatalosan 77 frontvonalbeli repülőszázadot állítottak fel (közülük 1918 októberében 18 nem volt bevethető különböző okok miatt).⁵ Ezek az egységek, valamint az LFT teljes szervezetrendszere a közös hadsereghez tartozott, az osztrák Landwehren és a magyar Honvédségen belül nem hoztak létre sem külön repülőalakulatokat, sem más, a katonai repüléssel kapcsolatos szervezetet.⁶ Ennek fényében

³ Penz 2018. 39. o.

⁴ *Nachrichtenblatt der k.u.k. Luftfahrtruppen*. 1918. január 1. (3. sz.) 1. o.; Penz 2018. 38–39. o.; Desoye 2000. Anhang 30. 280–288. o.

⁵ A fenti századokon kívül 1918 februárjában további hat repülőszázadot (Flik 75–80) állítottak fel, amelyeket a következő hónapban fel is oszlattak. Közülük négyet 1918. októberben reaktívtáltak, de ezek egyike sem, ahogyan a lublini osztrák–magyar katonai kormányzat számára 1918 szeptemberében létrehozott Fliegerzug 1 nevű alakulat sem repült egyetlen harci bevetést sem.

⁶ Érdemes megjegyezni, hogy már a háború alatt (ismét) napirendre került az önálló magyar nemzeti haderő megteremtésének kérdése. A megvalósítás részleteinek kidolgozása Szurmay Sándor gyalog-

különösen érdekes és izgalmas az a szakmai vita, amelyet magyar – elsősorban honvéd – repülőtisztok folytattak egy önálló magyar repülőcsapat létrehozásáról.⁷

A honvéd repülőkről szóló diskurzus

A téma megvitatása Hangay Sándor százados, a Flik 44 parancsnoka 1918. május 25-én *Az Aëro* hasábjain közétett írásával indult, amelynek kapcsán több repülőtiszt is kifejtette álláspontját a következő öt hónap folyamán. Meglepő, hogy már a piavei offenzíva előtt arról folyt a diskurzus, hogy „a honvédség lesz a felállítandó magyar hadsereg alapja”.⁸

Hangay mindenképp egy új ügysztyály felállítását tartotta szükségesnek a Honvédelmi Minisztériumon belül, amely a honvéd léggjárom csapatok legfőbb szervezeti egységeként funkcionálna. Ennek hatáskörébe utalt volna minden, a légi szolgálathoz kapcsolódó intézményt: egy Budapesten létesítendő Arzenált,⁹ valamint az összes léggjárom csapatokat (repülőgépszázadok, ballonalakulatok, rádióállomások, fényképező csoport, javítóműhelyek, repülőterek stb.). Az osztály irányítását nagyobb-részt vezérkari testületből való vezetőkkel képzelte el – a magasabb katonai szempontok érvényesülése miatt –, melléjük azonban tapasztalt szakemberek beosztását tartotta kívánatosnak. A szakmai szempontok előtérbe helyezésével kijelentette: „ha teljes ideálisan akarjuk mindjárt fönn kezdeni, mindenkitől, aki a magyar léggjárom csapatokhoz jön bármilyen rendeltetéssel, követeljük meg tőle a pilótavizsgát. Ez megszerzi számára a világos látást s a technikai tudást is”.¹⁰ Mivel a repülőerők századonkénti szétforgácsolását nem gondolta célszerűnek, a hadosztályok székhe-lyén egy-egy önálló zászlóalj felállítását javasolta, hat századdal: 1. Üldözö század

sági tábornok, m. kir. honvédelmi miniszter nevéhez fűződik, aki a császár felszólítására elkészített munkaanyagában a leendő magyar hadsereg felállításának három változatát dolgozta ki, közülük az 1917. december 4-ei koronatanács egyedül a harmadik változatot tartotta támogathatónak. A téma szempontjából e tervezet lényege, hogy a császári és királyi haderőt két egymást kiegészítő, magyar és osztrák részre osztották volna, ezekben beolvastva a magyar Honvédséget, illetve az osztrák Landwehrt, de megőrizve az összhaderő egységét szervezeti, vezetési és kiképzési téren. Első magasabb-egysége, az összfégyvernemi hadosztály a gyalogsági csapatok mellett lovas-, tüzér-, vonat-, sőt repülőcsapatokat is magában foglalt volna, 26 magyar hadosztállyal a mindösszesen 60 hadosztályból. 1918. január 9-én a tábornoki elitből (25 fő) mindössze ketten támogatták a kérdést, a többiek vagy teljesen elutasították a javaslatot, vagy legkorábban a háború befejezését követően tartották azt megvalósíthatónak. *Ligeti* 2020. 260. o. A témáról bővebben lásd *Balla* 2018. 129–140. o.

⁷ Egy honvédségi repülőosztály felállításának terve 1913-ban merült fel először, ekkor az újvidéki repülőversenyen befolyt 25 000 korona bevételt kívánták – alaptőkeként – e célra fordítani. Egy másik terv szerint honvédtisztek hadipilótává történő kiképzésére használták volna fel az összeget – ekkor Lányi Antal honvéd hadnagy volt az egyetlen pilótaigazolvánnyal rendelkező honvédtiszt, igaz, ő nem tartozott a hadsereg pilótáinak kötelékébe. A honvéd repülő-osztályért. *Kecskeméti Napló*, 2. (1913) 114. sz. 4. o.

⁸ *Hangay* 1918. 189. o.

⁹ Jelentése: fégyver(rak)tár, hadszertár, löszertár; e helyen értsd: repülő anyagszertár.

¹⁰ *Hangay* 1918. 189–190. o.

(húsz harci egyléses géppel); 2. Gyalogsági repülőszázad (hat kétüléses géppel); 3. Részletfelderítő század (hat géppel); 4. Távolfelderítő század (nyolc fényképfelvévő géppel); 5. Tüzérségi repülőszázad (hat rádióval beépített géppel); 6. Bombavető század (három nagy harci géppel). A nagy repülőtelepek pedig meglátása szerint egyúttal a katonai légiforgalom gócpontjaiként funkcionálhattak volna.¹¹

Hangay elképzelése nyomán a zászlóaljok mozgósítás esetén helyben pótzászlóaljakká alakulhattak volna, pótolva az emberanyagban beállt veszteséget, miután a frontalakulatokat kiküldték. Különösen jelentős az a felvetése, hogy a Ludovika Akadémián és a kadétiskolák 4. évfolyamán megfigyelőtiszti kurzust indítsanak, és a repülés elméletének tanítását is felvegyék a programjukba, megkönnyítve az együttműködést a többi fegyvernemmel, miáltal az új csapattiszti nemzedék szélesebb látókört nyerne. Emellett a légi szolgálatra önként jelentkező fiatal tisztek részére külön pilótaiskolák felállítását javasolta, így szükség esetén 4–6 hónapon belül megfelelő számú és minőségű személyzet állna a honvédség rendelkezésére.¹²

Az első reflektálás Hangay írására Zechmeister Károly főhadnagy tábori pilótának tulajdonítható,¹³ aki az alapgondolattal egyetértve Németországot tekintette példaképnek, és a hazai repülőgépgyártásra, valamint a magyar repülőkre támaszkodva kívánta megvalósítani a honvéd repülőcsapatok sikeres felállítását.

A Honvédelmi Minisztériumban elhelyezendő aviatikai ügyosztályt egymástól függetlenül működő, de egymást támogató két fő részre osztotta: egy műszaki alosztályra, ahol a szükséges légi járó intézmények tevékenykednének szakemberek vezetése alatt, és egy taktikai (stratégiai) alosztályra, ahol a vezérkari testületből érkező vezetők foglalkoznának a légi járó csapatok békebeli és háborús alkalmazásával. Békében kisszámú, de sok típusból álló repülőcsapatot tartott szükségesnek, amelyek lehetővé teszik a pilóták kiképzését, továbbképzését, illetve gyakorlatban tartását, valamint a hadgyakorlatokon való tapasztalatszerzést – ez utóbbiak felhasználásával a fővárosban felépítendő Arzenálban folynának a kísérletezések.

Hangayval egyetértve fontosnak gondolta a repüléselméleti képzést, ehhez kapcsolódva egy aviatikai tanszék felállítását javasolta, hozzáértő (tartalékos) műszaki tisztek kiképzésére, emellett szerinte szükséges volna „[t]öbb kisebb-nagyobb arányú ilyfajta műszaki kurzus felállítása, úgy tisztek, mint nagyszámú legénység részére”. Úgy vélte, hogy az állami pilótaiskolából kikerülő tartalékállományt már békeidőben is szükséges az egyes repülőalakulatokhoz beosztani.¹⁴

A gyalogságnál tapasztaltak alapján a legfeljebb négy századból álló zászlóaljat tartotta a legnagyobb létrehozandó csapattestnek, ahol az irányítás és a vezetés

¹¹ *Hangay* 1918. 189–190. o.

¹² Uo. 190. o.

¹³ A cikk szerzőjének nevéből megadott kezdő- és záróbetűk (Z—R K—Y) az osztrák–magyar (tiszt) pilóták névjegyzéke alapján kizárólag Zechmeister Károlyt takarhatták.

¹⁴ *Z—R* 1918. 229–230. o. [Kiemelés az eredetiben.]

még hatékonyan kivitelezhető, és szerinte törekedni is kell, hogy a vezetés ne legyen túlkomplikált. Elgondolása szerint minden önálló dandár, gyaloghadosztály és hadtest rendelkezne egy-egy repülőzászlóalj fölött, ám miután e három parancsnokság a beosztott repülőit különböző céllal és arányban használná, e zászlóaljakat nem egységes minta szerint kellene szervezni, hanem az egyes parancsnokságok szükségleteinek megfelelően. Így például a hadosztályhoz vagy dandárhoz beosztott valamennyi repülőzászlóaljat egy 20 darab együléses harci géppel rendelkező vadászrepülő-század, egy 8–10 darab kétüléses géppel bíró „felderítő s harcot vezető” század, valamint egy tüzérségi repülőszázad alkotná, ez utóbbi 8–10 kétüléses, „radio-mechanizmussal ellátott” géppel. Ezek a századok megfelelnek egy gyaloghadosztály harci szükségleteinek, amennyiben elvégzik a közelfelderítést és a tüzérségi tűzvezetést, gyalogsági repülőként vezetik a harcot, valamint biztosítják e feladatok elvégzését, és megnehezítik az ellenséges repülők részéről a hadosztály állásainak felderítését. Ezzel szemben a hadtestnél más szempontok a mérvadóak, itt fontos a távoli felderítés, csak különös esetekben kell a tüzérség belövésére számítani, ezért a beosztott repülőzászlóaljat egy-egy 10 együléses harci gépes vadászrepülő-század, 4–5 gyors, fényképfelvevő berendezéssel ellátott gépből álló távolfelderítő-század, valamint 4–5 nagy, stabil géppel felszerelt bombavető-század alkotná. A szerző emellett a hadseregnek egy, a zászlóaljak fölött álló parancsnokság felállítását vélte szükségesnek, amely elsősorban az emberés anyagutánpótlást közvetítené a hátszárzból.¹⁵

A következő hozzászóló, Hangay repülőszázadában szolgáló tisztársa¹⁶ a Honvédelmi Minisztériumban felállítandó ügyosztály kapcsán az egységesség mellett tette le a voksát, ahol a technikai és a stratégiai részt egy parancsnokság alá helyezik. A sok különböző típusú repülőgép használatát a századoknál ellenezte, ami szerinte nem csak a pilótaképzésnél okozna nehézségeket, hiszen saját egységük tapasztalata alapján az egyforma gépekkel bíró századok komolyabb eredményeket tudnak elérni. A századbeosztásnál szintén Hangay verziója mellett érvelt, a hadosztályoknak alárendelt 6 századdal bíró repülőzászlóalj esetén a hadtest- és magasabbegység-parancsnokságok részére már szükségtelennek tartott bármilyen repülőalakulatot, mivel „távolfelderítésre a hadosztálynak ép[p] oly szüksége

¹⁵ Z—R 1918. 230–231. o.

¹⁶ A szerző azonosítása némi problémába ütközik, Hangay századában (Flik 44) ugyanis egyedül Pető István főhadnagy, megfigyelő és műszaki tiszt feleltethető meg (részben) a P. J. monogram tulajdonosának. Hangay a parancsnoka lévén, akár némi elfogultsággal is lehetne vádolni a százados írásához fűzött kommentárjait, de valószínűbb, hogy valóban egyetértett vele, ahogy a cikkben is a következőképp nyilatkozik róla: „Többször volt alkalmam Hangayval e tárgyról beszélgetni, és sokszor csodáltam éleslátását, nagy szaktudását, valamint taktikai érzékét. Ő a repülést nem mint sportot, hanem mint a honvédelemnek egyik legfontosabb fegyvernemét fogja fel. Minden gondolata a repülés katonai kiaknázására irányul, s még akkor is, midőn a civil aviatikáról beszél, tulajdonképp[en] nem lát benne mást, mint a leendő honvéd légió csapatok tartalékát.” P. J. 1918. 269. o.

van, mint a hadtestnek vagy hadseregnek, s a repülőzászlóalj-parancsnokságnak egészen mindegy, hogy a felvételekből hány kópiát és hány parancsnokságnak nyújt be”. Felhívta ugyanakkor a figyelmet a megfigyelő ballonok fontosságára, különösen a tüzérség számára – egyúttal a ballonos egységeknél szolgáló tisztek véleménynyilvánítását is szorgalmazta a témában; a világháborút követően azonban az idő gyorsan túllépett ezen eszköz alkalmazásán.¹⁷

A következő hozzászólás egy ismeretlen szerző tollából származó, kvázi szerkesztőségi vezércikk, amely kiemeli, hogy „a hazai aviatikának nem lehet életbevágóbb feladata, mint a hadsereg magyar részének, a *honvédség* keretében hadi technikánk kiépítésére *a magyar légiárás erőteljesebb fejlődését megalapozni.*” Ezt folytatva leírja, hogy: „Nemcsak a hazai iparnak, hanem haderőnknek is elsősorú érdeke, *hogy a honvédséget repülőcsapatokkal ellátva, technikai felépítését a kor szellemének megfelelően folytassa, színvonalon tartsa és fejlessze,* mert csak a hadi technika erejével vagyunk képesek ellenségeink beláthatatlan tömegét felőrölni és vele szemben magunkat megvédeni.”¹⁸ Az ügy sürgősségét elsősorban az elévülés veszélyével indokolta a szerző, és hangsúlyozta, hogy úgy a fronton, mint a hátszágban zajló események azt bizonyítják, hogy a modern iparnak óriási szerepe van, és a korban elengedhetetlen a műszaki tudás, a fokozott ipari teljesítőképesség, valamint a technikailag jól felszerelt hadsereg (példaként állítva a harckocsi megjelenését és elterjedését). A szerző szerint az ipari alapok rendelkezésre állnak, ezt a hazai repülőgépgyárak garantálják, a magyar pilóták – a honvédség vezetőivel és katonáival együtt – belátják a saját repülőcsapatok szükségét, „jogi és alaki akadályokat” pedig nem tud elképzelni, ami a megvalósítás útjába állhatna.¹⁹

A folyóirat hasábjain zajló polémia Szalay Ernő honvéd százados kétrészes írásával zárul, amely egyben a leghosszabb és legrészletesebb kifejtése a témának. Már a bevezetőjében szinte douheti²⁰ elveket fogalmaz meg, amikor a következőkről értekezik: „A légi szolgálat a mai háborúban már annyira fontos, hogy nélküle egy hadsereg vezetése, működése el sem képzelhető. *A repülőcsapatok éppen olyan komolyan fontos részét képezik a haderőnek, mint pl. a tüzérség vagy műszaki csapatok.* Hogy egy kiváló tábornokunk szavaival éljek: *»Ezt a háborút nem a földön, hanem a levegőben fogják eldönteni. Akié a légi uralom, az győz a földön is.«*”²¹ A légi fölény kérdését példával is illusztrálja, elsősorban a feldejtés szempontjából, de a csatarepülők harcokra gyakorolt hatását is megemlítve.

¹⁷ P. J. 1918. 269–270. o.

¹⁸ A honvéd repülők megszervezésénél 1918. 329. o. [Kiemelések az eredetiben.]

¹⁹ Uo. 330. o. [Kiemelések az eredetiben.]

²⁰ Giulio Douhet (1869–1930), olasz tábornok, akit a légi háború első teoretikusaként, a stratégiai légi-erő „atyja”-ként tartanak számon. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az első világháborút követő időszakban a korszerű légi hadviselés elméletének megalkotásában, amelyet az 1921-ben megjelent fő művében (*Il dominio dell'aria*) foglalt össze – doktrínája a légi uralom elméletéként híresült el.

²¹ Szalay 1918. 349. o. [Kiemelések az eredetiben.]

A következtetése pedig folytatása a már idézetteknek, miszerint „[n]em egy felesleges s amellet drága sport- vagy gárdacsapat felállításáról van szó, hanem egy folyton fejlődő s napról-napra fontosabb fegyvernemről, melynek főleg honvédelmi s nemzeti szempontból van nagy hordereje. A jövő háborújában már nem lovas hadosztályok vezetnek be a harcot, hanem bombázó-rajok fogják megtámadni az ország ipartelepeit, vasúti csomópontjait stb. s e támadásokat csakis jól kiképzett s felszerelt vadászpilóták védhetik ki sikerrel.”²²

Példaként állítja Németországot és az antantállamokat, akik hatalmas erőfeszítéseket tettek a légi flottájuk fejlesztésére, és ehhez viszonyítva már így is lemaradásban volt a hazai tervezet. Ugyanakkor kiemeli, hogy nem csak egy katonai intézményről van szó, hiszen békeidőben a repülés „kulturcélokat is fog szolgálni (pósta, terepfelvétel stb.)”²³, a polgári repülés magját pedig szintén a honvéd repülés adhatná.

Szalay a saját viszonyokhoz illő szervezetrendszer kialakítását javasolta, előnyt kovácsolva abból, hogy a Monarchia és Németország ezirányú tevékenységét ismerve, abból okulva kikerülhetjük azok hibáit, viszont a jó dolgokat átvehetjük. A „kevesebb több” elve – vagy ahogy a honvéd százados írja: „inkább keveset, de az kiváló legyen” – mentén egy zászlóaljnyi repülőszázad felállítását tartja üdvösnek, amely viszont elegendő és modern gépekkel legyen felszerelve. Felderítő, vadász- és csata- (harci) repülőszázadokban gondolkodott, ezek közül a felderítőkre szerinte elsősorban a hadosztályoknak van szüksége. A hadosztályokhoz beosztott egy-egy felderítőszázad állománya tíz repülőgépből állt volna: 3 együléses fényképfelvéző gép (*Fotoeinsitzer*),²⁴ 2 páncélozott kétüléses részletfelderítő (*Infanterie-Flugzeug*), 5 kétüléses felderítőgép drótnélküli távíróval. Előnyösebbnek gondolta a felderítés végrehajtását együléses fotógépekkel (fürge, egyedül végezheti a munkáját, alacsonyabb magasságon repülhet, gazdaságosabb, jobb képeket hoz haza), a kétüléses gépek fő feladatát inkább a tüzérségi belövés vezetésében látta, utóbbiak felderítő munkáját csak nagy magasságban és akkor is vadászki-séréttel tartotta kivitelezhetőnek.²⁵ Szalay szerint a távfelderítőkre leginkább

²² Szalay 1918. 350. o. [Kiemelések az eredetiben.]

²³ Uo.

²⁴ A fotóegyüléses (*Fotoeinsitzer*) az I. világháború repülésének osztrák–magyar sajátossága volt – bár a német repülőerők is sikeresen kísérleteztek vele –, amelynél különböző típusú vadászgépeket (vagy együlésesre átalakított, eredetileg kétüléses közelfelderítő repülőgépeket) szereltek fel automata fotókamerával, amelyet a pilóta kezel a repülőgép irányításával párhuzamosan. Az ötlet mögött húzódó megfontolás az volt, hogy a vadászgép képes nagy sebességgel behatolni a felderítendő területre, majd a feladatát elvégezve meg is tudja védeni magát az elfogására törekvő ellenséges elhárító vadászgépekkel szemben. Ez nyilvánvalóan kiváló repülő képességeket, technikai tudást és szakértelmet, valamint tájékozódási jártasságot követelt a pilótáktól. Bár 1918-ban már egyre több fiatal és tapasztalatlan pilóta került a fotóegyülésesek kormányára mögé, ezek a repülőgépek és bevetéseik egészen a háború végéig fontos összetevőjét képezték az osztrák–magyar katonai repülésnek. *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 483–484. o.

²⁵ Szalay 1918. 350–351. o.

a hadsereg-parancsnokságnak van szüksége, így oda kellene beosztani őket. A felderítőszázadok egységes típusokkal való ellátását ugyanakkor túlhaladott álláspontnak vélte, mivel egy ilyen század soha nem repül önmagában rajban, ami ezt szükségessé tenné, a különböző típusú felderítő feladatok viszont épphogy különböző típusokat követelnek meg.²⁶ A vadászszázadoknál viszont az előbbi gondolatmenet alapján az egységes típust preferálta. A hadosztályok esetében 15 gépből álló vadász- és harci századokat is szükségesnek tartott, így egy hadtest – az alárendeltségébe tartozó 2 hadosztályával – 2 repülőcsoportból álló repülőzászlóaljjal bírt volna, ami 6 repülőszázadot és 80 repülőgépet jelentett. Elképzelései szerint a zászlóaljparancsnok („egy idősebb százados, ki az egésznek szükséghez mérten taktikai vezetője volna”) szabályozta volna a vadász- és harci repülők alkalmazását, míg a hadosztály-parancsnokság hatáskörébe a felderítő tevékenység irányítását utalta a saját zónáján belül. A századok a korabeli „Koluft”-nak megfelelő zászlóaljparancsnoknak lettek volna személyi ügyekben és közigazgatásilag is alárendelve, aki intézi az anyagpótlást, míg a hadsereg-parancsnokságnál lévő „Koluft”-nak csak taktikailag tartoztak volna az alárendeltségébe.

Mindezekén túl Szalay tervezete értelmében a távolfelderítést a hadseregparancsnoknak alárendelt három század végezte volna, századonként 6 fotóegyüléssel és 3 kétüléssel felderítőgéppel, és e szinten megemlíti még két-három nagy hatósságú bombázószázad (6–8 géppel századonként) és egy sorozatfelvevő (*Reihenbildner*) repülőszázad felállítását is.²⁷

Egyelőre azonban egy repülőzászlóalj felállítását tűzte ki célul, amellyel „megvolna a kezdet, a helyes alap”, majd megfogalmazta talán a legfontosabb kijelentését: „Amint megalakul az önálló magyar hadsereg, úgy a magyar honos repülő és az anyag egy részét átveszi a honvédség.”²⁸ Fontos kiemelni, hogy a honvéd repülőerők megszervezését ekkor még az osztrák–magyar hadseregen belül képzelték el. Szalay Ernő egyetlen hadtest repülőfeladatainak ellátásához szükséges alakulat felállítását gondolta reálisan megvalósíthatónak, és ebből bontakozhatott volna ki az önálló magyar haderő honvéd repülő fegyverneme. Mindezt súrlódás nélkül beilleszthetőnek vélte az akkori harctéri parancsnoksági viszonyoknak megfelelő helyre.

A szerző röviden vázolja még a szervezési kérdéseken túl az újonnan létrehozandó zászlóalj személyi és anyagi ellátásának, valamint utánpótlásának módját is. Eszerint a kezdetben szükséges emberanyag rendelkezésre állna, mindössze honvéd altiszti pilótákban lenne valószínűleg hiány, akiket a közös hadseregtől lehetne átvenni. A további pilótaképzést a fővárosban felállítandó két pótszázaddal

²⁶ Szalay 1918. 369. o.

²⁷ Uo. 370–371. o.

²⁸ Uo. 371. o.

végeztetné, míg a megfigyelők kiképzését saját tapasztalata nyomán a harctéren képzelte el. A repülőgépeket a magyar repülőgépgyárak biztosítanák, az anyagutánpótlásról, műszaki személyzet kiképzéséről, kísérletezésekről stb. a szintén Budapesten felállítandó Arzenál gondoskodna (optikai anyagokat Németországból kell beszerezni), a repüléssel összefüggő valamennyi dolog pedig a honvéd légjárom csapatok parancsnokának kezében futna össze (aki egy törzstiszt vagy tábornok), függetlenül a közös hadseregtől.²⁹

Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy a magyar repülőtisztok nemcsak látták és értették mindazon változásokat, amelyek a katonai repülés nyomán a hadviselésben bekövetkeztek, de helyenként meg is fogalmazták azokat – igaz, nem olyan mélységben és kidolgozottságban, mint az 1920-as évek teoretikusai (Giulio Douhet, William Mitchell) –, ráadásul még a háború folyamán. Az általuk ismert osztrák–magyar és német repülőcsapatok felépítésének és működésének előnyeit és hiányosságait felmérve kívánták megvalósítani a magyar repülő fegyvernem kiépítését, ehhez a meglévő lehetőségek figyelembevételével közelítettek. Képesek voltak rendszerszinten gondolkodni, és kidolgozni a megfelelőnek tartott szervezetrendszert, amely komplex módon magában foglalta nemcsak a harci alakulatokat, hanem a fenntartásukhoz és működtetésükhöz szükséges személyi és anyagi jellegű ellátást, utánpótlást és (ki)képzést. Együttműködő szakmai és taktikai/stratégiai vezetés és irányítás alatt a modern kor harci igényeinek megfelelő, feladatok szerint differenciált repülőalakulatokban és repülőgéptípusokban gondolkodtak, amelyeket már nem szétaprózva, hanem zászlóalj erősségben kívántak alárendelni egy-egy magasabbegységnek – ennek szintjét illetően voltak eltérések az elképzelések között. Külön értéket képvisel, hogy mindezt egy meglévő birodalmi katonai szervezetrendszerbe is beilleszthető elemként képzelték el, hiszen ekkor még nem volt realitása az önálló magyar államiságnak.

Amikor elérkezett az idő az elméletek gyakorlatba történő átültetésére – 1918. novembertől egészen 1919. augusztusig –, a körülmények messze nem voltak ideálisak. Amellett, hogy több elképzelés (pl. elméleti képzés) megvalósítására e rövid idő alatt a kaotikus belpolitikai helyzetnek, majd a hadiállapotnak köszönhetően esély sem volt, az a közös törekvés, hogy a repülőszázadok ne legyenek szétforgácsolva, hanem zászlóaljnyi egységben kerüljenek beosztásra és irányításra, egészen a tanácskormány időszakáig lényegében megvalósult a felállított repülőcsoportok formájában.³⁰ A szá-

²⁹ Szalay 1918. 371. o.

³⁰ Az önálló magyar repülőcsapatok szervezeti felépítéséhez és annak változásaihoz lásd Czirók 2009. 604–609. o.

zadok feladatoknak megfelelő felszereléséhez és szervezéséhez, valamint az azokra leginkább igényt formáló magasabbegységekhez rendeléséhez – amit a témában megszólalók, ha nem is egyforma szervezeti felépítésben, de kívánatosnak tartottak – egyszerűen nem állt rendelkezésre a szükséges mennyiségű repülőgép és személyzet (a hadosztályonként/hadtestenként 4–6 repülőszázad a Tanácsköztársaság hadseregét véve alapul grandiózus elképzelésnek tűnt), emellett pedig jelentős technikai akadályai voltak: a magyar repülőcsapatok nem rendelkeztek fotóegyüléses, páncélozott és nagy hatótávolságú bombázó repülőgépekkel, de hiányoztak a tüzérségi tűzvezetéshez szükséges rádióberendezések stb. is. A Hadügyminisztériumban ugyanakkor felállítottak egy légügyi ügyosztályt, amely 37. osztály néven mindvégig működött, ráadásul 1918. novemberben a Légügyi Kormánybiztosság mint a repülőügyek legfőbb irányítószerve – a Hadügyminisztérium és a Kereskedelemügyi Minisztérium kettős alárendeltségében – igyekezett megbirkózni az új, önálló magyar repülő fegyvernem megszervezésének feladataival, a légügyi osztálynál jóval szélesebb feladat- és jogkörrel (egyúttal annak felettes szerveként). Hasonlóképp megvalósult a budapesti repülőárzenál létrehozásának terve, ahogy a polgári légiforgalmi szempontokkal ugyancsak számolt a vezetés, ha nem is volt épp aktualitása.

Mindezek alapján a hivatkozott írások meglátásom szerint más megvilágításba helyezik a magyar katonai gondolkodásban a repülő fegyvernem kérdésének megjelenését és fejlődését, és általuk az eddigi ismereteinket, ha nem is kell átértékelnünk, de árnyalhatjuk. Ennélfogva a repülőerők alkalmazásának, harctevékenységének módszereivel, harceljárásaival foglalkozó írások kezdetét az 1920-as éveknél korábbra datálhatjuk.³¹

BIBLIOGRÁFIA

- A honvéd repülőek megszervezésénél 1918. *[Sz. n.] A honvéd repülőek megszervezésénél... Az Aëro*, 6. (1918) 17. sz. 329–330. o.
- Balla* 2018. *Balla Tibor: Az önálló magyar hadsereg kérdése a kiegyezéstől az első világháború végéig (1867–1918). Honvédségi Szemle*, 146. (2018) 3. sz. 129–140. o.
- Czirók* 2009. *Czirók Zoltán: A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 3. sz. 603–632. o.

³¹ A katonai repülés tárgykörében az első tudományos értékkel megnyilatkozó szerzőként számoltartott Madarász László 1926 és 1928 között publikálta legfontosabb, elemző jellegű írásait.

- Desoye* 2000. *Desoye, Reinhard Karl Boromäus*: Die k.u.k. Luftfahrttruppe. Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe, 1912–1918. Hamburg, 2000.
- Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. *Grosz, Peter M. – Haddow, George – Schiemer, Peter*: Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. Mountain View, CA, 1993.
- Hangay* 1918. *Hangay Sándor*: Honvéd repülők. *Az Aëro*, 6. (1918) 10. sz. 189–191. o.
- Ligeti* 2020. *Ligeti Dávid*: A magyar haderő a változó politikai viszonyok között. In: 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid*. Budapest, 2020. 257–274. o.
- Penz* 2018. *Penz, Gerald*: Das Ende der k.u.k. Fliegertruppe an der SW-Front. Teil 1: Die letzten Kämpfe im Oktober 1918. *ÖFH Nachrichten*, 4. (2018) Nr. 18. 24–40. o.
- Peter* 1981. *Peter, Ernst*: Die k.u.k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich–Ungarns, 1794–1919. Stuttgart, 1981.
- P. J.* 1918. *P. J. [Pethő István?]*: A honvéd repülők. *Az Aëro*, 6. (1918) 14. sz. 269–270. o.
- Szalay* 1918. *Szalay [Ernő]*: A honvéd repülők szervezése. 1–2. rész. *Az Aëro*, 6. (1918) 18–19. sz. 349–351. és 369–371. o.
- Z—R* 1918. *Z—R K—Y [Zechmeister Károly?]*: A honvéd repülés szervezése. *Az Aëro*, 6. (1918) 12. sz. 229–231. o.

Zoltán Czirók

THE QUESTION OF THE ORGANISATION OF THE HOME ARMY AIR FORCES IN 1918
Side notes to the history of Hungarian military thinking

(Summary)

Military aviation emerged in World War I and grew to become a decisive component of modern armies, but it was only in the second half of the 1920s that the subject was discussed in Hungarian military studies. However, it would be a mistake to conclude from this that there were no people in Hungary at the time who were experienced, knowledgeable, and capable of contributing ideas of scientific value to military aviation.

Although the birth of the independent institutional system of Hungarian military aviation can be dated to the beginning of November 1918, Hungarian aviation officers had already begun a serious professional discussion about the question of the establishment of flying troops within the Hungarian Defence Forces in the columns of the journal *Az Aëro* almost half a year before. This was unique and outstanding not only because they planned to set up an organisation without any precedent, and to do so in a way that could be integrated into the military

system of the Austro-Hungarian Monarchy, but also because they approached the use of air forces, its desirable method and its prospects in Hungary, by critically analysing the air forces of the period as they knew them.

The present paper examines this military science polemic in the light of the contemporary system of the Imperial and Royal Airborne Troops, outlining the reality and feasibility of the plans at the time of the creation of the Hungarian aviation troops and during their initial period.

Zoltán Czirók

DIE FRAGE DER ORGANISIERUNG DER HONVÉD-LUFTSTREITKRÄFTE IM JAHR 1918
Randnotiz zur Geschichte der ungarischen Militärdenkweise

(Resümee)

Die militärische Luftfahrt entstand im Ersten Weltkrieg und entwickelte sich zu einem entscheidenden Bestandteil der modernen Armeen, aber erst in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre wurde das Thema in der ungarischen Militärwissenschaft behandelt. Daraus zu schließen, dass es in Ungarn damals keine sachkundigen, erfahrenen und zur Abgabe wissenschaftlich wertvoller Erklärungen fähigen Experten für die militärische Luftfahrt gegeben hat, wäre jedoch ein Fehler.

Obwohl die Geburtsstunde einer eigenständigen ungarischen militärischen Luftfahrt auf Anfang November 1918 datiert werden kann, hatten ungarische Luftfahrtfunktionäre bereits fast ein halbes Jahr vorher in den Spalten der Zeitschrift *Aéro* eine ernsthafte fachliche Diskussion über die Frage der Aufstellung von Fliegerstaffeln innerhalb der ungarischen Honvéd-Armee begonnen. Dies war nicht nur deshalb einzigartig und herausragend, weil sie den Aufbau einer beispiellosen Organisation planten, und zwar in einer Art und Weise, die sich in das militärische System der österreichisch-ungarischen Monarchie integrieren ließ, sondern sie näherten sich dem Einsatz von Luftstreitkräften, ihren wünschenswerten Methoden und ihren Möglichkeiten in Ungarn auch durch eine kritische Analyse der ihnen bekannten Fliegerstaffeln der damaligen Zeit.

Die vorliegende Studie untersucht diese militärwissenschaftliche Polemik aus dem Blickwinkel des zeitgenössischen Aufbaus der k. u. k. Luftfahrtruppen, indem sie die Realität und die Durchführbarkeit der Pläne zum Zeitpunkt der Gründung der ungarischen Fliegerstaffeln und in ihrer Anfangsphase skizziert.

Zoltán Czirók

LA QUESTION DE L'ORGANISATION DES FORCES AÉRIENNES HONGROISES EN 1918
En marge de l'histoire de la pensée militaire hongroise

(Résumé)

L'aviation militaire est apparue lors de la Première Guerre mondiale avant de devenir un élément décisif des armées modernes, mais ce n'est que dans la seconde moitié des années 1920 que le sujet a été abordé au fond dans les études militaires hongroises. Il serait toutefois erroné d'en conclure qu'il n'y avait pas d'experts compétents en aviation militaire et scientifiquement valables en Hongrie à cette époque.

Certes, la mise en place des institutions de l'aviation militaire hongroise indépendante remonte au début novembre 1918, mais les officiers de l'aviation hongroise ont déjà entamé une discussion professionnelle sérieuse dans les colonnes de la revue *Aëro*, près de six mois plus tôt, sur la question de la création d'unités aériennes au sein de l'armée hongroise. Cette démarche était unique et remarquable parce qu'ils envisageaient de mettre en place une organisation sans précédent qui pourrait s'intégrer dans le système militaire de l'Empire austro-hongrois. Ils abordaient également l'utilisation des forces aériennes, ses méthodes souhaitables et ses possibilités en Hongrie, en faisant une analyse critique des unités aériennes de l'époque qu'ils connaissaient.

L'étude examine cette polémique de science militaire à la lumière de la structure contemporaine des unités aériennes impériales et royales en présentant la réalité et la faisabilité des projets au moment de la création et des débuts des unités aériennes hongroises.

Золтан Цзирок

ВОПРОС ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ВОЕННО-ВОЗДУШНЫХ СИЛ В 1918-ОМ ГОДУ

Рефлексия на полях истории венгерской военной мысли

(Резюме)

Военная авиация появилась во время Первой мировой войны и переросла себя превратилась в определяющий компонент современных армий, однако в венгерских военно-научных работах эта тема получила содержательное приближение лишь во второй половине 1920-х годов. Из этого было бы ошибкой делать вывод, что в то время в Венгрии не было личностей, разбирающихся в военной авиации, имеющих опыт и умеющих выражающих себя с научной точки зрения ценностью.

Хотя зарождение самостоятельной венгерской военной авиационной институциональной системы можно датировать началом ноября 1918-ого года, венгерские авиационные офицеры уже почти полгода перед этим начали серьезную профессиональную дискуссию на страницах журнала *Aëro* по вопросу создания лётных групп в рамках Вооружённых сил Венгрии. Это было не только особенным и выдающимся, потому что они планировали создать совершенно беспрецедентную организацию, и все это было спланировано таким образом, чтобы это можно было интегрировать в военную систему Австро-Венгерской монархии, но они также подошли к использованию военно-воздушных сил, его желаемому образу с венгерскими возможностями этого использования с критическим анализом, известных в ту эпоху пилотных групп.

В исследовании рассматривается этот военный научный дискус в контексте императорских и королевских Военно-воздушных Сил Команды в свете структуры Воздушно-десантных войск излагая реальность и осуществимость планов при создании венгерских военно-воздушных сил в начале их периода.

SZEMLE

VARGA SZABOLCS (SZERK.)

ELSÜLLYEDT MOHÁCS

Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből

(*Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2023. 288 o. ISBN 978-615-6388-54-4*)

Az utóbbi időben a mohácsi csata körüli interdiszciplináris kutatások felélénkülése nyomán látott napvilágot a Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 csatatérkutatási projektjének keretén belül a tizenkilenc tanulmányt tartalmazó, gazdag képanyaggal és jó minőségű térképekkel illusztrált kötet. A Mohácsi Nemzeti Emlékhely III. számú tömegsírjának feltárásához kapcsolódó, illetve a csata nemzetközi hátterével, lefolyásával, emlékezetével, II. Lajos halálával, valamint a csatatér természetföldrajzi vizsgálatával foglalkozó tanulmányok – ahogyan az a szerkesztő, Varga Szabolcs kifejezetten lírai hangvételű előszavából is kiderül – „láncszemként illeszkednek az eddigi kutatásokba és viszik tovább azokat akár új távlatokat nyitva is”. (8. o.) A könyv tehát egy nagyon fontos mérőköve, de még korántsem a végállomása a már évek óta tartó munkának, amint azt az alcím is érzékelteti. Külön ki kell emelni, hogy a legtöbb tanulmány (bár nem az összes) elején található egy hosszabb-rövidebb magyar nyelvű összefoglaló, illetve mindegyiknek a végén angol nyelvű rezümé is olvasható.

A tanulmánykötet első hét munkája tulajdonképpen egy nagy egységet képez, mivel valamennyi a Mohácsi Nemzeti Emlékhely III. számú tömegsírjának részletes feltárása nyomán született meg, a ciklus utolsó írása pedig a csatatér kulturális örökségvédelmével foglalkozik. A sort Bertók Gábor, Neményi Réka és Simon Béla *Az 1526. évi mohácsi csatához köthető tömegsírok felfedezésének története és a III. számú tömegsír új feltárásának eredményei* című tanulmánya (9–19. o.) nyitja meg. Ebben a szerzők leírják a most feltárt tömegsírban talált maradványok 2020 és 2022 közötti felszedésének módszertanát, illetve összegzik eddigi eredményeit. Az olvasó itt találkozhat először azzal az egyre valószínűbbnek látszó hipotézissel, hogy a tömegsírban található csontvázak az 1526. augusztus 31-én, vagyis a csata után lemészárolt hadifoglyok maradványaiként azonosíthatóak. A többi tanulmányban is rendre megjelenő következtetéssel kapcsolatban azonban a szerzők nem győzik kiemelni, hogy a munkálatok még javában tartanak, így a tanulságok végleges levonásával az antropológiai vizsgálatok lezárultáig várni kell.

A következő, Neményi Réka, Haramza Márk, Györffy Villám Zsombor és Bertók Gábor által jegyzett tanulmány – *A III. számú tömegsír régészeti leletanyaga* (21–52. o.) – részletesen leírja és a munkához mellékelte, több mint tizennyolc oldalas katalógussal mutatja be a leleteket. A vizsgálat azonban eleve csak korlátozott lehetett, mivel

a síron belül a bomlás során felszabaduló gázok miatt a csontokhoz hasonlóan a tárgyak többsége is elmozdult, eredeti pozíciójuk pedig nem rekonstruálható. Kivételt csupán egy szórvány ujjcsonton talált gyűrű képez, illetve két nyílhegy, valamint egy Hunyadi Mátyás által veretett aranyforint, melyet helyzetéből következtethetően egykori tulajdonosa rejthetett el saját lábbelijében, és így kerülhetett a földre. A leletanyag döntő többségét a korabeli viselethez kötődő tárgyak, közöttük 101 db párizsi kapocs és 40 db fűzővég teszi ki. Jóllehet a leletek eredeti elhelyezkedése nem állapítható meg, mégis több hasznos információval szolgálnak. Mivel egyértelműen kijelenthető róluk, hogy az 1526-os csatához kötődnek, a csatatér helyszínének meghatározására indított terepi kutatások során összehasonlítási alapul szolgálhatnak majd a későbbiekben. Az már most elmondható, hogy a sírban talált három darab ólomlövedékhez hasonló átmérőjű lövedékek tömkelege került elő nem annyira messze, Majstól északkeletre. Ugyanakkor a III. számú tömegsírban minimális számú fegyverleletet tártak fel (az említett három lövedék és kettő nyílhegy). Ez viszont erősíti azt a feltételezést, hogy a feltárt maradványok nem a csatában elhunytakhoz, hanem a későbbiekben kivégzettekhez kötődnek.

Marcos De Andrés, Kocsmár Réka, Molnár Erika, Vig Viktor, Bereczki Zsolt és Pálfi György közös tanulmánya – *A Mohácsi Nemzeti Emlékhely III. számú tömegsírja feltárásának befejezése és a csontvázmaradványok feldolgozásának első lépései* (53–68. o.) – a feltárt maradványok még javában zajló, külföldi szakemberek bevonásával történő feldolgozásába enged bepillantást. Bár a pontos statisztikák elkészítésére még várni kell, az már most látszik, hogy az áldozatok többsége fiatal felnőtt férfi volt, de ifjú, illetve középkorú férfiakhoz tartozó, sőt még női csontvázak is kerültek elő. A létszám tekintetében pedig meg kellett állapítani, hogy az 1976-os becsléshez képest nagyjából kétszer annyian fekszenek a tömegsírban. Ha viszont ez érvényes a többi tömegsírra is, akkor az emlékhely területén megközelítőleg kétezer áldozat teteme nyugszik, ez pedig teljesen egybevág az írott források által megemlített kivégzettek számával. A tanulmány végén az olvasó a 75. számú csontváz előzetes antropológiai és paleopatológiai vizsgálatai alapján kaphat ízelítőt a jelenleg is zajló munkáról.

Vig Viktor, Pálfi György, Szabó Árpád és Bereczki Zsolt tanulmánya – *A mohácsi III. számú tömegsír csontvázain megfigyelt perimortem sérülések előzetes oszteoarcheológiai vizsgálatának eredményei* (69–79. o.) – a tömegsírból előkerült nagyjából 300 csontváz közül eddig megvizsgált 21 alapján kapott eredményeket ismerteti. A 21 csontvázon összesen 70 vágást észleltek. Közülük 61 a koponyákon található, 18 kifejezetten az állkapcsokon, további 8 pedig az 1. és 2. nyakcsigolyákat érte. Több esetben figyelhetők meg egymással párhuzamos, egymástól csekély távolságra futó vágások nyomai is. Mindezek csak erősítik a maradványok tömeges kivégzéshez kötésének hipotézisét.

Lényegében ugyanezt a megállapítást fogalmazza meg Szabó Árpád és Mai Tímea *Módszertani javaslat a III. számú tömegsírban nyugvók sérüléseinek vizsgálatához* című tanulmánya is (81–106. o.). Az igazságügyi orvosszakértők egy büntetőeljáráshoz hasonlóan a korabeli írott források, a sírgödörök, a holttestek, illetve a korabeli fegyve-

rek és használatuk módjai alapján tettek több igen érdekes megállapítást. A szabálytalanul kialakított sírgödrök kapcsán például felvetik, hogy eredetileg talán a győztes török tábor esővíz-elvezető árcai lehettek, és csak a táborbontás után kerültek beléjük a holttestek. A csontvázak helyzete alapján feltételezik, hogy az elhunytakat akkor földelték el, amikor a hullamerevség még fennállt. A szerzők szerint fontos lenne a jövőben a sírba kerülés pontos mikéntjét is modellezni. Az áldozatokról egyébként megállapítható, hogy nem tudtak védekezni (gyaníthatóan meg voltak bilincselve, ám a béklyókat utólag levették róluk), térdelő testhelyzetben érte őket több, hátulról, illetve oldalról érkező szablyavágás.

Varga Szabolcs *Megjegyzések a mohácsi csata utáni kivégzések kérdéséhez* című tanulmánya (107–116. o.) a fenti eredmények tükrében foglalkozik az írott források, illetve analógiák alapján a csata utáni kivégzések, valamint a csatában elhunytak létszámának kérdésével. Kiemeli, hogy a tömegsírok megléte európai viszonylatban is ritka dolognak számít. Az ezekben fekvők száma kevés a keresztény sereg 14–15 000 főre becsülhető veszteségéhez képest (melynek csatán belüli eloszlásának vizsgálatához járulhatnának hozzá a későbbiekben a résztvevők névsorának kutatásából származó információk), viszont a kivégzettek számával gyakorlatilag megegyezik. A tanulmány végén pedig azt fejt ki Varga, hogy az 1361-es, Visby mellett lezajlott csata feltárt tömegsíraiban észlelt, valóban harc közben szerzett sérülések lényegesen különböznek a mohácsi sírokban fellelhetőktől. A foglyok kivégzése kapcsán pedig rámutat a szerző, hogy ez egyáltalán nem volt szokás az oszmánok részéről. Arra, hogy mi állhatott a jelenség mögött, három lehetséges magyarázatot vázol fel. Az első szerint a foglyok lázadása, a második szerint a magyar seregek közeledésének híre, a harmadik szerint pedig a foglyok nagy számából eredeztethető élelmezési gondok miatt hozhatta meg a végzetes döntést a szultán.

Polgár Balázs *Történelmi csatateretek kulturális örökségvédelme Magyarországon* címen megjelent írása (117–130. o.) egy rövid nemzetközi kitekintés mellett az 1809-es győri ütközet és az 1687-es Harsány-hegyi csata emlékezetén keresztül szemlélteti a magyarországi csatateretek megőrzésének és bemutatásának lehetőségeit. A mohácsi csatater szemponjtjából meg kell említeni, hogy a sátorhelyi Mohácsi Történelmi Emlékhely mindmáig a legkomplexebb csataterhez kötődő emlékhely Magyarországon. A tanulmány érdemeinek elismerésén túl azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a magyarországi csatateretekhez kötődő nemzeti és történelmi emlékhelyeket összefoglaló táblázat a Fejér vármegyében található pákozdi Katonai Emlékparkot tévesen Pest vármegyébe helyezi.

A kötetben ezután következik öt olyan tanulmány, amelyek a csata előzményeivel, lefolyásával, illetve kora újkori megítélésével foglalkoznak. A kronológiai sorrendet követő írások közül az első Kruppa Tamás *Az 1501. évi oszmánellenes velencei–magyar–pápai szövetség a velencei követjelentések fényében* című tanulmánya (131–136. o.). Az eddig ismeretlen forrásokon alapuló munka legnagyobb újdonsága, hogy a korábban csak

kivonatolt formában ismert 1501-es szövetségi szerződést immár a pontos szöveg ismeretében elemzi. Az eseményekkel párhuzamosan érkező kedvező oszmán békeajánlatok, illetve a már javában tartó itáliai háborúk miatt azonban a szövetség végül meghiúsult.

Szintén a nemzetközi diplomácia világába kalauzolja el az olvasót Nemes Gábor *Oszmánellenes segítség helyett császárelenes liga?* címmel ellátott tanulmánya, amely Giovanni Francesco Capi pápai nuncius 1526-os misszióját mutatja be. (137–143. o.) A pavai csata után egy évvel a pápa, VII. Kelemen Magyarország oszmánok elleni megsegítését inkább csak ürügyként hangoztatta, miközben I. Ferenc francia királlyal kezdett titkos tárgyalásokba V. Károly német-római császár ellen. A pápai nuncius pedig ezek után Svájcban toborzott zsoldosokat a május 22-én megkötött cognaci liga számára. Ezek a katonák védelmezték a pápát a következő évben Róma felgyújtása és kifosztása (*Sacco di Roma*, 1527. május 6.) során.

Kovács Viktória *A véres kard körülhordozása a Magyar Királyságban Mohács előestéjén* címen megjelent tanulmánya (145–154. o.) a hadba hívás véres karddal, nyársal vagy nyilakkal történő gesztusának eredetét elemzi. Az először a 15. század utolsó harmadában, Thuróczy János krónikájában felbukkanó szokásnak már 1463-ból is van okleveles említése, az 1514-es parasztfelkelés során is felbukkant, az 1526 nyarán keletkezett forrásokban pedig már rendre fellelhető. A szerző viszont fenntartja annak lehetőségét is, hogy a szokás a középkor korábbi századaiban is létezhetett.

Négyesi Lajos *Az 1526. évi hadjárat oszmán forrásainak ellentmondásai* című írásában (155–166. o.) egy, már régóta esedékes munkát végzett el, és ennek nyomán rendkívül izgalmas következtetésekre jutott. A források kritikai vizsgálata, illetve a mohácsi csatát közvetlenül megelőző események értelmezése után ugyanis azt állítja, hogy az oszmán hadvezetés az Ibrahim nagyvezír által vezetett ruméliai hadtestet egyfajta előrevetett osztagként kezelte, vagyis a csatát az eredeti tervek szerint csupán ők vívták volna meg, míg a szultán, illetve az anatóliai hadtest tartalékban maradt volna. A ruméliai hadtest 1-2 nappal a szultán előtt járt egészen augusztus 24-éig, ekkor azonban az oszmánok egyesítették az erőiket. Tomori Pál viszont erről nem szerezhetett tudomást, ezért javasolhatta augusztus 29-én – az előzetes tervektől eltérően – egy gyors lovasroham megindítását, amely azonban az oszmán felet valóban meglepte, Ibrahim ugyanis aznap már nem akart csatát vállalni. További érdekes adalék, hogy míg a magyar sereget a végvári harcokhoz szokott Tomori vezette, Ibrahim nagyvezír is egy végvidéki parancsnok, Báli bég tanácsaira hallgatott. A nagy, nyílt csaták megvívásához, illetve összefegyvernemi manőverek végrehajtásához azonban egyikük sem értett. A tanulmány rávilágít, hogy a csatából vesztesként kikerülő magyar hadvezetés mellett az oszmánok is követtek el súlyos hibákat, és ezzel Négyesi nagyban hozzájárul az esemény realisabb megismeréséhez.

Kanász Viktor *Az ifjú király és a meggondolatlan hadvezér* című tanulmánya (166–175. o.) az 1526-os események kora újkori európai emlékezetét elemzi öt szerző, egy velencei, egy német, egy savoyai, egy flamand és egy angol szövegei alapján. Önmagában az a tény, hogy még a 17. század elején is komoly érdeklődést tanúsítottak Európa különféle

tájain a mohácsi csata iránt, mutatja az összecsapás fontosságát. A források persze változó színvonalúak. Van, amelyik csak a pusztá tényeket írta le, de több helyen is lehet hamis információkkal találkozni. Ugyanakkor pozitív példaként említhető a német karthauzi szerzetes, Laurentius Surius, aki a csata nemzetközi hátterét is elég jól leírta (szerzetesi mivoltából adódóan első helyen említi a reformációt, továbbá kiemeli még az itáliai háborúkat). A tanulmány kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a 2023. december 7-én Mohácson tartott, *Mohács egy 17. századi oszmán krónikában* című előadásában Sudár Balázs egy oszmán verses krónika alapján mutatta ki, hogy az 1526-os hadjárat a török közgondolkodásban is kiemelt helyet foglalt el, különösen a birodalom boszniai területein.

Ezt követően következik néhány tanulmány, amelyek a csatatér és környezetének természetföldrajzával, illetve ehhez némiképpen kapcsolódva II. Lajos halálával foglalkoznak. B. Szabó János „*Belebukott Csele patak árkába*” címen megszületett tanulmánya (177–182. o.) egy több éve, Pap Norberttel folytatott intenzív vita soron következő írása. Ebben a szerző – Pap legutóbbi érveit cáfolva – ismét azt feltételezi, hogy a Csele-patak torkolatánál volt ártér, amelyet egyrészt a szultáni hadinaplóban említett tóval lehet azonosítani, másrészt pedig szóba jöhet a király halálának helyszínéeként is.

Orovicz Viktor értekezése – *Újabb adatok II. Lajos király haláláról* (183–193. o.) – egy eddig ismeretlen, 16. századi forrás alapján próbálta meg rekonstruálni a király halálát, lényegében az előző tanulmánnyal összhangban. A nemrégiben előkerült forrás értékét növeli, hogy szerzője valószínűleg személyes kapcsolatban állt a baleset szemtanújának, Ulrich Czettritz kamarásnak az unokatestvérével. Leírása egybevág a többi kútfő értesülésével, viszont mindegyiknél pontosabb képet nyújt. A tanulmány szerzője az új ismeretek birtokában a helyszínre és a pontos eseménysorra vonatkozóan a körülmények aprólékos vizsgálatával végül felvázol egy hipotézist is, melyet bizonyítani ugyan nem tud, mindazáltal érvelése minimum elgondolkodtató.

Gábris Gyula *Természetföldrajzi észrevételek a mohácsi csatamező legújabb kutatásainak eredményeihez* című tanulmánya (195–208. o.) elsősorban a Duna, a Csele-patak, illetve a „nagy árok” eredetét elemzi. A szerző a Duna nyugati ágát illetően azt állítja, hogy már legalább a rómaiak ideje óta megközelítőleg akkora, mint napjainkban. A Csele-patak hidrológiai tulajdonságainak felsorolása után kifejti, hogy a torkolati szakaszon elképzelhető, hogy a források által leírt képet mutatta 1526. augusztus 29-én. Akkoriban viszont még hosszabb volt a torkolat, így a király halálának helyszíne lehet, hogy ma már a Duna medrében van. A „nagy árok” 500 évvel ezelőtt létezett, de az akkori mélysége jelenleg még nem meghatározható.

Ezt követi Viczián István, Szeberényi József, Szávoszt-Vass Dániel és Drusza Tamás közös, *A mohácsi teraszos sík holocén felszínfejlődése és az 1526. évi mohácsi csata környezetének vízrajzi és geomorfológiai rekonstrukciója* című tanulmánya (209–251. o.). A hosszú okfejtés eredményeként megállapítható, hogy a sorsdöntő csata helyszínéül, illetve táborverésre alkalmas helyekként Sátorhely tágabb környezete, illetve a nagynyárádi és majsi hordalékkúpok jöhetnek szóba, máshol ugyanis a döntően

mocsaras területek erre kevésbé voltak alkalmasak. Ezek a mocsarak, illetve a Duna ártere azóta már a folyó, valamint a térség 6 (e munkában is részletesen elemzett) vízfolyásának szabályozása során nagyrészt eltűntek. A Duna oldalazó mozgása 1526 óta viszont csak Mohácstól északra, a Csele torkolatánál eredményezett jelentősebb változást az akkori viszonyokhoz képest.

Dénes József egy, a kutatókat már régóta foglalkoztató kérdés megválaszolására tesz kísérletet *Földvártól Udvarig* című tanulmányában (253–259. o.). A Brodarics István leírásában szereplő – az idők során eltűnt – település nevének eredetére logikus magyarázatot jelenthetne a ma Sátorhely határában található Törökdomb. Az egykori földhalomvárat viszont feltehetően nem hívták földvárnak a középkorban. A szerző (korábbi álláspontján maradván) a mai Udvarról nyugatra sejtí az egykori falu helyét. Udvar nevét pedig (a 18. században betelepülő svábok általi torzítással magyarázva) Földvár nevéből eredezteti. Vagyis szerinte a 18. század előtt nem létező Udvar a középkori falu folytatásának tekinthető.

A kötet utolsó két írása egyfajta lezárásként a csata emlékezetével foglalkozik. S. Laczkó András *Az állandóság változatai* című írásában (261–270. o.) a Mohács-toposz használatát vizsgálja a magyar költészetben. A 18. század utolsó harmadában a csatát még a nemesi nemzeteszme fényében a magyar nemesség „legdicsőbb és legtragikusabb” eseményeként énekelték meg, illetve több esetben a középkor végi magyar hanyatlás végeként, és egyben a Habsburgok által véghezvitt felemelkedés kezdeteként láttatták az eseményt. A 19. század azonban óriási fordulatot hozott, amelyet az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése csak tovább erősített. Mohács inntól kezdve a magyar függetlenség elvesztésének első mérföldköve lett, illetve a polgári nemzeteszme elterjedése révén a parasztságot ért úri elnyomás miatti isteni büntetésként kezdték értelmezni. 1867 után azonban szórványosan újra felbukkant a Habsburg-dinasztia dicsőségével összekötött kép.

A kötetet Papp Júlia *„A Mohácsi Temetés”. Perényi Imréné Kanizsai Dorottya az irodalomban és a képzőművészetben* címmel megjelent írása (271–288. o.) zárja. Bár az oszmán források szerint a csata után a halottakat a győztes sereg tagjai földelték el, az utókor tulajdonképpen napjainkig őrzi az egykori özvegy nádorné kegyes cselekedetének emlékét. A történet még a régebbi szakirodalomba is bekerült, illetve Kanizsai Dorottya nevét a magyar hősnők közé is beemelte. Az irodalomban és a képzőművészetben alakja többször felbukkant, néha még II. Lajos holttestének megtalálásával is összekötötték a személyét.

Összességében elmondható, hogy a könyv tanulmányai lenyűgöző mélységben foglalkoznak az 1526-os események különböző részleteivel, így a csatatérregészet művelői mellett a mohácsi csatával foglalkozó tágabb történész szakma számára is rendkívül hasznos és értékes mű született. És bár a munka még javában tart, már most elképesztő aprólékossággal kalauzolják el az – akár csak laikusként érdeklődő – olvasót a „hősvértől pirosult gyászter” egyéni tragédiák tömegéből összeálló iszonyú katarziséba.

Borsos Máttyás

BALOGH MÁTÉ

**BATTHYÁNY I. ÁDÁM DUNÁNTÚLI KERÜLETI
FŐKAPITÁNYHELYETTESEI**

Középneemesi katonai karrierek a 17. századi Dunántúlon

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Zrínyi Nonprofit Kft.; Budapest, 2024. 232 o. ISBN 978-963-519-019-5)

Egy könyv, különösen egy önálló monográfia megjelenése mindig öröm és siker, számos szempontból. Az alábbi recenzióban¹ arra keresem a választ, hogy miként illik e megállapítás Balogh Máté 2024 őszi napvilágot látott kötetére. Áttekintésem szempontjai: 1) a kötet egyik kiadója, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum; 2) a sorozat, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára; 3) a szerző, Balogh Máté; 4) a mű szűkebb témája, a 17. századi dunántúli katonai elit vizsgálata; 5) a szélesebb kutatási kör, a kora újkori had- és társadalomtörténet, végül 6) saját kutatásaim.

Mindenekelőtt azonban röviden szükséges ismertetni a kötet tartalmát, elsősorban a számok tükrében. A 232 oldalas monográfia a címében meghatározott témakörnél többet nyújt, ugyanis 10 alfejezetre tagolt 141 oldalnyi főszövegében nem csupán a Batthyány I. Ádám alatt szolgált, hanem a 17. század eddig ismert valamennyi, vagyis 9 dunántúli kerületi főkapitányhelyettesének életrajzi vázlatát, karrierjét és tevékenységét mutatja be.

Mit is jelent ez a tisztség? Miként a szerző az első fejezetekben érzékletesen bemutatja, a törökellenes határvédelmi rendszer a 16. század második felére kettős arculatot öltött. Egyfelől, a mintegy 100–120 kisebb-nagyobb végházból álló várláncolat szervezetileg hat, úgynevezett végvidéki főkapitányságra (*Grenzgeneralat*) tagolódott, amelyek közül a kötet témája szempontjából a kanizsai, majd 1600 után a Kanizsával szembeni, régiesen „Kanizsa ellen vetett” generalátus emelendő ki. Másfelől, a határvédelem kiegészítő elemét a végvidéki főkapitányságokkal azonos területen és egyidejűleg működő kerületi generalátusok (*Kreisgeneralat*), magyarosan kerületi főkapitányságok alkották. Vezetőik intézték a hatáskörükbe tartozó országrész vármegyéinek katonai kérdéseit, és rendelkeztek az ez időre már fokozatosan elavuló nemesi felkelő csapatok, valamint főkapitányi kontingensük (néhány száz lovas és gyalogos, az „ország katonái”) felett. Kerületi generális csak magyar „állampolgársággal” rendelkező lehetett, hiszen katonáikat szinte kizárólag a rendek által a diétákon megszavazott hadiadóból (*dica*) fizették. Ennélfogva a kerületi főkapitányságok a továbbra is komoly katonai-politikai pozíciókkal bíró magyar rendek hadügyi jogkörének letéteményesei maradtak, illetve a hátszói határvédelem fontos kiegészítő intézményei voltak.

¹ Az ismertető a 2025. január 28-án tartott könyvbemutatón elhangzott szövegem szerkesztett változata.

Balogh Máté monográfiájában a Drávától északra fekvő dunántúli kerületi főkapitányságra koncentrál, amelynek irányítását a Kanizsával szembeni végek generálisi posztjával együtt 1633-tól a 18. század elejéig – a bécsi Udvari Haditanáccsal kötött különleges kompromisszum fejében – a Batthyány család tagjai, elsőként a kötet egyik főszereplője, I. Ádám töltötte be 1659. évi haláláig. A dunántúli generálisok természetesen majd mindig bírtak helyettesekkel, akiket főként magánföldesúri hadseregük tisztikarából maguk – mint a szerző friss kutatásai jelzik: olykor a Haditanács megerősítésével – neveztek ki. A 9 vizsgált vicegenerális közül az első kettő, Ráttky Menyhért (1614–1615) és Sennyey Gáspár (1615–1621) Széchy Tamás főkapitánysága (1609–1618) alatt, Eördögh Simon (1623/1625–1631) és Ráttky György (1631–1637) főként Nádasdy Pál generalátusa (1622–1633) idején, a maradék öt fő, id. Káldy Ferenc (1637–1648), Keczer János (1648–1654), ifj. Káldy Ferenc (1654–1670), Kardos Pál (1670–1686) és Festetics II. Pál (1686–1703) pedig három Batthyány-családtag, I. Ádám, III. Kristóf és II. Ádám mellett teljesített szolgálatot.

A 9 főkapitányhelyettes közül Balogh kötete kiemelten fókuszál két személyre, akik Batthyány I. Ádámot hosszabb időn át szolgálták: id. Káldy Ferencre és Keczer Jánosra. Míg Káldynak több mint 50 oldalt szentel, Keczerre 35 oldal jut, a többiek bemutatása – akik így a kötet főcímével összhangban csupán felvillantott elődök és utódok – személyenként néhány oldalt tesz ki. Ugyanezt az arányt tükrözi a kötet végén a 60 oldalnyi, értékes forrásközlés is, amelyben 58 válogatott levelet tesz közzé a szerző a Batthyány-missilisek legendásan gazdag anyagából: 24 levél szerepel id. Káldytól, ezután Keczer 11 missilise olvasható, elsősorban a Rába menti határvédelem minden napjairól, majd a korszak utolsó vicegenerálisának, Festetics II. Pálnak a törökellenes felszabadító háború időszakában kelt 23 levele következik.

A szerző azonban e levélmennyiség sokszorosát tárta fel. Miként a 14. oldal gondos táblázata mutatja: a 9 főkapitányhelyettes mintegy 1150 levele képezi a könyv legfőbb forrásbázisát. Rögtön kiviláglik, miért kapja a legnagyobb figyelmet – teljesen érthetően – id. Káldy és Keczer. Az előbbinek ugyanis a Batthyány-levélgyűjteményben – nem tévedés – több mint 550, az utóbbinak közel 350 missilise maradt ránk, ami összességében a 17. századi 9 főkapitányhelyettes leveleinek majd 80 százaléka. Ez azt is jeli, hogy a fennmaradt forrásanyag alapvetően meghatározta a feldolgozás lehetőségeit, de kijelölte korlátait is. A könyvet végül egy 15 oldalas, igen alapos, mintegy 250 tételes irodalomjegyzék és egy 10 oldalas személynévmutató, illetve egyoldalnyi képjegyzék zárja.

Mindezek után lássuk a kötet sikereit, azaz jelentőségét az ígért hat szempontból! Először is, a monográfia újabb fontos kiadvány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum számára a török kori hadügyigazgatás, a törökellenes határvédelem és az újkori katonai elit témakörében. Mindezek évtizedek óta a napjainkban jobb sorsra és helyre méltó intézményben hagyományosan bevett kutatási területek, elegendő Czigány István, Domokos György, Kelenik József határvédelmi, Mészáros Kálmán, Zachar József, Nagy-L. István, Lenkefi Ferenc, Bona Gábor, Hermann Róbert, Balla Tibor, Kiss Gábor, Szakály Sándor és mások katonai elit- és hadügyigazgatási alpmunkáira gondolnunk.

Másodsor, a munka a sorozat, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára számára is jelentős nyereség. A számos értékes egy- és többszerzős hadtudományi és hadtörténeti tanulmánykötet után Balogh munkája egy újabb fontos, ráadásul önálló monografikus hozzájárulás a törökkori védelmi rendszer históriájához. Örömteli folytatása Domokos Györgynek a híres itáliai erődépítésről, Ottavio Baldigaráról immár 25 éve (2000) és Czigány Istvánnak a magyarországi katonaság Habsburg Birodalom haderejébe történő beillesztéséről bő 20 esztendeje (2004) megjelent köteteknek, vagy éppen Hausner Gábornak a hadtudós Zrínyiről írt könyvének (2013).

Harmadsor, a monográfia a szerző életében is sorsforduló: ez a kötet a második könyve², de első igazi monográfiája, amely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájában megvédett Doktori (PhD) disszertációjának (2021) könyvváltozata. Témavezetője annak idején J. Újváry Zsuzsanna, a Batthyány-levéltár és I. Ádám kiváló ismerője volt. Az alaposan átgondolt és logikus szerkezetű munka megjelentetését már opponensei is javasolták. Ez több előpublikációt követően – melyek többek között Veszprémy László és Hermann Róbert ünnepi kötetekben, „pázmányos” kiadványokban, az *Aetas*-ban és a *Soproni Szemlé*-ben jelentek meg – most megvalósult.

Negyedszer, a konkrét téma, a 17. századi dunántúli katonai elit és Batthyány I. Ádám főkapitány magánföldesúri tisztikara vizsgálata terén is számos újdonsággal szolgál a kötet. Bár e téma kutatásában az elmúlt évtizedekben elévülhetetlen érdemeket szereztek Zimányi Vera, Varga J. János, J. Újváry Zsuzsanna és számos tanítványa, valamint kiemelkedő módon Koltai András Batthyány I. Ádám-kötete (2012) és familiáris adatbázisa, a feldolgozott bő ezer levél ezt több területen fontos újdonságokkal és kisebb-nagyobb esettanulmányokkal egészíti ki.

Álljon itt néhány izgalmasabb példa a kötetből: id. Káldy Ferenc kapcsán például megismerhetjük a főkapitányhelyettes szerepét a határvédelemben, a katonai igazságszolgáltatásban, élénk táru mellett különleges zsoldosztó fizetőmesteri funkciója, de nem marad el a főúr ceremonális eseményeken reprezentálásának elemzése sem. Külön figyelmet érdemelnek még Káldynak az 1646–47. évi pozsonyi országgyűlésről urához írt beszámolóit, melyek között találunk még a Szent Koronára vonatkozó értékes adalékokat is. Keczer János kapcsán ugyanakkor a Rába mente 1640–1650-es évekbeli törökellenes védelme kap érdekfeszítő ismertetést, szinte külön esettanulmányt. Káldynál a levelezés és az udvari familia gazdag iratanyaga mellett lehetővé tette a kerületi vicegenerálisok nagyúri birtokok igazgatásában játszott szerepének részleges bemutatását is.

Mindezeknek köszönhetően a könyvben az eddigi legalaposabb képet kapjuk arról, hogy a 17. század közepi Nyugat-Dunántúlon a dunántúli kerületi főkapitányhelyettesek segítségével a Batthyány család, elsősorban I. Ádám miként egyeztetette össze

² Az első: *Szilárd János: Katonai éltelen naplója, 1849–1851. S. a. r. Balogh Máté. Budapest, 2019.*

bámulatos módon a *publicumot* a *privatummal*, a haza védelmét saját birtokai biztonságával. Ez természetesen igaz vezető familiárisaira, köztük a főkapitányhelyettesek többségére is, akik számára ez a kettős szolgálat egyúttal különleges karrierlehetőségeket is teremtett. Mint a Káldyak példája jelzi, akár több generáció számára is, mégpedig több területen: a hadakozás mellett a magánföldesúri szolgálatban éppúgy, mint a Vas vármegyei, sőt olykor még az országgyűlési közéletben, vagy akár a régió mezős és szabad királyi városainak (Szombathely, Körmend, Sopron stb.) életében.

Ötödször, a szélesebb kutatási terület, a kora újkori had- és társadalomtörténet szempontjából is több izgalmas területre kalauzol el a kötet. E téren Balogh monográfiája elsősorban a jeles soproni történész-levéltáros, Dominkovits Péter kiemelkedő nemesség- és igazgatástörténeti kutatásaihoz kapcsolódik. Így – ismét csak Káldy kapcsán – megismerhetjük az átjárás lehetőségeit a középbirtokos nemesek vármegyei tisztégviselése, magánföldesúri szolgálata és kerületi főkapitányhelyettese között. Ugyanakkor az is kiviláglik, Káldy inkább különleges kivétel, mint valódi mintapélda a 9 vicegenerális sorában. A legtöbben nem voltak olyan sokrétűek és sokoldalúak, mint ő. A „szürke többség” úgymond a magánföldesúri sereg köznemesi elitsoportjából lett – egyúttal és „csak” – dunántúli kerületi vicegenerális. A névsor és a karrierek vizsgálata pedig azt is elárulja, hogy a Káldyak mellett egyedül az utolsó főkapitányhelyettes, Festetics II. Pál családja tudott tartósan kiemelkedni a régió jómódú köznemesi rétegéből. Végül, de nem utolsósorban a feldolgozott főkapitányhelyettesi irattömeg gazdag missilis-anyagának sokrétű tartalma (elsősorban a Rába védővonalára, a csákányi és körmendi várakra stb. vonatkozóan) még az újabban – főként Vadas Andrásnak köszönhetően – fellendült kora újkori történeti ökológiai vizsgálatokat is számos adattal gazdagítja és segíti a pontosabb értelmezést.

Legvégül saját kutatásaim szempontjából is igen örömtelinek tartható a megjelent kiadvány. Amikor 1997-ben a *Történelmi Szemle* hasábjain először próbálkoztam a 16–17. századi végvidéki és kerületi generálisok és főkapitányhelyettesek jegyzékének összeállításával, csak reménykedhettem abban, hogy munkámnak különböző területeken lesznek folytatói és továbbvivői. Az azóta eltelt negyedszázadban több fő- és vicegenerális, illetve horvát–szlavón bán kapott kiváló önálló tanulmányt, sőt monográfiát vagy tanulmánykötetet, esetleg forráskiadványt: mint például a 17. századból maga Batthyány I. Ádám, Esterházy Miklós és Pál, vagy éppen a bán Zrínyi Miklós és Erdődy Tamás, valamint újabban a 16. századból Balassa Menyhárt és a győri főkapitány, Ferdinand Graf zu Hardegg – hogy csak néhány kiemelkedőbb példát említsünk. A nehezebben kutatható helyettesek azonban ritkábban kerültek porondra – kivéve a győrieket, akiknek 16. századi képviselőiről még 1999-ben megjelent monográfiámban szólhattam. Balogh Máté könyve tehát e téren úttörő, számomra különösen kedves és értékes kivétel. Külön öröm, hogy az 1997-ben közölt főkapitányhelyettesi listát több helyen pontosítani tudta, ami jól jelzi, mindig léphet előre a tudományos kutatás. Reméljük, a dunántúli vicegenerálisok jegyzékében ezután már kevés javítandó maradt.

Végül fel kell tennünk a kérdést: van-e némi üröm az örömben? Szerencsére csak kevés, két apróságot mégsem hagyhatunk szó nélkül. Egyfelől, szélesebb körű forráskutatással (például a Nádasdy-, a gersei Pethő- és a Sibrik-levéltárban) az életrajzok biztosan még precízebbek lehetnek volna, bár hangsúlyozandó, a doktori disszertáció célja elsősorban az országos összehasonlításban is páratlanul gazdag Batthyány-iratanyag feldolgozása volt. Másfelől, s ez kicsit bosszantóbb, a kötet végén a Tartalomjegyzék tördelése finoman szólva nem sikerült tökéletesre, hiszen a főfejezetek strukturális tagolása a 30. oldal tájától úgymond elveszett. Megkockáztathatónak vélem: az egyébként gondosan tördelt könyv végére szerencsésebb lett volna átvenni a doktori értekezés eredeti, nagyon jól tagolt tartalomjegyzékét, hiszen az mind az áttekintést, mind a kötet használatát inkább segítette volna.

Ezen apróságek ellenére kijelenthető: Balogh Máté jelentősebb levéltári alapkutatásokra építő, a korábbi irodalmat széles körűen és gondosan hasznosító doktori értekezéséből kinőtt monográfiája olyan értékes és nem utolsósorban élvezetesen megírt alkotás, amely remélhetőleg követőkre talál a 16–17. századi Magyarország más végvidéki és kerületi főkapitányságainak vonatkozásában is. Ez esetben ugyanis az eddigieknél még jobban és árnyaltabban látánk az azok közötti területi különbségeket és speciális jellegzetességeiket. Végül pedig őszintén bízom abban, hogy a kötet eredményeit mind a kora újkori had-, társadalom-, nemesség-, elit-, történeti ökológiai vizsgálatok, mind a dunántúli helytörténeti kutatások széles körűen hasznosíthatják majd.

Pálffy Géza

CSORBA LÁSZLÓ – HERMANN RÓBERT (SZERK.)

POLGÁRI ÁTALAKULÁS ÉS NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS
Válogatás Szabad György írásaiból

*(Line Design Kiadó, '48as Könyvtár sorozat. Budapest, 2019. 264 o.
 ISBN 978-963-480-014-9)*

A 2015-ben Budapesten elhunyt kiváló történész, Szabad György emlékének adózva jelentetett meg a Line Design Kiadó egy tanulmánykötetet Csorba László és Hermann Róbert szerkesztésében, amely a legfontosabb írásokat összegyűjtve ad összefoglaló és markáns képet munkásságáról. Az Aradról származó Szabad György egyetemi tanár, az ELTE Bölcsészettudományi Karának elismert oktatója, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az 1990 utáni első szabadon választott országgyűlés elnöke, történész, levéltáros és politikus volt. Kezdetben gazdaság-, agrár- és társadalomtörténettel foglalkozott, később azonban figyelme elsősorban az 1790 és 1849 közötti

időszak, a magyar alkotmányosság, a reformkor, a forradalom és szabadságharc, illetve az 1867-es kiegyezés felé fordult, amelyeknek végül elismert szakértője lett.

Ahogy a kötet bevezetőjében is olvashatjuk, Szabad György nemcsak azért szerette, kutatta és tanította a magyar történelemnek ezt a kimagasló korszakát, mert történész-ként érdekelték a reformországgyűlések, az érdekegyesítés és a kor kimagasló, jobbnál jobb politikai személyiségei, hanem azért is, mert ezt az időszakot olyan történeti előképnek, valamint mintának tekintette, amely segíthet a magyar polgárosodás sokszor megrekedt és kisiklott folyamatának újrakezdésében. Későbbi, politikusként történő szerepvállalása is alighanem innen eredeztethető. Írásai alapján választ kapunk arra a kérdésre is, miért Kossuth Lajos és az ő politikai iránymutatása lett Szabad György pályafutásának központi témája, amelyhez személyes elköteleződést is érzett. Maga ezt nem sokkal halála előtt két pontban foglalta össze. Egyfelől, mint a trianoni határokon kívül született magyar az 1920-ban bekövetkező katasztrófa okait kutatva teljes mértékben azonosulni tudott Kossuth 1867-es kiegyezés-kritikájával, kényszerpálya-elméletével, amely a jövőre nézve a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát végzetesnek ítélte. Másrészt úgy gondolta, hogy a magyar nemzet történelmi problémáit Kossuth szellemében, a patrióta és demokratikus értékek ötvözésével, azok melletti elköteleződéssel lehet megoldani. Így aligha meglepő, hogy a korszak értékelésében Szabad Györgynél 1849 a választóvonal: az idáig vezető, Kossuth egyre markánsabb politikai irányításával megtett utat egyértelműen felívelő, míg az ezt követő időszakot hanyatló, a történelmi Magyarország széthullását előkészítő érának látta. Ám a kötetben nemcsak Kossuth tevékenységével foglalkozó tanulmányokat találunk, belekerültek írások a kor szinte összes kiemelkedő magyar politikusáról és jelentős irodalmáráról is, akik gondolkozásának, megnyilatkozásainak, valamint az egymással, illetve természetesen Kossuth-tal való kapcsolatának egyik legalaposabb feltérképezője az a Szabad György volt, aki szinte benne élt a korban, amelyet vizsgált.

A kötet tanulmányainak a sorát a szerző két akadémiai székfoglalójának a szövege nyitja meg. Az első, amely *Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában* címet viseli, azt a kérdéskört járja körül, hogy miért nem érte be a reformellenzék az államjogi kérdésben a jogbiztosítás hagyományos rendi eszközeivel, és nem közjogi kuruckodás, netán nacionalista gög vezérelte-e abban, hogy az ország fiktív függetlenségét tényleges önkormányzattá változtassa. Az 1790–91. évi törvények X. cikkelyétől az 1848. áprilisi törvények magyar értelmezéséig ívet húzó vizsgálódása végén Szabad György arra a megállapításra jut, hogy a reformerek lépésről lépésre jutottak el arra a felismerésre, hogy a Habsburg-abszolútizmussal szemben csak akkor vihetik sikerre a polgári fejlődés magyarországi programját, ha a perszónaluniós keretek között ugyan, de az önálló államisághoz szükséges szinte összes jogositványt biztosítják az ország részére. Ugyanakkor felkészültek arra az eshetőségre is, hogy a „népek tavasza” és a német egység megvalósulása esetleg elsodorja az Osztrák Császárságot is, és így a magyar államiság fenntartása az új kormányzattól függ majd. A második írás

A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése és kockáztatása (1848–1867) címen az 1848-ban létrejött Batthyány-kormánytól egészen az 1867-es kiegyezés után felállított Andrássy-kormányig vizsgálja a magyar parlamentarizmus fejlődését. Utóbbi megállapítja, hogy míg 1848-ban még az államfőnek biztosított jogok esetében is jobbra érvényesült a kormány és az országgyűlés hatalma, és ez Kossuth 1849-es kormányzó-elnökké választása után is megmaradt, addig 1867 után I. Ferenc József kibővített jogait (főleg a hadsereg viszonylatában) szinte akadály nélkül gyakorolhatta, akár a kormány és a parlament megkerülésével is, ami határozott visszalépésnek bizonyult és a későbbi bukás egyik előidézője lett.

A következő két rövid cikk Kölcsey Ferenc politikusi tevékenységét vizsgálja. Az első – *Kölcsey, az érdekegyesítő* – a kor egyik első nagyformátumú reformerének 1833. január 21-én az országgyűlésen elmondott beszédén keresztül mutatja be, hogyan fogalmazta meg Kölcsey az érdekegyesítés programját. A második, *Wesselényi és Kölcsey* című írás pedig a reformkor két nagy személyiségének egyéniségét és gondolkodását hasonlítja össze együttműködésük, illetve barátságuk tükrében, amely egészen Kölcsey haláláig tartott. Itt arra is választ kapunk, hogy a „zsibói bölény” miért búcsúztatta harcostársát, a *Himnusz* szerzőjét a „Nem közénk való volt!” felkiáltással, amikor halálhíréről értesült.

Az ezt követő három tanulmány három különböző személyiség reformkorhoz való viszonyát és munkásságát mutatja be. Az első, a *Batthyány Kázmér és Magyarország gazdaságpolitikai önrendelkezésének ügye* a grófnak az 1844-ben alakított Védegyelet elnökeként végzett tevékenységét és megnyilatkozásait veszi számba. A második, *A polgári nemzetté válást szorgalmazó Vörösmarty Mihály* című írásból a *Szózat* megalkotójának véleményét ismerhetjük meg, aki versben és prózában egyaránt a polgári fejlődés mellett tette le a voksát. A harmadik tanulmány – *Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán* – gróf Batthyány Lajosnak, az első felelős magyar kormány miniszterelnökének az elképzeléseit és tetteit mutatja be, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak az újonnan belső függetlenséget nyert ország mozgásterének, valamint belső békéjének megőrzéséhez.

Az ezeket követő négy írás már Kossuth Lajossal és pályafutásával foglalkozik. *A reformert erősítő élmény* című cikk a fiatal politikus tevékenységét ismerteti az 1831-es koleralázadás alatt Sátoraljaújhelyen végzett biztosi munkája, illetve az 1828–29. évi Zemplén vármegyei adóösszeírás felülvizsgálatának fényében. A *Petőfi és Kossuth viszonyának néhány mozzanatában* a költő és a politikus nézetrendszerének hasonlóságait, illetve eltéréseit ismerhetjük meg. Ebben az is kiderül, hogy az *Életképek* című lapban való közös publikálás miatt 1846-ban kettejük között kialakult ellentét inkább volt köszönhető az ekkor már kormányhivatalba vágyó szerkesztő, Frankenburg Adolf aknamunkájának, mint az állítólagos személyes ellenérzéseknek. A *Kossuth bibliai példázata a felelősségről newarki beszédében* azt szemlélteti, hogy Kossuth az Egyesült Államokban 1851–52-ben tett körútja alatt milyen szónoki eszközökkel igyekezett

hatni a kontinensnyi ország lakosságának lelkiismeretére. Végül *Kossuth nemzetiség-politikai irányadása a kiegyezés után* címen azt a lényegében meddő próbálkozást mutatja be a szerző, ahogy a „nagy száműzött” hazai hívein keresztül igyekezett a súlyosnak ítélt nemzetiségi problémára megoldást találni.

Az ezt követő írás – *Eötvös József a politika útjain* – lényegében átfogóan ismerteti a hazai centrista mozgalom vezéralakjának pályafutását a kezdetektől egészen az Andrássy-kormányban vitt vallás- és közoktatásügyi miniszteri hivataláig. Ebből megtudható, hogy noha a pályatársak egy része csupán vendégnek minősítette a politikában, Eötvös határozott elképzelésekkel rendelkezett, és ha néha kompromisszumokat is kötött, elveiből igyekezett nem engedni.

A következő három tanulmány már a jobbára drámaíróként elhíresült Madách Imre politikusi szerepvállalását tárja elénk. Az első – *Madách politikai hovatartozása a reformkorban* – az 1840-es fellépésétől egészen 1848-ig követi a fiatal jogász és vármegyei tiszttviselő pályáját, aki Nógrádban a kezdetektől határozottan Kossuth irányvonala mellett tette le a voksát. A második – *Madách politikai hitvallása* – már az abszolutizmus időszakában, az országos feltűnést keltett, 1861. március 12-én kiadott programnyilatkozat alapján foglalja össze az épp ekkor befutó drámaíró korabeli politikai nézeteit. A harmadik mű – *Az újraolvasott civilizátor* – Madách egy kevésbé ismert szatirikus drámáján keresztül mutatja be szerzője véleményét a Bach-korszakról, valamint a magyar és a nemzetiségi fél együttműködésének lehetőségéről.

Ezután két hosszabb tanulmány Kossuth egyik legjobb szövetségésének, majd 1849 utáni nagy vitapartnerének, a kiegyezés atyjának tekintett Deák Ferencnek a munkásságához kötődik. Az első *Deák Ferenc három politikai korszaka* címmel azt az utat mutatja be, ahogy Szabad György szerint a kezdetben a joggyarapítás mellett fellépő politikus az abszolutizmus időszaka alatti jogvédő álláspontját feladva 1867-ben végül eljutott a jogokért jogokat áldozó, a dualista államberendezkedést megalapozó konstrukcióig. A második – *Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi–Kossuth-vita* – pedig 1841 és 1847 között ismerteti a kehidai politikus álláspontját, akit a „legnagyobb magyar” hiába akart megnyerni a maga oldalára a rebellisnek tekintett újságíró ellen. Deák ugyanis – ha nem is nyíltan – de határozottan Kossuth felfogása mellett pozícionálta magát, még a Széchenyivel való szakítás árán is.

A kötet két záró tanulmánya már a kiegyezés korszakába vezet el bennünket. Az első – *Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből* – azt mutatja be, hogy a függetlenségpárti *Magyar Újság* szerkesztőségéből hogyan szorították ki a sikeres költőt a saját elvbarátai a hazatérő Irányi Dániel közreműködésével, amin még az ekkor Torinóban élő Kossuth támogatása sem tudott segíteni. *A levéltáros és történetíró Jakab Elek pályaképe* című írás pedig az 1879. szeptember 19-én Kossuthhoz írott levelei apropóján ismerteti röviden a jeles erdélyi író munkásságát, illetve levéltárügyi küzdelmeit Thaly Kálmánnal, valamint Pauler Gyulával szemben az Országos Levéltár megszervezése kapcsán.

A szép kiállítású kötetet bibliográfiának is beillő rövidítésjegyzék, az írások első megjelenési helyét feltüntető felsorolás, valamint név- és helynévmutató zárja.

A kiadványban, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, valamint kisebb elírások, tévesztések is. 1905-ben Budapesten a cs. és kir. IV. és nem a VI. hadtest állomásozott (49. o.). A *Kölcsey, az érdekegyesítő* tanulmány cím helyesen *Kölcsey, az érdekegyesítő* (53. o.). A „Newman 1953.” lábjegyzet helyesen „Newman 1853.” (113. o. 2. jegyz.). A rövidítésjegyzékben szereplő „A kereskedési és az azal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmánynak jelentése. I–VII. Pozsony” két kiadási dátummal (1843, 1847) is rendelkezik, és kérdéses, hogy melyik a pontos (240. o.). Végül a „Lábán 1914.” rövidítés feloldásakor lemaradt az illető teljes neve (Lábán Antal, 249. o.).

A fentiekől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja az ismertetett munkát mindenkinek, aki jobban meg akar ismerkedni a 19. század magyar törtelmének kiemelkedő politikusi és írói gárdájával, valamint az őket összefűző kapcsolatokkal.

Kemény Krisztián

HERMANN RÓBERT (SZERK.)

AZ 1848–49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

*(Nemzet és Emlékezet sorozat, Osiris Kiadó, Budapest, 2022. 872 o.
ISBN 978-963-276-371-2)*

A Magyarország történetében jelentős sorsfordulókat, eseményeket feldolgozó, vaskos kötetéről ismert forráskiadvány-sorozat új darabja 1848–49 történetét és annak máig tartó hatását hivatott bemutatni egykorú, valamint az eseményekre reflektáló, vagy azokat tudományos módon elemző később keletkezett dokumentumok gondos összeválogatásán keresztül. Az Osiris Kiadó *Nemzet és Emlékezet* sorozatának kötetei immár két évtizede jelennek meg, és viszonylag meglepő, hogy csak 2022-ben került sor a magyar történelem egyik meghatározó eseménysorozatának, a rendi-feudálisból a polgári-kapitalista korba történő átmenet, a magyar polgári átalakulás korának bemutatására.

A kötet összeállítására Hermann Róbert, a korszak forrásanyagának talán legjobb hazai ismerője, a könyv megjelenése óta Széchenyi-díjjal is elismert történész vállalkozott. Ahogy a szerkesztő a *Bevezető*ben ismerteti, a források válogatásánál a bőség zavarával küzdött, hiszen a forradalom és szabadságharc már kiadott iratanyaga is több tízezer darabot számlál. Célkitűzése az volt, hogy egyetlen igazán fontosnak tekinthető dokumentum (pl. Kossuth Lajos felirati beszéde, az áprilisi törvények, a két osztrák alkotmány, a magyar Függetlenségi Nyilatkozat) se maradjon ki a kötetből. Emellett törekedett

az 1848–49-es népképviselői országgyűlés törvényeinek, határozatainak, a magyar diplomácia fontos iratainak és a nemzetiségek programjainak közzétételére, de nem maradhattak el a szabadságharc 11 csatájának és néhány fontosabb összecsapásának dokumentumai sem, és ezzel még csak a legfontosabb primer források közzétételére került sor.

Az emlékezet- és kultusz történetnél szintén nagy volt a válogatási lehetőség, hiszen az elmúlt több mint 175 év alatt bőségesen jelent meg az 1848–49-es évek eseményeit értelmező, arra reflektáló, vagy azt egyszerűen csak felhasználó politikai, társadalmi és szépirodalmi visszatekintés, az akkor történeteket aktualizáló beszéd vagy röpirat. Emellett a költők, írók is bőséggel merítettek '48 szellemi örökségéből. Itt ugyanis – ahogy Hermann találóan rámutat – legkevesebb négy kultusz egymásra rakódásáról, komplexitásáról beszélhetünk. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc kultusza (március 15., áprilisi törvények, honvédsereg, szabadságharc) mellett Kossuth Lajos, az aradi vértanúk és Batthyány Lajos, valamint Petőfi Sándor emlékeztetőtörténete is jelentős. A szépirodalmi alkotások kiválogatásánál a szerkesztő – bár összeállítása saját bevétele szerint is szubjektív –, arra törekedett, hogy a kortárs munkák megjelenítése mellett bemutassa a későbbi értelmezések sokszínűségét, valamint azt is, hogyan látták az egyes történelmi korszakok alkotói 1848-at, mikor saját időszakukból tekintettek vissza rá.

Ami a tudományos emlékezetet illeti, a szerkesztő itt arra törekedett, hogy a 19. század végétől a 21. század elejéig minden fontosabb történetíró legalább egy szöveggel legyen jelen a kötetben, és így az olvasó képet kapjon a korszak historiográfiájának fejlődéséről is. Hermann Róbert önmagát – holott hatása az 1848–49-cel foglalkozó történetírásra elvitathatatlan – szerényen kihagyta a történelmi korpuszból.

A kötet végén azonban jegyez egy külön ebbe a könyvbe írt tanulmányt *1848–1849 – történelem és emlékezet* címmel. Ebben először röviden ismerteti az általa is kutatott korszak történetének legfontosabb fordulópontjait, dilemmáit, történelmi tényeit egészen a reformkortól az emigráció időszakáig. Bemutatja a magyar 1848 helyét, sajátosságait az európai forradalmak között, majd rátér az eseményeket követő koroknak és politikai rendszereknek a forradalom és szabadságharccal kapcsolatos viszonyára, emlékezetpolitikájára. Ezt követően rövid összefoglalást ad a közismert szépirodalmi és filmalkotásokról. Utóbbiak közül Sára Sándor *80 huszár* című filmjét emeli ki, mely véleménye szerint „olyan, valós elemekből építkező történetet mond el, amelyben ott lüktet 1848–49 valósága, amelyben megtalálhatjuk a korszak nagy kérdéseinek szinte mindegyikét. [...] A film mindezekre a kérdésekre ad egyáltalán nem idealizáló, hanem nagyon is realisztikus válaszokat. Így lesz a modern magyar történelem egyszerre felemelő és tragikus eseménysorainak metaforája. Hiteles az atmoszférája és hiteles a megjelenítés módja. Nem illúzióromboló, hanem illúzióoszlató alkotás.”

A továbbiakban Hermann ismerteti az 1848–49-cel kapcsolatos nemzeti mítoszok és történelmi legendák alakulását, a mai véleményeket és cáfolatokat, valamint a ma is élő és létező, minden történelmi ismeretterjesztés dacára újra és újra felbukkanó tévhiteket. Így a kötetzáró fejezet a mai történelmi álláspontot és ismereteinket közvetíti.

Továbbá a szerkesztő a kötet végén összeállított egy 50 oldalas *Válogatott bibliográfiát* is, amely szinte minden igényt kielégítően foglalja össze az elmúlt 175 év releváns szakirodalmát. Logikus felépítésben, könnyen átlátható és kereshető címszavakkal ellátva barangolhatunk a korszakkal és a korszak szereplőivel foglalkozó történeti irodalomban. A forráskiadványok mellett monográfiák, biográfiák és tanulmányok sokasága között találhatja meg ki-ki az őt érdeklő munkát. A szerző egészen napjainkig, a legújabb szakmunkákat is beépítve állította össze a szakirodalmi bibliográfiát.

Ha a hatalmas mennyiségű, a kötet lényegét kitevő közreadott szöveget tanulmányozzuk, rá kell döbbernünk a „nagy év” történetének hihetetlen gazdagságára és a kortársakra, valamint az utókorra gyakorolt mérhetetlen kihatására. Szinte lehetetlen, és nem is áll szándékomban rövid összefoglalást adni a szövegekről, vagy akár csak egyet is kiragadni közülük. Elég, ha annyit elmondunk, hogy a kötet kítűnő kézikönyve 1848–49 történetének, és aki egyszer polcára helyezi, még hosszú évek múlva is található benne érdekességeket, újabb és újabb megközelítéseket a korszakkal kapcsolatban.

A recenzens számára talán a legérdekesebb a politikai, társadalmi emlékezet forrásainak tanulmányozása volt, melyek részleteikben is hatásosan szemléltetik '48 megkezdhetetlenségét, mindenkori viszonyítási pont jellegét. Egészen napjainkig követhetjük nyomon, mely politikai irányzat, politikus vagy kormány hogyan viszonyult, mit emelt ki vagy hallgatott el március 15-e és 1848 örökségéből.

Ugyancsak fontos és nem kevésbé érdekes a tudományos emlékezet és a történetírói irányzatok bemutatása, személyenként egy-egy tanulmány vagy könyvrészlet erejéig. Itt 1918-ig bezárólag hét, a két világháború közötti korszakból öt, az 1945 és 1990 közötti évekből ugyancsak hét, míg az 1990-től napjainkig terjedő időszakból nem kevesebb, mint – Hermann Róbert záró tanulmányával együtt – 14 szöveg kapott helyet. Ez utóbbi nem véletlen, hiszen az 1990 után megjelent publikációk, illetve a rendszerváltozás körüli években indult történész generáció hatása 1848–49 történetírására igen jelentős, eredménye ma már tekintélyes számú kiadvánnyal mérhető a könyvtárak polcain.

Nyilván ennél is jóval több szöveg beválogatható lett volna a téma keretei közé, de az összeállítás már így is jelentős méretű. Mégis azt mondhatjuk, a kötet teljes egészet alkot, és a történések minden lényeges fejezetéről, minden releváns témáról található benne szöveg. A szerkesztőnek még két új, eddig nem közölt dokumentumot is sikerült megjelentetnie. Először lát napvilágot teljes magyar fordításban az 1849. június 10-ei orosz–osztrák segítségnyújtási egyezmény szövege, valamint az 1849. augusztus 6-án a magyar kormány által az orosz fővezérséghez eljuttatott államirat. Utóbbinak még egyáltalán nem volt közlése.

A kötet szövegeit a gondos lábjegyzetelés teszi szakszerűen használhatóvá, a Hermann Róbert saját magángyűjteményéből származó, jól válogatott illusztrációk pedig még színesebbé. Utóbbiak teljes jegyzéke a kötet végén olvasható.

A forráskiadvány hivatalos besorolása felsőoktatási segédkönyv, eme funkciójának teljességgel megfelel, de véleményem szerint ott van a helye minden, a korszakkal

foglalkozó szakember, vagy a korszak iránt érdeklődő olvasó könyvespolcán. A szerzőnek és a kiadónak pedig gratulálunk a nagyszerű kivitelezéshez.

Solymosi József

TAKÁCS BÁLINT

MAGYAR HADIFOGOLYSORS OLASZORSZÁGBAN

Kozeschnik János őrzetű hosszú fogsága

(Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 288 o. ISBN 978-963-556-472-9)

Az első világháború idején a korábbi időszakokhoz képest soha nem látott, milliós katonatömegek álltak szemben egymással a különböző hadszíntereken. A háború kiterjedtsége következtében a harcoló katonák közül százezrek jutottak idegen hatalmak fogságába. 1914 és 1918 között az Osztrák–Magyar Monarchia közel kétfélmillió katonája esett hadifogságba (a legtöbben az orosz és az olasz hadszíntéren), közülük pedig mintegy 800 000 tiszt és katona származott a történelmi Magyarország területéről.

Takács Bálint nemrégiben megjelent kötete a nyugat-európai történészek körében kedvelt „történelem alulnézetből” kutatási irány által kínált lehetőségeket kihasználva, egy, az első világháború időszakában a m. kir. 1. honvéd gyalogezredben harcolt és olasz hadifogságba esett katona, Kozeschnik János őrzetű életútján és szenvedéseinek keresztül mutatja be az Olaszország területén fogságban sínylődött magyar bakák sorsát. A szerző a magyar történettudomány és a hadtörténészek által az utóbbi évtizedekben kevésbé vizsgált témát választott könyve tárgyául. Erre a tényre a mű írója a kötet előszavában is rávilágít, amelyből megtudhatjuk azt is, hogy a könyv alapját az azonos témakörben sikeresen megvédett doktori disszertációja képezte.

Szembeötlő, hogy Takács rendkívül gazdag olasz és jelentős magyar levéltári forrásanyagra, valamint különböző múzeumi gyűjtemények (az Olasz Állami Központi Levéltár, az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltára, az Olasz Szárazföldi Erők Vezérkari Történelmi Intézetének Levéltára, a budapesti Hadtörténelmi Levéltár, a Hadtörténelmi Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteménye, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum, a makói József Attila Múzeum) őrizetében található dokumentumokra támaszkodva készítette el a kötetet.

A szerző mindezen források mellett felhasználta a könyv témájára és az első világháború időszakára vonatkozó nyomtatott hivatalos kiadványokat (pl. a cs. és kir. Hadügyminisztérium által kiadott hivatalos veszteségi listákat, a különböző közlönyöket), a korabeli magyar sajtóanyagokat, lexikonokat, továbbá az interneten elérhető releváns forrásokat. A tematikusan válogatott magyar, olasz, angol és német nyelven napvilágot

látott, valamint a témaköréhez kapcsolódó magyar szakirodalmi feldolgozásokat (beleértve a korábban megjelent saját publikációit is), illetve visszaemlékezéseket is hasznosította műve megírása során.

Takács Bálint a könyv *Bevezetésében* átfogó és kimerítő áttekintést ad az általa vizsgált témakör szempontjából releváns, az első világhéges időszakától egészen napjainkig publikált magyar és külföldi szakirodalomról, bemutatja a rendelkezésre álló és általa felhasznált főbb forrástípusokat, továbbá értékeli azok hasznosíthatóságát a téma vonatkozásában. Rövid kitekintést és értékelést ad az első világháború időszakát felölelő magyar és nemzetközi hadifogoly-kutatások állásáról, valamint felsorolja a kutatás során általa követett módszereket. Közli előzetes hipotézisét is, nevezetesen, hogy a magyar hadifoglyok a körülményekhez képest jó és emberséges ellátásban részesültek a Kozeschnik által megjárt hadifogolytáborokban.

Az első fejezetben a szerző elemzi a hadifoglyok ellátásának jogi szabályozását, felsorolja és megvizsgálja az első világhéges előtt keletkezett nemzetközi hadifogoly-egyezményeket (az 1899-es és 1907-es hágai egyezmények), továbbá részletekbe menően tekinti át az első világháború alatt összefoglalt, a hadifogolyügyre vonatkozó olasz katonai és kormányzati szabályozásokat, rendelkezéseket.

A második fejezetben Takács bemutatja Kozeschnik János életútját, származását, családi hátterét, az első világháború orosz és olasz hadszínterén vívott küzdelmeit a m. kir. 1. honvéd gyalogezred kötelékében. Kimerítően taglalja az 1915. december 8-án történt olasz hadifogságba esésének körülményeit az isonzói frontszakaszon található Monte San Michele magaslaton. A szöveges megfogalmazás mellett egy ábra és egy táblázat segítségével vázolja fel Kozeschnik olasz hadifogságának egyes állomásait (öt hadifogolytábor, egy katonai kórház, illetve az Albániában hadifogolyként átéltek), a három év kilenc hónapon át (1915. december 8-ától 1919. szeptember 9-éig) tartó fogságának különböző szakaszait.

A kötet terjedelmének több mint felét kitevő harmadik egység – 3–9. fejezet – Kozeschnik János hadifogságának egyes állomásait, és egyúttal megpróbáltatásainak egy-egy újabb megállóját mutatja be. Az egyes fejezetekből a következő hadifogolytáborokról, illetve helyszínekről tudunk meg részleteket: 3. Civita Castellana, 4. Santa Maria Capua Vetere, 5. Padula, 6. Vittoria, 7. Albánia, 8. Casale di Altamura, 9. Cassino. A szerző mindegyik fejezetben összefoglalja mindazon olaszországi hadifogolytáborokról rendelkezésre álló és általa fontosnak tartott információkat, ahol Kozeschnik János egykoron megfordult.

Takács a hadifogság egyes állomásainak bemutatásához alapforrásként Kozeschniknek a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében őrzött levelezőlapjait és táviratait használta fel, kiegészítve azt egyéb magyar, valamint főként olasz levéltári és hírlapi forrásokkal, továbbá több, szintén az adott táborban raboskodott hadifogoly levelezésének elemzésével. A szerző valamennyi fejezetben kidomborítja az egyes táborok jellegzetességeit, valamint a hadifoglyok mindennapjait meghatározó tényezőket. Ilyenek

például az ott fogva tartottak száma, a tábor épületei és azok felszereltsége, építésének körülményei, befogadóképessége, őrsege, egészségügyi viszonyai, a hadifoglyokkal való bánásmód, ellátásuk minősége, a fogvatartottak időtöltése, az általuk végzett munkák mennyisége, a levelezési lehetőségek (vagyis az otthonmaradottakkal való kapcsolattartás), a katonai kórházban ápolat hadifoglyok ellátása, a táborok működésének vége. Ugyanígy az albániai munkavégzés körülményei, az ottani hadifoglyok létszáma, az albániai hadifoglyélet részletei (Kozeschnik 1917 novembere és 1918 novembere között tartózkodott Albániában). Képet kapunk a táborban található magyar hadifoglyok névjegyzékének forrásairól, az annak összeállításával kapcsolatos információkról és nehézségekről.

A szerző a 10. témaegységben összefoglalja a megelőző fejezetekben leírtakat, továbbá kiemeli, hogy előzetes hipotézise a magyar hadifoglyok jó és emberséges ellátására vonatkozóan csupán részben igazolódott be. Megállapítja azt is, hogy Kozeschnik János életkörülményei és viszontagságai az olasz hadifogságban – mivel számos, különböző adottsággal bíró hadifoglytáborban is megfordult – tulajdonképpen a korszakban tipikusnak tekinthetők.

A 11. és 12. fejezet a kötet megírásához a szerző által felhasznált levéltári, nyomtatott és internetes forrásokat, valamint a tekintélyes mennyiségű magyar és idegen nyelvű szakirodalmat tartalmazza.

A 13. témaegység azon olasz hadifogságba esett, a történelmi Magyarország területén született hadifoglyok névjegyzékét (2408 fő) adja közre, akik Kozeschnik hadifogságának egyes állomásain vele együtt raboskodtak. A kötet ezen függeléke rendkívül értékes, hiszen korábban nem készült ilyen összefoglaló névlista az olaszországi hadifogságban az első világháború idején sínylődött magyar katonákról. (A szerző által készített és általa elsőként publikált névsorban szereplő személyek az 1915 és 1918 között olasz fogságba esett magyar hadifoglyoknak mindössze 2–3%-át teszik ki, mivel azok száma összesen 90 000 és 140 000 közé tehető.)

A kötet legvégén még egy olasz és egy angol nyelvű tartalomjegyzék is található, amely megkönnyíti a tájékozódást a téma iránt érdeklődő, idegen nyelvű olvasók számára.

A mű legfőbb érdeme, hogy ösztönzést és iránymutatást adhat az első világháború Magyarországról származó, a különböző hadszíntereken (balkáni, orosz, olasz, román, nyugati és Európán kívüli) hadifogságba esett katonák sorsának, életkörülményeinek bemutatását célzó, további elmélyült kutatásokhoz.

A könyvet bátran ajánlom az első világháború idején olasz hadifogságba esett magyar katonák sorsa iránt érdeklődő olvasóközönség, továbbá az olaszországi hadifogság történetét, körülményeit, következményeit kutató történészkollégák szíves figyelmébe.

Balla Tibor

NEKROLÓG

IN MEMORIAM JEAN BÉRENGER (1934–2024)

Néhány héttel a közelgő 90. születésnapja előtt, 2024. szeptember 8-án hunyt el Caenban Jean Bérenger professzor, a közép-európai – vagy az általa gyakran használt szóval a „dunavölgyi” – népek történelmének, köztük a magyar történelemnek egyik legkiválóbb és legtermékenyebb francia szakértője. Bérenger professzor nemcsak kiváló történész volt, hanem nagyszerű kutatásvezető és tudományszervező is, halálával a magyar–francia kapcsolatok egyik fontos közvetítő és a magyar kultúrát francia nyelvterületen igen magas színvonalon terjesztő egyéniségét veszítettük el. E rövid kis írásban szeretném Jean Bérenger szakmai pályáját, munkásságát, magyar vonatkozású tevékenységét saját személyes emlékeimmel egybeszöve felidézni.

Jean Bérenger 1934. október 2-án született a normandiai Rouen-ban. Gyermekkorában itt élte át a második világháború borzalmait, köztük szülővárosa bombázását, amely meghatározó élménynek bizonyult számára, hiszen a háborúk és a hadtörténet kutatása történelmi munkásságának egyik központi témája lett. A német megszállás negatív élményei ellenére később kiváló germanistává vált, amely nemcsak a német szakirodalomban való pontos tájékozódást tette lehetővé számára, hanem kitűnt a forrásszövegek olvasásában is, és később több szövegkiadást is készített. A Sorbonne Egyetemen folytatott történelmi tanulmányai idején Victor-Lucien Tapié professzor fogadta tanítványai közé, aki a közép-európai történelem felé irányította a figyelmét. Bár Tapié professzor főleg a cseh és csehszlovák történelmet próbálta megszerettetni vele, a fiatal normandiai történész mégis inkább a hozzá nyelvileg közelebb álló osztrák és az egzotikusabb magyar történelem témáiban igyekezett elmélyülni. Ugyanakkor életpályája során mindig arra törekedett, hogy a nemzeti történetfelfogások korlátait lebontva, önálló és egységes egészként kezelje a kora újkori Habsburg Birodalom történetét. Ennek szellemében írta meg később egyik fő művét *Histoire de l'Empire des Habsbourg* címmel,¹ amely hamarosan bestsellerré vált, majd 2012-ben a Tallandier kiadónál ugyanezen a címen egy alaposan átdolgozott rövidebb változata² is napvilágot látott.

Jean Bérenger az 1960-as években párhuzamosan több ösztöndíjjal is kutatott Bécsben, illetve Budapesten. 1967-ben a magyar és francia akadémiai csereprogram egyik első tagjaként jutott el a magyar fővárosba, ahol elsősorban Benda Kálmán irányítása alatt folytatott könyvtári és levéltári kutatómunkát. Magyar mesterére mindig szeretettel és hálával emlékezett vissza, de számos egyéb baráti és szakmai kapcsolatot

¹ *Histoire de l'Empire des Habsbourg, 1247–1918.* Paris, 1990.

² *Histoire de l'Empire des Habsbourg, 1247–1665.* Paris, 2012.

alakított ki több magyar kollégájával, elsősorban Péter Katalinnal, Klaniczay Gáborral, Miskolczy Ambrussal és Köpeczi Bélával. Ekkor kezdett el komolyan foglalkozni a magyar nyelvvel is. Párizsban az Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO, Élő Keleti Nyelvek és Civilizációk Intézete) magyar tanszékén a híres Aurélien Sauvageot tanítványaként és gyakori magyarországi tanulmányai alatt jól megtanult magyarul, és ennek munkájában nagy hasznát vette. Később a rennes-i, majd a strasbourg-i egyetemen oktatott, végül a Sorbonne (korábban Université Paris IV, ma Sorbonne Université) Kora újkori történeti tanszékén oktatott és vezette annak közép-európai történeti, illetve hadtörténeti intézetét. A kora újkori nemzetközi kapcsolat története, Közép-Európa története és a hadtörténet szakértőjeként óriási életművet hagyott hátra, amelynek legfontosabb munkáit ma is érdemes kézbe venni.

Jean Bérenger monográfiáiban ügyesen ötvözte a francia és a közép-európai historiográfiai irányzatok különféle elemeit. Doktori disszertációjában³ a 17. századi magyar országgyűlések panaszleveleinek feldolgozása segítségével ábrázolja a magyar rendek és az uralkodó közötti küzdelmeket. Itt nehéz megállni, hogy ne gondoljunk a korabeli francia történetírásban ekkoriban folyó óriási forrásfeltáró munkára, amely révén a Francia Királyság forradalom előtti időszakának panaszfüzeteit (*cahiers de doléances*) dolgozták fel. A szerző következő *opus magnum*-ját, a negyvenéves korában megvédett nagydoktoriját (*thèse d'État*) a Habsburg Monarchia pénzügyi politikája és abszolutista törekvései történetének szentelte a 17. század második felében.⁴ A hetvenes évekbeli francia egyetemeken eluralkodó marxista abszolutizmuselméletekkel szembeni kritikától sem mentes munkájában a szerző árnyaltan ábrázolja a Habsburgok központosító politikáját. E művének később egy alaposan átdolgozott, a témát szélesebb ívű történelmi távlatokban bemutató kiadása is napvilágot látott.⁵

A 2000-es évektől Jean Bérenger egyre gyakrabban publikált az Honoré Champion kiadónál, amelynek székháza akkor még a Szajna partján, a Rákóczi-emigrációból elhíresült *Hôtel de Transylvanie* palotától nem messze működött. Az első ott közölt monográfiáját a közép-európai vallási tolerancia és vallásbéke kora újkori történetének szentelte.⁶ Jean Bérenger alkotómunkájának utolsó periódusából magyar szempontból két fontos, társszerzős könyvet kell kiemelnünk. Az első a Kecskeméti Károllyal közös, a magyar országgyűlések kora újkori és újkori történetét feldolgozó monográfia volt; e nagyszabású munka három év múlva magyar nyelven is napvilágot látott.⁷ A másik nagyobb súlyú magyar történeti műve a Presses universitaires de Rennes által koordinált, Magyarország kora újkori és újkori történetét feldolgozó monográfia első kötete volt,

³ Les Gravamina. Remontrances des Diètes de Hongrie de 1655 à 1681, Recherches sur les fondements du droit d'État au XVIIe siècle. Paris, 1973.

⁴ Finances et absolutisme autrichien: dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.

⁵ Les Habsbourg et l'argent, De la Renaissance aux Lumières. Paris, 2014.

⁶ Tolérance ou paix de religion en Europe centrale 1415–1792. Paris, 2000.

⁷ Parlement et vie parlementaire en Hongrie, 1608–1918. Paris, 2005. és Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918. Budapest, 2008.

amely a Magyar Királyság történetét mutatja be a mohácsi csatától II. József haláláig.⁸ Utolsó könyvében⁹ a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom négy évszázados háborúiban, diplomáciai és kulturális kapcsolatokban dús közös történelmét vázolta fel, amelyben szintén nagy hangsúlyt kaptak a magyar történelem eseményei.

Életrajzi munkái¹⁰ szintén figyelemre méltóak. A 17. század nagy hadvezérének, Turenne-nek szentelt opusa, csak az első volt a később megjelentetett impozáns sorban. Igaz, e munka nyomdai előkészítése egy tipográfiai szarvashibával kezdődött: a kötet címlapján a szerző nevét a híres romantikus francia költő nevéhez hasonlóan Béranger-nak írva nyomtatták ki! Végül a kötetek egy részét a szerzőnek valahogy sikerült megmenteni a zúzdától, és tanítványi-baráti körben ajándékozva eljutottak az olvasókhoz... A következő életrajzait a Habsburgok képviselőiről, I. Lipótról és II. Józsefről írta. Ezekben a szerző nagy teret szentelt a Habsburg uralkodók magyar történelemben játszott szerepének, és ezáltal e könyvek közvetett módon a magyar történelem külhoni népszerűsítésében is oroszlánrészt vállaltak.

Bár kevésbé ismertek, mint a sokezres példányszámban elkelt átfogó monográfiái, Jean Béranger forráskiadásai révén is jelentőset alkotott. Első ilyen jellegű publikációját, a bretagne-i intendáns jelentéseinek kiadását¹¹ Jean Meyer kollégájával közösen jegyezte. E látszólag kitérőnek tekinthető kutatási projekt jó alapot nyújtott a közép-európai államokhoz hasonló parlamenti struktúrával rendelkező Bretagne belső viszonyainak megismeréséhez és összehasonlító kutatások elindításához. Szintén Jean Béranger tollát dicséri Le Maire brigadéros, a II. Rákóczi Ferenc mellé irányított francia katonai tanácsadó és diplomata magyarországi élményeit tartalmazó visszaemlékezésének kritikai kiadása.¹² Sokáig a magyar történelmi kutatás nagy adósságának számított, hogy nem került sor Kollonich Lipót híres-hírhedt *Einrichtungswerk* című művének tudományos igényű feldolgozására. A sors furcsa fintoraként a sokáig halogatott munka két párhuzamosan készülő kiadása szinte egy időben jelent meg, egyfelől Kalmár János és Varga J. János gondozásában egy német kiadónál, illetve Jean Béranger átiratában németül és franciául.¹³ Béranger professzor utolsó forráskiadása Ferdinand zu Schwarzenberg hercegnek a csehországi Český Krumlov festői szépségű várkastélyában található levéltárban őrzött, 1686 és 1688 között vezetett udvari naplója¹⁴

⁸ La Hongrie des Habsbourg. Tome I, de 1526 à 1790. Rennes, 2010.

⁹ Habsbourg et Ottomans, 1520–1918. Paris, 2015.

¹⁰ Turenne. Paris, 1987. (2. kiad. 1998.); Léopold Ier 1640–1705. Fondateur de la puissance autrichienne. Paris, 2004.; Joseph II. Serviteur de l'État. Paris, 2007.

¹¹ Louis Béchameil de Nointel, La Bretagne à la fin du XVIIe siècle. Paris, 1976.

¹² Louis Le Maire. Relation abrégée de ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la campagne de 1705 jusqu'au mois de mars 1708. Paris, 2005.

¹³ Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn, 1688–1690. Stuttgart, 2010. és Léopold Kollonich. Le plan de réorganisation de la Hongrie, 1688. Paris, 2010.

¹⁴ Ferdinand Schwarzenberg. Journal de la cour de Vienne, 1686–1688. Paris, 2010.

volt, amely értékes információkat tartalmaz e három, történelmünk szempontjából is fontos év eseményeire vonatkozóan.

E nekrológ keretei nem teszik lehetővé, hogy Jean Bérenger professzor folyóiratokban és tanulmánykötetekben közölt munkáit felsoroljuk, ugyanakkor fontos kiemelnünk az a tényt, hogy ő azon kevés számú francia történész közé tartozott, akik magyar folyóiratokban és könyvekben magyarul is publikáltak. Így már az 1960-as évektől kezdve jelentek meg tanulmányai, recenziói a *Századok*, a *Történelmi Szemle*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, az *Aetas*, illetve a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain. 1993 novemberében e sorok szerzője, még doktorandusz hallgatóként egy interjút készített velem, amelyben kifejtette a történészi szakmáról vallott nézeteit. Az ott elhangzott gondolatok közül több ma is időszerű és megfontolásra érdemes. Ezek közül kiemelném az interjú azon részét, amelyben határozottan kijelentette, hogy a történészek dolga nem az, hogy ítéletet mondjanak az elmúlt idők személyiségeiről, hanem az, hogy hitelesen leírják a megtörtént eseményeket. Jean Bérenger tanulmányaiban nem az elméletek és ideológiák szövevényes gondolattekervényeit, hanem a források alapján rekonstruált események objektív ábrázolásait találjuk, ennek köszönhetően pedig ma is időtálló és hasznos olvasmánynak bizonyulnak.

Bérenger professzor tankönyvírói munkássága is igen termékeny és sokoldalú volt. Az első egyetemi jegyzetként is használt könyvét Yves Durant és Jean Meyer kollégáival közösen publikálta az észak-amerikai gyarmatosítás történetéről.¹⁵ Néhány év múlva, 1976-ban már két – a szívéhez közelebb álló –, a dunavölgyi népek történelmének oktatásához nélkülözhetetlen kézikönyvvel¹⁶ ajándékozta meg a hallgatóit. Szintén egyetemi jegyzetként váltak népszerűvé a neves szerzőtársaival (Jean Meyer, André Corvisier, Lucien Bély stb.) együtt a SEDES kiadónál megjelentetett, Európa 17–18. századi hadtörténetét és nemzetközi kapcsolatait feldolgozó kötetei.¹⁷ Nehezen feledhető élmény volt, amikor egykori mesterem csodálkozva osztotta meg velem, a hallgatójával, hogy e sorozat utolsó kötetét e-mailen küldte el a kiadónak, és a kötet néhány napon belül már kapható volt...

Jean Bérenger a népszerűsítő, általános műveltséget terjesztő művek¹⁸ terén is kiemelkedőt alkotott. Első ilyen könyve az osztrák köztársaság 20. századi történetéről szólt. Elsősorban mestere, Victor-Lucien Tapié professzor emlékének adózva, írt egy Csehszlovákia történetét bemutató ismeretterjesztő munkát a híres francia *Que sais-je?* (magyarul: *Mit tudok?*) sorozat számára, majd jóval később ugyanitt egy Ausztria tör-

¹⁵ Pionniers et colons en Amérique du Nord. Paris, 1973. (2. kiad. 1974.)

¹⁶ L'Europe danubienne de 1848 à nos jours. Paris, 1976. és Lexique historique de l'Europe danubienne XVIe-XXe siècle. Paris, 1976.

¹⁷ L'Europe à la fin du XVIIIe siècle. Paris, 1985.; Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle. Tom. 1–3. Paris, 1991–1992.; La France dans le monde au XVIIIe siècle. Paris, 1993.

¹⁸ La République autrichienne de 1919 à nos jours. Paris-Bruxelles-Montréal, 1971.; La Tchécoslovaquie. Paris, 1978.; Histoire de l'Autriche. Paris, 1978.; L'Autriche–Hongrie, 1815–1918. Paris, 1994. (2. és 3. kiad. 1998, 2011.); Dictionnaire des biographies. Le monde moderne. Tom. 1–4. Paris, 1995.

ténetét bemutató kis könyvet is kiadott. Szintén ebbe a sorba tartozik egy osztrák–magyar történelmet népszerűsítő kötet, illetve szerzőtársként egy életrajzi lexikonkötet létrejöttében is fontos szerepet vállalt.

Bérenger professzor egyetemi tanári munkája is nagy elismerést váltott ki hallgatói és kollégái széles köreiben. Előadásai után szakdolgozói és doktoranduszai hosszú sorokban álltak az irodája előtt konzultációra várva. Sorbonne-on tartott történelmi doktori iskolájában a közép-európai történelemmel foglalkozó szakemberek egész gárdáját képezte ki, akik – pl. Paul Gradwohl, Christine Lebeau, Marie-Françoise Vajda-Saudraix, Klaus Malettke, Guido Braun, Molnár Antal stb. – ma neves intézményekben dolgozva öregbítik szakmájuk hírnevét.

Jean Bérenger egyetemi pályája során számos nemzetközi konferencia szervezésével és az azokból készült kötetek gondozásával is maradandót alkotott. Ezek közül – a teljességre való törekvés igénye nélkül – emeljük ki a Bécs második ostroma 200. évfordulója emlékére (Saint-Cyr Coëtquidan, 1983), a hadügyi forradalom (Saint-Cyr Coëtquidan, 1997) és a karlócai béke (Párizs, 1999) témájában szervezett tudományos tanácskozások köteteit. Magyarországon is gyakran találkozhattunk vele tudományos rendezvényeken. Egyik alapító atyja és gyakori résztvevője volt a mintegy negyed évszázada elképzelt és tavaly negyedik alkalommal megrendezésre került *Szentgottárd–Vasvár 1664* nemzetközi konferenciáknak. Szintén gyakran szerepelt előadóként a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum konferenciáin és workshopjain. Emlékezetes budapesti előadásai közül kiemelendő a 2003 szeptemberében az *Európa és Magyarország II. Rákóczi Ferenc korában* című nemzetközi konferencián, illetve 2008 októberében a *La fortification en Europe centrale, du XVe siècle aux années 1930* című magyar–francia workshopon való részvétele. Bérenger professzor természetesen mindig nagy szeretettel hívta vissza franciaországi konferenciákra, szemináriumokra a magyar történészeket. Ő bábáskodott a párizsi Musée de l’Armée és a Centre d’histoire de l’Europe centrale (Paris IV-Paris Sorbonne) által szervezett *Armes et cultures de guerre en Europe centrale XVe – XIXe siècles* című nemzetközi konferencia létrehozásánál is, amelyre egy egész csoportnyi magyar hadtörténész jutott el 2006 februárjában. A párizsi rendezvény után az előadók egy Versailles melletti lőtérén még a kornú muskétákkal való lövészetet is kipróbálhatták.

Végezetül legyen szabad néhány szót szólni Jean Bérenger európaiságáról. A 20. század világegéseinek következményeit személyesen megtapasztaló, több nyelven kiválóan beszélő és a kontinens népeinek történelmét jól ismerő entellektüelként mindig következetesen kiállt a közös európai haza eszméje mellett, amelyet egykor létező és működő entitásként értelmezett. Erről így vallott az 1993 novemberében vele készített interjúban: „Egységes Európáról – véleményem szerint – 1914. június 28-ig, a szarajevói merénylet időpontjáig beszélhetünk. Meggyőződésem, hogy a tizenkilencedik században, a francia forradalom által kielezett ellentétek dacára – itt a politikai jobb- és baloldal megosztására gondolok – még létezett egy ilyen egységes mentalitás.

Az eltérő irányzatok képviselői végül is azonos kultúrával, azonos vallással rendelkeztek – az egységes keresztény hagyományra és nem a különféle felekezetekre gondoltak –, még a vallásukat elhagyók is tökéletesen ismerték a Bibliát és a keresztény dogmákat. Ezenkívül rendelkeztek – főleg az elit – még közös nyelveken is érintkeztek: például franciául, vagy később a 19. században német nyelven tartották a kapcsolatot egymással, olvastak, írtak, publikáltak. Egyszóval létezett egy intellektuális európai kultúrájú réteg.” Jean Bérenger professzor ehhez a réteghez tartozónak vallotta magát, és hosszú, szakmai eredményekben gazdag életútjával erről tett tanúságot. Nyugodjék békében!

Tóth Ferenc

Jean Bérenger professzor 2013. március 22-én a párizsi könyvszalonnán magyar standjánál Tóth Ferenc (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet) társaságában

TARTALOM

	TANULMÁNY	
B. SZABÓ JÁNOS – SUDÁR BALÁZS	Botond(ok). Egy hős arcai – és a hazai tudomány . . .	275
	KÖZLEMÉNYEK	
KRÉZ GELLÉRT	Görgei Artúr kettős ábrázolása Bátori Schulcz Bódog honvéd ezredes emlékirataiban	313
RESZEGI ZSOLT	Lángszórók alkalmazása a m. kir. Honvédségben. I. rész. Lángvetők az első világháborúban, vegyiharcos katonák a két világháború között	347
	FORRÁSKÖZLEMÉNY	
RÉFI ATTILA	„Addig hadakoztok, amíg az egész emberi nemzetet koldussá teszitek nagyravágyástok miatt”. Vántsits János huszár strázsamester feljegyzései és elmékedései (1784–1802). I. rész	385
	ADATTÁR	
MÁRTON MÁTYÁS	Aldebrő I. világháborús hősi halottai	427
	MŰHELY	
NÉGYESI LAJOS	Az 1593-as – tévesen pákozdi csatának nevezett – székesfehérvári ütközet helyszíne	455
CZIRÓK ZOLTÁN	A magyar katonai gondolkodás történetének margójára: a honvéd repülőerők megszervezésének kérdése 1918-ban	479
	SZEMLE	
VARGA SZABOLCS (SZERK.)	Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből (<i>Borsos Mátyás</i>).	493
BALOGH MÁTÉ	Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei. Középnemesi katonai karrierük a 17. századi Dunántúlon (<i>Pálffy Géza</i>) . . .	499

CSORBA LÁSZLÓ – HERMANN RÓBERT (SZERK.)	Polgári átalakulás és nemzeti önrendelkezés. Válogatás Szabad György írásaiból (<i>Kemény Krisztián</i>)	503
HERMANN RÓBERT (SZERK.)	Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. (Nemzet és Emlékezet) (<i>Solymosi József</i>)	507
TAKÁCS BÁLINT	Magyar hadifogolysors Olaszországban. Kozeschnik János őrzetű hosszú fogsága (<i>Balla Tibor</i>)	510
	NEKROLÓG	
TÓTH FERENC	In memoriam Jean Bérenger (1934–2024)	513

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLE	
JÁNOS B. SZABÓ – BALÁZS SUDÁR	Botond(s). Faces of a hero – and the Hungarian research	275
	PUBLICATIONS	
GELLÉRT KRÉZ	The Twofold Portrayal of Artur Görgei in the Memoirs of Honvéd Colonel Bódog Bátori Schulcz	313
ZSOLT RESZEGI	Use of Flamethrowers in the Home Army of Hungary. Part I. Flamethrowers in the First World War, chemical warfare soldiers between the two world wars	347
	SOURCE PUBLICATION	
ATTILA RÉFI	„You keep fighting until you make the whole human nation beggars because of your ambition”. Notes and reflections of János Vántsits, Hussar Sergeant (1784–1802). Part I.	385
	DATA COLLECTION	
MÁTYÁS MÁRTON	World War I Heroic Dead of Aldebrő	427

WORKSHOP

- LAJOS NÉGYESI The Site of the Encounter near Székesfehérvár,
Erroneously Called the Battle of Pákozd, 1593 455
- ZOLTÁN CZIRÓK The Question of the Organisation of the Home
Army Air Forces in 1918. Side notes to the history
of Hungarian military thinking 479

REVIEW

- SZABOLCS VARGA (ED.) Mohács Deep Below the Surface.
Recent studies from the research
on the Battle of Mohács (*Mátyás Borsos*). 493
- MÁTÉ BALOGH Deputy Captains of Transdanubia District under
Ádám Batthyány I. Military careers of lower nobility
in 17th century Transdanubia (*Géza Pálffy*) 499
- LÁSZLÓ CSORBA – RÓBERT HERMANN
(EDS.) Civic transformation and national
self-determination. Selected writings
of György Szabad (*Krisztián Kemény*). 503
- RÓBERT HERMANN The 1848–49 Revolution and War of Independence.
(Nation and Remembrance) (*József Solymosi*) 507
- BÁLINT TAKÁCS The Fate of Hungarian Prisoners of War in Italy.
The long captivity of Lance
Corporal János Kozeschnik (*Tibor Balla*) 510

IN MEMORIAM

- FERENC TÓTH In memoriam Jean Bérenger (1934–2024) 513

INHALT

STUDIE

- JÁNOS B. SZABÓ – BALÁZS SUDÁR Botond(s). Gesichter eines Helden – und die
ungarische Wissenschaft. 275

	MITTEILUNGEN	
GELLÉRT KRÉZ	Die zweifache Darstellung von Artúr Görgei in den Memoiren von Husaren-Oberst Bódog Bátori Schulcz.	313
ZSOLT RESZEGI	Der Einsatz von Flammenwerfern in der k. u. Honvéd-Armee. Teil 1. Flammenwerfer im Ersten Weltkrieg, Soldaten der chemischen Kriegsführung in der Zwischenkriegszeit.	347
	QUELLENPUBLIKATION	
ATTILA RÉFI	„Ihr führt so lange Krieg, bis ihr wegen eures Ehrgeizes das ganze Menschengeschlecht zu Bettlern macht“. Aufzeichnungen und Überlegungen von Husaren- Wachtmeister János Vántsits (1784–1802). Teil 1	385
	DATENBANK	
MÁTYÁS MÁRTON	Die Heldentoten des Ersten Weltkriegs von Aldebró .	427
	WERKSTATT	
LAJOS NÉGYESI	Der Schauplatz des – fälschlicher Weise als Schlacht bei Pákozd bezeichneten – Gefechts von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) im Jahr 1593	455
ZOLTÁN CZIRÓK	Die Frage der Organisierung der Honvéd-Luftstreitkräfte im Jahr 1918. Randnotiz zur Geschichte der ungarischen Militärdenkweise . .	479
	RUNDSCHAU	
SZABOLCS VARGA (HRSG.)	Versunkenes Mohács (Mohatsch). Neuere Studien aus den Ergebnissen der Erforschung der Schlacht bei Mohács (<i>Mátyás Borsos</i>)	493
MÁTÉ BALOGH	Die Stellvertreter von Ádám I. Graf Batthyány, Oberst des transdanubischen Kreises. Militärische Laufbahnen des mittleren Adels in Transdanubien im 17. Jahrhundert (<i>Géza Pálffy</i>)	499

LÁSZLÓ CSORBA – RÓBERT HERMANN (HRSG.)	Veränderung des Bürgertums und nationale Selbstbestimmung. Auswahl aus den Schriften von György Szabad (<i>Krisztián Kemény</i>)	503
RÓBERT HERMANN (HRSG.)	Die Revolution und der Freiheitskampf von 1848–49. (Nation und Gedenken) (<i>József Solymosi</i>)	507
BÁLINT TAKÁCS	Ungarisches Kriegsgefangenschicksal in Italien. Die lange Gefangenschaft des Gefreiten János Kozeschnik (<i>Tibor Balla</i>)	510
	NEKROLOG	
FERENC TÓTH	In memoriam Jean Bérenger (1934–2024)	513

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDE	
JÁNOS B. SZABÓ – BALÁZS SUDÁR	Botond(s). Les visages d’un héros – et la science hongroise.	275
	PUBLICATIONS	
GELLERT KREZ	Le double portrait d’Artúr Görgei dans les mémoires de Bódog Bátori Schulcz, colonel de l’armée hongroise.	313
ZSOLT RESZEGI	Utilisation des lance-flammes dans l’armée royale hongroise. Première partie : Lance-flammes pendant la Première Guerre mondiale, soldats d’unités chimiques entre les deux guerres mondiales	347
	PUBLICATION DE SOURCE	
ATTILA RÉFI	« Vous vous battrez jusqu’à ce que vous fassiez de toute la nation des mendiants à cause de votre ambition ». Notes et réflexions du sergent János Vántsits (1784–1802). Première partie	385

	BASE DE DONNÉES	
MÁTYÁS MÁRTON	Les morts pour la patrie de la Première Guerre mondiale issus de la commune d'Aldebrő	427
	ATELIER	
LAJOS NÉGYESI	Le site l'affrontement de Székesfehérvár de 1593 – appelée à tort la bataille de Pákoz.	455
ZOLTÁN CZIRÓK	La question de l'organisation des forces aériennes hongroises en 1918. En marge de l'histoire de la pensée militaire hongroise	479
	REVUE	
SZABOLCS VARGA (ED.)	Mohács disparu. Études récentes basées sur les résultats de la recherche concernant la bataille de Mohács (<i>Mátyás Borsos</i>).	493
MÁTÉ BALOGH	Chefs de district adjoints d'Ádám Batthyány 1 ^{er} en Transdanubie. Carrières militaires de la moyenne noblesse dans la Transdanubie du 17 ^e siècle (<i>Géza Pálffy</i>).	499
LÁSZLÓ CSORBA – RÓBERT HERMANN (ED.)	Transformation bourgeoise et autodétermination nationale. Choix d'écrits de György Szabad (<i>Krisztián Kemény</i>).	503
RÓBERT HERMANN (ED.)	La révolution et la guerre d'indépendance de 1848–1849. (Nation et Mémoire) (<i>József Solymosi</i>).	507
BÁLINT TAKÁCS	Le sort d'un prisonnier de guerre hongrois en Italie. La longue captivité du caporal János Kozeschnik (<i>Tibor Balla</i>)	510
	NÉCROLOGIE	
FERENC TÓTH	In memoriam Jean Bérenger (1934–2024)	513

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЕ	
ЯНОШ Б. САБО – БАЛАЖ ШУДАР	Ботонд(ы). Лица одного героя – и отечественная наука.	275
	ПУБЛИКАЦИИ	
ГЕЛЛЕРТ КРЕЗ	Двойное изображение Артура Гёргеи в воспоминаниях военного полковника Батори Шульца Бодога	313
ЖОЛТ РЕСЕГИ	Применение огнеметов в венгерской королевской гвардии. Часть 1. Огнеметчики в Первой мировой войне, солдаты химической войны между двумя мировыми войнами.	347
	ПУБЛИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ	
АТТИЛА РЕФИ	«Вы сражаетесь до тех пор, пока из-за своих честолюбивых стремлений не превратите весь род человеческий в нищих». Заметки и размышления гусарского сержанта Яноша Вантсица (1784–1802). Часть 1.	385
	БАЗА ДАННЫХ	
МАРТОН МАТЯШ	Жители Алдебрё I, героически павшие в Первой мировой войне	427
	МАСТЕРСКАЯ	
ЛАЙОШ НЕДЪЕШИ	Место битвы при Секешфехерваре 1593-его года – ошибочно названной битвой при Пакозде.	455
ЗОЛТАН ЦЗИРОК	Вопрос организации военно-воздушных сил в 1918-ом году. Венгерское военное мышление на полях истории	479
	ОБЗОР	

САБОЛЧ ВАРГА (ИЗД.)	Затонувший Мохач. Новейшие расследования по результатам исследований, связанных с битвой при Мохаче (<i>Матьяш Боршош</i>)	493
МАТЭ БАЛОГ	Заместители начальника городской полиции Задунайского округа Адама I. Батьяни. Военные карьеры представителей среднего дворянства Задунайского округа XVII-ого века (<i>Геза Пальфи</i>)	499
ЛАСЛО ЧОРБА – РОБЕРТ ХЕРМАНН (ИЗД.)	Гражданское преобразование и национальное самоопределение. Избранное из произведений Дьёрдя Сабада (<i>Кристиан Кемень</i>).	503
РОБЕРТ ХЕРМАНН (ИЗД.)	Революция и борьба за свободу 1848–1849-их годов. (Нация и Память) (<i>Йожеф Шоймоши</i>).	507
БАЛИНТ ТАКАЧ	Судьба венгерских военнопленных в Италии. Длительный плен начальника охраны Яноша Козещника (<i>Тибор Балла</i>)	510
	НЕКРОЛОГ	
ФЕРЕНЦ ТОТ	В честь памяти Жана Беренжера (1934–2024).	513

Műszaki vezető: Gróf István
Tördelés: Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti

Editorial: Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska,
Róbert Hermann (President), Csaba Horváth,
Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik,
Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs
Lázár, Ferenc Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán
Mészáros, István Nagy-L., Imre Okváth, Ferenc
Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály,
Norbert Számvéber, László Tóll, János Varga J.,
László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusé par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти

Редактор: Жофия Медьеш

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла,
Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн
(председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват,
Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мариа
Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц
Ленкефи, Роланд Маруж, Кальман Месарош,
Иштван Надь-Л., Имре Окватх, Ференц Поллманн,
Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай, Норберт
Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло
Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей
Военной Истории

Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„A fenti adattárban 64 hősi halottról emlékeztünk meg, közülük 57 fő szerepel a Szentlélek Eljövetele-templom falán elhelyezett emléktáblán. Meg kell jegyezni, hogy 2 fő (Lipkovics József, szül. 1891 és Veiner István, szül. 1875) kétszer szerepel az emléktáblán, valószínűsíthetően a vésnök tévedése folytán. (Értelemszerűen így a 64 fő között is kétszer szerepelnek.) Valójában ily módon Aldebrőről 62 I. világháborús hősi halott ismert.

Az aldebrői halotti anyakönyvekben csupán 16 fő hősi halott adatait találjuk meg erre az időszakra vonatkozóan. 35 főre találtam valamilyen adatot valamelyik katonai nyilvántartásban. Közülük tízen a cs. és kir. egri 60. gyalogezredben, hatan a m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezredben, egy-egy fő pedig a m. kir. besztercebányai 16. gyalogezredben, a m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezredben, a cs. és kir. 6. huszárezredben, illetve a cs. és kir. 34. kassai gyalogezredben szolgáló katona volt.”

(Márton Mátyás)

„A magyar hadtörténeti szakirodalom az 1593. november 3-án Székesfehérvár közelében lezajlott összecsapást – hagyományosan – Pákozdroz lokalizálja. A harctér meghatározásával kapcsolatos tévedésre először Veress D. Csaba hívta fel a figyelmet 1990-ben megjelent munkájában, ahol cáfolta a pákozdi helyszínt, és meggyőző érveléssel Székesfehérvártól északra helyezte az ütközetet. Egy 2005-ben készült interjúbán hadtörténeti kutatásainak egyik legjelentősebb eredményeként említette ezt a felismerését. 2018-ban, az ütközet 425. évfordulóján Pákozdon emléktáblát avattak, és nekem jutott a megtisztelő szerep, hogy ünnepi beszédemben felhívjam a figyelmet a lokalizálás bizonytalanságára.”

(Négyesi Lajos)

„...elmondható, hogy a magyar repülőbiztosítók nemcsak látták és értették mindazon változásokat, amelyek a katonai repülés nyomán a hadviselésben bekövetkeztek, de helyenként meg is fogalmazták azokat [...] ráadásul még a háború folyamán. Az általuk ismert osztrák–magyar és német repülőcsapatok felépítésének és működésének előnyeit és hiányosságait felmérve kívánták megvalósítani a magyar repülő fegyvernem kiépítését, ehhez a meglévő lehetőségek figyelembevételével közelítettek. Képesek voltak rendszerszinten gondolkodni, és kidolgozni a megfelelőnek tartott szervezetrendszer, amely komplex módon magában foglalta nemcsak a harci alakulatokat, hanem a fenntartásukhoz és működtetésükhöz szükséges személyi és anyagi jellegű ellátást, utánpótlást és (ki)képzést.”

(Czirók Zoltán)

